

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

Europa u mijeni: progon i egzodus kao univerzalni problem

sv. 3.

Nakladnik/Publisher

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

Za nakladnika/For publisher

Zoran Tomić

Sunakladnici/Co-publishers

Synopsis, d.o.o., Zagreb – Sarajevo

Zaklada Konrad Adenauer, Predstavništvo za BiH

Za sunakladnike/For co-publishers

Ivan Pandžić

Karsten Dümmel

Uredničko vijeće/Editorial board

Miljenko Brekalo
Karsten Dümmel
Gordana Ilić
Miro Jakovljević

Katica Krešić
Ivica Musić
Ivica Šarac, glavni
urednik
Ugo Vlasisavljević

Znanstveno vijeće/Advisory board

Mladen Ančić
Aleksandar Bogdanić
Damir Boras
Božo Goluža
Vesna Kazazić
Stipe Kutleša
Mile Lasić
Ivo Lučić

Tonči Matulić
Đorđe Obradović
Miroљub Radojković
Božo Skoko
Iko Skoko
Ante Uglešić
Zoran Tomić
Ružica Zeljko-Zubac

Tajnici/Secretaries

Dražen Barbarić

Mate Penava

Lektura i korektura tekstova na hrvatskom jeziku/Croatian proofreading

Zdenka Leženić

Prijevod i lektura tekstova na engleskom jeziku/English proofreading

Zoran Pervan

Naslovnica/Cover

Marin Musa

Mate Penava

Tisak/Print

FRAM ZIRAL Mostar

Adresa uredništva/Editorial adress

Matice hrvatske b. b., 88000 Mostar

Telefon/Phone: +387/036/355-400

Faks/Fax: +387/036/355-401

E-mail: znanstvenakonferencija@sve-mo.ba

Naklada/Circulation

500

Referiran u/Indexed in:

Central and Eastern European Online Library (www.ceeol.com)

ISSN 2303-7423

Mostar	2017.	sv. 3.	str. 265
--------	-------	--------	----------

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

Europa u mijeni: progon i egzodus kao univerzalni problem

sv. 3.

Mostar, 2017.

Sadržaj

Proslov	7
<i>Migracija/egzodus</i>	
Jela Sablijić-Vujica EGZODUS KAO APORIJA POSTMODERNOGA STANJA.....	11
<i>Migracije – demografski, pravni i etički aspekti</i>	
Stjepan Šterc ♦ Miljenko Brekalo IMIGRACIJA STANOVNIŠTVA – UTOPIJSKA (SIGURNOSNA) VARIJANTA DEMOGRAFSKE REVITALIZACIJE EUROPE	27
Nikolina Obradović STANOVNIŠTVO, MIGRACIJE I RAZVOJ BOSNE I HERCEGOVINE.....	57
Mato Arlović MIGRACIJSKI UTJECAJ NA PRIHVAĆEN NORMATIVNO-PRAVNI SUSTAV EUROPSKIH IDEALA, VRJEDNOSTA I CILJEVA, S POSEBNIM OSVRTOM NA LJUDSKA PRAVA I SLOBODE....	77
Branka Arlović NADNACIONALNA I NACIONALNA PRAVNA REGULACIJA AZILA I NJEGOVO KORIŠTENJE U RJEŠAVANJU MIGRACIJSKE KRIZE.....	105
Ivana Sivrić ♦ Silvana Marić-Tokić ETIKA ODGOVORNOSTI I ETIKA UVJERENJA MEDIJA U SUVREMENIM PROCESIMA MI- GRACIJE STANOVNIŠTVA RADI POSTIZANJA KULTURNE INTEGRACIJE.....	147
<i>Literarni intermezzo</i>	
Antun Lučić SUOČAVANJE S PUTEM KROZ PJESNIŠTVO	175
<i>Migracije – mikroperspektiva</i>	
Silvana Marić-Tokić ♦ Ivica Skoko GUBITAK INTELEKTUALNOG KAPITALA KROZ POTENCIJALNI ODLAZAK STUDENATA SVEUČILIŠTA U MOSTARU	203
Miljenko Brekalo ♦ Anamarija Lukić GOSPODARSKA MIGRACIJA ILI EGZODUS IZ OSIJEKA	229
Tihomir Živić ♦ Antonija Vranješ REPUBLIKA IRSKA KAO SLAVONSKA „OBEĆANA ZEMLJA“: DRUŠTVENOJEZIČNI I GOSPODARSTVENI ČIMBENICI	247
Upute za suradnju i oblikovanje priloga	263

Proslov

U trećem broju godišnjaka *Identiteti – kulture – jezici* objavljujemo pristigle radove s redovite godišnje znanstvene konferencije, koja je u organizaciji Filozofskoga fakulteta i suorganizaciji Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“ (Podružnica Osijek) i Zaklade Konrad Adenauer (Predstavništvo za BiH) održana 3. lipnja 2016. pod naslovom „Europa u mijeni: progon i egzodus kao univerzalni problem“.

Aktualnost teme i mnoštvo podtema koje je otvorila suvremena migracijska kriza i ove je godine privukla značajan broj autora i autorica koji su pokušali iz više perspektiva zahvatiti u ovu vrlo složenu problematiku. Nakon provedena postupka recenziranja u ovogodišnjoj je broj ušlo deset autorskih priloga koji su, s obzirom na različita znanstvena polazišta, razvrstani u četiri tematske cjeline.

U ime uredništva godišnjaka i (su)organizatora konferencije zahvaljujem svim autorima i autoricama na dostavljenim priložima te recenzentima i recenzenticama što su nam i ove godine izišli u susret i ponudili svoju stručnu pomoć. Također zahvaljujem i svima onima koji su svojom stručnošću i predanim radom sudjelovali u izradi ovogodišnjega broja.

Ivica Šarac

Migracija/egzodus

EGZODUS KAO APORIJA POSTMODERNOGA STANJA

Sažetak

Ako, prema Lyotardu, *Auschwitz* možemo razumjeti kao paradigmatško ime za tragično nedovršeno moderne, onda se *Džungla* može razumjeti kao paradigmatško ime za farsičnu dovršenost postmoderne. Onoga trenutka kada je načelna trauma Drugosti postala konkretan izazov drugoga, radikalno je doveden u pitanje koncept kraja povijesti kao idilična prizora sustavne učinkovitosti. Postmoderna predstava povijesne dovršenosti bez sadržaja i bez pukotina najednom gubi na uvjerljivosti - na površinu nekontrolirano izbija ili ono neistodobno (Bloch) ili ono potisnuto (Benjamin, Freud), ali u svakom slučaju ono što je već bilo prisutno. Problematičnim postaje odnos između proizvedene zbilje (ono što bi se *trebalo* događati) i zbilje koja se proizvodi (ono što se *upravo* događa). Rad je posvećen analizi ovoga problema - s obzirom na to da se on ne može riješiti ni antagoniziranjem ni ponovnim premještanjem zbiljske proizvodnje, već jedino približavanjem i razumijevanjem, odnos problematičnih zbiljskih instanci pokušat će se analizirati kao odnos potisnutih radikalnih tendencija moderne epohe i permisivnih pretenzija postmoderne epohe. Na taj se način ono što se upravo događa može razumjeti kao sukob subjekta i infrastrukture: s jedne strane stoji moderni subjekt (egzilant, terorist) koji se aktualizira tako što se ništi, a s druge postmoderna infrastruktura (zračna luka, koncertna dvorana, birokratski hodnici) koji se nište tako što se aktualiziraju.

Cljučne riječi: egzodus, iskustvo, moderna, postmoderna, povijest

EXODUS AS AN APORIA OF THE POSTMODERN CONDITION

Abstract

If the *Auschwitz*, according to Lyotard, can be understood as a paradigmatic term for tragic incompleteness of the modern, then the *Jungle* can be understood as a farcical incompleteness of the postmodern. When the principle trauma of the other became the concrete challenge of otherness the concept of the end of history as an idyllic aspect of systematic efficiency was radically challenged. Postmodern notion of historical completeness without content and without breach suddenly loses its credentials – on the surface uncontrollably breaks out either the asynchronous (Bloch) or the suppressed (Benjamin, Freud), but in every case something that was already present. What becomes problematic is the relation between the fabricated reality (what should happen) and the fabricating reality (what is actually happening). This paper is dedicated to the analysis of this issue – considering that it cannot be resolved by antagonisms or by relocation of the reality production, but only by approaching and understanding it – the relation of the problematic instances of the real will be analysed as a relation of the suppressed radical tendencies of the modern epoch and the permissive tendencies of the postmodern epoch. That way the actuality can be understood as a conflict between the subject and the infrastructure: on the one part there's the modern subject (immigrant, terrorist) who actualizes himself by nullifying himself, and on the other the postmodern infrastructure (airports, concert halls, bureaucratic corridors) which nullifies itself by actualizing itself.

Key words: exodus, experience, history, modern, postmodern

Nemoć suvremenoga čovjeka da se nosi s dramatičnom količinom stvarnoga, koje tako naglo i opipljivo zaposjeda njegov obzor, nesumnjivo ukazuje na pukotine u općeprihvaćenim modelima potiskivanja. One se ne mogu prekriti snažnim i dirljivim porukama iz kulturnokritičke rubrike, a ni izvješćima s kućne fronte. Freud nas uči kako se nositi s rastućom nelagodnosti unutar četiriju zidova,¹ ali ne govori ništa o nelagodi nastaloj usred sanitarne krize i pod otvorenim nebom. No, otkud ove pukotine u modelu koji je trebao jamčiti korektivnu stabilnost svakog supstavnoga čvorišta, pa i onog, oso-

¹ Usp. Sigmund FREUD, *Nelagodnost u kulturi*, Beograd, 1988., str. 11. – 77.

bito onog značenjski nestabilnoga, različitoga, *diferabilnog*? Ako išta, postmoderna je označena svijješću o teroru cjeline² koja ništi ono posebno:

Skupo smo platili nostalgiju za cjelinom i za jednim, za izmirenjem pojma i osjećajnosti, za transparentnim i komunikativnim iskustvom. Pod općim traženjem popuštanja i mira, čujemo kako mumlja želja da ponovno započne teror, želja da se ispuni fantazam, pritegne stvarnost. Odgovor na to glasi: rat cjelini, ukažimo na nevidljivo, aktivirajmo razlike, spasimo čast imena.³

Otkud, dakle, ova trenutačna nemoć u postmodernome stanju? Drugim riječima, otkud ovaj simptomatični manjak učinkovitosti lokalne naracije i paralogijske pragmatike kada je u pitanju staromodna egzistencija? Zar ju nismo zasvagda protjerali u predjezičnu, i stoga arhaičnu koncepciju bitka? Progovora li, naposljetku, ova egzistencija jezikom koji jednostavno ne razumijemo ili jezikom koji izbija iz pukotina potisnute semantike? To je pitanje. Na njega je moguće odgovoriti tek ako se osvrnemo unatrag prema razvojnome putu postmoderne simptomatike, bez obzira ili upravo stoga što postmoderna takav retrospektivni postupak delegitimira pričom o diskontinuitetu.

Postmoderna nastaje istodobno kao odgovor modernističkom funkcionalnom estetizmu i kao izazov historijskom determinizmu.⁴ Upravo istodobnost čini imanenciju postmodernoga stanja. Ono je, s jedne strane, uvjetovano

² Postmoderna skepsa spram svake identitetske stabilnosti jasno crpi nadahnuće iz razorne dijagnostike *Dijalektike prosvjetiteljstva*. Adorno i Horkheimer pišu: „Princip imanencije, objašnjavanje svakog događanja kao ponavljanja, koji prosvjetiteljstvo zastupa nasuprot mitskoj snazi zamišljanja, mit je sam. Trezvena mudrost koja ne priznaje ništa novo pod suncem, jer se već odigrala besmislena igra kamenčića, jer su sve velike misli već mišljene, jer se moguća otkrića mogu konstruirati već unaprijed, jer su ljudi fiksirani na samoodržanje prilagođavanjem – ta trezvena mudrost samo reproducira onu fantastičnu mudrost koju odbacuje; o sankciji usuda koji odmazdom uvijek nanovo uspostavlja ono što je već bilo. Ono što je bilo drukčije, izjednačuje se.“ Max HORKHEIMER – Theodor ADORNO, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo, 1989., str. 25. – 26. Mit je u međuvremenu udomaćen, kritika identiteta produktivno se obrće u mrežnu antropologiju, dok je dijalektika nazočna jedino još u pitanjima životnoga stila.

³ Jean-Francois LYOTARD, *Šta je postmoderna*, Beograd, 1995., str. 24.

⁴ U tome se slažu i protagonisti i antagonisti postmodernoga stanja. Paolo Portoghesi, talijanski arhitekt i teoretičar arhitekture, primjerice govori o statičnim tendencijama moderne arhitekture, o modernom eksperimentu koji se istrošio i postao suhoparan te, napokon, o postmodernom pokretu koji mora reagirati na suvremene potrebe. Paolo PORTOGHESI, „Dva pogleda na postmodernu“, *Čovjek i prostor*, god. XLVII., 2000., br. 3. – 4., str. 50. – 51. Gerard Raulet, s druge strane, govori o kritici napretka kao inicijalnom impulsu postmoderne: „Kriza takozvane postmoderne u bitnome je kriza kontinuiteta, ma kako dijalektička. Uistinu se kontinuitet moderne koji vodi dovršenju moderne zasniva na imperijalističkom ostvarenju razumske racionalnosti.“ Gerard RAULET, „Zur Dialektik der Postmoderne“, *Spuren*, god. VIII. – IX., 1983., br. 3., str. 33. – 36. Postmoderna je, dakle, i suvremena potreba i kritika moderne, što je konačan argument Lyotardove epistemologije.

objektivnom potrebom prevladavanja nepristupačnoga, diktatorijalnoga i zatvorenoga modernističkoga jezika i, s druge, oslobođeno bezuvjetnom objektivnom potrebom suvremenosti da progovori nesputano, neopterećeno. Ove se dvije strane obavijaju jedna oko druge. Postmoderna je i čin i kritika, i defleksija i refleksija.⁵ Ona se dijalektički odbija od samodostatne moderne ekspresije i nedijalektički uvlači u beskonačnu spiralu jezičnih igara: postmoderna je simptom objektivne zastarjelosti svake objektivnosti.

Na fenomen istodobnosti postmoderne najjasnije ukazuje Jameson. On će u određenim kontrakulturnim pokretima Amerike krajem pedesetih i početkom šezdesetih (pop-art, bitnici, Cageovi eksperimenti) prepoznati pokretačke impulse koji će naposljetku dovesti do integracije estetske i robne proizvodnje.⁶ Postmoderna moć uspostavljanja odnosa sa zapostavljenim, odbačenim, obezvrijeđenim elementima kolektivnoga diskursa, moć koja se utjelovljuje u neobvezatnu i potrošnu pojedinačnome diskursu, u konačnici postulira poetiku pastiša i pačvorka kao „polja sila unutar kojeg se moraju kretati vrlo različite vrste kulturnih impulsa.“⁷

Mnogostrukost i mnogoobličnost postmoderne, njezinu otvorenost i liberalnost Jameson vidi kao stratešku nužnost. Postmoderna emancipacija od svega i svačega pretvara se u dogmu uperenu protiv referentne uvjetovanosti – značenje postaje izlišno, stvarnost postaje nepristupačna. Ono što preostaje jest neprekidna proizvodnja kodova, semiotički *perpetuum mobile*. Postmoderna, dakle, nastaje kao kritika moderne i njezine disonantne estetike, ali onda ide dalje: prema *suvremenim potrebama*.⁸ Postmoderna nastaje kao kritika kon-

⁵ Huysenova je distinkcija afirmativnog i kritičkog postmodernizma problematična. On piše: „Vrlo pojednostavljeno: postoji afirmativni postmodernizam, koji veliča igru tumačenja ili označavanja i povlađuje uništavanju, iskorjenjivanju značenja, označenoga, te smatra da ne treba govoriti o predmetu informacija i komunikacija [...] Kritički postmodernizam, naprotiv, mobilizira igru tumačenja i slika, misli, simbola i materijala u namjeri da strgne koprene modernizma i da ga rekonstruira ...“ Andreas HUYSEN, „Stationen der Postmoderne. Von Gegen-Kultur zu Neokonservativismus“, *Spuren*, god. V. – VI., 1984., br. 6., str. 33. – 36. Postmoderna je sposobna apsorbirati i jednu i drugu dimenziju, to je njena imanencija. Uostalom, i Huysen u nastavku priznaje: „Činjenica je da se afirmacija i kritika u kulturi nikada nisu mogle egzaktno odvojiti; kritika i sama često poprima funkciju afirmacije, kao što i određeni oblici afirmacije mogu sadržavati kritički otpor.“ *Isto*, 33. – 36.

⁶ Usp. Fredric JAMESON, „Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma“, Gvozden FLEGO – Ivan KUVAČIĆ (ur), *Postmoderna: nova epoha ili zabluda*, Zagreb, 1988., str. 192. – 232.

⁷ *Isto*, str. 192.

⁸ Usp. P. PORTOGHESI, *n. dj.*, str. 50. – 51.

cepta bezuvjetnog historijskog napretka⁹, ali onda ide dalje: prema onom sada i ovdje. Na taj se način njezina kritika i čin sinkroniziraju, postaju jedno te isto.

Drugim riječima, postmoderna *nadomješta*. Ispunjava pukotine. Izgladuje proturječja. Upozorava na aporiju svakoga kontinuiteta, svakoga identiteta. Oznaka *post* nije tek kritička predodžba o zastarjelosti vremena i čovjeka, već i djelatna instanca novoga iskustva. Sinkronizacijom kritike i čina postmoderno iskustvo nadomješta stvarno iskustvo, i to barem na četirima razinama.

1. Na razini povijesnoga iskustva: umjesto objektivnoga vraćanja onoga uvijek istoga, nudi se euforija trenutka

Baudrillard se u *Ekstazi komunikacije* pita:

Što reći o neobuhvatnom slobodnom vremenu kojemu smo prepušteni i koje nas okružuje kao prazna površina; utrošak koji se pokazuje suvišnim od trenutka kada spontano nastala komunikacija mrvi našu razmjenu u seriju instanci? Tijelo kao pozornica, pejzaž kao pozornica, vrijeme kao pozornica polako nestaju.¹⁰

Postmoderna misao stoji na pragu velike sinteze, bez neizmirenih razlika, bez ostataka koji uznemiruju. U istom tekstu Baudrillard suvremenost opisuje „slomom dualne logike odnosa subjekta i objekta u čijoj pozadini leži ‘antropološki san’“¹¹ Povijesni subjekt projicira, povijest je njegovo zrcalo ili pozornica na kojoj on izvodi svoju ulogu mudraca ili lude, dok su danas „scena i zrcalo ustupili mjesto ekranu i mreži.“¹² Više nema „transcendencije i dubine, samo imanentna površina operacije u tijeku, glatka i funkcionalna površina komunikacije.“¹³ Upravo će neposredna nazočnost nadomjestka,

⁹ Navedeni kritički impulsi mogu se naći već kod Benjaminina. On će u *Historijsko-filozofskim tezama* napisati: „Čuđenje zbog toga što su stvari koje doživljavamo ‘još’ moguće u dvadesetom stoljeću – nije filozofsko. Ono se ne nalazi na početku saznanja, osim ukoliko to nije saznanje da je neodrživo razumijevanje historije iz kojeg to čuđenje potječe [...] Predstava o napretku ljudskog roda u historiji ne može se odvojiti od predstave o njenom toku koji prolazi homogenim i praznim vremenom. Kritika predstave toga toka mora uopće biti temelj kritike predstave o napretku.“ Walter BENJAMIN, *Eseji*, Beograd, 1974., 83. – 84. Pitanje koje ostaje na snazi jest u kojoj mjeri ovi Benjaminovi uvidi participiraju u drukčijem razumijevanju moderne ili anticipiraju postmoderno misao.

¹⁰ Jean BAUDRILLARD, „The Ecstasy of Communication“, *Media-matic*, god. III., 1988., br. 12., str. 83.

¹¹ *Isto*.

¹² *Isto*.

¹³ *Isto*.

odnosno imanentna površina operacije u tijeku usmjeriti Baudrillardovu dijagnostiku prema postmodernom iskustvu: *ako je sve već bilo, postoji samo ono ovdje i sada*.¹⁴

2. Na razini etičkoga iskustva: umjesto budućega iskupljenja i askeze, nudi se trenutna sloboda i obilje

Rem Koolhaas govori o gradovima budućnosti, generički stvorenima *nemjestima* koja niču odjednom i uslijed ničega, bez rubova i neravnina, bez godišnjih doba. Ulašten do usijanja:

Generički grad ne robuje središtu, ne nosi okove identiteta. Oslobodio se destruktivnog ciklusa ovisnosti: on je tek odraz današnjih potreba i današnjih sposobnosti. Generički grad je grad bez povijesti. Dovoljno velik za svakoga. Udoban je. Ne treba ga održavati. Ako postane premalen, jednostavno se proširi. Ako postane prestar, sam se uništi i obnovi. Jednako je uzbudljiv – ili neuzbudljiv – posvuda. 'Površinski' je – poput kulisa u holivudskom studiju može promijeniti identitet svakog ponedjeljka.¹⁵

Nešto prije, u istom tekstu Koolhaas iznosi antropološku činjenicu Malthusova nadahnuća: činjenica da „ljudski rod raste eksponencijalno znači da će prošlost u jednom trenutku postati 'premalena' da bi je ispunjavali i dijelili živi ljudi.“¹⁶ Postmoderni identitet nadomješta tragiku etički uvjetovana identiteta: što je identitet snažniji, reći će Koolhaas, to „jače ograničava i više se odupire proširivanju, tumačenju, obnovi, protuslovlju.“¹⁷ Generički grad nastanjuju generički identiteti koji se više ne odupiru: *ako identiteta nema, sve je moguće*.

¹⁴ Na sličan način povijesno iskustvo poimaju i Lyotard i Eco. Od Lyotardova imperativa: „Sve što je naslijeđeno, pa bilo i od jučer, moramo dovesti u sumnju“ (J. F. LYOTARD, *n. dj.*, str. 21.), do Ecovih napomena uz *Ime ruže*: „Ipak mislim da postmoderno nije tendencija koja se može kronološki odrediti, nego duhovna kategorija, ili bolje, stanovit *Kunstwollen*“ (Umberto Eco, *Ime ruže*, Zagreb, 2004., str. 501.) postoji jasna namjera da se postmoderna prikaže kao metapovijesna kategorija.

¹⁵ Rem KOOLHAAS, „Generički grad“, *Europski glasnik*, god. IX., 2004., br. 9., str. 715.

¹⁶ *Isto*, str. 713.

¹⁷ *Isto*, str. 714.

3. Na razini estetskoga iskustva: umjesto tiranije idealnih oblika, nudi se igra i persiflaža

Na upadljivoj sličnosti falusa i rakete, odveć upadljivoj da bi se o njoj propustilo govoriti, Thomas Pynchon u svom će najcjenjenijem romanu *Duga sile teže* izgraditi labirint značenja i interpretacija iz kojega nema izlaza.¹⁸ Na jednu nit priče nadovezuje se druga i tako unedogled. Arijadna jest Minotaur. No, ako je Pynchon još ostao vjeran zakonu slobodnoga pada, što je vjerojatno danak tehničkoj izobrazbi, Richard Brautigan nas razrješuje i te posljednje univerzalne obveze. U njegovu *Lovu na pastrve u Americi* sila teže je izbrisana, metafore lebde i sudaraju se u vakuumu bezobličja. Evo kako Brautigan u jednoj rečenici istjeruje heliotropiju: „Sunce je bilo poput goleme kovanice od pedeset centi koju je netko polio petrolejem, onda ju zapalio šibicom i rekao: Evo ti, drži dok skoknem po novine i stavio novac u ruku i nikad se nije vratio.“¹⁹

Postmoderna igra nadomješta formativno estetsko iskustvo - ono se sada oblikuje u stalnom preoblikovanju²⁰, pretvaranju kritike u čin, i obrnuto: „Umjetnik, pisac postmoderne, u položaju je filozofa; tekst koji piše, djelo koje stvara, nisu vođeni već uspostavljenim pravilima, pa se o njima ne može suditi na osnovu jednog određenog suda, odnosno tako da se na taj tekst, na to djelo primjene poznate kategorije.“²¹

Postmoderni umjetnik konkretno iskustvo nadomješta sviješću o iskustvu kao potrošnoj estetskoj robi. U noveli *Život: priča* John Barth priča i komentira priču, persiflirajući i život i priču, te na taj način razotkriva staru i

¹⁸ David Lodge će ovu Pynchonovu strategiju opisati kao prekomjernost, jednu od niza literarnih strategija postmoderne. Usp. David LODGE, *Načini modernog pisanja*, Zagreb, 1988. Lodge nema potrebu ići dalje od metodološke nomenklature, uz opasku: „Čitalac nalazi da je postmodernistička književnost teška ne toliko zbog njezine nerazumljivosti (nju je moguće razjasniti), nego zato što odaje nesigurnost koja joj je svojstvena.“ *Isto*, str. 269. Opet se postmoderna koleba između strateškog i svojstvenog.

¹⁹ Richard BRAUTIGAN, *Trout Fishing in America*, London, 1972., str. 80.

²⁰ Pritom se ništa ne isključuje, osim, naravno, autarkične percepcije dubine. Charles Jencks, teoretičar arhitekture, predlaže sustav dvostrukog kodiranja. Svarajmo tako da se svidimo i obraćamo svima – i masovnoj publici i dobro upućenim kolekcionarima i povjesničarima umjetnosti. Uz konzumaciju se preporuča napratak antisnobovske ironije. Usp. Charles JENCKS, *Jezik postmoderne arhitekture*, Beograd, 1985.

²¹ J. F. LYOTARD, *n. dj.*, str. 23.

lažnu analogiju između Autora i Boga.²² Andy Warhol izrađuje *Marylin Dypitch* (1962.) u sitotisku, seriju od dvadeset i pet jarko osvijetljenih slika Marilyn Monroe s lijeve i dvadeset i pet crno-bijelih slika s desne strane. Konkretno i estetsko iskustvo udružuju se u serijskoj proizvodnji nadomjeska: *ako je sve lažno i posredovano, onda je svijet estetski fenomen.*

4. Na razini kritičkoga iskustva: umjesto kritičkoga angažmana, postmoderna nudi negativnu fascinaciju

Virilio predlaže novu teorijsku disciplinu, dromologiju, koja bi bila nadležna za sasvim aktualna pitanja brzine svjetlosti, bestežinskoga stanja, udara sadašnjega trajanja i elektroničkoga bljeska:

Sve je rečeno. Ako se prostor predstavljanja suzi, valja ubrzati ritam kako bismo, u trajanju, mogli vratiti odsutnu protežnost! Na perspektivu (stvarnog) prostora veličajne prirode još punog, cjelovitog svijeta, nadovezuje se tako nužno danas relativistička perspektiva vremena: stvarnog vremena trenutnosti koje nadoknađuje definitivni gubitak geofizičkih udaljenosti.²³

Predodžbom ubrzana ritma koji nadomješta stvarnu perspektivu Virilio implicira nužnost postmodernoga stanja. Ali, u tom slučaju kritika, kao iskustvo mogućega, gubi tlo pod nogama i preostaje joj tek zabilježiti simptome nastala stanja. Pritom njezina retorička gustoća služi kao nadomjestak praktičnomu iskustvu: *ako je moguća stvarnost nedostižna i iluzorna, onda je kritika jedina moguća stvarnost.*

Postmoderna, jednom riječju, označava trenutak napuštanja stvarnosti i njezinih zastarjelih referenci i prepuštanja hiperstvarnosti. No, ovaj je trenutak prošao. Retorika obilja ostaje nijema pred mnoštvom koje oskudijeva u svemu. Nadležnost dromologije prestaje kada su u pitanju pogibeljna putovanja čamcima i brodovima ili skokovi preko žilet-žice. Omiljeno pitanje *O čemu je riječ?*, kojim su se postmoderni mislioci tako rado bavili, prometnulo se u ono omraženo: *Što učiniti?* Upravo ovo pitanje povijest upućuje suvremenosti.

²² Usp. John BARTH, „Život: priča“, *Književna smotra*, god. VI., 1974., br. 19., str. 24.

²³ Paul VIRILIO, *Brzina oslobađanja*, Karlovac, 1999., str. 94.

Ako je postmoderna epoha koja prevladava svaku epohalnost, onda nas, prije svega, milijuni izbjeglica upozoravaju na pojavu *neistodobnosti* koja, kako s pravom upozorava Bloch, prethodi svakom povijesnom krah:

U prvom redu neistodobno proturječje, kao proturječje potonulih, nesavladanih prošlosti, ne predstavlja prijelaz iz svoje ma koliko velike kvantitete u novu kvalitetu [...] Čak ni eventualno dozrijevanje onoga što je u toj prošlosti zapravo nesavladano nikada samo od sebe ne može prijeći u kvalitetu koju ne bismo poznavali već iz povijesti. Ipak je u nejednakom proturječju sadržana jedna stvarnost koju – kao što pokazuje užasni primjer – istodobnost ne može bez daljnje pokrenuti i prisvojiti.²⁴

Povijest prijeti prizemljenjem bestežinske postmoderne. Stvarnost prodiere u hiperstvarnost. Jezik, kao alfa i omega postmodernoga bića, odjednom postaje čudesno nedostatan – primoran je biti pretočen u djelo i, kao takav, jednako čudesno zakazuje. Izbjeglički se kampovi grade i ruše, dijele se visokokalorični obroci i identifikacijski brojevi. Ništa više od toga. Postmoderna je tako nadahnuto govorila o Drugom, zapanjuje kako malo umije činiti drugima. Izjednačavajući kritiku i čin, ona obezvrjeđuje i kritiku i čin.

Epoha se konačno ogleda u svojoj epohalnosti i prizor je porazan. Pojavljuju se prvi znaci razdražljivosti. Sumnja prerasta u netrpeljivost. Samo nas jedan korak dijeli od neispavanosti do građanske budnosti i uličnih straža. Ono što smo tek usputno konzumirali u trominutnim obrocima vijesti iz dalekih i stranih zemalja, sada je tu, u našem dvorištu. Od voajera postajemo svjedoci. Zato bdijemo. Kasnimo na posao. Osvrćemo se.

Sve su to simptomi rastuće neistodobnosti koji me upućuju da izrekнем svoju tezu. Trenutak sadašnjosti nije sukob civilizacija, ova notorna Huntingtonova sintagma uzima kolektivnu paranoju kao dobrodošlu vježbu održavanja nacionalne kondicije,²⁵ niti je simbolički događaj sustavnoga samouništenja, kako tvrdi Baudrillard u *Duhu terorizma*,²⁶ već je sukob postmoderne i moderne epohe, sukob koji izbija iz njihovih neizmirenih proturječja.

²⁴ Ernst BLOCH, *Erbschaft dieser Zeit*, Frankfurt/M, 1976., str. 116. – 122.

²⁵ Kao apolog identiteta Huntington lako pronalazi neprijatelja, od islama do emigranta. U tom smislu njegova je racionalizacija predmoderna, osobito kada inzistira na logici klasificiranja: „Postoje najmanje četiri moguća buduća identiteta: ideološki, razdvojeni, ekskluzivistički i kulturni. Zapravo, vjerojatno je da će Amerika budućnosti biti mješavina tih i drugih mogućih identiteta.“ Samuel HUNTINGTON, „Tko smo mi? Izazovi američkom nacionalnom identitetu“, *Europski glasnik*, god. IX., 2004., br. 9., str. 221. – 274.

²⁶ Baudrillard piše: „Sustavu čija prekomjernost moći predstavlja nerješiv izazov, teroristi odgovaraju konačnim činom čija zamjena također nije moguća. Terorizam je čin koji vraća neumanjivu poseb-

Habermas će u govoru prilikom dodjele Adornove nagrade označiti modernu kao nedovršen projekt koji pod svaku cijenu treba održati jer u sebi sadrži emancipatorski impuls nasuprot postmodernoj tendenciji njegova deidentificiranja.²⁷ Lyotard mu odgovara da je ideja moderne likvidirana u Auschwitzu. Svaka ideja univerzalne emancipacije nužno završava u univerzalnome teroru. Postmoderna stoga označava prekid, raskol i ovo je stanje konstantno.²⁸

Sadašnji trenutak krajnje je zaoštren stadij njihove polemike.²⁹ Moderna se danas pojavljuje u svom radikalnom obliku kojim nagriza postmodernu, baš kao što postmoderna nalazi dotad prešućenu agresivnost kojom pristupa modernoj. Ako je Habermas u pravu, zašto se onda u novonastaloj situaciji ne mogu nazrijeti emancipatorske strategije? Ako je Lyotard u pravu, zašto se u raskolu mogu nazrijeti skrivene veze i odnosi? Ako je Auschwitz likvidacija moderne, je li onda *Džungla* likvidacija ili afirmacija postmoderne? Dati odgovor na ova pitanja znači preispitati ne samo proturječan odnos modernoga i postmodernoga diskursa, već i proturječja koja se nalaze u njima samima.

Moderni je diskurs tako moguće razumjeti kao postupak epohalnoga intenziviranja. S obzirom na to da se aktualizira jedino u poništavanju svih aspekata koji se nameću kao realni, on se naposljetku obraća nadrealnom. U tom smislu, Marcuse griješi kada modernu estetiku negacije pripisuje činjenici da novi predmet umjetnosti još nije poznat, a stari je postao nemoguć.³⁰ No, za mod-

nost u srce poopćenog sustava razmjene. Sve posebnosti (vrste, pojedinci, kulture) koje su vlastitom smrću platile uspostavu svjetskog toka kojom upravlja jedna jedina sila, osvećuju se danas tim *terorističkim transferom situacije*." Jean BAUDRILLARD, *Duh terorizma*, Zagreb, 2003., str. 13. Ono što Baudrillard previda u svojoj predodžbi prožimanja posebnog i općeg jest upravo različitost, neistodobnost kojom progovara teroristički čin. Njegov je jezik, ako se i obraća sustavu, bitno nesustavan.

²⁷ Usp. Jürgen HABERMAS, *Kleine politische Schriften I-IV*, Frankfurt/M, 1981., str. 444. – 464.

²⁸ Usp. J. F. LYOTARD, *n. dj.*, str. 9. – 28.

²⁹ Ova polemika ostaje aktualna unatoč Huyssenovu zahtjevu „da nam historijsko shvaćanje koncepta postmoderne, bez obzira na njegovu nepotpunost i površnost, ipak može omogućiti da raspravu izvučemo iz obamrlih polemika koje su se paradigmatički kristalizirale oko konstelacije Habermas – Lyotard.“ A. HUYSEN, *n. dj.*, str. 33. – 36. Upravo je historijsko shvaćanje koncepta moderne i potmoderne najjasnije nazočno u njihovoj polemici.

³⁰ Ipak je potrebno uočiti kako od uvida o novoj umjetnosti koja od početka inzistira na svojoj radikalnoj autonomiji. Usp. Herbert MARCUSE, *Kraj utopije: esej o oslobođenju*, Zagreb, 1972., str. 163. Marcuse ne prelazi olako na raspravu o novoj osjetljivosti koja emancipatorski sudjeluje u praksi. Nekoliko rečenica kasnije Marcuse piše: „S tom ponovnom uspostavom poretka forma doista postiže *katharsis* – pročišćeni su užas i zadovoljstvo stvarnosti. No, postignuće je iluzorno, krivo, fiktivno: ona ostaje unutar dimenzije umjetnosti, djelo umjetnosti.“ *Isto*, str. 167.

ernu je svaki predmet nemoguć već zato što je moguć. Predmetnost svijeta je tek eksplozivna naprava u rukama njegove ubitačne dijalektike. Poništavajući obzor u kojem je utemeljen, moderni se diskurs može ostvariti samo ako se uništi.

Njegovo razaranje sintakse i psihičkoga kontinuiteta, njegov otpor spram svake formalne udomaćenosti i propozicijske razumljivosti intenzivira se do samouništenja. Marinetti pjeva o zanosnoj ljepoti rata,³¹ Jünger smatra da sila čeličnih oluja pročišćuje dok će Breton u *Drugom manifestu nadrealizma* napisati kako se najjednostavniji nadrealistički čin sastoji u tome da se s pištoljem u ruci iziđe na ulicu i slijepo puca u masu koliko je god dugo moguće.³² Epohalni intenzitet modernoga subjekta tjera ga iz lažnoga postvarenoga svijeta u laž spontanoga sebeostvarenja. On će detonirati jednu za drugom lažne nosivosti životne prakse sve dok naposljetku ne ostane u ruševinama jedinoga svijeta kojemu pripada. Na taj se način njegov kritički i emancipatorski potencijal dijalektički rastvara u orgiji neposredna uništenja.

Više nego bilo koji drugi suvremeni mislilac, Adorno je bio svjestan te činjenice. U jednom fragmentu iz *Minima moralie* on prepoznaje moderno tražanje za novim kao povijesno uvjetovano:

Ova riječ je u europskom obrazovanju postala opća kroz spoznajnu teoriju. Kod Lockea se njome podrazumijeva jednostavni, neposredni opažaj, suprotnost prema refleksiji. Iz toga je potom kasnije postalo veliko Nepoznato i konačno ono masovno uzbuđujuće, destruktivno opijajuće, šok kao potrošno dobro. Moći nešto još uopće opaziti, ne brinući o kvaliteti, nadomješta sreću, jer je svemoćno kvantificiranje odnijelo mogućnost samog opažaja.³³

Moderni subjekt odbija biti dio svijeta i zato traga za novim. Ali, odbijajući ostvariti odnos spram onoga iz čega je i sam posredovan, njegova se kritička svijest iscrpljuje u naglim pražnjenjima pseudoprakse. Njegov se stvaralački antagonizam ili pretvara u nedjelatnu konvenciju ili se uz prasak intenzivira u činu samouništenja. Adorno nikada nije uspio razriješiti ovo proturječje

³¹ Deveta točka manifesta glasi: „Hoćemo slaviti rat – jedini lijek za svijet – militarizam, patriotizam, destruktivne čine anarhista, divne smrtonosne ideje i prijezir prema ženama.“ Filippo Tommaso MARINETTI, *The Futurist Manifesto*, www.societyforasianart.org, str. 3., (2. III. 2017.). Marinettijev radikalizam je naivan jer ne vodi računa o dijalektici uništenja – utoliko će slavije estetskog općenja sa svijetom završiti u neestetskom samouništenju.

³² Usp. Andre BRETON, *Manifestoes of Surrealism*, Ann Arbor, 1969., str. 119. – 187.

³³ Theodor ADORNO, *Minima Moralia*, Sarajevo, 1987., str. 236.

moderne bez obzira na to što je u *nijansi*, ključnom terminu njegove filozofije, odnosno u dosljednu radu negativnoga nastojao očuvati dostojanstvo pojedinačnoga iskustva.

Postmoderna će, s druge strane, ovo dostojanstvo prokazati kao otrcano. Iz iskustva Auschwitza, iz bliske opasnosti uništenja svijeta ona izvlači spoznaju o trajnoj korupciji subjektivne svijesti. Kako bi se odstranila opasnost uništenja, nije potrebno mijenjati svijet, dovoljno je odstraniti iluzornu sklonost subjekta da se ostvari. Postmoderna nas tako uvodi u epohu ekstenziviranja. „Nema više subjekta, fokalnog točke“, piše Baudrillard u eseju *Porno-Stereo*, „nema više središta niti periferije: postoji još jedino cirkularno svijanje ili infleksija. Nema više nasilja niti nadzora: jedino postoji informacija [...] i prividni prostori u kojima još treperi učinak stvarnog.“³⁴

U postmodernom svijetu subjekt služi tek kao prijamnik ili odašiljač, ono bitno se ostvaruje preko njega. Postmoderna dokida nasilje tako što dokida refleksiju, dokida povijest tako što dokida dubinu. Sve se događa na treperavoj površini privida. Predmeti su naučili komunicirati međusobno i subjektu ostaje jedino da prebiva i umuje u dijalektici viška. Njegova stvarnost i njegovo iskustvo počivaju u bezinteresnu i bezodnosnu sviđanju, u dokonoj estetici svakodnevice. Pop-art nas uči kako umjetnost promatrati kao robu, reklama nas uči kako robu promatrati kao stvarnost. Nova osjetljivost koju priziva Marcuse pretvara se u konačnu neosjetljivost, tek formalno ustoličenu u čuvenoj postmodernoj krilatici o toleranciji. Postmoderni umjetnik radi bez pravila, priznat će Lyotard u pismu prijatelju. Njegova jedina legitimna forma jest ona *aluzije*, odnosno neobavezne reference na nepostojeće.³⁵

Postmoderna, dakle, izglađuje proturječja tako što ih izbacuje iz sebe – ona na taj način legitimira epohalan zahtjev za ekstenziviranjem. To ujedno znači da se samo izvana može ukazati na njezina proturječja. Tako smo došli do današnjega trenutka koji odlikuje opipljiva prisutnost izvanjske snage koja nas primorava na suočavanje.

Ono što skandalizira nije prisutnost nečega nepoznatoga koje jednostavno treba asimilirati, već nečega suviše poznatoga koje je ostalo neizmireno i sada uzvraća udarac. Ono novo je zapravo novo moderne epohe. Terorist je zapra-

³⁴ Jean BAUDRILLARD, „Porno-Stereo“, *Godine*, god. IV., 1994., br. 5. – 6., str. 109.

³⁵ Usp. J. F. LYOTARD, *n. dj.*, str. 23.

vo subjekt moderne koji se uspijeva aktualizirati samo ako se poništi. Terorist je subjekt moderne koji se oslobađa jedino u činu radikalne negacije svega postojećega, u činu samouništenja.

Ono što skandalizira jest činjenica da ovaj radikalni čin negacije ono naše najstvarnije razotkriva kao najiluzornije. Udarajući na metroe, zračne luke, koncertne dvorane, terase kafića teroristi zapravo udaraju na najsvojstvenije točke našega iskustva. Teroristički nam čin zapanjujuće jasno otkriva kontingentnu putanju naših života.

No, ono što najviše skandalizira jest naša nespremnost pri suočavanju s posljedicama. Postmoderna dijalektika viška zakazuje pred mnoštvom nesretnika koji dolaze izvana – oni uznemiruju jer unose stvarno proturječje u epohu privida. Potreba da ih se klasificira u klase egzistencijalne i ekonomske emigracije ukazuje na našu opsjednutost terminologijom. Potreba da ih se cijepi ukazuje na našu opsjednutost čistoćom. Potreba da ih se smjesti među ograde ukazuje na našu opsjednutost da se bavimo samo sobom. Tu prestaje postmoderna tolerancija. Više od toga zahtijevalo bi kritički i stvaralački napor koji se smatra otrcanim – on je privilegija onih izvana.

Zato je *Džungla* i likvidacija i potvrda postmoderne. Uvijek može nastati i druga i treća *Džungla*, kao što može i nestati. Dislokacija je kategorički imperativ postmodernoga duha koji se osobito strogo mora sprovesti nad izbjeglicama jer oni uneređuju viziju generičkoga grada. Podsjetimo, u viziji generičkoga grada Kooolhaas osobitu ulogu pridaje turistima koji grabe, dotiču, proždiru povijest ostavljajući za sobom pustoš.³⁶ Kooolhaas je zaboravio spomenuti sve one izgnane, umorne, skršene, bijedne koji u gradove ulaze sa sobom noseći jedino povijest i zatičući jedino pustoš.

³⁶ Usp. R. KOOLHAAS, *n. dj.*, str. 722.

*Migracije – demografski,
pravni i etički aspekti*

— *Stjepan Šterc ♦ Miljenko Brekalo* —

Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Institut Ivo
Pilar Osijek, Područni centar Osijek

sterc@geog.pmf.hr – Miljenko.Brekalo@pilar.hr

UDK 314.742:061.1 EU

Izvorni znanstveni članak

IMIGRACIJA STANOVNIŠTVA – UTOPIJSKA (SIGURNOSNA) VARIJANTA DEMOGRAFSKE REVITALIZACIJE EUROPE

Sažetak

Velike migracije, ponajprije prema sjeverozapadnoj i razvijenoj Europi, Europi razvijenih gospodarstava, demokratskih društava, velikih sloboda pojedinaca i zajednica, vrlo negativnih demografskih trendova, otvorenih granica i još puno toga, konačno su pokazale i potvrdile kako demografski problem cijele Europe, a nekih njezinih dijelova posebno, postaje sve više strateško pitanje razvojnoga i sigurnosnoga opstanka. Znalo se to i prije jer su svi pokazatelji i procesi ukazivali na objektivno postojeći problem dogledne europske budućnosti, ali se nije htjelo vjerovati niti se mogla pretpostaviti tako velika brzina i veličina pokreta stanovništva prema Europi, uvjetovana brojnim čimbenicima, a među inima i usmjeravanjem stanovništva kao oblikom pritiska i novovjeke kontrole prostora, strateških koridora i točaka. Stanovništvo je u takvim koncepcijama samo problem ili pak sredstvo dosizanja ciljeva. Iako su za sada sve to samo naznake, ali silna gospodarska, vojna, financijska, politička, demografska i svaka druga polarizacija između svjetova, civilizacija, religija, načina života, kontinenata, regija, *Rimlanda*, *Heartlanda*, potvrđivala je velik problem nivelacije prostorne razvijenosti u budućnosti, koji se kroz povijest uvijek rješavao ratovima. Različiti potencijali prostora (složeni prostorni čimbenici) i reprodukcije stanovništva u sustavima u kojima se nikada nije dogodilo da demografski problem jedne zemlje rješava druga, niti će se to bez ozbiljnih sukoba ikada dogoditi, neminovno su ukazivali na nužnu prostornu preraspodjelu vrijednosti i potrebu kontrole prostora. Sad je sve samo ubrzano. Zatvaranje svojih etničkih i interesnih prostora postaje neminovnost suvremenoga svijeta, posebno Europe, i svaka će zemlja to činiti bez obzira na stupanj razvijenosti i tradicijsku demokraciju. Europa, a naročito Hrvatska, morat će se vratiti racionalnoj fazi planiranja stanovništva u posttranzicijskoj fazi u interesu opstanka, razvoja gospodarstva i društva, radne snage i uopće ukupnoga funkcioniranja svih sustava u zajednici ili zemlji. Klasična stimulativna reproduksijska populacijska politika Europi će postati jedini izlaz bez obzira na razinu razorenosti društva i materijalistički filo-

zofski postavljen način života želi li se na vrijeme shvatiti silinu emigracije kao oblik destabilizacije europskih društava i prostora.

Ključne riječi: velike migracije, opstanak, revitalizacija, populacijska politika, reprodukcija

IMMIGRATION OF POPULACE – A UTOPIAN (SECURITY) VARIANT OF DEMOGRAPHIC REVITALIZATION OF EUROPE

Abstract

Large migrations, most of them directed towards north-western and developed Europe, Europe with developed economies, democratic societies, large freedoms of individuals and communities, extremely negative demographic trends, open borders and much more, have shown and confirmed that the demographic problem of whole of Europe, and some parts in particular, is becoming more and more a strategic question of developmental and security existence. This was known before as all the indicators and processes have implied to an objectively existing problem of foreseeable European future, but nobody could believe nor assume such a tremendous speed and the size of the people moving towards Europe, which was conditioned by numerous facts, some of which are directing the people as a form of pressure and contemporary control of space, strategic corridors and points. The population is just a problem or the instrument of achieving goals in such conceptions. Although for now, they are all just indications, enormous economic, military, financial, political, demographic and any other polarization between worlds, civilizations, religions, ways of life, continents, regions, *Rimland*, *Heartland*, have confirmed the tremendous problem of levelling the spatial development in the future, which was always solved through war in the past. Different potentials of space (complex spatial factors) and population reproduction in systems which have never had their demographic problems solved by another country, nor will that ever happen without serious conflict, have inevitably pointed to the necessity of spatial redistribution of values and the need to control the space. Everything is just quicker now. The closure of its ethnic and interest spaces are becoming an inevitability of the contemporary world, especially of Europe, and every country will do it despite the level of development and traditions of democracy. Europe, and Croatia in particular, will have to return to the rational phase of population planning in the post-transitional phase for the sake of survival, economy and society development, workforce and total functioning of all system in the community or the country. Classic stimulating population reproduction policy will remain the only way out for Europe no matter how ruined the society is or how materialistic philosophy

influences life if it wants to comprehend in time the enormous force of emigration as a form of destabilization of European societies and space.

Key words: large migrations, survival, revitalization, population policy, reproduction

Uvod

Dugo su se u Europi demografska i migracijska problematika smatrale socijalnim pitanjima kojima se može upravljati bez posebnih organizacijsko-upravljačkih sustava i koja su se gotovo prepuštala stihiji po logici manjega značenja u financijskome i razvojnome smislu, usprkos stalnu upozoravanju znanstvenika da su preseljavanja stanovništva zasigurno među najvažnijim procesima u prostoru. Takva su, naime, bila i kroz cijelu povijest jer su velike seobe naroda počinjale ili završavale ratovima, mijenjale njezin tijek, uspostavljale nove plemenske, etničke i nacionalne prostorne odnose, slamale carstva, kraljevstva i države, uvjetovale civilizacijske pomake i uzmake i uvijek su trajale dugo s različitim intenzitetom i smjerom. Prevladavajući povijesni smjer bio je Hartland – Rimland, odnosno kroz Vrata naroda ili preko Mediterana prema današnjoj Europi. Ništa se po tom pitanju do današnjih dana nije promijenilo u geostrateškim odnosima, samo što je civilizacijski, gospodarski, vojni i svaki drugi razvoj zaustavio prostornu pokretljivost stanovništva ili migraciju na duže vrijeme, tijekom kojeg smo osjetili sigurnost i zaboravili povijest i zemaljske odnose prema vrijednostima prostora, njegovih ključnih koridora i točaka i posebno njegovih potencijala koje se uvijek željelo kontrolirati. Zaboravili smo da su se gotovo svi ratovi kroz povijest vodili za kontrolu teritorija, pa čak i oni za koje nam povijest kaže kako su vođeni zbog lijepe Helene, nogometne utakmice ili iracionalnih želja vladara u dokazivanju svoje moći. Uvijek je u pozadini bio teritorij i njegove vrijednosti, od položaja do prirodnih potencijala. Domicilno stanovništvo pritom nije bilo bitno, kao uostalom ni danas.

Druga velika europska zabluda ili, bolje reći, zabluda o europskim potrebama i slobodama vrijedila je za migracije prema Europi ili unutar same Europe. Useljavanjima u funkciji održavanja radne snage i razvoja vlastitoga gospodarstva stanovništvom izvan Europe nastojala se nadoknaditi demograf-

ska razlika između ulaska i izlaska iz radnoga kontingenta,¹ a bez ozbiljnijega pristupa novopridošlom stanovništvu u smislu obostranih obveza prilagodbe novonastaloj situaciji. Uglavnom, prilagodba imigracijskoga stanovništva europskomu načinu života, rada i uopće funkcioniranja nije uspjela,² ali je dovela u pitanje model rješavanja radne snage jedino imigracijom umjesto racionalnim planiranjem razvoja stanovništva u posttranzicijskoj fazi, inače u razradi modela razvoja svjetskoga stanovništva nazvanoj racionalnom fazom, a u koncepciji ljudskoga potencijala (stanovništva, populacije, žiteljstva...) kao najvažnijega čimbenika gospodarskoga i svakoga drugoga razvoja.³

Treća velika zabluda vezana je za same europske slobode, kojih u Europi ima zaista puno, kao logičan i očekivan slijed demokratizacije društava i prosatora, civilizacijskih dostignuća, razvoja ljudskih sloboda, političkoga i svakoga drugoga pluralizma. Unutar Europe jedino nije bilo unutrašnjih migracija stanovništva, odnosno bilo ih je samo na razini političke retorike, a jedine migracije koje su se provodile bile su migracije radne snage u funkciji razvoja gospodarstava razvijenih europskih država. Nije bilo moguće preseljenje u razvijenu europsku zemlju po svojoj volji jer su sve razradile postupke koje imigrant mora zadovoljavati prilikom službene prijave boravišta: od radnoga mjesta, riješena stambenoga pitanja do potvrde o visini sredstava za svakodnevni život. Sve je imalo samo jednu funkciju: potrebu za radnom snagom.

¹ Razlika u broju jednogodišnje generacije koja ulazi u radnu dob od 15 godina i broj stanovnika koji izlazi iz dobi od 65 godina starosti. Procjenjuje se da je kao posljedica povećanja ukupne smrtnosti i prirodnoga pada u velikom dijelu Europe ta razlika danas gotovo 5 milijuna godišnje. Toliko, naime, Europi nedostaje stanovništva u radnom kontingentu.

² Uopće ne prihvaćajući temeljne zakonitosti migriranja stanovništva europske su politike, politologije, sociologije... prihvaćale i razrađivale samo jednosmjerni multikulturalizam (znanstveni modernizam u osnovi), prema kojem postoji samo obaveza imigracijskih društava prema imigrantima i gotovo nikakve obaveze imigranata u novim sredinama. Nije moguće pronaći nijedan znanstveni rad koji bi objektivno i logično postavljao obostrane obaveze u funkciji jednostavnije prilagodbe imigracijske populacije novom načinu života i novim vrijednostima. Nitko pritom ne spominje potrebu etničke, religijske ili slične transformacije, ali promjena radnih i ostalih navika vezanih za radni dio dana i uvažavanje civilizacijskih vrijednosti nove sredine koja vas prima predstavlja ključnu pretpostavku uopće socijalizacije i funkcioniranja u svakodnevici.

³ Jednosmjerni multikulturalizam potvrđen je posebno u novije vrijeme tijekom i nakon velikoga useljeničkoga vala iz Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka prema Europi, kroz silinu destrukcije europskih društava ne samo aktivnostima novijega imigracijskoga stanovništva nego i aktivnostima druge i treće generacije doseljenika. Imigracijsko stanovništvo izvan Europe, koje se nije uključilo u europski način života niti je unijelo tom načinu nove vrijednosti, objektivno je postalo socijalni problem europskih društava, a kako su potrebe za radnom snagom europskih gospodarstava velike, doveden je u pitanje i model demografske revitalizacije samo imigracijom.

Sve je izgledalo organizirano i sustavno postavljeno, sve do pokretanja velike migracije prema Europi iz Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka.

Tada se potvrđuje i četvrta zabluda. Mislilo se u istim političkim, politološkim, sigurnosnim i inim europskim sustavima da će razvijena europska društva sama po sebi apsorbirati veliku imigraciju nove radne snage i svoju razvijenost, vrijednosni sustav, slobode, pluralizam, toleranciju i ne znamo što sve ne samo po sebi prenijeti na imigracijsku populaciju. Pritom se zaboravilo da europska društva stare i zakonitost po kojoj u okvirima migracije vrijednosni sustav i identitet mlađa migratorna populacija jednostavnije prenosi na stariju domicilnu, a s pojavom većega broja imigranata i još k tomu koncentriranih u manjem prostoru (jednoj regiji, gradu, naselju...), radikalizacija odnosa postaje potencijalno sve veća. Tada je dovoljna mala iskra, koju može zapaliti bilo koja iracionalna odluka u prostoru useljavanja ili izvana njega, a kojom je moguće pokrenuti destruktivski val.

Peta zabluda europske birokracije, uljuljane u svoj nedodirljiv okvir i vlastitu sigurnost, bila je vezana za sigurnost europskoga prostora, njegovih društava i granica, svih državnih sustava (policijskih, vojnih, obavještajnih...) i uopće europsku nedodirljivost. Sve je to poljuljano i dovedeno u pitanje već u prvom ozbiljnijem imigracijskom (izbjegličkom) valu koji je krenuo prema Europi pokazavši svu ranjivost tako posložene Europe i razinu birokratiziranosti koja ozbiljno dovodi u pitanje njezinu zajedničku sigurnost. Kako nije bilo nikakvih zajedničkih planova ni unaprijed razrađenih modela djelovanja, prišlo se *ad hoc* i pojedinačnim postupanjima s vrlo izraženim radikalizmom i u vrlo je kratko vrijeme Europa izgubila sve vrijednosti na kojima počiva. Pojavili su se zidovi, žice, vojska, silna stradanja imigranata... Moderna je i razvijena Europa u tim trenucima više sličila na srednjovjekovnu. Kada se ne poslušati znanost i odlučuje *ad hoc*, radikalizam je očekivani nastavak. Kroz tu se migraciju potvrdila sva ranjivost Europe i mogućnost ugrožavanja novim (starim) oblicima prostora koji su se kroz cijelu povijest željeli kontrolirati, kao imaginaran i mitski prostor geopolitičkih želja koje nisu nikada nestale.

Redajući europske zablude ili zablude o Europi jednu za drugom (ove navedene naravno nisu sve), otvara nam se predmet zanimanja ili istraživanja, koji objektivno postaje politički, geopolitički i sigurnosni problem Europe broj jedan (ili blizu broja jedan). Time se demografska i migracijska prob-

lematika vraća u središte zanimanja, što joj, s obzirom na značenje ljudskoga potencijala, objektivno i pripada. Pitanje je samo je li se to shvatilo na europskoj razini i shvaća li Hrvatska u tom kontekstu svoju ulogu, kao i kroz cijelu povijest jer je, kako mnogi kažu, geografija hrvatska sudbina.

1. Predmet i dosadašnja razmatranja

Naslovom postavljen predmet istraživanja primarno je potencijalna demografska revitalizacija Europe novim imigracijskim stanovništvom kao zamjenskim za vlastitu radnu snagu koja nestaje starenjem ukupne populacije, povećanjem smrtnosti, smanjenjem rodnosti i prirodnim padom. Postavljajući revitalizacijski europski model samo prema imigracijskoj populaciji, a zanemarujući plansku i funkcionalnu revitalizaciju vlastite domicilne populacije u funkciji razvoja isto tako vlastitog gospodarstva, Europa je prihvatila svu složenost prilagodbe imigracijskoga stanovništva i svu složenost i posljedice imigracije za domicilno stanovništvo. Gotovo bismo mogli reći kako je time ugrozila dugo godina građen vrijednosni sustav, a u novije se vrijeme vidi kako je ugrozila i vlastitu sigurnost, granice i način života. Ostaje ključno pitanje hoće li Europa nastaviti istim pristupom ili će se morati vratiti klasičnoj populacijskoj politici koja mora i inače biti u temelju gospodarskoga i ukupnoga razvoja Europe i svake zemlje. Pored toga, klasična revitalizacijska politika uvijek zahtijeva manje sredstava iz proračuna nego zbrinjavanje imigranata na temelju socijalne politike pri čemu nismo uopće uzeli u obzir posredne financijske gubitke vezane za destrukciju domicilnih društava. Revitalizacija Europe, kao utopijska i sigurnosna varijanta s osnovnim svojim uzročno-posljedičnim relacijama i zakonitostima, predmetna je osnova razmatranja u okvirima velikih migracija prema Europi.

Selektivnim pristupom po nekoliko znanstvenih kriterija izdvojene su temeljne bibliografske jedinice prema kojima se jasno uočava kako je problematika velikih migracija ili pak uvjetovanost migracija i sigurnosti (nacionalne, domovinske, regionalne i europske) relativno malo razmatrana u domaćoj literaturi. Samo je nekoliko domaćih radova zahvatilo problematiku novijih velikih migracija prema Europi, jasno uočavajući problem. Međutim, uvijek ostaje isto pitanje zašto se problem ne postavi u kontekst mogućih procjena u

budućnosti, zakonitosti migriranja, demografskih struktura i temeljnih odnosa što ih stanovništvo formira u društvu i prostoru⁴ iako je bilo i vrlo ozbiljnih upozorenja i ukazivanja na usmjeravanje migracija u funkciji destabilizacije i kontrole prostora, istina u javnim glasilima i kroz stručno-znanstveni pristup.⁵

Prethodni su radovi hrvatskih autora razmatrali problem europskih migranata kroz postavljene migracijske politike⁶ i u okvirima tolerantnosti i mirnoće te jednosmjernoga pristupa u kojem su imigranti postavljeni kao temeljni subjekt sukladno liberalnoj imigracijskoj koncepciji ili pak kroz njezinu harmonizaciju u kojoj nema imigracijskih ograničenja.⁷ Takvi su pristupi migraciju promatrali samo u društvenim okvirima ne prihvaćajući migraciju primarno kao prostornu pokretljivost stanovništva koja za sobom ostavlja ne samo društvene, nego i materijalne tragove u prostoru. Vrlo su zanimljiva i razmatranja migracijske politike na Hrvatsku ili pak utjecaj pojedinih njezinih aspekata na Hrvatsku ili na europsko tržište rada ili nacionalni koncept Europe⁸, a sve u uvjetima gotovo nikakve sigurnosne prijetnje i nikakve projekcije mogućega ulaska u Europu većega broja migranata.

⁴ Vidi Jure TADIĆ – Filip DRAGOVIĆ – Tonči TADIĆ, „Migracijska i izbjeglička kriza: sigurnosni rizici za EU“, *Policija i sigurnost*, god. XXV., 2016., br. 1., str. 14. – 41.; Matrija FRČKO – Davor SOLOMUN, „Unutarnja sigurnost Europske unije u suvremenim uvjetima migracijske krize“, Joško VUKOSAV – Ksenija BUTORAC – Joško SINDIK (ur.), *Zbornik radova 5. međunarodne znanstveno-stručne konferencije – Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu: Unapređivanje sigurnosne uloge policije primjenom novih tehnologija i metoda*, Zagreb, 2016., str. 530. – 555.

⁵ Vidi Stjepan ŠTERC, „Velika seoba naroda. Pedeset milijuna ljudi pred vratima Europe“, *Globus*, 22. IV. 2016., br. 1324.

⁶ Vidi Snježana GREGUROVIĆ, „Razvoj migracijske politike u Republici Hrvatskoj“, *Bilten projekta Zaštita tražitelja azila u Republici Hrvatskoj i regiji*, god. II., 2007., br. 4., str. 3. – 6.; Snježana GREGUROVIĆ, „Obilježja migracijskih tokova i integracija novih imigrantskih grupa na tržištu rada u južnoeuropskim zemljama članicama Europske unije“, *Migracijske i etničke teme*, god. XXVII., 2011., br. 1., str. 57. – 75.; Jelena ZLATKOVIĆ – Saša BOŽIĆ, „Migracijske politike europskih zemalja: legalni okviri za orijentaciju migranata“, Saša BOŽIĆ (ur.), *Institucionalizacija hrvatske dijaspor: oblici migrantskog udruživanja-primjeri iz Europe, Južne Amerike i Australije*, Zagreb, 2012., str. 53. – 77.

⁷ Usp. Milan MESIĆ, „Harmonizacija europske migracijske politike: neuspjeh politika imigracijske kontrole sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća“, *Migracijske i etničke teme*, god. XIX., 2003., br. 4., str. 343. – 362.

⁸ Vidi S. GREGUROVIĆ, *Razvoj...*; Mirta KAPURAL, „Sloboda kretanja radnika u proširenoj Europskoj uniji i njezin utjecaj na Hrvatsku“, Katarina OTT (ur.), *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: susret izazovima pregovora*, Zagreb, 2005., str. 83. – 105.; Marija PENA, „Utjecaj migracija na europsko tržište rada“, *Ekonomska misao i praksa*, 2011., br. 2., str. 335. – 362.; Vedrana BARIČEVIĆ, „Post-nacionalna ili nacionalna Europa? Europske politike azila i imigracijske kontrole“, *Analitičko društvo*, god. VIII., 2011., br. 1., str. 137. – 177.

Ipak treba istaknuti da se u nekim prethodnim hrvatskim radovima razmatrala sigurnosna situacija vezana za migracije kao nagovještaj korelacije,⁹ dok je eksplisitna ugroza sigurnosti vezana za migracije ozbiljno razmotrena u radu *Nezakonite migracije – sigurnosni fenomen kraja 20. stoljeća*, kada nije bila ni blizu najava velikih pokreta stanovništva prema Europi.¹⁰ Sve to skupa u konačnici izgleda kao blag pogled prema migracijama i sigurnosti prostora prema kojima su usmjerene, bez ozbiljnijih stavova i zakonitosti koje deriviraju iz prostorne pokretljivosti stanovništva, a o usmjeravanju migracija izvan gospodarske funkcije nema ni govora. Planske migracije, destabilizacija i kontrola prostora, slabljenje demografskoga pritiska u zemljama iseljavanja, kao i svi aspekti koji slijede iz toga puno puta potvrđivani u povijesti, gotovo se ne razmatraju u okvirima znanstvenoga modernizma i unaprijed zadanih paradigmi. Kao da nije riječ o znanosti i izazovima znanstvenoga predmeta zanimanja.

Nasuprot tomu, strani autori problematici velikih suvremenih migracija prema Europi pristupaju sa svih aspekata i struka pa je selektivnost autorskih pristupa nužna prema vremenu izdavanja, zahvaćanju recentnih migracija prema Europi, osnovnim obrascima i zakonitostima migriranja i posebno s aspekta sigurnosnih posljedica u Europi. Europska migracijska, i posebno imigracijska politika, još se uvijek ne podiže na razinu objektivne prijetnje domicilnim društvima zbog potrebe revitalizacije radne snage i snage razvijenih europskih društava koja misle kako mogu sve kontrolirati jer su tako i naučeni.¹¹ Razmatraju se sirijske i afričke prekomorske migracije i njihove posljedice,¹² imigracijska fobija u prijašnjim razdobljima¹³ i muslimansko

⁹ Vidi Marinko OGOREC, „Specifičnost kriznog upravljanja u terorističkoj prijetnji“, Ivan TOT (ur.), *Zbornik radova IV. međunarodne konferencije „Dani kriznog upravljanja“*, Velika Gorica, str. 402. – 417.; Siniša TATALOVIĆ, „Sigurnost na početku 21. stoljeća: zaštita kritične infrastrukture i energetska sigurnost“, Siniša TATALOVIĆ (ur.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura*, Zagreb, 2008., str. 15. – 26.

¹⁰ Usp. Filip DRAGOVIĆ, „Nezakonite migracije: sigurnosni fenomen kraja 20. stoljeća“, *Međunarodne studije*, god. III., 2003., br. 4., str. 61. – 88.

¹¹ Usp. Andrew GEDDES – Peter SCHOLTEN, *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, London, 2016., str. 288.; Suzanne MULCAHY, *Europe's Migrant Policies: Illusions of Integration*, Hampshire, 2001., str. 255.

¹² Usp. Wolfgang BAUER – Stanislav KRUPAR, *Crossing the Sea: With Syrians on the Exodus to Europe*, High Wycombe – Los Angeles, 2016., str. 298.; Lorenzo RINELLI, *African Migrants and Europe: Managing the Ultimate Frontier*, Abingdon, 2015., str. 187.

¹³ Usp. Mikhail ALEXSEEV, *Immigration Phobia and the Security Dilemma: Russia, Europe, and the United States*, Cambridge, 2005. str. 294.

pitanje u Europi također prije velikoga imigracijskoga vala 2015. i početkom 2016. godine morskim i kopnenim putem.¹⁴ Pristupi su vrlo slični i uglavnom su u okvirima tolerancije, multikulturalizma, širine, ljudskih sloboda, otvorene Europe i potrebe jednosmjernoga razumijevanja.

Nasuprot tomu postoje i autorske koncepcije koje općenito migraciju, a posebno imigraciju u europski prostor, razmatraju kroz sigurnosnu uvjetovanost pokreta stanovništva i stabilizacije, odnosno destabilizacije društva i prostora.¹⁵ Bilo je čak i najava teritorijalizacije migracijskoga problema¹⁶ te najave uvjetovanosti migracija i sigurnosti, posebno u 21. stoljeću.¹⁷ Kroz razmatranje relevantne literature, selektirane prema prihvaćenim obrascima, jasno se uočava dizanje razine razmatranja prema sigurnosnim pitanjima, ali još uvijek izvan standardnih zakonitosti migriranja stanovništva postavljenih u prijašnjim demografskim udžbenicima, priručnicima i znanstvenim radovima.¹⁸ Pojavom velikih migracija prema Europi i njezinih tragova u prostorima odlaska, dolaska i prolaza, brzo se brišu ideologizirane koncepcije i polako ulazimo u europsku i hrvatsku stvarnost u kojoj sigurnosni aspekt postaje problematika značenja strateške razine.

2. Teorijsko-metodološki pristup i osnovne hipoteze

Teorijsko-metodološki okvir razmatranja demografske revitalizacije europske radne snage, a onda i ukupnog stanovništva cijele Europe po svom je pristupu, metodama i tehnikama rada primarno vezan za teorijski demografski koncept unutar kojeg je i migracijska problematika sa svim zakonito-

¹⁴ Usp. Peter O'BRIEN, *The Muslim Question in Europe: Political Controversies and Public Philosophies*, Philadelphia, 2013., str. 318.

¹⁵ Usp. Anita HÄUSERMAN FABOS – Riina ISOTALO, *Managing Muslim Mobilities: Between Spiritual Geographies and the Global Security Regime*, New York, 2014., str. 18.; Kelly M. GREENHILL, *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*, New York, 2016., str. 360.; Peter SEEBERG – Zaid EYADAT, (ur.), *Migration, Security, and Citizenship in the Middle East: New Perspectives*, New York, 2013., str. 211.; Derek JOHNSON, „E.U. migrant criminal activity: Exploring spatial diversity and volume of criminal activity attributed to inter EU migrants in England“, *Applied Geography*, god. L., 2014., str. 48. – 62.

¹⁶ Usp. Margaret WALTON-ROBERTS – Jenna HENNEBRY (ur.), *Territoriality and Migration in the E.U. Neighbourhood: Spilling over the Wall*, Heidelberg – New York – London, 2013., str. 254.

¹⁷ Usp. Elspeth GUILD, *Security and Migration in the 21st Century*, Cambridge – Malden, 2009., str. 200.

¹⁸ Usp. Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., str. 655.

stima, procesima, vezama i odnosima koje stanovništvo razvija prema ostalim društvenim i prostornim sadržajima,¹⁹ a sekundarno za derivacije tih odnosa u sigurnosnim, gospodarskim, razvojnim, regionalnim i inim okvirima. Bez poznavanja temeljnih demografskih zakonitosti i struktura (sadržaja, procesa, veza, odnosa, projekcija i modela) nije moguće u cijelosti razumjeti ni sigurnosne prijetnje u društvu i prostoru koje deriviraju iz prostorne pokretljivosti stanovništva. Time se prihvaća stanovništvo (nije bitna sada njegova prostorna razina) kao najvažniji čimbenik pokretanja svega pa i ugroza koje slijede velike migracije ili kako su to nekada u povijesti zvali, velike seobe naroda. Postavljanje pak sigurnosne koncepcije i njezino podizanje na najveću europsku razinu interesa bez poznavanja demografske problematike može nas odvesti do političkih zabluda koje smo naveli u uvodnome dijelu rada.

U skladu s tako postavljenim teorijsko-metodološkim pristupom i naslovljenom problematikom moguće je postaviti nekoliko temeljnih autorskih hipoteza u funkciji intenziviranja, usmjeravanja i razumijevanja istraživačkih postupaka koji slijede postavljene pretpostavke u metodološkom i analitičkom smislu:

- H₁: Depopulacija europskog stanovništva do kraja će stoljeća po procjenama iznositi više od 100 milijuna osoba uz pretpostavku nastavka sadašnjih stopa reprodukcije, starenja i migracijske bilance.
- H₂: Europa će svake godine trebati najmanje 5 milijuna novih radnika koliko danas iznosi razlika između ulaska u radnu dob i izlaska iz nje i problem radne snage ne će moći rješavati samo izvaneuropskom imigracijom.
- H₃: Europa će se u razdoblju pred nama morati vratiti mjerama klasične populacijske politike kroz stimuliranje povećanja rodности ako ne želi intenzivnim useljavanjem destabilizirati svoja društva.
- H₄: Migracijski potencijal u sjevernoj Africi i Bliskom istoku uvijek će u budućnosti biti usmjeren i usmjeravan uglavnom preko Mediterana prema Europi, a trenutno broji između 20 i 30 milijuna ljudi.
- H₅: Velike migracije prema Europi, i demografska problematika općenito, bit će u vremenu pred nama u temelju regionalne i nacionalne sigurnosti te gospodarskog i ukupnog razvoja.

¹⁹ Usp. Stjepan ŠTERC, *Geografski i demogeografski identitet*, Zagreb, 2015., str. 198.

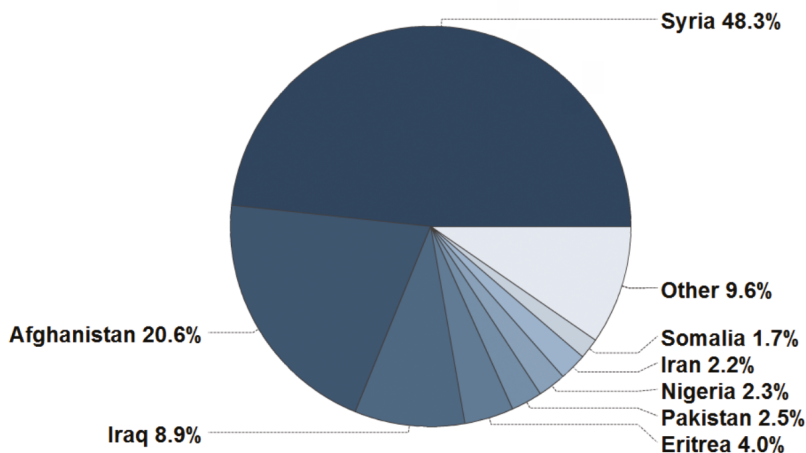
Moguće je postaviti još nekoliko hipoteza na temelju kauzalnog i gotovo funkcionalnog odnosa između gospodarskog i sigurnosnog s jedne strane i demografskog (migracijskog) razvitka s druge, iako funkcionalnog (determinističkog) u prostornim procesima kakva je migracija stanovništva nema. Nema određenosti, nego se odnosi i procesi razvijaju kao uvjetovani (u pravilu više uvjetovani) pa umjesto odrednica možemo razmatrati tzv. uvjetnice²⁰. Međutim, u ovakvoj verziji razmatranja za razumijevanje postavljene problematike bit će dovoljne samo osnovne navedene.

3. Velike migracije prema Europi i hrvatski koridor

Prema Europi je u kratkom vremenu u razdoblju između 2014. i 2016. godine usmjereno više od 1,6 milijuna migranata i po kriterijima brojnosti ulaska u novi prostor moguće je ovu migraciju nazvati velikom, a po povijesnom kriteriju brojnosti u prijašnjim razdobljima mogli bismo ju nazvati i selidbom naroda.

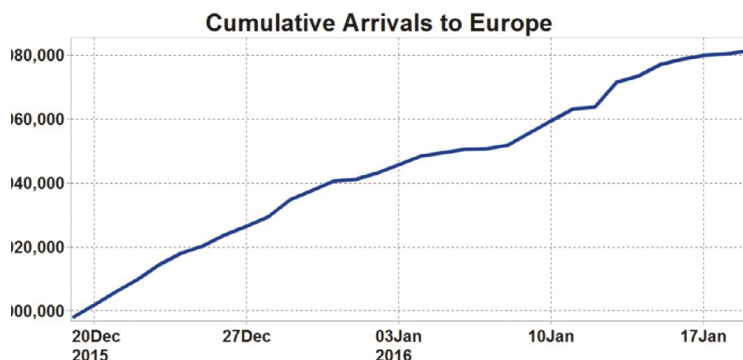
Velike se migracije brojnoga muslimanskoga stanovništva, koje kreće prema Europi iz Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka, trebaju razmotriti i kao moguć nastavak procesa i kao moguća varijanta otvaranja novoga jadranskoga koridora već više puta najavljivanoga u analitičkim, političkim i novinskim krugovima. Iako je za sada ta vjerojatnost mala, međutim brojnost migranata, njihova usmjerenost prema istom prostoru, silina volje s kojom kreću usprkos velikim tragedijama, velik potencijal mogućih migranata iz prihvatnih centara u Turskoj, Libanonu i Jordanu, ratne prilike primarno u Siriji i uopće demografski potencijal navedenih politički, gospodarski i društveno nesređenih prostora, nameću nam potrebu razmatranja i predviđanja budućih koridora, valova, pokreta... Hrvatska je na tom migranstkom putu prema Europi u ne baš povoljnoj situaciji: izvan „Schengena”, populacijski malobrojna, velike dužine granice, gospodarski ne baš stabilna, društveno-politički još uvijek neuređena i s puno neriješenih problema.

²⁰ Geografski prostor i svi procesi u njemu u kojima je stanovništvo prevladavajući čimbenik (vrijedi to i za migracije) uglavnom su stohastički, dok određenih (determiniranih) gotovo i nema. Zato je često nepredvidivost, ali i iracionalnost u stohastičkim odnosima i odlukama pojedinaca prisutna i bitno otežava projiciranje događaja i postavljanje budućih obrazaca. Uvjetnica je inače suprotna odrednici (vrlo često korištenoj) i kao nova je riječ u hrvatskom izričaju logična. Neka njezina primjena bude autorska prijava i prilog bogatstvu hrvatskoga jezika.

Graf 1.: Struktura migranata koji su ušli u Europu prema državama odlaska u 2015. godini
Izvor: <https://data.unhcr.org/>

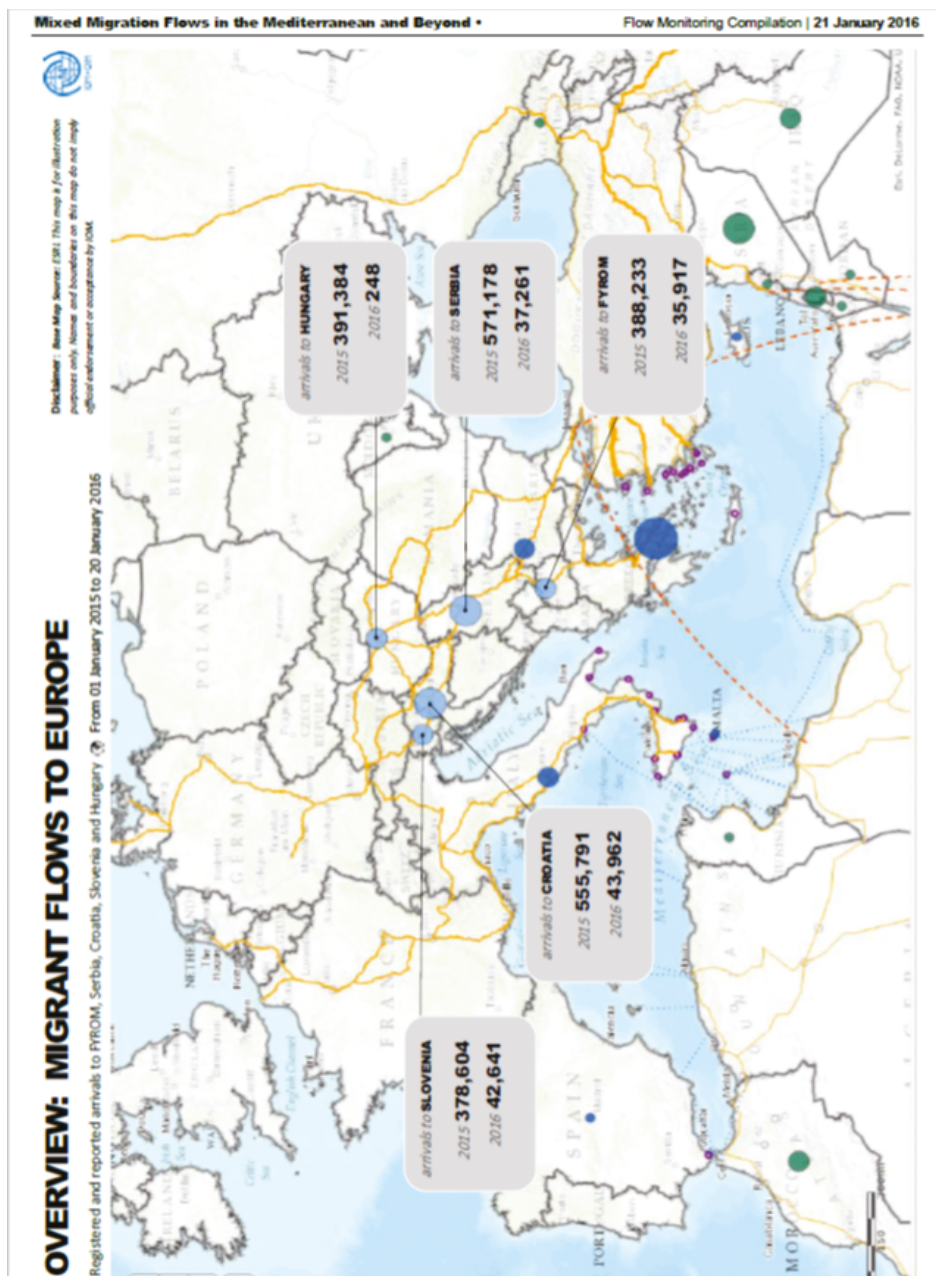
Sve do rušenja političkoga ustroja u Libiji (kako ga god zvali ovisno o političkom pristupu) i početka rata u Siriji, migracije su prema Europi iz sjevernoafričkoga i bliskoistočnoga prostora bile ekonomske i svojim smjerom i intenzitetom nisu izlazile izvan standardnih brojki, okvira i obilježja. Gotovo idiličan odnos razmjene stanovništva u gospodarskom interesu imigracijskoga stanovništva i europskoga gospodarstva te turizma tih prostora i europskih turista radikalno je prekinut i počela su primarno prisilna preseljavanja s elementima planskih u sasvim drugoj funkciji. Time je počela prekretnica u migracijama prema europskim zemljama, a slike užasa redale su se jedna za drugom svakodnevno. Počelo je s morskim koridorom iz Libije (poslije praktički iz cijele sjeverne Afrike) prema Italiji i dalje u Europu i sve je to Europa mirno promatrala ne vjerujući u njihov intenzivniji nastavak. Pretpostavlja se da je morskim koridorom u Europu do danas ušlo više od 650.000 osoba i u tim se preseljenjima do sada izbjegavala istočna jadranska ruta kao duži put. Poseban problem nastaje početkom rata u Siriji (koji je prema dosadašnjim procjenama iz svojih domova pomaknuo više od 11 milijuna stanovnika), a u početcima velikih migracija stanovništvo se usmjeravalo u prihvatne centre susjednih država na zapadu i sjeveru: Tursku, Libanon i Jordan.

Graf 2.: Intenzitet ulaska migranata u Europu od 20. XII. 2015. do 17. I. 2016. godine.
Izvor: <https://data.unhcr.org/>; <https://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=1&view=grid>

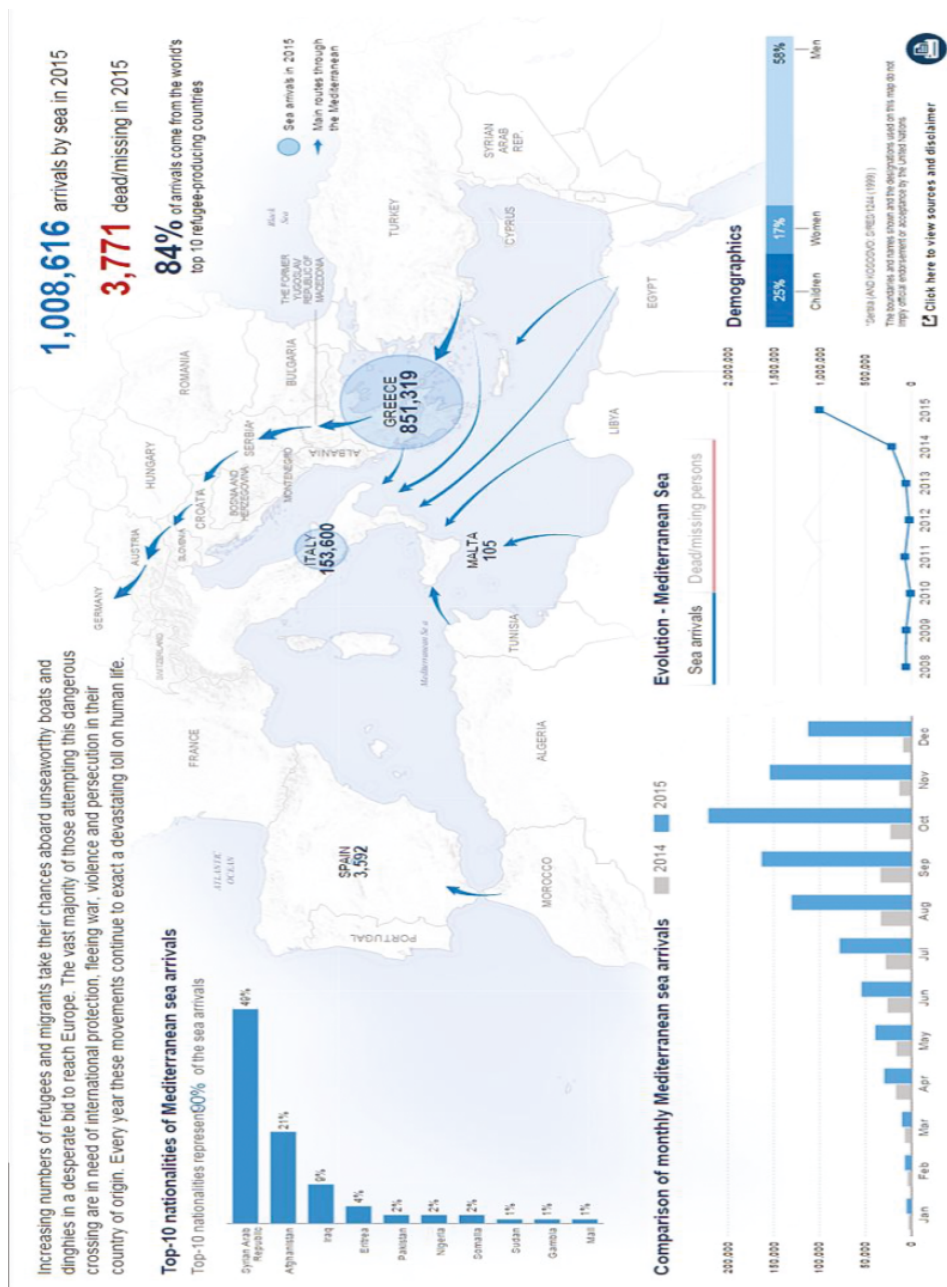
Ukupno je u tim prihvatilištima bilo više od 5 milijuna ljudi i bilo je samo pitanje vremena kada će se to stanovništvo pokrenuti prema sjeverozapadu jer je rat u Siriji postajao sve intenzivniji i zahvatio je praktički cijelu zemlju. Kada je otvorena tzv. balkanska ruta, ne ulazeći ovdje u razloge otvaranja rute i pokretanja stanovništva, sve je zapanjila snaga s kojom su praktički srušene sve granice od Grčke do Njemačke i osnovni principi funkcioniranja razvijene i uljuđene Europe. Gotovo 50 % migranata došlo je iz Sirije (sl. 1.) i petina iz Afganistana, a podatak da je na toj tzv. balkanskoj ruti bilo migranata iz čak 91 zemlje, jasno potvrđuje veličinu prostora zahvaćena iseljavanjem.²¹

²¹ Usp. Stjepan ŠTERC, *Demografski razvoj Dubrovačko-neretvanske županije*, Dubrovnik, 2016.

Slika 1.: Apsolutan broj migranata u Hrvatskoj i susjednim zemljama do 2015. godine i u siječnju 2016.

Izvor: <https://data.unhcr.org/>

Slika 2.: Smjer i intenzitet preseljavanja i osnovna demografska obilježja migranata prema Europi 2015. godine.

Izvor: <https://data.unhcr.org/>

Potvrda brojnosti migrantskoga stanovništva i dosadašnji smjerovi preseljavanja prikazani su na 3. i 4. slici, čiji su izvor službene statistike UNHCR-a.²²

Nije potrebno u ovom radu razmatrati sve sadržaje, procese, veze i odnose vezane za velike migracije prema Europi, već samo one aspekte koji bi mogli biti značajni u sigurnosnom smislu za cijeli hrvatski i hrvatski jadranski litoralni prostor te europski. Priloženi analitički dijagrami i kartodijagrami, logika procesa u prostoru (nacionalnom, etničkom, europskom) i opće zakonitosti migriranja stanovništva upućuju na moguća buduća zbivanja, zahvaćanje novih prostora i koridora te moguće posljedice i utjecaje na osnovne djelatnosti. Zato je nužno razmotriti ključne podatke i na temelju njih definirati uočene zakonitosti i moguć slijed događaja.

1. Struktura migranata do kraja 2015. godine (sl. 1.) ukazuje da više od 50 % migranata prema Europi kreće iz zemalja koje nisu izravno zahvaćene ratom, iako je u nekima od njih (ili bolje reći čak većini) bilo sporadičnih i lokalnih sukoba dok većinu čine sirijske izbjeglice. Zahvaćenost prostora je velika, svima je smjer gotovo isti, a neprohodnost dominantnoga koridora ili njegova zatvorenost velikoj masi stanovništva u pokretu, kojoj su najteži dani kad val stane, ostaje traženje novih do željena cilja. Ne moraju oni pritom biti planski, nego jednostavno posljedica svih okolnosti pri čemu ne će biti važno jesu li ti koridori kopneni ili morski. Klasičan južni kopneni priobalni koridor manje je izvjestan od istočnoga kopnenoga ili morskoga s obzirom na isto tako izvjesno zatvaranje granica Crne Gore za ulazak migranata.

2. Linijski dijagram na 2. slici potvrđuje nastavak intenzivnih doseljavanja prema Europi jer je ulazak gotovo 100.000 osoba u mjesec dana zapravo nestvaran, a projekcija takva intenziteta za 2016. godinu najavljuje silne probleme i istodobno potvrđuje prijašnje najave europskih dužnosnika o novih tri milijuna imigranata u sljedeće 2-3 godine. Ulazak pak u topliji dio godine i zatvaranje „schengenske” Europe može dispergirati prolazak migranata u širi prostor, dio koji može biti i hrvatski.

3. Velik broj ljudi koji je bio u pokretu uglavnom nije stao usprkos silnim problemima i ljudskim tragedijama na granicama pojedinih zemalja i gotovo

²² Vidi, „Situations“, <https://data.unhcr.org/>; „Mediterranean Situation“, *UNHCR Data Portal*, <https://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=1&view=grid>.

bi se moglo reći da u zemljama koridora ili tzv. balkanske rute nije bilo ozbiljnijih zastoja kao na izlaznim hrvatskim granicama ili ulaznim u „schengensku” Europu, posebno grčkim.

4. Najvažniji su podatci o migrantima do kraja 2015. godine (sl. 4.) jer upravo taj kartodijagram pokazuje intenzitet i smjer preseljavanja migranata, ali i njihove osnovne strukture po zemlji izlaska i spolu. Jasno je vidljiv vremenski slijed dolaska migranata u Europu i kulminacija događanja, napose u listopadu 2015. Jesu li maksimumi dostignuti u listopadu posljedica zimskoga dijela godine ili podatci za studeni i prosinac ukazuju na buduće pojave? S obzirom na demografski potencijal prostora iseljavanja, prihvatnih centara (posebno u Turskoj) i migranata u pokretu, zastoji u preseljavanju mogu biti samo privremeni.

5. Među migrantima ukupno ima 55 % muškaraca (prevladavaju muškarci mlađe dobi), samo 17 % žena i čak 25 % djece. Posebno zabrinjava velik udio djece s obzirom na teške i gotovo tragične uvjete kroz koje prolaze migranti. Velik udio muškaraca mlađe dobi pitanje je sigurnosnih studija i analiza, a velik udio djece mogao bi biti potvrda mogućem širenju prostora prolaza ili zaustavljanja vala zbog objektivno nužnog zbrinjavanja i potrebnog humanitarnog pristupa.

6. Najvažniji pokazatelj koji bi mogli imati implikacije i na hrvatski prostorski smjerovi su preseljavanja prema Europi, vidljivi na sl. 4. Prikaz Mediterana sa smjerovima preseljavanja i brojnošću migranata u tim smjerovima, uvažavajući složenost i logiku prostora (sa svim složenim čimbenicima od klime do cjelokupne društvene nadgradnje), jasno pokazuju da su mogući i paralelni pravci ili rute preseljavanja koje u takvim okolnostima mogu izravno zahvatiti širi prostor. Dominantni su smjerovi (strjelice na slici) prema Italiji iz praktički svih smjerova doseljavanja (osim najzapadnijega za sada malobrojnoga prema Španjolskoj) iako je najveća brojnost kopnenim kontinentalnim koridorom na kojem je i Hrvatska. Bilo kakvo zatvaranje ili pak plansko ili stihijsko skretanje glavne migranstske struje može zahvatiti hrvatski i bosanskohercegovački prostor i u njih unijeti nesklad, pogotovo u turističkom dijelu godine kada cijeli hrvatski obalni prostor postaje svjetski turistički interes ili smjer i poprimi sasvim drukčiji i gotovo u svjetskim razmjerima poseban način života. Zato bi svako slučajno ili plansko skretanje

migrantske struje kroz hrvatski jadranski prostor ostavilo razorne tragove na hrvatski turizam, što naravno nikomu nije u interesu, posebno ne kada je riječ o razvoju zemlje. Zato je bitno razumijevanje cijele problematike, planski pristup i organizacijsko postavljanje prema njoj u formi odluka i tehničkih priprema kako bi se u potpuno humanim okvirima izbjegla šteta koja može nastati i prema migrantima. Iako to mnogima može u sadašnjim okvirima izgledati kao manje vjerojatan scenarij, ali zbog vrijednosti hrvatskoga obalnoga prostora u hrvatskim i svjetskim okvirima i najmanja mogućnost ili vjerojatnost pojave migranata mora biti organizacijski i tehnički razmotrena.

7. Hrvatska bi trebala oformiti državno tijelo zaduženo za koordiniranje i usmjeravanje poslova vezanih za migrantsku krizu u mogućim kriznim situacijama (po procjenama mogućnosti skretanja rute u širi hrvatski prostor).

8. Državne granice usmjeruju južnogajadranskogakoridoratrebaucijelostizatvoriti za ulazak osoba bez valjane dokumentacije uz njihov pojačan nadzor u slučaju difuznog ulaska izvan državnih prijelaza. Zato je važan usuglašen stav o tome na državnoj razini, kao i stav da je upravo ovaj prostor prvoga reda veličine značenja u postupanju provođenja i usmjeravanja migranata.

9. Vjerojatna pojava difuznoga kretanja migranata širim prostorom i isto tako mogućega ulaska u južni hrvatski jadranski koridor zahtijeva i plansko organiziranje mogućega prijma i zbrinjavanja migranata na definiranim lokacijama izvan turističkih zona. Bez obzira na vjerojatno male brojeve difuznoga ulaska, pripreme bi morale biti obavljene prije turističke sezone.

10. Najgora varijanta za hrvatski turizam je dogovor o organiziranu propuštanju migranata turističkim priobalnim cestama prema unutrašnjoj Europi ili prihvata migranata u Dubrovačko-neretvanskoj županiji.

11. Sva planska postupanja prema imigrantima koje će se eventualno pojaviti u županijskom prostoru trebaju biti sukladna postupanju kako ga je definirao UNHCR.²³

²³ Usp. S. ŠTERC, *Demografski...*, str. 108.

4. Sigurnosna prijetnja

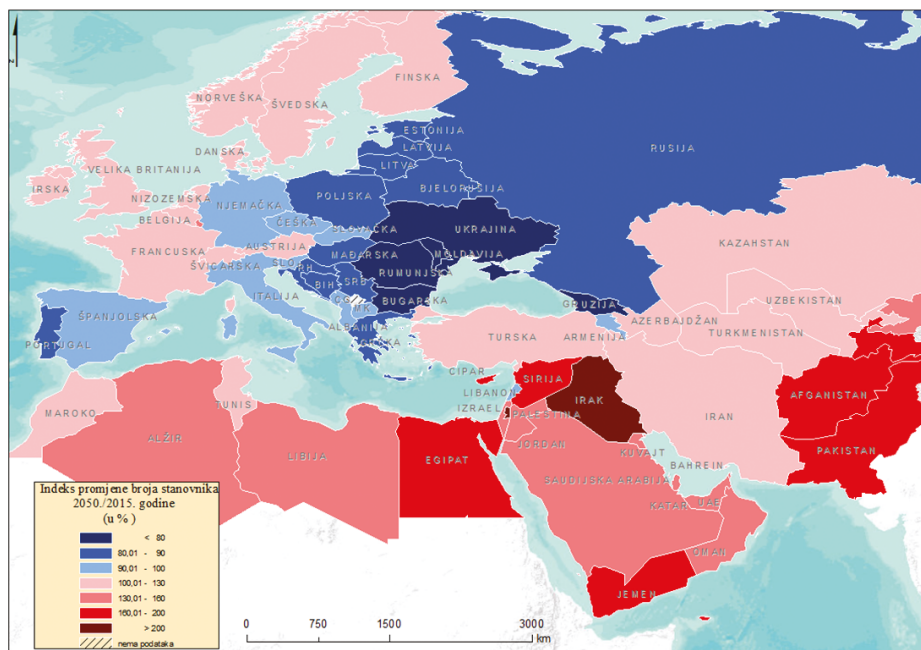
Blage najave o migracijama kao sigurnosnoj prijetnji u prijašnjim radovima,²⁴ dakle prije velikoga imigracijskoga vala prema Europi 2014. – 2016. godine, u svom su radikalnom obliku potvrdu dobile upravo kroz tu migraciju. Bilo je to po svim osnovnim migracijskim obilježjima atipično pokretanje stanovništva pred kojim su nestajale europske granice. Zato prije svega razmotrimo migracijski potencijal inicijalnih emigracijskih prostora.

Tablica 1. Stanovništvo svijeta po kontinentima 2015. – 2100. godine (srednja varijanta procjene)

Prostor	Stanovništvo u milijunima			
	2015.	2030.	2050.	2100.
svijet	7.349	8.501	9.725	11.213
Afrika	1.186	1.679	2.478	4.387
Azija	4.393	4.923	5.267	4.889
Europa	738	734	707	646
Latinska Amerika	634	721	784	721
Sjeverna Amerika	358	396	433	500
Oceanija	39	47	57	71

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015.), World Population Prospects: The 2015 Revision, New York: United Nations.

²⁴ Vidi E. GUILD, *n. dj.*

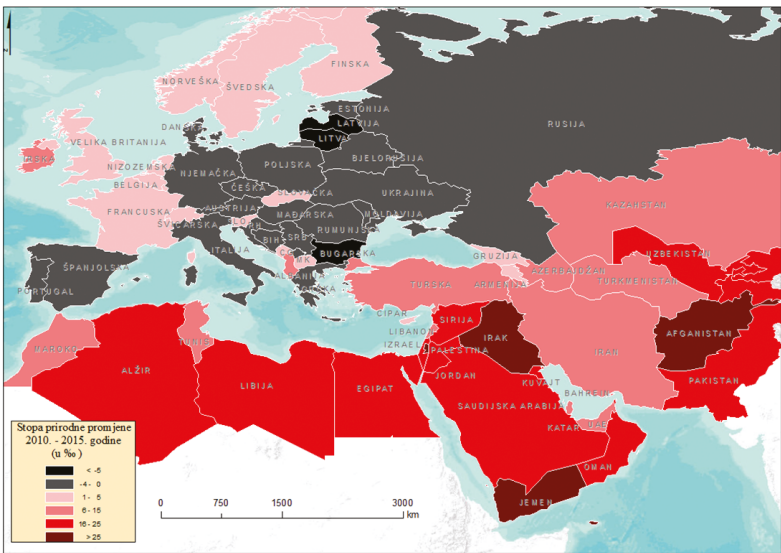
Slika 3.: Relativna promjena broja stanovnika Euroazije, Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka 2015. – 2050. godine

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015.). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/377).

UN-ove projekcije svjetskoga stanovništva do kraja ovoga stoljeća na kontinentalnoj razini najava su demografske i migracijske budućnosti našeg planeta Zemlje, na kojem će demografski odnosi biti bitno drukčiji i sasvim će sigurno uvjetovati velika pomicanja stanovništva preko Mediterana, primarno prema Europi (tab. 1.). Najveće će se promjene događati u Africi i Europi, a procesi će biti potpuno suprotni. I dok će Europa do kraja stoljeća izgubiti (uglavnom prirodnim putem) gotovo 100 milijuna ljudi, Afrika će narasti za čak 3.201 milijardu ljudi. Zajedno će s Azijom imati ukupno 9.276 milijardi ljudi ili 82,7 % od ukupno 11.213 milijardi koliko će stanovnika imati Zemlja. Poznajući zakonitosti migriranja i povijesne obrasce prostorne pokretljivosti stanovništva, jasno je moguće zaključiti da se tih 4.387 milijardi ljudi ne će moći zadržati samo u Africi, nego će stalna želja biti migracija u najbliži razvijeni sjeverni prostor preko Mediterana. Europa će uvijek biti cilj, bez obzira na sve geopolitičke, političke, gospodarske,

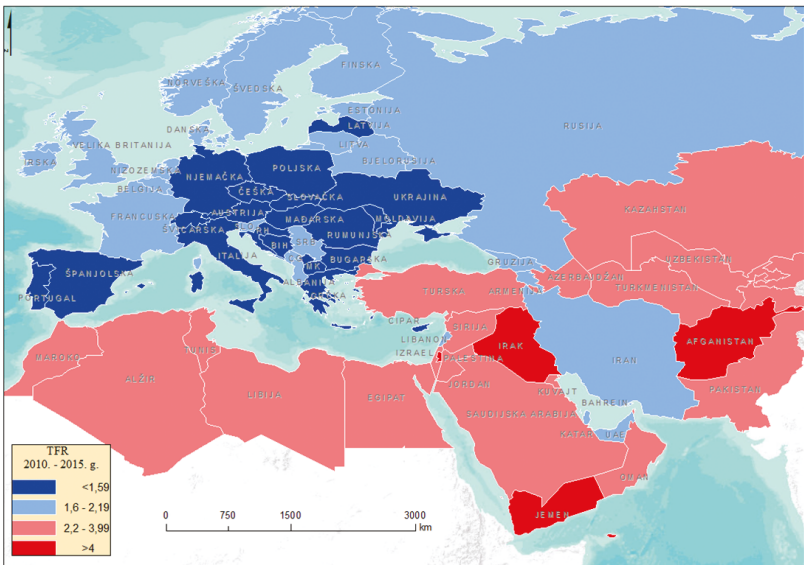
društvene i ine odnose. Izravan je to sigurnosni problem u budućnosti, a plansko usmjeravanje stanovništva bit će novi model destabilizacija i osvajanja prostora. Upravo je to pokazao i ovaj veliki migracijski val prema Europi, čija uređenost, organiziranost, vojna i gospodarska moć, financijske mogućnosti, sigurnosna i obavještajna zaštita i puno još toga niti su mogle preusmjeriti niti zaustaviti svu silinu imigracijskoga vala.

Svaki demografski pokazatelj iz službenih podataka UN-a potvrđuje glavne pretpostavke o, u demografskom smislu, dvama svjetovima: sjeverno od Mediterana i Crnoga mora i južno i jugoistočno od njih, između kojih će se stalno odvijati jednosmjerna migracija. Slike 6 i 7 s osnovnim pokazateljima prirodne promjene stanovništva (prirodni rast i pad i ukupna stopa fertiliteta) u sljedećih pet godina potvrđuju te svjetove statistički i kartografski, naravno uz ipak mala odstupanja u sjeverozapadnoj, racionalnoj i planski postavljenoj Europi i Iranu kao tradicijskom perzijskom prostoru. Upravo ti navedeni dijelovi dvaju svjetova potvrda su kako je i u ovakvoj složenoj problematici, kakva je demografska i migracijska, moguće racionalnim i planskim pristupom usmjeravati pojave u funkciji vlastitoga društva, gospodarstva i općenito načina života.

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Populati Division (2015). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/SER.A/377).

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Populati Division (2015). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/377).

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015.). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/377).

Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015.). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/377).

Migracijska pak bilanca prikazana kartogramom na 7. slici pokazuje smjerove preseljavanja stanovništva generalno ili, kako smo ih nazvali, između svjetova, ali i unutar regija. Odstupanja izvan zakonitosti unutar regija potvrđuju procese i prostore koji bi u sekundarnoj fazi preseljavanja mogli biti s jedne strane intenzivni prostori iseljavanja prema Europi (Turska, Irak, Saudijska Arabija, Jordan, Libanon...), a s druge strane prostori useljavanja u Europu (Rumunjska, Poljska, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Srbija...). Konstanta ostaju u emigracijskom smislu uvijek prostori Sjeverne Afrike te Iran i Pakistan, posebno Sjeverna Afrika čiji je ukupan demografski potencijal veći od 200 milijuna stanovnika, a emigracijski vjerojatno na razini četvrtine ukupne populacije, uz destabilizacijske učinke tzv. Afričkog proljeća (eufemizam za razaranja, ratove, kontrolu potencijala, promjenu vlasti...) u praktički četirima državama.

Migracijsku sigurnosnu prijetnju hrvatskomu i europskomu prostoru s obzirom na sve navedene demografske aspekte ne će se u budućnosti, na žalost, moći izbjeći. Pitanje je samo razumijevanja i prihvaćanja problematike kao takve i postavljanja sigurnosnih sustava prema velikim pokretima stanovništva.²⁵ Neosporno će migracije biti korištene i kao način destabilizacije, kontrole i osvajanja drugih prostora (u prvom redu europskoga) i zamijenit će prodiranje vojski kao što je to bilo u prošlosti, ali isto je tako jasno kako će supstitucija nekim novim stanovništvom u toj funkciji i s velikim brojevima za posljedicu imati ratove. Naime, nema nijedne zemlje u svijetu koja će mirno i bez obrane dopustiti supstituciju domicilnog stanovništva bez obzira na stupanj sloboda, demokracije, društvenoga razvitka, razumijevanja i svih normi koje uz to idu.

Južno od Mediterana i Crnog mora demografski je potencijal na razini oko 550 milijuna ljudi, nasuprot Europe s ukupno 738 milijuna ljudi ili manje od 500 milijuna izuzimajući zemlje manje dostupne ili zanimljive imigrantima. Afriku u cjelini u ovom kontekstu nismo niti spomenuli iako smo na početku priložili dugoročne projekcije rasta afričkog stanovništva i vezano za to postavili nekoliko upita i vjerojatnosti. Demografski su pokazatelji i trendovi potpuno suprotni s obje strane, a demografske će se strukture mijenjati brže nego što smo mogli pretpostaviti jer su se ubrzale i migracije iz jednog prostora u drugi uvjetovane, gotovo bismo mogli reći, programiranim sukobima čije su se posljedice sigurno mogle pretpostaviti pa čak i znati. Promatrajući samo europske prostore jasno je vidljivo da su smjerovi preseljavanja iz Jugoistočne i Istočne Europe

²⁵ Vidi S. ŠTERC, *Velika seoba...*

praktički isti kao i za stanovništvo Sjeverne Afrike i Bliskog istoka. Sloboda kretanja ljudi nikad više neće biti apsolutna, a migracije će postati sasvim sigurno pitanje selektiranja i očuvanja vlastitih prostornih vrijednosti u kojem proklamiranih sloboda neće biti. Zato su nam ove velike migracije prema Europi pouka kako demografsku problematiku nikad ne smijemo zanemariti.

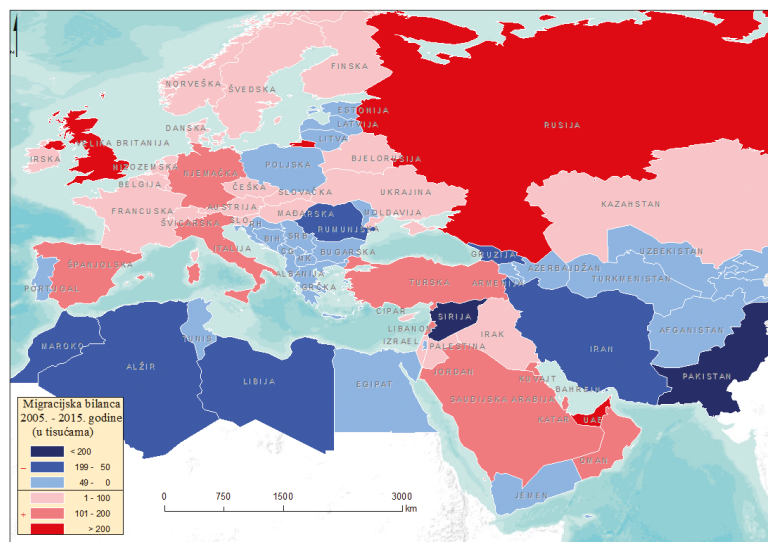
Priložit ćemo još dvije karte signifikantne za moguća buduća zbivanja u raznolikosti i šarolikosti vječno nemirnih prostora Bliskog istoka, jer kako kažu nema mira među maslinama niti u Kraljevstvu nebeskom (sl. 9. i 10.).

Šarolikost iseljeničkih i demografski brzo rastućih prostora i populacija dodatni je faktor nestabilnosti jer su raznolikosti unutar jedne religije ili pak etničke raznolikosti unutar nedefiniranih nacionalnih okvira u pravilu veće nego između europskih etničkih i nacionalnih populacija. Sad su to konačno shvatili i pokretači svih procesa na ovim prostorima i priznali kako je Libija bila najveća pogreška u mandatu sada već bivšeg predsjednika SAD-a. Gestrateški i geopolitički globalni interesi nikad nisu zaobilazili ovaj prostor, a njihovim ispreplitanjem i ratnim usmjeravanjem u budućnosti velike migracije prema Europi mogu biti stvarnost. Procjenjuje se kako je danas u pokretu (prisilno pomaknuto iz svojih domova) oko 15 milijuna ljudi, a migracijski se aktivni potencijal iz prostora Sjeverne Afrike i Bliskog istoka procjenjuje na preko 50 milijuna ljudi. Neke UN-ove projekcije temeljene na radovima vodećih svjetskih (UN-ovih stručnjaka za migracije) idu tako daleko da procjenjuju u budućnosti ulazak u Europu 500-750 milijuna ljudi, čime dodatno potvrđuju ozbiljnost i značenje preseljavanja stanovništva. Bez obzira na njihovu reputaciju i stručnost i važnost UN-a takav scenarij nije moguć niti će se dogoditi jer time završava supstitucija europskog stanovništva, a ona je nemoguća bez ratnih i globalnih sukoba. Supstitucija stanovništva demografski je oblik osvajanja i kontrole prostora kakve su se u prošlosti događale uglavnom ratovima, vojnim osvajanjima i nasilnim pripajanjima, a danas su moguće kod malih i izumirućih populacija na strateški važnim prostorima i koridorima.²⁶

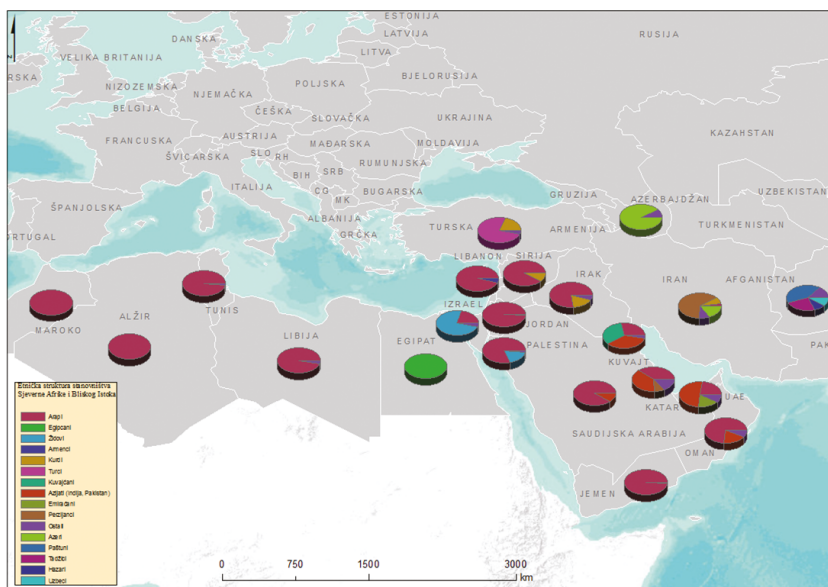
Sve su ovo naravno samo najave mogućih zbivanja u budućnosti koje ovise o čitavom nizu izvandemografskih čimbenika, ali se mogu dogoditi. Velike migracije potvrdile su pokretanje velikoga iseljeničkoga vala kada se poklopi nekoliko čimbenika unutar prostora iseljavanja, prostora zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba i prostora useljavanja. Trajna nestabilnost iseljeničkih prostora i trajna potreba za radnom snagom ostavlja uvijek vjerojatnost pomaka.

²⁶ *Isto.*

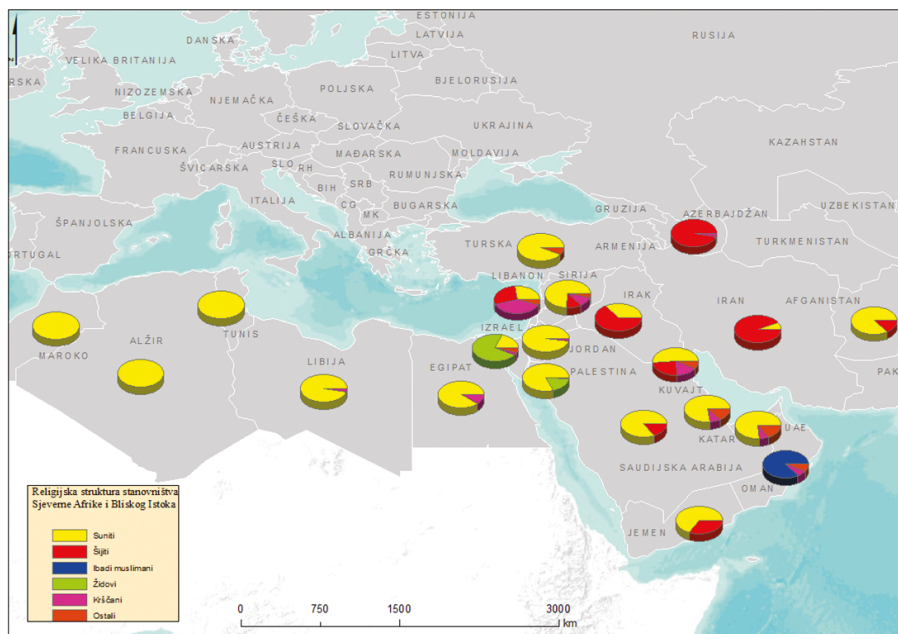
IMIGRACIJA STANOVNIŠTVA – UTOPIJSKA (SIGURNOSNA) VARIJANTA DEMOGRAFSKE REVITALIZACIJE...

Slika 6.: Migracijska bilanca Euroazije, Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka 2005. – 2015. godine.
Izvor podataka: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015.). World Population Prospects 2015. – Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/377).

Slika 7.: Etnička struktura stanovništva Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka prema statističkim kategorijama 2010. godine.
Izvor podataka: The World Factbook *2013./14. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2013.

Slika 8.: Religijska struktura stanovništva Sjeverne Afrike i Bliskoga istoka prema statističkim kategorijama 2010. godine.

Izvor podataka: The World Factbook *2013./14. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2013.

Danas je u Europi oko 5,5 % muslimana u ukupnom stanovništvu ili oko 40,5 milijuna, s trendom najbržeg porasta od svih etničkih i religijskih europskih populacija i razinom udvostručenja za oko 40 godina. Sve su te projekcije rađene prije velikih migracija prema Europi čiji bi nastavak sve pokazatelje ubrzao i u znatno kraćem vremenu povećao muslimansku populaciju iznad 10 % europske, s apsolutnom razinom iznad 80 milijuna muslimanskog stanovništva (kao Irak, Saudijska Arabija i Sirija zajedno). Imigracijska populacija različite religijske i etničke identifikacije do razine 10 % ukupnog domicilnog stanovništva smatra se gornjom granicom imigracijske tolerancije nezavisno od razine uključivanja u domicilna društva. Moglo bi se čak potvrditi kako je to dio racionalnog planiranja nivelacije rodnosti i migracijske bilance u post tranzicijskim razvojnim demografskim fazama. Suprotnost tome bi mogla biti i bila je kroz povijest destabilizacija prostora i ulazak u ratna razdoblja očuvanja ili osvajanja prostora, jer je jasno kako kroz povijest, a tako će biti i u budućnosti, niti jedna država nikad neće rješavati demografske probleme druge države u svom nacionalnom identifikacijskom prostoru. Problemi uglavnom nastaju u uvjetima velike regionalne koncentracije imigracijskog stanovništva, što se kod velikih migracija u pravilu događa i što znatno otežava funkcionalno uključivanje imigracijske populacije u nova društva i prostore.

Uzdrmana Europa velikim i intenzivnim imigracijskim valom 2015. godine koji su pratile eksplozije i pogibije nedužnih ljudi osjetila je strah i nesigurnost i reagirala je zatvaranjem granica, štiteći i svoje stanovništvo i svoj prostor. Tako će zasigurno biti

i u budućnosti jer je pouka bila prevelika, a cijena još veća potpunog zanemarivanja demografske i migracijske problematike, koja je objektivno postala nakon gospodarske prvog reda veličine u strateškom smislu. Zapravo je takva uvijek i bila samo što su pravila slobodnog tržišta i naglog stvaranja profita, a time i društvenih i prostornih razlika, osnovni faktor u društvu i prostoru (stanovništvo, populaciju, ljudske potencijale...) svjesno zanemarivala. Npr. plansko i racionalno „formiranje” radne snage. Suvremeno je razdoblje potvrdilo kako se migracijama mogu mijenjati pravila postupanja nezavisno od stupnja demokratske razvijenosti, a neki su primjeri pokazali i potvrdili i kontroliranje i osvajanje prostora demografskim (migracijskim) modelom.

Mogu li se velike migracije prema Europi nastaviti usprkos zatvaranja europskih granica? Želi li brojno izbjegličko stanovništvo u Siriji susjednim zemljama povratak ili nastavak prema Europi? Mogu li se granice zatvoriti i braniti u slučaju pomaka velikog broja ljudi istim koridorima? Želimo li gledati brutalne scene na granicama i koridorima? Koja će to vojska pucati u migrante? Želimo li razriješiti i demokratizirati izvorni prostor pomaka stanovništva? Možemo li uopće? Hoće li imigrantsko stanovništvo zadržati i koliko dugo dva do tri puta veće stope ukupnog fertiliteta (broj rođene djece po ženi u fertilnom razdoblju) od domicilnog? Itd., itd. Budućnost je prepuna upitnika i nejasnih odgovora, iracionalnih odluka i postupanja, neplanskih i nestručnih tumačenja... I ne bi se prvi put dogodilo kroz povijest kako su iracionalne odluke upravljača naših sudbina usmjeravale povijesni tijek.²⁷

5. Modeli revitalizacije

Europsku i hrvatsku budućnost čeka rješavanje strateškoga pitanja ili čak dileme hoće li se revitalizacija (gospodarska, razvojna, društvena, politička...) obiju populacija rješavati imigracijskim modelom ili modelom revitalizacije s domicilnom populacijom. Primjer Hrvatske pokazao je da još uvijek i u populaciji izrazito negativnih pokazatelja i pojava postoji revitalizacijski potencijal ako se želi cijeloj problematici pristupiti ozbiljno i na strateškoj razvojnoj i izdrživoj razini.²⁸ Isto vrijedi za cijelu Europu, a posebno za neke od europskih zemalja koje su problematici demografske revitalizacije posvećivale odgovarajuću pozornost u skladu s potrebama vlastitih gospodarstava (sl. 6.).

Veliki imigracijski val prema Europi, reakcije prijašnjih useljeničkih generacija istoga identiteta (primarno etničkoga i religijskoga) i siline destrukcije u europskim gradovima moguć je navještaj budućih zbivanja vezanih za imigrante u Europi pa je univerzalno prihvaćena revitalizacija europske

²⁷ *Isto.*

²⁸ Usp. Stjepan ŠTERC – Monika KOMUŠANAC, „Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske: izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija?“, *Društvena istraživanja*, god. XXI., 2012., br. 3., str. 693. – 712.

radne snage samo kroz imigraciju izvaneuropskim stanovništvom postala vrlo upitna ili, mogli bismo čak istaknuti, gotovo nemoguća. Veliki brojevi imigranata u uvjetima potpuna sloma multikulturalizma mogu djelovati razarajuće na europska društva u kojima će sasvim sigurno jačati otpor, prosvjed i potreba za zaštitom europskih vrijednosti i načina života. Čak smo mišljenja da će takav otpor vrlo vjerojatno biti najradikalniji u zemljama najrazvijenije europske demokracije koje su godinama mirno i tolerantno promatrale multikulturalizam koji je gotovo uvijek bio jednosmjernan, bez ikakvih proklamiranih obaveza useljenika i koji u konačnici nije uspio.

Potreba za radnom snagom s obzirom na demografske i gospodarske razvojne parametre s vremenom će biti još izraženija i zasigurno će poprimiti značenje strateške razine i u uvjetima upitne supstitucije radne snage europska će se društva i pojedine europske države (među njima i Hrvatska) morati vratiti klasičnim mjerama pomalo već i zaboravljene revitalizacijske politike. Želi li se planirati razvoj, nužno je planirati i ključni faktor toga razvoja: ljudsku populaciju, stanovništvo, žiteljstvo... prema broju, strukturi, potrebama itd. Sebičnost investicijskoga gospodarstva vođena samo slobodnim tržištem i profitom sasvim će sigurno u budućnosti slomiti sustav u kojem se radna snaga kao teret stavlja ukupnom društvu. Velike su nam migracije pomogle konačno shvatiti da je demografska i migracijska problematika temeljno razvojno i sigurnosno pitanje.

6. Neizvjesna budućnost

Velike migracije prema Europi slijedile su i velike terorističke akcije u samom središtu Europe koje su dodatno pokazale kako prave zaštite od samoubilačkog razaranja europskog društva nema, uz sve mjere sigurnosti, kontrole obavještajnih podataka, suvremene tehnologije praćenja i stvaranja baza podataka. Imigracijski su valovi poslužili za ulazak kroz nekontrolirane granice mase imigranata i za ulazak pridruženih i obučanih izvršitelja samoubilačkog terora koji su samo dodatno potakli i umrežili ranije doseljeno stanovništvo s Bliskog istoka, sve do treće generacije koje su prošle i školovanje i prilagodbu novom europskom društvu i usvojile način funkcioniranja u njemu. Međutim, zov osвете za ranija i suvremena zbivanja i razaranja njihovog prostora temeljne identifikacije (uz vjersku, plemensku i etničku) pokazao se prejakim izazovom u dokazivanju pripadnosti. Imigracijsko stanovništvo u Europi iz Bliskog istoka i Sjeverne Afrike nije postalo dio novog europskog društva, nije mu dalo dodatnu vri-

jednost i zapravo suprotnosti su radikalizirane do krajnosti koje završavaju masovnim egzekucijama.²⁹

Usprkos svemu viđenu i napisanu postoji nada, kao i uvijek, a postoji i rješenje, samo moramo konačno i definitivno prihvatiti stratešku razinu problematike i zaboraviti prijašnje zablude oko stanovništva i njegova migriranja i vratiti se temeljnim zakonitostima preseljavanja stanovništva.

²⁹ S. ŠTERC, *Velika seoba...*

= *Nikolina Obradović* =

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

686nika@gmail.com

UDK 314.7(497.6)

Pregledni članak

STANOVNIŠTVO, MIGRACIJE I RAZVOJ BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Rad se bavi pitanjima međunarodnih migracija i demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini, kao procesima potaknutim socioekonomskim razvojem. Na temelju dostupnih pokazatelja o stanovništvu i migracijama, analiziraju se posljedice migracijskih kretanja na proces demografske tranzicije i prospektivne procese razvoja zemlje. Migracijska kretanja na području Bosne i Hercegovine oduvijek su imala značajan utjecaj na socioekonomski razvoj i promjene u stanovništvu. Međutim, negativan migracijski saldo danas dodatno pogoršava uznapredovalu demografsku tranziciju i ubrzava proces depopulacije, što ugrožava razvojne perspektive zemlje.

Gljučne riječi: stanovništvo, migracije, razvoj, Bosna i Hercegovina

POPULATION, MIGRATION AND DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The article is addressing international migration and demographic transition in Bosnia and Herzegovina as processes instigated by socio-economic development. Taking into consideration available data related to population and migrations, the author is analysing consequences of migration movements on demographic transition and prospects of country's development. Migrations in Bosnia and Herzegovina have always had significant influence on socio-economic development and have affected population changes. However, the negative migration balance is currently additionally aggravating the trend of mature demographic transition and is accelerating the process of depopulation, which undermines the country's development prospects.

Key words: population, migrations, development, Bosnia and Herzegovina

Uvod

Razvoj je dinamičan proces koji poistovjećujemo s rastom, napretkom i osnaživanjem. Razvoj podrazumijeva povećanje ljudskih mogućnosti, produktivnosti, kreativnosti i izbora u uvjetima sigurna okruženja, gdje građani mogu živjeti dostojanstveno i ravnopravno. Vladavina prava, jednakost mogućnosti te jednak pristup pravima, uslugama i resursima neizostavne su odrednice razvoja. Važan segment ukupnog društvenog razvoja čini gospodarski rast koji treba pratiti ukupan napredak u poboljšanju životnoga standarda svih građana, a ponajprije onih koji su u najlošijem položaju.¹ Nadasve, gospodarski je razvoj neodrživ bez društvenoga napretka. Naime, gospodarski je napredak u izravnoj vezi s brojem stanovnika, njegovom starosnom strukturom, stupnjem obrazovanja, vještinama i zdravstvenim stanjem. O tome će ovisiti, između ostaloga, temeljna obilježja tržišta rada i produktivni potencijal gospodarstva i razina BDP-a te izdvajanja na neproduktivni dio stanovništva. S druge strane, agregatna potrošnja jednoga gospodarstva bit će determinirana potrebama, potrošačkim navikama i potrošačkom moći njezinih stanovnika. Što je stanovništvo veće i što je veća njegova kupovna moć to je veći potencijal gospodarskoga rasta.

Važnost stanovništva i migracija za društveni razvoj je mnogostrana. Karakteristike stanovništva, kao što su njegova starosna struktura, obrazovanje, kreativnost i radne navike, zdravlje itd., određuju sve bitne značajke svakog gospodarskog i društvenog sustava. Stanovništvo je izvor radne snage i u suvremenu društvu dio produktivne baze gospodarstva. Tako Theodore W. Schultz navodi da se razvoj ljudskoga čimbenika tijekom ukupnog procesa modernizacije društva pokazao kao ključan pokretač gospodarskoga napretka.² Stoga odlučujući proizvodni čimbenici u poboljšanju blagostanja nisu prostor, energija i obradiva zemlja, nego poboljšanje kvalitete stanovništva i napredak u znanju. Ipak, danas više nego prije ljudi i ljudski kapital čine okosnicu i gospodarskog i društvenog razvoja. Ljudi i njihovo znanje i vještine najvažniji su elementi visokorazvijenih ekonomija znanja. Te države planiraju svoju migracijsku politiku u skladu sa svojim potrebama. Stoga, uspješne

¹ Usp. John RAWLS, *A Theory of Justice*, Oxford, 2009.

² Usp. Theodore W. SCHULTZ, *Investing in People: The Economics of Population Quality*, Berkeley – Los Angeles – London, 1985.

države, kao i uspješna poduzeća koja sustavno planiraju svoj razvoj, nastoje privući i zadržati ljudski kapital nužan za uspješno funkcioniranje poduzeća i ukupna gospodarstva. Iako države odredišta svjetske migracije još uvijek trebaju i visokoobrazovane i nisko obrazovane radnike, smatra se da će u budućnosti preferencije ići isključivo u korist visokoobrazovanih.

Međunarodne migracije u razvojnom kontekstu odnose se na prisilne i dragovoljne migracije. S napretkom tehnologije transporta i komunikacija troškovi migracija opadaju što dodatno pomaže i omogućava migracijska kretanja. Iako migracije prate razvoj, demografska slika svijeta prepuna je kontrasta. Većinu najrazvijenijih i najbogatijih država svijeta koje privlače migrante brine nizak natalitet i porast troškova uzdržavanja staračkoga stanovništva. S druge strane, većina zemalja u razvoju u kojima je populacijska presija najjača te stope rasta stanovništva najveće, ekonomski su najzaostaliye i karakterizira ih nizak društveni proizvod, kako agregatno tako i *per capita*.³

Pitanje je koliko su migracijska kretanja povezana i uvjetovana različitim fazama demografske tranzicije, odnosno razvoja društva. Proces demografske tranzicije, kako pojašnjava Alica Wertheimer-Baletić, izravno je povezan s procesom modernizacije društva, koju obilježava porast urbanoga stanovništva, dezintegracija proširenih, velikih obitelji iz tradicionalnoga društva te promjene u stilu života jačanjem individualizma.⁴ Specifične tendencije kretanja nataliteta i mortaliteta uslijed promjena vezanih za modernizaciju društva, kao što su rast životnoga standarda, širenje obrazovanja, proširenje obuhvata i kvalitete zdravstvene skrbi, uzrokuju promjene u strukturi stanovništva. Ukratko, teorija demografske tranzicije postulira funkcionalnu poveznicu između stopa rađanja, odnosno nataliteta i stopa umiranja, odnosno mortaliteta. Pritom se pojedine etape razvoja stanovništva (određene kroz stope rađanja i umiranja) smještaju u određen društvenogospodarski okvir ili stupanj razvoja. Međutim, neki autori zastupaju gledište da je proces transformacije stanovništva u industrijskoj i sada postindustrijskoj fazi učinkovit način racionalizacije biološke reprodukcije ljudske vrste.⁵ Naime, demografska je tranzicija razumna metoda koja omogućuje popravljjanje uvjeta života i putem

³ Usp. ALICA WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., str. 103.

⁴ Usp. *isto*, str. 106.

⁵ Usp. ILIJAS BOŠNJOVIĆ, *Demografska crna jama: nova zamka industrijskog društva*, Sarajevo, 1990.

dragovoljne kontrole rađanja uspostavljanje ravnoteže između stopa nataliteta i mortaliteta. Međutim, Bošnjović naglašava da demografska tranzicija ipak ima zloćudan karakter jer je krajnji ishod ovoga procesa depopulacija.⁶

Razvojem društva dolazi do većih migracijskih kretanja, kako unutarnjih tako i vanjskih. U procesu demografske tranzicije stanovništvo postaje znatno pokretljivije. Gotovo je pravilo da što je demografska tranzicija zrelija to je pokretljivost stanovništva veća. Međutim, ne postoji kohezivan model koji bi povezao demografsku tranziciju s migracijama.⁷

Hatton i Williamson⁸ smatraju da povijesno masovna migracija dolazi kao krajnji odgovor na visoke stope rađanja u zemljama emigracije. Oni koriste ekonomski model i tipično uzimaju demografski rast kao egzogeni čimbenik migracija. *Push / pull* model migracija u fokus analize stavlja demografski pritisak objašnjavajući da migranti u pravilu dolaze iz država s visokim stopama nataliteta u države gdje je demografski pritisak slabiji. Analogno tomu, migracijska su kretanja proporcionalna i objašnjavaju se razlikama u dohotku, mogućnostima zaposlenja i zarade, dobiti od obrazovanja, slobodi, itd. Osim toga, što je distanca veća to je migracijski potisak manji. Ovu teoriju potvrđuju empirijska istraživanja o migracijama iz zemalja u razvoju s visokim stopama nataliteta i rasta stanovništva u razvijene zemlje sa stagnirajućim stopama rasta stanovništva i visokim dohotkom.

Fargues⁹ i Beine, Docquier i Schiff¹⁰ istraživali su utjecaj međunarodnih migracija na demografsku tranziciju u zemljama u razvoju, u prvom redu na kontrolu rađanja i tranziciju s visokih ka niskim stopama fertiliteta među migrantima u zemljama imigracije i stanovništvu koje se nije pomicalo u zemljama emigracije. Njihovi nalazi sugeriraju da emigranti u zemlje svoga podrijetla prenose ideje, odnosno da međunarodne migracije doprinose širenju ideja i načina života koji dovode do niskih stopa rađanja u zemljama koje proizvode emigrante. Tako međunarodne migracije u konačnici vode k smanjenju

⁶ Usp. isto.

⁷ Usp. Philippe FARGUES, „International Migration and the Demographic Transition: A Two – Way Interaction“, *International Migration Review*, god. XLV., 2011., br. 3., str. 588. – 614.

⁸ Vidi Timothy HATTON – Jeffrey WILLIAMSON, *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*, Cambridge, 2006.

⁹ Vidi isto.

¹⁰ Vidi Michel BEINE – Frederic DOCQUIER – Maurice SCHIFF, *International Migration, Transfers of Norms and Home Country Fertility*, Discussion Paper Series, Bonn, 2008.

svjetske populacije. Nadalje, opadajuće stope nataliteta u zemljama emigracije generiraju nov profil emigranata. Dok su međunarodni migranti u prethodnim razdobljima uglavnom ulazili u brak prije emigracije, novi migranti sada ne ostavljaju supružnike i djecu u državi domicila. Na kraju autori sugeriraju da ova fundamentalna promjena može izazvati kritičnu promjenu u ekonomiji migracija. Do nedavno su migranti iz zemalja u razvoju bili motivirani altruističkim nagonom kako bi prehranili i obrazovali obitelj kod kuće. Novčane doznake iz inozemstva bile su osnovni ako ne i jedini razlog migracije. Danas mlade migrante više zanima rad na sebi i ulaganje u sebe. Stoga migranti sve više imaju sklonost akumulirati ne samo financijski kapital nego i individualni ljudski kapital kroz formalnu edukaciju i iskustvo. Danas primarni cilj tipičnoga migranta više nije popraviti materijalni status obitelji kod kuće, jer je vrlo često obitelj s njima, nego povećati mogućnosti za sebe.

Bosna i Hercegovina nesumnjivo je država migracija. Samo su u zadnjih pola stoljeća na ovom području kroz različite etape zabilježeni svi oblici migracija uključujući vanjske i unutarnje, prinudne i dragovoljne, legalne i ilegalne. Sljedeće poglavlje daje pregled razvoja stanovništva i migracijskih tokova u Bosni i Hercegovini.

1. Kratka povijest stanovništva i migracija u Bosni i Hercegovini

Najstariji podatci o stanovništvu u Bosni i Hercegovini datiraju iz razdoblja austrougarske vladavine.¹¹ Prvi popis stanovništva rađen je godinu dana nakon što je 1878. Austro-Ugarska Monarhija okupirala državu¹², a drugi godinu dana poslije. Zbog niza nepovoljnih okolnosti prvim i drugim popisom stanovništva utvrđen je samo broj stanovnika i njegova vjerska struktura dok

¹¹ Koliko je poznato, turska administracija nije ostavila u nasljeđe pouzdane statističke podatke o stanovništvu jer su svi njezini popisi bili podređeni utvrđivanju fiskalnih obveza stanovništva. Detaljnije vidi: Ilijas HADŽIBEGOVIĆ, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Sarajevo, 1980., str. 100.

¹² Odlukom velikih sila na kongresu u Berlinu (od 13. lipnja do 13. srpnja 1878.) Austro-Ugarska je Monarhija okupirala Bosnu i Hercegovinu, koja je i dalje ostala u sastavu Otomanskog Carstva. Tri desetljeća poslije, 1908. godine Austro-Ugarska izaziva Bosansku krizu formalno aneksirajući okupirano područje i uspostavljajući Kondominijum Bosne i Hercegovine pod zajedničkom kontrolom Austrije i Mađarske.

je statistička slika bila ograničena samo na važnija zanimanja i popis muških osoba.¹³

Iz 1. tablice, gdje su prezentirani osnovni pokazatelji o stanovništvu Bosne i Hercegovine prema svim dosadašnjim popisima, vidimo da je ukupno stanovništvo prema prvome popisu brojilo svega nešto više od milijun i sto tisuća stanovnika. No, uslijed više čimbenika, od kojih treba ponajprije istaknuti razdoblja mira i stabilnosti te jačanja gospodarske aktivnosti, stanovništvo Bosne i Hercegovine počinje rasti. Međutim, razdoblje austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini obilježeno je i velikim migracijama stanovništva.

Glede migracija treba imati na umu da je općenito teško dati pouzdanu sliku o migracijskim kretanjima jer jedan značajan broj migracija nije moguće evidentirati. Stoga, o emigracijskim kretanjima postoje samo procjene koje se često temelje na podacima o useljenicima u zemljama odredišta. O imigracijama u Bosnu i Hercegovinu najpouzdaniji su izvor podataka popisi stanovništva.

Austrougarska uprava, da bi potaknula razvojne procese u Bosni i Hercegovini, dovodi značajan broj činovnika, namještenika i zanatlija koji su radili u službi ili su angažirani na pokretanju proizvodnje, poučavanju domaće radne snage i slično. Pored stručnjaka koje je angažirala država, doseljavaju se i poslovni ljudi, poduzetnici, zanatlije, trgovci te strani seljaci – kolonisti. Naseljavanje potonjih potpomagala je država. U većini slučajeva kolonisti su se naseljavali u skupinama formirajući tako potpuno nova naselja u područjima sjeverozapadne Bosne (Gradiška, Banja Luka, Prijedor), sjeveroistočne Bosne oko Dervente i Bijeljine i Zvornika te u Hercegovini oko Konjica. Prema Hadžibegoviću¹⁴ ukupan broj stranaca u BiH 1885. godine iznosio je 27.438 osoba, ili 2,05 % ukupnoga civilnoga stanovništva. U sljedećih deset godina broj stranaca je porastao na 70.848 osoba, ili 4,51 % ukupnoga civilnoga stanovništva, a do 1910. broj stranaca dosegnuo je brojku od 114.591 osoba, ili 6,04 % ukupnoga civilnoga stanovništva u BiH. Nacionalnu pripadnost doseljenika bilo je moguće odrediti samo na temelju materinskoga jezika koji je bilježen prilikom popisa stanovništva 1910. godine. Tako Hadžibegović¹⁵

¹³ Usp. I. HADŽIBEGOVIĆ, *n. dj.*, str. 100.

¹⁴ Usp. *isto*, str. 116.

¹⁵ Usp. *isto*.

navodi da 50,76 % svih stranaca dolazi s hrvatskoga ili srpskoga govornog područja. Nakon njih po brojnosti su prednjačili Nijemci, Poljaci, Rusini, Česi, Mađari, Slovenci, Talijani i ostali. Useljavanje stranaca u BiH značilo je unosenje novih tehnoloških i komercijalnih znanja i tečevina europske civilizacije, što se moglo vidjeti u razvijanju nove poslovne prakse, arhitekturi, načinu odijevanja, itd.

S druge strane, neposredno nakon dolaska austrougarske vlasti započinje iseljavanje muslimanskoga stanovništva u Tursku, koje će u tri navrata imati razmjere masovnoga iseljavanja. Prvi val od 1881. do 1882., kada se iselilo oko 8.000 muslimana, bio je izazvan uvođenjem vojne obveze. Drugi val iseljavanja zbio se od 1890. do 1891. te treći, i najmasovniji, nakon aneksije zemlje od 1910. do 1911., kada zemlju napušta oko 28.000 muslimana.¹⁶ Usporedo s iseljavanjem muslimana u Tursku u prekooceanske zemlje iseljava kršćansko ruralno stanovništvo iz područja Hercegovine (Trebinje, Gacko, Nevesinje, Bileća, Stolac, Ljubinje i Ljubuški) i Bosanske krajine (cazinski i bosansko-krupski srez). Ovaj val iseljavanja Hercegovinu je zapljusnuo iz Hrvatskog primorja, a uzrokovan je prvenstveno ekonomskim razlozima i rastom nataliteta u ruralnim područjima. Naime, rast nataliteta u uvjetima ekstenzivne poljoprivredne proizvodnje na malim agrarnim posjedima uzrokuje prenaseljenost. Ovi posjedi pod udarom robno-novčanih odnosa svojim vlasnicima nisu mogli osigurati egzistencijalni minimum. O veličini iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u ovom razdoblju govore mnoge procjene. Prema Hadžibegoviću¹⁷ najrealnije je da se broj iseljenika iz BiH u vrijeme austrougarske vlasti kretao između 120 i 130 tisuća osoba. Međutim, važno je naglasiti da je postojala izvjesna ravnoteža između ukupnoga broja iseljenih i doseljenih u Bosnu i Hercegovinu u ovome razdoblju.

¹⁶ Usp. *isto*.

¹⁷ Usp. *isto*.

Tablica 1.: Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema popisima

Godina popisa	ukupno stanovništvo	broj kućanstava	prosječan broj članova kućanstva	stanovnici na km ²
1879.	1,158.440	–	–	22,6
1885.	1,336.091	226.699	5,9	26,1
1895.	1,568.092	257.493	6,1	30,6
1910.	1,898.044	310.339	6,1	37,1
1921.	1,890.440	–	–	36,9
1931.	2,323.555	398.238	5,8	45,1
1948.	2,564.308	498.116	5,1	50,1
1953.	2,847.459	565.212	5,0	55,6
1961.	3,277.948	706.107	4,6	64,0
1971.	3,746.111	848.545	4,4	73,2
1981.	4,124.256	1,030.689	4,0	80,6
1991.	4,377.033	1,207.098	3,6	85,5
2013.*	3,531.159	–	–	69

Izvor: Agencija za statistiku BiH–Demografija¹⁸

Iz 1. tablice vidimo da su najveće demografske ekspanzije zabilježene u razdobljima između dvaju svjetskih ratova i nakon Drugoga svjetskoga rata. Naime, u razdoblju između 1926. i 1930. broj rođenih na 1000 stanovnika iznosio je iznad 40, što je Bosnu i Hercegovinu svrstavalo u područja s najvišim stopama nataliteta u bivšoj Jugoslaviji.¹⁹ Nakon Drugoga svjetskoga rata Bosna i Hercegovina bilježit će naglo opadanje nataliteta tako da će u manje od 30 godina od visokonatalitetnog područja postupno prijeći u nisko natalitetno i sa stopama nataliteta približiti se Sloveniji i Hrvatskoj u razdoblju prije raspada bivše države.²⁰ Uzrok tog demografskog usporavanja ekonomska je modernizacija, ali sigurno i proces emigracije koji se nastavio kroz sva razdoblja. Prema Markotiću²¹ intenzivnije iseljavanje u prekomorske zemlje karakteristično je za razdoblje do svjetske ekonomske krize i za neposredno razdoblje uoči Drugoga svjetskoga rata. Međutim, najveći intenzitet iseljavanja dosegnut je u razdoblju od 1948. do 1991.²² kada je ukupno iseljeno

¹⁸ „Demografija 2014.“ TB 02., Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2014., str. 17.

¹⁹ Usp. I. Bošnjović, *Demografska crna jama...*, str. 68.

²⁰ Usp. *isto*.

²¹ Vidi Ante MARKOTIĆ, *Demografski razvitak Hercegovine*, Mostar, 1983.

²² Usp. Ilijas BOŠNJOVIĆ, „Demografska budućnost i djelotvorna polikultura zajednica Bosne i Hercegovine“, *Pregled*, 2006., br. 3., str. 181.

1,046.649, a useljeno 316.157 stanovnika. To znači da se iz Bosne i Hercegovine u tom razdoblju iseljavalo u prosjeku više od 24.000 stanovnika godišnje, a useljavalo u prosjeku godišnje nešto više odo 7.000 ljudi. Međutim, značajan dio ovoga iseljavanja odnosio se na iseljavanje u druga područja i središta s većim socioekonomskim mogućnostima u tadašnjoj državi (u prvome redu Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju), ali i države Zapadne Europe i prekoceanske države. Sredinom šezdesetih godina prošloga stoljeća iz Hercegovine je krenuo jedan od najjačih migracijskih valova prema Zapadnoj Europi, prije svega u SR Njemačku (81,6 % od ukupnoga broja).²³ Za razliku od većine prijašnjih migracija u prekomorske zemlje, koje su imale karakter trajnog iseljavanja, migracije u socijalističkom razdoblju u zemlje Zapadne Europe uglavnom su privremenog karaktera. Ipak značajan broj ovih privremenih emigranata u sebi je krio dobar dio onih koji će postati stalno stanovništvo zemalja u kojima je zaposleno. Iako imamo istraživanja o opsegu i karakteristikama migracija u ovome razdoblju (Bošnjović, Markotić), nijedno se istraživanje ne bavi suprotnijim pitanjima utjecaja emigracije na stanovništvo koje je ostajalo u zemlji. Naime, ovaj je utjecaj morao biti značajan jer je većina emigranata u zemlje Zapadne Europe kod kuće ostavljala svoje obitelji. Oni su redovito dolazili svojim kućama u vrijeme odmora i blagdana. Ti su ljudi u zemlji emigracije stjecali radne navike i usvajali društvene norme koje su prilikom povratka kući sigurno širili na svoje ukućane i širu zajednicu.

Socijalističko razdoblje karakterizira i proces demografske tranzicije koja se intenzivira od 50-ih godina prošloga stoljeća usporedo s intenzivnom industrijalizacijom zemlje, širenjem zdravstvene zaštite i obrazovanja. Demografska tranzicija očituje se kroz promjene u strukturi stanovništva uzrokovane padom nataliteta te produljenjem životnoga vijeka. Bošnjović²⁴ ukazuje na specifičnost demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini, odnosno tadašnjoj bivšoj državi, koju karakterizira uznapređovalost ovoga procesa u odnosu na stupanj ekonomskoga razvitka zemlje. Ukratko, još prije rata Bosna i Hercegovina doživjela je demografsku zrelost karakterističnu za ekonomski visokorazvijene države dok je u tehnološkom i gospodarskom smislu osta-

²³ Usp. A. MARKOTIĆ, *n. dj.*, str. 207.

²⁴ Vidi I. BOŠNJOVIĆ, *Demografska crna jama...*

la nerazvijena. Alica Wertheimer-Baletić²⁵ taj proces naziva „kvaziposttranzicijom“ ili „induciranom posttranzicijom“ koja nastaje uslijed specifičnih čimbenika nevezanih za visokorazvijene strukture gospodarstva. Odnosno, ti su čimbenici bili izraz posebnih limitirajućih čimbenika koji su djelovali na smanjivanje nataliteta u uvjetima slabije razvijenosti. U Bosni i Hercegovini jedan je od razloga uznapredovale demografske tranzicije sigurno treba tražiti u utjecaju migracija, ali i u ukupnom ekonomskom i društvenom okružju, kao i u uzročno-posljedičnom odnosu ovih čimbenika.

Ipak, najveća migracijska kretanja u Bosni i Hercegovini zabilježena su u prvoj polovici 90-ih godina, odnosno za vrijeme ratnoga sukoba, zbog čega ove migracije možemo okarakterizirati kao prisilne. Popis stanovništva, koji je urađen uoči rata 1991. godine, zabilježit će 4,38 milijuna stanovnika, što će biti dotad najveći zabilježen broj. U ratnim sukobima, koji su nakon toga uslijedili, stradao je velik broj osoba, a mnogi su i zauvijek napustili zemlju. Točan broj stradalih još uvijek nije utvrđen i za sada se koriste razne procjene. Istraživačko dokumentacijski centar, nevladina organizacija iz Sarajeva, procjenjuje da je za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1992. do kraja 1995. godine stradalo 97.207 osoba, od čega je 80.545 ubijeno dok se 16.662 osoba vodi nestalima.²⁶ Mnogi osporavaju ove procjene i smatraju da je stradao puno veći broj osoba. UNDP-ovo izvješće o humanom razvoju²⁷ navodi da je u Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnih sukoba, prema nekim procjenama, ubijeno ili se vodi nestalima oko 258.000 osoba, odnosno 5,9 % njezina prijeratnoga stanovništva. Isto izvješće navodi da je 1995. godine unutar zemlje bilo raseljeno 1,282.000 osoba. Prema procjenama Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH,²⁸ Bosna i Hercegovina je do kraja rata imala 1,2 milijuna izbjeglih i prognanih izvan zemlje. Iz ovoga možemo zaključiti da je za vrijeme ratnih sukoba oko 50 % stanovništva, prema popisu iz 1991. godine, bilo primorano promijeniti svoje mjesto prebivališta.

²⁵ Vidi Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, „Razmatranja o posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, god. XXXVII., 2005., br. 1., str. 377. – 388.

²⁶ Usp. Marko ATTILA HOARE „What do the figures for the Bosnian war-dead tell us?“, *Greater Surbiton*, 4. I. 2008., <http://greatersurbiton.wordpress.com/2008/01/04/what-do-the-figures-for-the-bosnian-war-dead-tell-us/>, (2. III. 2017.).

²⁷ Vidi „Human Development Report“, *UNDP Bosna i Hercegovina*, 2006., str. 21.

²⁸ Usp. *Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH*, Sarajevo, 1998.

Kako bi se procijenio stvaran demografski gubitak, procjene o poslijeratnom broju stanovnika treba usporediti s brojem koji bi utvrdio redovan popis stanovništva 2001. godine da nije bilo rata. Bošnjović²⁹ pouzdano tvrdi da nije bilo rata, Bosna i Hercegovina bi u 2001. godini brojila 4,539.000 stanovnika. Na temelju toga procjenjuje realan demografski gubitak do ožujka 2001. godine od najmanje 739.000 stanovnika (računajući prema procjenama stanovništva Agencije za statistiku) do, prema njegovu mišljenju, najviše 1,039.000 stanovnika.

2. Demografska slika i migracije danas

Zbog političkih nesuglasica prvi poslijeratni popis stanovništva urađen je tek 2013. godine. Rezultati ovoga popisa iz više se razloga osporavaju i još nisu u potpunosti objavljeni. Poznato je da prema tom popisu stanovništvo u BiH broji 3,53 milijuna, što u odnosu na prethodan popis predstavlja smanjenje nešto više od 800.000 stanovnika. U 2. tablici prezentirana je struktura stanovništva po starosnim skupinama prema popisima stanovništva od 1971. godine: 0 – 14, 15 – 65 i 65 i više godina starosti. Starosna kohorta od 15 do 65 godina radni je kontingent stanovništva. Naime, prema radnom zakonodavstvu BiH i međunarodnim konvencijama 15 godina starosti dobna je granica za zasnivanje radnoga odnosa dok je 65 godina starosti dobna granica za odlazak u starosnu mirovinu (iako mnoge osobe starije od 65 godina odlučuju raditi). Uspoređujući strukturu stanovništva prema posljednjem popisu sa strukturom stanovništva iz prijeratnih popisa stanovništva, iz 2. tablice vidimo da su promjene starosne strukture stanovništva najizraženije u najmlađoj i najstarijoj dobnoj skupini, odnosno u skupinama 0 – 14 i 65 godina i više. U razdoblju od 1971. do 2013. godine udio stanovnika od 0 do 14 godina smanjio se s 34,4 na 15,4 % dok se udio stanovnika sa 65 godina i više povećao sa 4,7 na 14,2 %. Također, vidimo da je značajno povećanje udjela stanovništva radne životne dobi od 15 do 64 godina u ukupnom stanovništvu zemlje. Bez obzira na to što se udio radne kohorte stanovništva povećao, zbog pada ukupnoga broja stanovništva ovaj se broj u apsolutnom iznosu ipak smanjio u odnosu na prijeratni popis stanovništva.

²⁹ Vidi I. Bošnjović, *Demografska budućnost...*, str. 3.

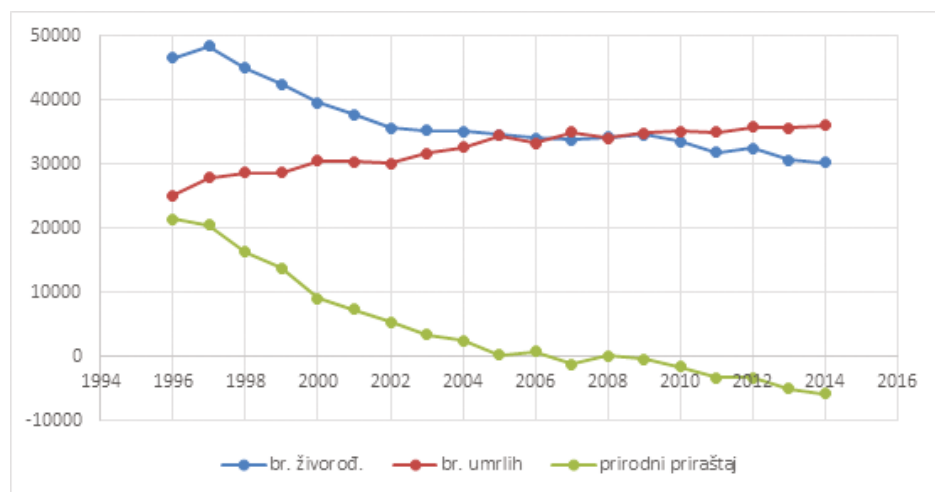
Tablica 2. : Ukupno stanovništvo prema popisima i starosna struktura u postotcima

	popis 1971.	popis 1981.	popis 1991.	popis 2013.
Ukupno	3,74 milijuna	4,12 milijuna	4,37 milijuna	3,53 milijuna
0 – 14	34,4	27,5	23,5	15,4
15 – 64	60,5	66,2	67,7	70,4
65 +	4,7	6,1	6,5	14,2

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Kao što se vidi iz 1. slike, od 1996. godine, odnosno od svršetka rata, očigledan je pad prirodnoga priraštaja stanovništva uzrokovan ponajprije padom nataliteta. Negativan prirodni priraštaj bilježi se od 2007. kada je prvi put broj umrlih prerastao broj živorođenih za 1.209 osoba. Prirodni je priraštaj u daljnjem padu od 2010. godine.

Izvor: BiH Agencija za statistiku³⁰

Graf 1.: Prirodno kretanje stanovništva u BiH od 1996. do 2014. godine

Prema podacima prikazanim na slici br. 1 možemo uočiti pad broja umrlih. Najviša je stopa smrtnosti u poslijeratnom razdoblju zabilježena 1996. godine: 6,9 umrlih na tisuću stanovnika, što je pad u odnosu na stopu zabilježenu u 1991. godini od 7,2 umrlih na tisuću stanovnika. Prosječna starost umrlih u poslijeratnom se razdoblju stalno povećava, što se može uzeti kao afirmativna činjenica i potvrda relativno dobre kvalitete života u Bosni i Hercego-

³⁰ „Demografija 2015.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2015., str. 23.

vini. Prema posljednjim podacima za 2014. godinu prosječna starost umrlih muškaraca bila je 70,4 godina, a žena 75,8 godina.³¹ Kako pojašnjava Alica Wertheimer-Baletić³², brojčano niske stope nataliteta, odnosno fertiliteta, mortaliteta i prirodnoga prirasta općenito su bitno obilježje posttranzicijske etape u razvoju stanovništva koje su određene sociopsihološkim i sociokulturnim čimbenicima.

Opadanje nataliteta možemo povezati s određenim čimbenicima karakterističnima za bosanskohercegovačko stanovništvo. To su prije svega niska stopa nupcijaliteta i relativno visoka stopa divorcijaliteta te niske stope fertiliteta. Naime, stopa sklopljenih brakova na tisuću stanovnika u poslijeratnom je razdoblju dosta niska i dugoročno padajuća – kretala se od najviše 6,2 promila u 2007. i 1998. godini do 5,2 promila u 2014. godini. Međutim, niska stopa nupcijaliteta za Bosnu i Hercegovinu nije nikakva novina. U prijeratnome razdoblju stopa nupcijaliteta bila je u stalnome padu. Pad ispod 8 promila imamo nakon 1989. godine da bi 1991. iznosila 6,5 na tisuću stanovnika. Pored niske stope nupcijaliteta za Bosnu i Hercegovinu je karakteristična i relativno visoka stopa razvoda. Za prijeratno razdoblje Bošnjović³³ navodi da Bosna i Hercegovina s obzirom na stupanj ekonomskoga razvitka ima relativno visoku stopu divorcijaliteta: u 1981. godini ona je iznosila 93,3 na tisuću sklopljenih brakova. Najviša stopa divorcijaliteta zabilježena je 1975. godine kada je zabilježeno 126 razvedenih brakova na tisuću sklopljenih da bi krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina ova stopa pala i u 1991. godini imala najnižu vrijednost od 56,3 promila. Stopa divorcijaliteta u poslijeratnome razdoblju u stalnom je porastu. Prema posljednjim podacima Agencije za statistiku BiH³⁴ u 2014. godini stopa divorcijaliteta u odnosu na broj sklopljenih brakova dosegla je 144 promila. U skladu s padom nataliteta i stope fertiliteta u stalnom su opadanju. Od 1996. godine najdrastičnije smanjenje specifičnih stopa fertiliteta³⁵ imamo za dobne skupine 15 – 19 i 20 – 24 godine

³¹ Usp. „Demografija 2014...”

³² Usp. Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *n. dj.*, 2005.

³³ Vidi I. BOŠNJOVIĆ, *Demografska crna jama...*, str. 69.

³⁴ Vidi „Demografija 2014...”

³⁵ Specifična stopa fertiliteta odnos je između broja živorođene djece od majke određene starosti prema 1.000 žena iste starosne dobi.

s 30,7 i 107,6 na stope od 10,7 i 48,6 u 2014. godini. Od 1996. godine stopa ukupnoga fertiliteta smanjena je s 1,647 na stopu od 1,258 u 2014. godini.

Pad nataliteta prati i smanjenje veličine domaćinstva. Prosječan broj članova domaćinstva u Bosni i Hercegovini smanjen je s četiri člana po domaćinstvu 1980. godine na 3,6 u 1991. godini da bi u poslijeratnome razdoblju, prema procjenama Ankete o potrošnji domaćinstva u BiH, za 2007. godinu prosječna obitelj u Bosni i Hercegovini brojila svega 2,27 člana.³⁶ Ovu pojavu prati rast broja samačkih ili jednočlanih obitelji i drastično smanjenje broja četveročlanih i višečlanih obitelji.

Sljedeća slika ilustrira piramidu stanovništva prema popisu iz 2013. godine. Vidimo da su najbrojnije osobe srednje životne dobi. Ako uzmemo u obzir postojeće pojave, pad nataliteta te produženje životnoga vijeka, u budućnosti možemo očekivati da će piramida polako ali sigurno poprimiti oblik dijamanta: najbrojnije će biti osobe starije životne dobi, a najmalobrojnija djeca.

Graf 2.: Stanovništvo BiH prema starosti po petogodištima i spolu (Popis 2013.)

Izvor: Agencija za statistiku BiH

³⁶ U vrijeme pisanja rada podatci o veličini kućanstva prema posljednjem popisu stanovništva nisu bili dostupni.

2.1. Pokazatelji o migracijama

Puno je pokazatelja o sve masovnijem odlasku iz Bosne i Hercegovine. Na ovaj je proces utjecalo nekoliko *pull* čimbenika. To je prije svega pridruživanje Republike Hrvatske Europskoj uniji, što građanima BiH, koji imaju državljanstvo RH, otvorilo mogućnost legalnoga rada i kretanja u državama EU-a. Zatim, zaključivanje sporazuma o zapošljavanju između BiH i Slovenije te BiH i Njemačke kao i promjena migracijske politike EU-a, koja ide u smjeru stalnoga olakšavanja i poticanja useljavanja za zemlje EU-a određenih deficitarnih zanimanja kao što su informatičari, liječnici, matematičari, istraživači i drugi visokokvalificirani radnici, stručnjaci i studenti (Direktiva EU-a o plavoj karti), otvara mogućnosti zapošljavanja za visokoobrazovane emigrante u ovim zemljama. Važno je spomenuti i društvene mreže između ljudi u dijaspori i stanovništva u BiH koje se danas lakše nego ikada prije održavaju preko interneta i elektroničkih društvenih mreža kao što je Facebook i slično. Iako je ovo područje neistraženo, sve upućuje na to da ove mreže pomažu protok informacija i pomoći, što omogućava lakši pronalazak posla i zapošljavanje u emigraciji. Važno je spomenuti i potisne (*push*) čimbenike, kao što je visoka nezaposlenost, ograničene mogućnosti zapošljavanja, besperspektivnost zbog političke nestabilnosti i zaostajanje u gospodarskim i društvenim procesima. Pretpostavimo li da je migracija selektivan proces u smislu da se na njemu odlučuju najsmjeliji, najsposobniji i oni koji su u punoj životnoj snazi te spremni učiti i prilagođavati se, znači da Bosnu i Hercegovinu napušta najkvalitetnije i najvitalnije stanovništvo.

Posljednja publikacija Svjetske banke *Migration and Remittances Factbooks*³⁷ daje uvid u posljednje procjene migracijskih kretanja u svijetu. Uz metodološke napomene o nepouzdanosti i nekonzistentnosti informacija o migracijama te nemogućnosti praćenja ilegalnih migracija i plaćanja izvan bankarskoga sustava, Svjetska banka na temelju službene statistike Bosnu i Hercegovinu svrstava u skupinu prvih deset zemalja svijeta s najvećim postotkom emigranata te najznačajnijim priljevom doznaka iz inozemstva. Naime, prema

³⁷ Vidi *World Bank, Migration and Remittances: Factbook 2016*, 3. izdanje, Washington, 2016., <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23743/9781464803192.pdf>, (2. III. 2017.).

procjenama Svjetske banke³⁸ za 2013. godinu broj emigranata iz Bosne i Hercegovine iznosio je 1,699.900, što iznosi oko 44.5 % ukupne populacije. Od ovog broja 21.877 su izbjeglice,³⁹ od kojih je više od 15.000 u Srbiji. Glavne države odredišta za emigrante iz BiH su Hrvatska, Srbija, Njemačka, Austrija, Sjedinjene Države, Slovenija, Švedska, Švicarska, Australija i Kanada. Od ukupnog broja svega je 14 % visokoobrazovanih. Ove se procjene poklapaju sa službenim procjenama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice,⁴⁰ u čijem se izvješću navodi da ova procjena pokazuje samo ukupan broj osoba koje su rođene u BiH, a žive u inozemstvu, što ne obuhvaća njihove potomke rođene u zemljama prijma. Iako Ministarstvo ne raspolaže podacima o potomstvu, odnosno drugoj generaciji emigranata iz BiH, procjenjuje se da broj osoba podrijetlom iz BiH koje žive u inozemstvu iznosi oko 2 milijuna.⁴¹

Iste procjene za 2013. godinu govore da je Bosna i Hercegovina bila imigracijsko odredište za 23.200 osoba (0,6 % ukupnoga stanovništva) koje dolaze iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Slovačke, Makedonije, Slovenije, Njemačke, Rumunjske, Austrije i Ruske Federacije.

U 3. tablici prezentirane su procjene o iznosu doznaka u Bosnu i Hercegovinu i iz Bosne i Hercegovine od 2006. do 2014. prema novoj definiciji i podjeli doznaka. Naime, nova definicija međunarodnih doznaka (*remittances*) korištena u šestom izdanju Međunarodnog monetarnog fonda⁴² doznake dijeli na dvije komponente – kompenzacijske doznake i osobne transfere. Kompenzacijske se doznake odnose na zarađene plaće, mirovine ili slično. Osobni transferi uključuju novčane transakcije migranata, odnosno fizičkih osoba prema obitelji ili nekoj drugoj osobi u zemlji podrijetla. Osobne doznake sadrže i kapitalne transfere između kućanstava, no podatke o ovim transakcijama za većinu je zemalja teško dobiti.

³⁸ Usp. *isto*, str. 81.

³⁹ Usp. *isto*.

⁴⁰ Vidi *Informacija o stanju iseljeništva*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2016.

⁴¹ Usp. *isto*, str. 5.

⁴² Vidi *Balance of Payment Manual and International investment Position Manual*, 6. izdanje, Washington, 2009., <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf> (2. III. 2017.).

Tablica 3.: Iznos ulaznih i izlaznih doznaka u Bosni i Hercegovini u milijunima USD

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Ukupne ulazne doznake	2.149	2.686	2.718	2.127	1.822	1.958	1.846	1.947	2.086
naknade	560	739	818	695	479	530	472	471	519
osobni transferi	1.589	1.947	1.899	1.432	1.343	1.429	1.374	1.475	1.567
ukupne izlazne doznake	55	65	55	55	46	52	47	48	51
naknade	14	15	17	15	13	13	11	11	9
osobni transferi	41	50	38	40	34	39	36	38	42

Izvor: Svjetska banka⁴³

S obzirom na veličinu emigracije u odnosu na broj imigranata u Bosnu i Hercegovinu, ne iznenađuje da doznake iz inozemstva višestruko premašuju iznos doznaka koje izlaze iz Bosne i Hercegovine. Godišnji iznos doznaka u apsolutnim se iznosima kreće između 2,7 milijarde, što je najveći iznos zabilježen 2008., odnosno uoči ekonomske krize, i 1,8 milijarde dolara u 2010. kada je ekonomska kriza bila u punu zamahu. Iako su iznosi doznaka iz Bosne i Hercegovine znatno niži i variraju između 46 i 65 milijuna USD, i kod ovih doznaka možemo primijetiti sličan obrazac u fluktuaciji. Osim toga, vidimo da se priljev doznaka pokazao prilično otpornim na negativne ekonomske pojave i nastavljen je njihov relativno stabilan priljev u BiH. Posljednjih godina iznos doznaka blago raste, što je i očekivano, s obzirom na ekonomski oporavak u zemljama iz kojih stižu, ali i uslijed stvaranja nove ekonomske dijaspore zbog odlaska radno sposobna stanovništva iz BiH. Kod ovih podataka treba imati na umu da su temeljeni na službenoj statistici bankarskoga prometa. Prema nekim procjenama većina doznaka u Bosnu i Hercegovinu stiže neformalnim kanalima i prema njima ukupne doznake iznose oko 6 milijardi dolara godišnje.⁴⁴ Doznake iz inozemstva čine značajan udio u BDP-u Bosne i Hercegovine. Prema podatcima World Bank Data za 2015. doznake iz inozemstva u BiH činile su 11,1 % BDP-a države.⁴⁵ Iznos doznaka u prosjeku je šest puta veći od iznosa izravnih stranih investicija u BiH i tri puta

⁴³ World Bank..., str. 81.⁴⁴ Usp. Nermin ORUČ, *Remittances and development: The case of Bosnia*, 2011., <http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Istrazivanja/default.aspx?id=1766&langTag=bs-BA>, (2. III. 2017.).⁴⁵ Usp. *World Development Indicators*, Washington, 2016., <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/23969>, (2. III. 2017.).

veći od prosječnoga iznosa razvojne pomoći.⁴⁶ Doznake čine značajan udio u dohotku mnogih kućanstava. U istraživanju o utjecaju doznaka iz inozemstva na siromaštvo i nejednakost u Bosni i Hercegovini rađenu na temelju podataka o potrošnji kućanstva iz 2007. godine, Oruč⁴⁷ zaključuje da ove doznake u većini slučajeva ne idu prema siromašnima. Naime, doznake su usmjerene uglavnom prema bogatim kućanstvima i doznake koje oni primaju dvostruko su veće od doznaka koje se pošalju siromašnim kućanstvima. Također, većina doznaka ide u ruralna područja i u većini slučajeva prema kućanstvima na čijem je čelu žena.⁴⁸

Zaključno razmatranje

Razmjer migracijskih kretanja na području Bosne i Hercegovine ogroman je ne samo u prošlosti nego i danas. Na ovu činjenicu upućuje demografska statistika, kao i sva dosadašnja istraživanja. U prošlosti, prije Drugoga svjetskoga rata, migracijski saldo na području Bosne i Hercegovine nije bio negativan i migracije su doprinijele bržem razvoju Bosne i Hercegovine. Naime, imigranti iz razvijenih krajeva sa sobom su donijeli nove tehnologije, radne navike, društvene norme, kulturu..., što je pomoglo razvojne procese u zemlji. Nakon Drugoga svjetskoga rata migracijski se saldo mijenja i Bosnu i Hercegovinu u prosjeku godišnje napušta oko 17.000 ljudi da bi rat i poslijeratne okolnosti dodatno doprinijele intenziviranju ovoga procesa. Danas se Bosna i Hercegovina nalazi među prvih deset zemalja svijeta po broju emigranata u odnosu na broj stanovnika. Međutim, osim istraživanja rađenih o utjecaju novčanih transfera, utjecaj migracija na stanovništvo i njegove karakteristike nedovoljno je istražen. Mnoga istraživanja o migracijama u svijetu ukazuju na utjecaj migracija na sustav socijalnih normi, radne navike, razvoj poduzetništva i slično. S obzirom na razmjer migracija u Bosni i Hercegovini ovi utjecaji sigurno nikad nisu bili zanemarivi. Pored ovih pitanja ostaje otvoreno pitanje utjecaja migracija na demografsku tranziciju. Naime, kako u svojoj pozna-

⁴⁶ Usp. Nermin ORUČ – Esmeralda SHEHAJ, *Migracije kao jedan od sistema socijalne zaštite: Analiza efekata doznaka iz inozemstva na siromašne i nejednakost u Albaniji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2015.

⁴⁷ Usp. N. ORUČ, *n. dj.*

⁴⁸ Usp. *isto*.

toj tezi navodi Bošnjović, stanovništvo Bosne i Hercegovine još je prije rata doživjelo demografsku zrelost karakterističnu za ekonomski visokorazvijene države dok je u tehnološkom i gospodarskom smislu zemlja ostala nerazvijena. Alica Wertheimer-Baletić ovaj proces naziva „kvaziposttranzicijom“ ili „induciranom posttranzicijom“ koja nastaje uslijed specifičnih čimbenika nezvanih za visokorazvijene strukture gospodarstva. Jedan od razloga ove uznapredovale demografske tranzicije vjerojatno se nalazi i u utjecaju migracija, što je potrebno istražiti.

Kako u svijetu tako i kod nas promijenio se obrazac migracija u odnosu na prijašnja razdoblja i migracijske valove. Za razliku od prijašnjih migracija, danas u većini slučajeva odlaze cijele obitelji koje u zemlji odredišta najčešće ulažu u svoje obrazovanje, stjecanje novih vještina i slično. Prije, u namjeri da se jednoga dana vrate kući, najčešće su supruge ostajale kod kuće i brinule o ovisnim članovima obitelji. Pored novčanih doznaka oni su u svoje obitelji i zajednice prenosili i druge, teže opipljive vrijednosti kao što su navike, vještine, odnos prema radu i slično što je sigurno imalo pozitivan učinak na razvoj.

Nesumnjivo je da ljudska migracija ostavlja veće ili manje socijalne, ekonomske i kulturološke posljedice, kako na područje podrijetla tako i na novo odredište emigranata. Danas migracije više nego ikada utječu na strukturu sve malobrojnijeg i demografski starijeg stanovništva Bosne i Hercegovine te dodatno ubrzavaju proces depopulacije. S obzirom na to da najbrojniju skupinu onih koji napuštaju Bosnu i Hercegovinu čine zapošljivi mladi ljudi u fertilnoj dobi, kojih prema procjenama Svjetske banke u poslije daytonskom razdoblju ima oko 1,699.900, ovo ostavlja ozbiljne posljedice na demografsku sliku zemlje, funkcioniranje sustava socijalnoga osiguranja i prospekte razvoja Bosne i Hercegovine. S druge strane, iako nedovoljno istražene, postoje indicije da Bosna i Hercegovina predstavlja poželjno odredište imigranata.

Iz dostupne demografske statistike vidimo da za Bosnu i Hercegovinu najveći problem predstavlja niska stopa nataliteta. U slučaju da ne dođe do bitnoga zaokreta u politici, može se očekivati da će se smanjenje broja živorođenih i pad prirodnoga priraštaja, odnosno depopulacija nastaviti i u budućnosti. Nastave li se postojeće negativne pojave, Bosna i Hercegovina imat će sve manje stanovnika uz tendenciju rasta prosječne starosti. Ove

nepovoljne promjene u strukturi stanovništva uzrokovat će, s jedne strane, smanjenje ponude radne snage i negativno se preslikati na ukupnu gospodarsku aktivnost u zemlji dok će, s druge strane, povećanje udjela osoba starije životne dobi u ukupnom stanovništvu zemlje uzrokovati pritisak na proračun i socijalne fondove. Ako se pokaže ireverzibilnom, migracija će dodatno ubrzati depopulaciju jer emigracija kao i mortalitet čine negativnu sastavnicu ukupnoga kretanja stanovništva. Ovo će doprinijeti dodatnom gubljenju ekonomske i demografske baze te vitalnosti i kreativnog potencijala stanovništva. U perspektivi su sasvim izgledni problemi vezani za sve brojnije stanovništvo starije životne dobi, koji će se očitovati kroz financijski pritisak na fondove socijalnoga osiguranja i izdvajanja na socijalnu zaštitu osoba starije životne dobi. Breme financiranja ovih sustava nosit će sve malobrojnija današnja djeca.

Bosanskohercegovačka dijaspora neiskorišten je razvojni i demografski potencijal zemlje. Današnji migranti koji su više usmjereni na stjecanje obrazovanja, radnih vještina i iskustva mogu postati pokretači novih razvojnih procesa u zemlji. Facilitator razvoja i promjena treba biti država koja ovo treba prepoznati. Na kraju, jedino novi razvojni procesi koji bi zemlju u socioekonomskom smislu približili zemljama sadašnje emigracije mogu zaustaviti procese iseljavanja i potaknuti demografsku obnovu.

Ustavni sud Republike Hrvatske

Mato_Arlovic@usud.hr

UDK 314.7:342.7

Stručni članak

MIGRACIJSKI UTJECAJ NA PRIHVAĆEN NORMATIVNO-PRAVNI SUSTAV EUROPSKIH IDEALA, VRJEDNOTA I CILJEVA, S POSEBNIM OSVRTOM NA LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

Sažetak

Današnja migracijska kretanja prema Europi i unutar nje stavljaju na kušnju njezin sustav humanitarnoga pristupa svakomu čovjeku u nevolji te traži odgovor na pitanje kolike su mogućnosti da Europa, njezine institucije i države članice svoj sustav vrijednota, ideala, ciljeva i sloboda, posebice temeljnih ljudskih i manjinskih prava i sloboda proizašlih iz sustava narodne i ustavne demokracije, osigura i primijeni za migrante koje prihvaća u svoje okrilje, neovisno o tome koji status imaju. Koliko su migranti spremni i osposobljeni da u novim sredinama prihvate njihov sustav vrijednota, ciljeva, sloboda i ideala, koje kao zajednički sustav baštine europski građani, a u kojoj se mjeri tomu protive zbog zaštite i primjene svih onih vrijednota, ciljeva i ideala koje su stekli i baštine ih iz zemlje svojega podrijetla kao svoj *ethos* i ne žele ga mijenjati ni prilagođavati drugim i drukčijim sustavima, pa ni pod cijenu vlastite getoizacije? Kako se takva situacija odnosi prema sustavu u Europi prihvaćene ustavne demokracije i na njoj zasnovane ustavne države vladavine prava, reguliranih i zajamčenih ljudskih prava i sloboda te manjinskih prava i sloboda bez ikakve diskriminacije? U kojoj je mjeri migrantska kriza razotkrila slabosti i nedostatke EU-a, a u kojoj ih je mjeri sama izazvala ili je njihovo izbijanje na vidjelo dodatno potencirala? Koji su europski odgovori? U kojoj se mjeri te u čijem interesu može koristiti migrante i migrantsku krizu na štetu sustava vrijednota, ideala i ciljeva na kojima počiva EU? Može li se u ostvarivanju prikrivenih interesa koristiti egida zaštite ljudskih i manjinskih prava i temeljnih sloboda, poglavito u sklopu instituta azila? Može li se azil koristiti kao instrument pritiska te kao sredstvo nepravilne raspodjele obveza i tereta glede prihvata, smještaja i skrbi za migrante? Navedeni upiti i u njihovoj osnovi naznačeni problemi dodatno se potenciraju ima li se u vidu da su ona, u pravilu, do sada drukčije regulirana nacionalnim i nadnacionalnim pravom nego što se sada nudi i čini novom pravnom regulacijom tzv. zajedničke azilne politike koju provode tijela EU-a. Navedene teze i postavljeni

upiti tematska su osnova kojom se sadržajno bavi ovaj rad tražeći i nudeći odgovore na njih.

Ključne riječi: vrijednote, ciljevi i ideali europskoga nadnacionalnoga prava, ljudska prava i slobode, izbjeglice, migranti, azil i azilanti, pravo traženja i odobrenja azila

THE MIGRATIONAL INFLUENCE ON THE NORMATIVE –LEGAL SYSTEM OF EUROPEAN IDEALS, VALUES AND GOALS, WITH A SPECIAL OVERVIEW OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

Abstract

Present migrant movements towards and within Europe put to the test the European system of humanitarian approach towards every man in trouble on the one hand, and on the other it seeks the answer of what are the possibilities of Europe, its institutions and member states to ensure and apply the system of values, ideals, goals and freedoms especially basic human and minority rights and freedoms which come out of the system of national and constitutional democracy for migrants that it accepts under its aegis, independent of the status that they have. How much are migrants ready and competent to accept the European system of values, goals, freedoms and ideals which are shared among European citizens, and how much are they opposed to it because of the protection and application of all of the values, goals and ideals that they have merited from their homeland as their ethos and they do not wish to change it nor to adapt to other and different systems, even if it means ghettoization. How does such a situation refer towards the system of European constitutional democracy and the constitutional state rule of the law that is based on it, guaranteed human rights and freedoms and minority rights and freedoms without any discrimination? To which degree has the migrant crisis revealed the weaknesses and imperfections of the EU, and to which degree has it caused that or has its surfacing just additionally emphasized it? What are the European answers? Could it be, and to which degree, that the migrants and the crisis are used against the system of values, ideals and goals on which the EU rests? Can the shield of protection of human and minority rights and basic freedoms be used to achieve personal interests, especially when it comes to asylum seeking? Can the asylum be used as an instrument of pressure and a medium of unfair distribution of obligations and burden regarding acceptance, accommodation and care for the migrants? These questions and the problems that arise from them are additionally emphasized if we bear in mind that they have been, until now, regulated differently by supranational and national law, than that what is offered now and seems as a new legal regulation of the common asylum politics that is carried out

by the bodies of the EU. These topics and the questions asked are the thematic basis which this paper deals with, seeking and offering basic answers.

Key words: values, goals and ideals of the European supranational law, human rights and freedoms, refugees, migrants, asylum and asylum seekers, the right to seek and grant asylum

Uvodna razmatranja

Utemeljenost međunarodnopravne regulacije prava, obveza, odgovornosti i zaštite izbjeglica nužno je povezana i proizlazi iz onih temelja na kojima se zasniva moderno pravno uređivanje i zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Međunarodnopravna regulacija prava, obveza, odgovornosti i zaštite izbjeglica u svojoj je biti jedno od specifičnih područja pravnoga uređenja ljudskih prava i sloboda jer su utvrđena i pripadaju, odnosno dodjeljuju se ljudima koji se opravdano boje da će biti progonjeni zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti ili pripadnosti nekoj socijalnoj skupini ili se zbog svojih političkih mišljenja nađu izvan zemlje čije državljanstvo imaju i koje ne žele ili zbog straha ne će tražiti zaštitu te zemlje, ili osobama koje nemaju državljanstvo, a nalaze se izvan zemlje u kojoj su imale stalno mjesto boravka, a ne mogu se ili, zbog straha, ne žele u nju vratiti.¹

Pojam izbjeglica obuhvaća osobu za koju „se utvrđuje da li se pravila o pravnom položaju izbjeglica ili međunarodnoj zaštiti mogu protegnuti na pojedinačni slučaj.“² Ako je pak pojam izbjeglica određen kao sociološki pojam,³ po svom je obuhvatu širi od, primjerice, pojma osobe koja traži utočište. S druge strane, on se razlikuje od pojma ostalih stranaca jer se za razliku od njih ne može vratiti u svoju zemlju⁴ upravo zbog toga što u njoj

¹ Usp. „Konvencija o statusu izbjeglica“, *Narodne Novine – Međunarodni ugovori*, 1993., br. 12., čl. 1. A, i „Protokol o statusu izbjeglica“, *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, 1993., br. 12., čl. 1.

² Vojin DIMITRIJEVIĆ, *Utočište na teritoriju strane države: teritorijalni azil*, Beograd, 1969., str. 110.

³ Vojin Dimitrijević sociološki pojam izbjeglica razumijeva kao onaj pojam koji „obuhvaća sve one ljude koji su bili primorani da napuste svoj dom, da odu s mjesta gdje su stalno boravili, bez obzira na uzroke koji su ih nagnali da tako postupe i na mjesto gdje su se sklonili [...] Izbjeglicama se dakle mogu smatrati i žrtve prirodnih nepogoda i osobe pobjegle u drugi kraj iste zemlje (tzv. unutrašnje izbjeglice)“, V. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 110. – 111.

⁴ Usp. Stipe IVANDA, „O pravu na utočište (azil)“, Arsen BAČIĆ (ur.), *Pravo na pošteno suđenje i razumni rok: pravo azila*, Novi Vinodolski, 2003.

egzistiraju svi oni razlozi zbog kojih ju je morao napustiti pa izbjeglicama treba osigurati određena „prava koja se smatraju apsolutno rezerviranim.“⁵ No, iako je pravna doktrina jasno povukla razliku između pojma izbjeglica i, kao što vidimo, pojma azila kao jednoga od načina rješavanja statusa izbjeglica, odnosno uspostave njegova odnosa sa zemljom prihvata, još se uvijek u javnome diskursu ovaj pojam upotrebljava za sve raseljene osobe kako unutar zemlje svoga podrijetla tako i na međunarodnoj razini. Takav pristup u pojam izbjeglice svrstava i osobe – migrante koji po međunarodnome pravu to nisu i ne mogu steći status izbjeglica jer je, primjerice, riječ o ekonomskim migrantima. Status izbjeglice ne mogu dobiti ni pojedinci za koje postoje ozbiljni razlozi da su počinili ratni zločin, zločin protiv mira ili zločin protiv čovječanstva, težak zločin prema međunarodnom pravu izvan zemlje prihvata prije nego su primljene kao izbjeglice te da su krivi za postupanja koja su u suprotnosti s ciljevima Ujedinjenih naroda.⁶ Današnje je vrijeme bremenito „zastrašujućim“ brojkama ljudi koji su u pokretu pa, primjerice, Ban Kimom navodi da ih je po nekim procjenama 130 milijuna.⁷ Naravno, svi su oni u pokretu jer bježe od strašnih životnih uvjeta koji predstavljaju prijetnju njihovu opstanku. S druge strane, oni istodobno traže sreću u drugim područjima svoje ili neke druge zemlje u kojoj će riješiti svoje egzistencijalne probleme i živjeti život dostojan čovjeku. Unutar toga broja nalazi se velik broj osoba koje UNHCR, UN-ova agencija za izbjeglice, svrstava u raseljene osobe kojima je takav status proizašao iz sukoba i progona koji se odvijaju u njihovim zemljama. Prema podacima UNHCR-a, koje je on objavio u povodu Međunarodnoga dana izbjeglica 20. lipnja 2016. u svome Izvješću o globalnim kretanjima (Global Trends Report), takvih je osoba u svijetu 65,3 milijuna. Među njima je 40,8 milijuna ljudi koji su morali bježati iz svojih domova, ali su ostali unutar granica svoje zemlje; 21,3 milijuna izbjeglice su diljem svijeta, a 3,2 milijuna ljudi do kraja je prošle godine čekalo priznavanje

⁵ V. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 115.

⁶ Vidi „Konvencija o statusu izbjeglica“, *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, 1993., br. 12., čl. 1. F.

⁷ Vidi Inoslav BEŠKER, „Vjerski poglavari među izbjeglicama će makar opet privući pozornost“, *Jutarnji list*, 12. IV. 2016., str. 24.

azila u industrijski razvijenim zemljama. Zapravo, na svakih 113 ljudi u svijetu jedan je čovjek ili izbjeglica, ili tražitelj azila ili raseljena osoba.⁸

Takvo stanje dovodi i dovodit će do velikih migracija ljudi, koji će se u pojedinim područjima u svijetu manifestirati kao tzv. masovni priljev izbjeglica. Ta je pojava, iako nije nova,⁹ zatekla tijekom 2015. Europu u kojoj se priljev izbjeglica u pojedinim fazama i na pojedinim pravcima manifestirao kao njihove masovne migracije. Sam pojam masovnih migracija izrijeком ne određuje *Konvencija o izbjeglicama* i pripadajući *Protokol* iz 1967. pa ipak oko njega nema posebnih sporenja, pored ostaloga i zbog toga što je na temelju iskustvene metode UNHCR izgradio kriterije uz pomoć kojih se utvrđuju situacije kada dolazi do tzv. masovna priljeva izbjeglica. Oni su općeprihvaćeni i primjenjuju se u postupanju kod definiranja i rješavanja odnosa proizašlih iz masovna priljeva izbjeglica. Tako UNHCR misli da je riječ o masovnu priljevu izbjeglica kada postoji najmanje jedna od sljedećih pretpostavki:

- da je odjednom na granici države prihvata došlo do dolaska takva broja osoba koji se može definirati kao značajan
- da je riječ o brzu rastu broja izbjeglih osoba koje pristižu na određeno područje (granica države prihvata)
- brojnost nadolazećega priljeva izbjeglica je takva da premašuje sposobnost države prihvata, odnosno njezinih nadležnih tijela
- da se redovita (propisana) procedura odlučivanja o dopustivosti boravka u odnosnoj državi prihvata ne može provesti polazeći od broja izbjeglica koje pristižu.¹⁰

Ovakvu okolnost predviđa, doduše, međunarodno pravo, ali kao onu okolnost koja državi prihvata omogućuje ograničenje prava izbjeglica zbog zaštite nacionalne sigurnosti. Drugo, u takvoj se situaciji aktivira obveza trećih država da po načelu solidarne podjele tereta zbrinjavanja izbjeglica za slučaj njihova masovna priljeva priskoče u pomoć državi prihvata.¹¹ Međutim, i u takvim se okolnostima mora poštovati načelo *non refoulement*. Ovo načelo, utvrđeno na-

⁸ Vidi Tanja RUDEŠ, „Na svakih 113 ljudi u svijetu jedan čovjek je izbjeglica“, *Jutarnji list*, 24. i 25. VI. 2016.

⁹ Neke od primjera velikih migracija stanovništva, poglavito u 20. i 21. stoljeću navodi T. RUDEŠ, *n. dj.*

¹⁰ Poblje o vrstama odnosa koje izbjeglica može ostvariti s državom prihvata vidi Sara KAURIN, „Azil u suvremenom međunarodnom pravu“, *Pravnik*, god. XLVIII, 2014., str. 90. – 91.

¹¹ Vidi *Ugovor o funkcioniranju EU*, 2010, C 83/01, čl. 78.

dnacionalnim pravom,¹² zabranjuje protjerivanje ili prisilno vraćanje izbjeglica na područja gdje bi njihov život, tjelesni integritet ili sloboda bili znatno ugroženi. Iz njega proizlazi i zabrana vraćanja izbjeglica u državu odakle im prijeti daljnje protjerivanje, zatim zabrana da ih se odbije na granici kad pokažu namjeru ulaska na teritorij države prihvata.

Neovisno o tome je li riječ o pojedinačnu, skupnu ili masovnu priljevu izbjeglica na granice države prihvata, svaki od njih ima pravo iskazati namjeru dobivanja zaštite i statusa izbjeglice. No, o tome koji će se oblik i stupanj povezanosti između izbjeglice i države prihvata uspostaviti (diskrecijsko), odlučuje država prihvata u skladu s normama nadnacionalnoga prava, ustavom i drugim pravnim aktima svoga unutrašnjega pravnoga poretka.

Doduše, *Konvencija o statusu izbjeglica* omogućuje stjecanje statusa izbjeglice i onim osobama koje su ilegalno ušle na područje države prihvata. Međutim, tada one moraju kumulativno udovoljiti trima postavljenima uvjetima: a) pravodobnom prijavom, b) valjanim razlogom takva ulaska te c) izravnim dolaskom iz države podrijetla u državu prihvata. To podrazumijeva obvezu izbjeglice da svoju prisutnost odmah prijavi državi prihvata. Treba, naime, imati u vidu da kad država prihvata sazna za prisutnost izbjeglica tek nakon što su ju njezina nadležna tijela pritvorila, ili ako izbjeglica tek nakon uhićenja zatraži status izbjeglice, ta osoba nema pravo uživati zaštitu koju joj omogućuje *Konvencija*. No, i ovdje postoje iznimke. One se odnose na one izbjeglice koje objektivno nisu imale vremena ili mogućnosti prijave prije uhićenja. Osim toga, iznimka su i situacije kada se izbjeglice u dobroj namjeri obrate i prijave pogriješnom, a ne nadležnom tijelu države prihvata.

Ovisno o načinu ulaska izbjeglice u državu prihvata, ili njezina obraćanja prema njoj, zatim iskazana interesa izbjeglice, mogućnosti i interesa države prihvata te konkretnoj pravnoj situaciji, država prihvata utvrđuje status iz-

¹² Osim u *Konvenciji o statusu izbjeglica* i *Protokola* iz 1967. načelo *non refoulement* na direktan ili indirektan način uređeno je i u drugim međunarodnim dokumentima. Npr. u „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima”, *Službeni list SFRJ*, 1976., br. 7., čl. 7.; „Konvencija protiv mučenja, torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka”, *Službeni list SFRJ*, 1991., br. 2., čl. 3.; „Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata”, *Službeni list FNRJ*, 1950., br. 50., čl. 45., st. 4. ali i *Povelja o temeljnim pravima Europske Unije*, 2010., C 83/02, čl. 19., st. 2.

bjeglice te stupanj povezanosti s njom.¹³ Bez detaljnijega elaboriranja ta se povezanost može definirati kao:

- izbjeglice u odnosu puke nadležnosti jurisdikcije
- izbjeglice u odnosu fizičke (*de facto*) prisutnosti
- izbjeglice u odnosu pravne (*de iure*) prisutnosti
- izbjeglice u odnosu dopuštena boravka.¹⁴

Neovisno o tome koji će oblik i sadržaj povezanosti država prihvata odobriti izbjeglici nakon što se stekao takav status, nesporno je da je potrebno određeno vrijeme za poštivanje i provedbu propisana postupka ispitivanja i utvrđivanja ispunjava li neka osoba pravne uvjete za stjecanje statusa izbjeglice te u koji oblik povezanosti ulazi s državom prihvata. Njegovo je provođenje otežano, a ponekad gotovo u cijelosti onemogućeno. To se osobito događa u uvjetima masovna priljeva izbjeglica na granice država prihvata. Do takva masovnoga priljeva izbjeglica po pravilu dolazi uslijed masovnih migracija stanovništva zbog ratnih sukoba, progona i terora te uslijed prirodnih i drugih katastrofa koje ga pokreću strahom od gubitka vlastita života ili života članova obitelji, mogućega terora, progona i patnje i/ili egzistencijalne ugroženosti. Koji su uzroci i razlozi za nastupanje takvih društvenih okolnosti za same izbjeglice, odnosno njihov položaj, ne mora biti odlučujuće, ali je važno za razumijevanje zbog čega su danas, u uvjetima (nama znane) najrazvijenije civilizacije, toliko velike migracije stanovništva koje se iskazuju kao masovne izbjeglice i izbjegličke krize. Ta činjenica zahtijeva da se barem s nekoliko riječi osvrnemo na taj problem jer će on još dugo biti egzistentan.

1. Osvrt na moguće uzroke masovnih migracija

Još su krajem prošloga stoljeća tezom o stvaranju novoga svjetskoga portekta najavljene velike i korjenite društvene promjene koje će zahvatiti cijeli

¹³ Stupanj povezanosti i standardi po kojima izbjeglice ostvaruju pojedino pravo, osnova su utvrđivanja njihova formalnog i stvarnog položaja u državi prihvata. Mogu se razlikovati kao minimalni standardi uz koje je povezano pojedino pravo izbjeglice, a oni su a) standard običnog stranca, b) standard najpovlaštenijeg stranca, c) standard vlastitih državljana te d) standard apsolutne zaštite. Više o ovim pitanjima vidi Davorin LAPAŠ, *Međunarodnopravna zaštita izbjeglica*, Zagreb, 2008., str. 23. – 28.

¹⁴ Klasifikacija mogućeg stupnjevanja veze između izbjeglica i države prihvata preuzeta od D. LAPAŠ, *n. dj.*, str. 9.

svijet, pa tako i Europu.¹⁵ One su, napose, uočljive u namjeri da se grade i razvijaju društva u suvremenim državama, koja će počivati na idealima i vrijednotama mira, sigurnosti i stabilnosti, slobode demokracije, dijaloga i tolerancije, vladavine prava i pravne sigurnosti, solidarnosti među ljudima te ljudskih i manjinskih prava i sloboda.¹⁶

Uspostava i ustrojavanje takvih društvenih zajednica i državnih jedinica u svijetu se ne odvija izvan realna vremena i prostora. Njih karakteriziraju različiti kulturološki obrasci, tradicije i običaji, jezici i religije, drukčiji pristupi ljudskim pravima i slobodama, različite razine ekonomskoga, tehničko-tehnološkoga i ukupnoga društvenoga razvitka te rasprostranjenost i koncentriranost prirodnih bogatstava, ljudskih potencijala, dosegnutim standardom i željom za njegovim podizanjem na višu razinu. Sva ova pitanja treba imati u vidu kada se želi koliko-toliko sagledati još jednu od suvremenih pojava koja karakterizira ovo naše današnje vrijeme. To su veliki pokreti u stanovništvu putem tzv. masovnih migracija usmjerenih prije svega prema zemljama visoko ostvarenih demokratskih, kulturoloških i socioekonomskih standarda, vladavine prava, ljudskih i manjinskih prava i sloboda te mira, sigurnosti i stabilnosti. Istodobno ne možemo a da ne kažemo da se veliki pokreti stanovništva (njegovim migriranjem) odvijaju na prostorima koji su, s jedne strane, bogati rijetkim rudama i mineralima potrebnima za najsuvremenije i sofisticiranije proizvodnje, zatim na područjima bogatima energentima (nafta, plin i sl.), a s druge su strane zahvaćena unutrašnjim razdorima i sukobima, ali i međunarodnim intervencijama i lokalno, odnosno regionalno ograničenim ratnim sukobima, zatim nepovoljnim klimatskim djelovanjima i promjenama uz veoma nizak osobni i ukupni društveni standard koji se po pravilu definira takvim siromaštvom koje dovodi do egzistencijalne ugroženosti stanovništva. Razmjeri ovih migracija najbolje izražavaju stavovi o tome da je „Afrika u

¹⁵ Costas DOUZINAS tako u svojoj knjizi *Ljudska prava i imperija*, Beograd, 2008. na str. 23. citira predsjednika Georga Busha starijeg koji je 1991. godine obznanio da je „novi svjetski poredak na vidiku [...] poredak u kojem će principi pravde i ferpleja zaštititi slabe od jakih, a sloboda i čovječnost udomiće se u odnosima među nacijama [...] Trajni mir mora biti naša misija.“ Radi se o govoru kojim se obratio 6. ožujka 1991. na kraju Zaljevskog rata.

¹⁶ Vidi Preambulu „Ugovora o Europskoj uniji“, 2010., C 82/1, ili Preambulu „Povelje o temeljnim pravima Europske unije“, 2010., C 82/02, te Preambulu „Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda“, *Narodne novine - Međunarodni ugovori*, 1997., br. 18.

pokretu“, da su u pokretu stanovnici zemalja Bliskoga istoka i srednje Azije itd. Prema izjavi tajnika UN-a Ban Ki-muna riječ je o pokretu koji obuhvaća približno 130 milijuna ljudi koji, u krajnjoj liniji, traže mogućnost za sebe i svoje obitelji kako „uteći s donje ljudske verige svjetskoga ekonomskoga hranidbenog lanca.“¹⁷

Objašnjavajući i/ili navješćujući fenomen masovnih migracija, različiti autori pronalaze raznovrsne uzroke njihova nastanka. Neki, kao npr. američki politolog Samuel Huntington, vide ih kao posljedicu sukoba nacija, skupina i kultura različitih civilizacija. Drugi ih vide u islamskom fundamentalizmu i na njemu utemeljenu terorizmu, a treći, kao Ivan Markešić, u „sudaru zapadnoeuropske civilizacije s posljedicama vlastitih imperijalnih bezočno brutalnih osvajачkih i pljačkaških pohoda na područja koje je trebalo osvojiti i podrediti.“¹⁸ Četvrti ih vide u klimatskim promjenama, bijegu od egzistencijalne ugroženosti, gaženju ljudskih prava i sloboda te ljudskoga dostojanstva, u bijegu od nasilja, terora i rata itd. Svi su oni manje ili više u pravu.¹⁹ No, ne smije se zanemariti ni teza koju zastupa Vandana Shiva:

Pohlepa i prisvajanje tuđeg dijela dragocjenih resursa našega planeta u korijenu sukoba i sam korijen terorizma. Kad su predsjednik Bush i premijer Tony Blair objavili da je cilj globalnog rata protiv terorizma obrana američkog i europskog načina života, objavili su rat ovom planetu – njegovoj nafti, vodi, biološkoj raznolikosti. Način koji na zemlji živi dvadeset posto ljudi koji se koriste s osamdeset posto planetarnih resursa, lišit će osamdeset posto ljudi na njoj dijela resursa koji im pripada te naposljetku i uništiti planet. Ne možemo opstati kao vrsta ako se pohlepa povlašćuje i štiti te ako ekonomija pohlepnih postavlja pravila tome kako ćemo živjeti i umirati.²⁰

Zapravo, Vandana Shiva s pravom upozorava na činjenicu koja je postala sasvim razvidna s početka ovoga našega doba, a to je da su prirodni resursi ne samo najednako rasprostranjeni i ograničeni već da je pitanje tko će ih iskorištavati, njima upravljati i raspolagati, uzrok napetosti i sukoba, pa i ratova. Ako se k tomu pridodaju negativni klimatski utjecaji, slika postaje cjelovita i zaokružena. Različitosti koje karakteriziraju pojedine civilizacije, narode i kulturu umjesto da se koriste kao sredstva približavanja i međusobna

¹⁷ I. BEŠKER, *n. dj.*, str. 24.

¹⁸ Dijana JURASIĆ, „Da sam plavokos, možda ne bi pitali odakle sam“, *Večernji list*, 4. IV. 2016. str. 34.

¹⁹ Usp. *isto*.

²⁰ Vandana SHIVA, *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, Zagreb, 2006., str. 15.

obogaćivanja, sve više postaju instrumenti politike kojim suprotstavljaju jedne protiv drugih.

Dakako, time se po nekima zlorabe demokracije kao takve i njezini ideali i vrijednote. Tako Shiva izvodi zaključak s kojim bi se bilo teško ne složiti ako ga se sagledava u kontekstu: „Demokracija nije puki izborni ritual, nego moć ljudi da oblikuju svoju sudbinu, da odrede kako će posjedovati vlastite prirodne resurse i njima se koristiti, [...] proizvoditi i raspodjeljivati ...“²¹

Drugim riječima, čini se da nije moguće, barem ne zasad, izbjeći opasnost da u ovom stoljeću imamo ratove zbog vode, prirodnih izvora energije (energenata) ruda, i drugih minerala itd. No, tada se mora jasno i bez ograde iskazati da su oni, uz klimatske promjene, siromaštvo i nerazvijenost ključni izvori masovna traganja za boljim, sigurnijim i mirnijim životom, odnosno da se u njima kriju uzroci sukoba, pa i terorizma, koji za posljedicu imaju masovni egzodus stanovništva.

Nesmijes zaboravit i utjecaj globalizacije svjetskog gospodarstva na migracijska kretanja. Prije svega ono se ogleda u zahtjevu da se ujednače pravila ponašanja u svjetskim gospodarsko-tržišnim odnosima. Ta bi pravila trebala osigurati ostvarenje sljedećih načela: slobodnoga kretanja rada, roba i kapitala te pod jednakim uvjetima pristup sirovinama i energentima. To implicira potrebu stvaranja jedinstvena i/ili barem ujednačena pravno-političkoga režima društveno-ekonomskih odnosa, dakako na opće prihvaćenim temeljnim vrijednostima i načelima kao što su ideali slobode, demokracije, višestranački izbori, vladavine prava i pravne sigurnosti. No, sve su ove vrijednosti u svom supstancijalnom smislu određive, ali nisu u cijelosti određene. Sadržaji njihova poimanja nisu oslobođeni subjektivnoga stajališta onoga tko ih interpretira, a njegova interpretacija, po prirodi stvari, nije neovisna o utjecaju njegova ideološkoga i kulturološkoga ozračja u kojem on živi, školuje se i radi. Problem nastupa u trenutku kada najrazvijenije zemlje Zapada i njihove korporacije zahtijevaju i očekuju da se svjetska gospodarska globalizacija provodi u skladu s njihovim sustavom vrijednosti koji je temelj za uređenje i tumačenje njihova pravnoga poretka, pa i na područjima drukčijih kulturnih, običajnih, religijskih i pravnih poredaka utemeljenih i zaštićenih vrijednostima.

²¹ *Isto*, str. 15. – 16.

Ti postupci ne idu ni lako ni brzo. Riječ je o proturječnostima između novoga i staroga koje unutar sebe nose točke napetosti pa i sukoba između različitih društvenih skupina. K tomu treba pridodati činjenicu da su najčešće potrebe koje treba riješiti evidentne u najsiriromašnijim zemljama, a da globalizacija svjetskoga gospodarstva, iako ostvaruje povećanje bogatstva, pa i individualnoga i društvenoga standarda, ipak to čini sporo u odnosu na potrebe i očekivanja stanovništva. To se ogleda prije svega u nedovoljnu kreiranju i stvaranju novih radnih mjesta, zatim u činjenici da se povećanjem nacionalnoga bogatstva ne uspostavlja razmjeran porast nacionalnoga, individualnoga, obiteljskoga i ukupnoga društvenoga standarda, već se stalno povećava raskorak između bogatih i siromašnih u korist prvih. To kod većine stanovništva izaziva nezadovoljstvo. Kod jednih izaziva napetost i pobunu, a kod drugih potrebu da napuste zemlju podrijetla i upute se u razvijeni-je zapadne zemlje u potrazi za srećom. Tomu dakako doprinose saznanja i dostupne informacije do kojih se s lakoćom dolazi u globalnome svijetu putem medija i drugih suvremenih sustava informiranja.

Uz to treba istaknuti da su migracijski pokreti dostatno potaknuti javnim pozivima,²² pa i predstavnika vlasti zapadnih razvijenih zemalja. Takva je akcija potaknuta nepovoljnim demografskim pojavama u njihovim zemljama. Prema nekim izračunima samo će se u Europi ovakvim demokratskim kretanjima do 2050. stanovništvo smanjiti za 17 %. S druge strane, već sada za potrebe gospodarstva zbog pada radno aktivnoga stanovništva EU godišnje treba priljev od gotovo 1,5 milijun ljudi. Takva potreba za migrantima i aktivnost migranata dovela je do toga da je u EU od rujna prošle do ožujka ove godine samo preko Hrvatske ušlo više od 600.000 ljudi, a ukupno gotovo 1,5 milijun izbjeglica tijekom 2015.²³ Takva se kretanja migranata s pravom nazivaju masovnim egzodusom stanovništva. On sa sobom nosi čitav niz problema, proturječnosti i suprotnosti za njihovo rješavanje koji su za aktere tih odnosa pravi izazov.

²² Prisjetimo se u potvrdi ove teze npr. izjava premijerke savezne Republike Njemačke, gospođe Angele Merkel tijekom prošle i ove godine kojima je ona pozivala izbjeglice ili tvrdila da navedene probleme možemo i moramo moći riješiti i to pružanjem najvišeg stupnja zaštite izbjeglica dodjeljivanjem im teritorijalnog azila.

²³ Usp. Hans-Gert PÖTTERING – Andrej PLENKOVIĆ „Europa može i mora uspijeti“, *Jutarnji list*, 17. V. 2016., str. 12.

Naravno, kad su u pitanju države prihvata koje su članice EU-a, u rješavanju ovih pitanja one moraju polaziti od svojega sustava vrijednosti kao što su humanost, poštivanje ljudskoga dostojanstva, poštivanje ljudskih i manjinskih prava bez ikakve diskriminacije u bilo kojem smislu uz, naravno, poštivanje kulturnih i vjerskih sloboda samih migranata. Ti su izazovi tim veći i složeniji što je danas u EU pravno-politički i demokratski temelj u ostvarivanju ljudskoga dostojanstva i ljudskih prava i sloboda podignut na višu razinu. Ta je razina s pravnoga aspekta jednaka u svim zemljama EU-a, ali je, realno govoreći, na najviši stupanj ostvarenja podignuta samo zasad u njezinim najrazvijenijim članicama kao što su Njemačka, Švedska, zemlje Beneluksa itd. O tome i te kako valja voditi računa jer većina migranata želi steći status izbjeglica i ostvariti izbjeglička prava upravo u tim zemljama.

2. Osvrt na Europsku uniju, njezine ideale, vrijednote i ciljeve, posebice prema ljudskim pravima i slobodama

Stupanjem na snagu *Ugovora iz Maastrichta* 1993. Europska se unija, u pravilu, definirala kao organizacija koja počiva na trima uporišnim točkama. Prva je obuhvaćala Europske zajednice koje su uređivali pravni akti nadnacionalne snage te su po toj točki države članice pristale dijeliti svoju suverenost s drugim članicama. Druge dvije točke obuhvaćale su klasične oblike međunarodne suradnje između država članica. Jedna se odnosila na pitanja vanjske i sigurnosne politike, a druga na zajednička pitanja policijske i pravosudne suradnje u kaznenopravnim stvarima.

Donošenjem i stupanjem na snagu *Ugovora o Europskoj uniji* (UEU)²⁴ i *Ugovora o funkcioniranju Europske unije* (UFEU) nastupila je nova pravna situacija u europskoj integraciji s bitnim novinama i njihovim učincima kako na članice EU-a, tako i na treće. Uz ova dva pravna dokumenta valja uvijek imati u vidu da su *Povelja o temeljnim pravima Europske unije*²⁵ i *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* sastavni dio *Ugovora o Europskoj uniji*. Europska

²⁴ Vidi *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*, pročišćena inačica, 2010., C 83/01.

²⁵ Vidi *Povelja o temeljnim pravima Europske unije*, 2010., C 83/02.

unija nije članica *Konvencije*, ali su sve njezine članice *Konvenciju* ratificirale te ju primjenjuju. U tom smislu ljudska prava i slobode sadržane u *Konvenciji* čine opća načela Unije jer „proizlaze iz ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama.“²⁶

Stupanjem na snagu ovih pravnih propisa nastala je nova pravna situacija za organizaciju koju poznajemo kao Europsku uniju. Ona proizlazi, osobito iz njihovih supstancijalnih odredbi koje na drukčiji način uređuju položaj i nadležnost EU-a nego što su to u odnosu na Europsku zajednicu činili njezini osnivački ugovori. Kao najznačajnije novine Tamara Čapeta u svome radu „Europska unija po Lisabonskom ugovoru“ navodi:

Prvo, za Europsku je uniju ovim pravnim propisima nastupila nova pravna i strukturalna promjena. Ona je „stekla pravni subjektivitet i stoga jamči identitet na međunarodnom planu.“²⁷ Postala je subjekt međunarodnoga prava. Do ovih ugovora Unija nije imala pravni subjektivitet već su takav pravni položaj imale samo Europske zajednice.

Drugo, spajanjem trećega stupa s prvim i njegovo podvrgavanje nadnacionalnoj metodi suradnje među državama nastupa jedna od najbitnijih promjena. Njome nastaje pravna situacija koja omogućuje da će „se o osjetljivim pitanjima kaznene politike i pratećeg prava u lisabonskoj Europi odlučivati većinski, a ne više jednoglasno, da će donesene odluke izravno važiti u svim državama članicama i biti nadređene njihovim internim pravnim pravilima te da će Europski sud steći mogućnost kontrole provode li države pravo nastalo u okviru te europske politike.“²⁸

Treće, uvodi se i na višu demokratsku razinu izdiže zakonodavni postupak u EU. Europski parlament dobiva nadležnost koja mu omogućava da se „u mnogo većem broju područja u odlučivanju“ uključujući, od npr. suodlučivanja u pitanjima „zajedničke poljoprivredne i ribarske politike“, preko većine pitanja koja su vezana uz „politike slobode, sigurnosti i pravde“, pa do donošenja „cjelokupnog proračuna EU, bez obzira na to je li riječ o obveznim ili neobveznim izdacima.“²⁹

²⁶ *Ugovor o Europskoj uniji*, 2010., C 83/01., čl. 6., st. 3.

²⁷ Vidi Tamara ČAPETA, „Europska unija po Lisabonskom ugovoru“, *Hrvatska javna uprava*, god. X., 2010., br. 1., str. 35. 46.

²⁸ *Isto*, str. 38.

²⁹ *Isto*, str. 42.

Četvrto, *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o financiranju Europske unije* propisuje drukčiju nadležnost nacionalnim parlamentima. Nacionalni parlamenti prvi put „dobivaju ulogu u europskom procesu donošenja odluka. Kao prvo, novi mehanizam kontrole poštivanja načela supsidijarnosti u svakom zakonodavnom aktu EU pruža mogućnost da spriječe centralizaciju odlučivanja. Kao drugo, [...] stekli su pravo na obavještenost o svim prijedlozima zakonodavnih akata, što im omogućuje da utječu na konačni ishod zakonodavnih postupaka kroz odnos nacionalnim vladama...” Uz to, „nacionalne će se parlamente također morati obavijestiti i o svakom novom zahtjevu neke države za članstvo u EU.”³⁰

Peto, Europski sud stječe „izričitu nadležnost kontrolirati pravnu valjanost odluka agencija, tijela i ureda EU povodom izravne tužbe za poništenje, te interpretirati ili kontrolirati valjanost takvih odluka putem prethodnog postupka koji pokreću nacionalni sudovi [...] Najveća promjena vezana uz Europski sud jest to da je njegova ukupna nadležnost proširena i na cijelo područje policijske i pravosudne suradnje u kaznenim stvarima [...] To znači da su svi nacionalni sudovi, a ne samo oni zadnje instancije, automatski, bez potrebe prethodnog pristanka njihovih država stekli ovlast obraćati se Europskom sudu sa zahtjevima za tumačenje ili ocjenu valjanosti primarnog ili sekundarnog prava u ovom području.”³¹

Šesto, uz sve navedene novine, prvi je put „predviđena mogućnost i postupak izlaska iz EU.”³² No, nama je (zbog potreba ovoga rada) najznačajnija ona novina koju ovdje svrstavamo kao sedmu, a odnosi se na pitanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ona je usko povezana s položajem, značajem i pravnom naravi *Povelje Europske unije o temeljnim pravima* i *Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Naime, *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*³³ po svojem su učinku konstitutivni pravni akti, a za EU po svojoj pravnoj snazi imaju istovjetnu snagu i značaj kao ustav u nacionalnim državama. S druge su strane izjednačeni, dakle imaju istu pravnu snagu s osnivačkim ugovorima Europskih zajednica. Nadalje, za stvaranje, uređivanje i usustavljivanje europskih vrjednota, ciljeva i ideala oni postaju gotovo

³⁰ Isto, str. 43.

³¹ Isto, str. 41.

³² Isto, str. 45.

³³ *Ugovorom o funkcioniranju Europske unije* preimenovan je bivši *Ugovor o Europskoj zajednici*.

kodificirajući pravni akti u kojima su enumerativno navedeni, a po svojoj prirodi čine pravno utvrđene preferirajuće vrijednote na kojima treba počivati i razvijati se sveukupan društveni poredak EU-a i njezinih članica.

Činjenicom da je *Ugovor o Europskoj uniji* propisao da Unija priznaje prava, slobode i načela propisana *Poveljom Europske unije o temeljnim pravima* te joj propisujući istu pravnu snagu koju imaju ugovori za cijelu EU i sve njezine članice, dogodio se velik iskorak u pristupu ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Ona za Europsku uniju postaju sustav vrijednosti koji proizlazi iz zajedničkoga europskoga naslijeđa u baštinjenju slobode, ideala i vrijednosti europskoga demokratskoga društva, ali i jedan od ključnih elemenata u sustavu pravnih akata kojim se konstitucionalizira suvremena društvena zajednica u kojoj su zajamčena ljudska i manjinska prava i slobode, demokratski političko-pravni društveni ustroj koji se ostvaruje u skladu s vladavinom prava i pravnom sigurnošću. Navedene teze svoju potvrdu imaju u samom tekstu navedenih pravnih akata. Svaka ozbiljnija njihova analiza to će nesporno potvrditi.

Već u svojoj preambuli *Ugovor o Europskoj uniji* jasno navodi da su ga njegove potpisnice i/ili pristupnice prihvatile jer su: „Nadahnuti kulturnim, vjerskim i humanističkim naslijeđem Europe iz koje su se razvile opće vrijednosti neporedivih i neotuđivih prava ljudskog bića, slobode, demokracije, jednakosti i vladavine prava.“³⁴ Nadalje, oni podsjećaju „na povijesnu važnost okončanja podijeljenosti europskog kontinenta i na potrebu stvaranja čvrstih temelja za izgradnju buduće Europe“³⁵, koju žele ustrojavati i izgrađivati „potvrđujući svoju privrženost načelima slobode, demokracije i poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava.“³⁶ Ove vrijednote, ideale, načela i ciljeve iz preambule *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije* kao njezini osnivački akti dalje supstancijalno razrađuju u odredbama svojih pojedinih članaka. Najznačajniji za prethodno naznačena pitanja je članak 2. *Ugovora o Europskoj uniji* kojim se enumerativno navode vrijednosti na kojima se temelji Unija i koji su samim time najvažnije pravom utvrđene i propisane

³⁴ Preambula *Ugovora o Europskoj uniji*, 2010., C 83/1, st. 3.

³⁵ *Isto*, st. 4.

³⁶ *Isto*, st. 5.

vrijednosti koje su temelj za uređivanje, ostvarivanje i razvijanje društvenih i državnih zajednica u cijeloj Uniji i svim njezinim članicama:

Unija se temelji na vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Te su vrijednosti zajedničke državama članicama u društvu u kojem prevladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca.³⁷

Drugom rečenicom 2. članka propisana su neka od najvažnijih načela koja su nadalje polazište pri tumačenju, poštivanju i provjeri vrijednosti Unije kako u pravnom tako i u svakom drugom obliku uređivanja, njihovoj primjeni i razvoju društvenih i državnih zajednica i njihovih tijela u državama članicama EU-a. Dakako, uz njih valja imati u vidu i načela te ideale sadržane npr. u 3. članku (2., 3. i 5. stavak) te u 4. i 5. članku *Ugovora o Europskoj uniji*. Sve ove vrijednosti, ideali i načela u funkciji su ostvarivanja ciljeva Unije, kao što su „promicanje mira, njezinih vrijednosti i dobrobiti njezinih naroda.“³⁸

Zbog razumijevanja pravnih problema EU-a oko rješavanja statusa i prava izbjeglica važno je zamijetiti da je *Ugovor o Europskoj uniji* prihvatio poštivanje ljudskih prava uključujući i prava pripadnika manjina, kao jednu od vrijednosti na kojoj se temelji Unija, propisujući da je „slobodno kretanje osoba zajedno s odgovarajućim mjerama u pogledu nadzora vanjskih granica, azila, useljavanja te sprečavanje i suzbijanje kriminala“ sastavni dio „područja slobode, sigurnosti i pravde bez unutarnjih granica“ koje Unija nudi svojim građanima.³⁹

Iz ovakva određenja sadržana u *Ugovoru o Europskoj uniji* i *Ugovoru o funkcioniranju Europske unije* glede vrijednosti, ideala, načela i ciljeva proizašao je i pristup koji je prihvaćen u *Povelji Europske unije o temeljnim pravima* u pogledu azila kao jednoga od oblika, sadržaja i naravi prava koje ima izbjeglica u državi prihvata. Ona ga je svojim odredbama sadržanima u članku 18., u II. poglavlju naslovljenu „Slobode“, zajamčila kao pravo na azil uz poštivanje pravila iz Ženevske konvencije iz 1951. i pripadajućeg *Protokola o statusu izbjeglica* iz 1967. Te u skladu s *Ugovorom o Europskoj uniji* i *Ugovorom o funkcioniranju Europske unije*. Zajamčenje prava na azil Europska je unije ovim pravnim propisom napravila velik iskorak jer je, barem na prvi pogled, prvi put legalizirala

³⁷ *Ugovor o Europskoj uniji*, 2010., C 83/01, čl. 2.

³⁸ *Isto*, čl. 3., st. 1.

³⁹ *Usp. isto*, st. 2.

azil kao subjektivno pravo izbjeglice, a ne kao pravo mogućnosti traženja i dobivanja utočišta (azila) u državi prihvata, a na temelju njezine diskrecije o tome ispunjava li izbjeglica procesne i supstancijalne odredbe koje propisuje nadnacionalno i njezino (države prihvata) pravo da joj se može odobriti azil. Međutim, smatram da je iz cjelovite stipulacije članka 18. *Povelje* teško zauzeti stajalište da je ona zajamčenjem prava na azil istodobno ovo pravo utvrdila kao (nesporno) subjektivno ljudsko pravo koje pripada podnositelju zahtjeva, i to obligatorne pravne naravi. Smatram da ovakvo stajalište proizlazi iz analize cjeline članka 18. *Povelje*. Naime, članak 18. zajamčenje prava na azil veže „uz poštovanje pravila iz Ženevske konvencije od 28. srpnja 1951. i Protokola od 31. siječnja 1967. o statusu izbjeglica i u skladu s Ugovorom o Europskoj uniji i Ugovoru o funkcioniranju Europske unije.“⁴⁰

Takva pravna stipulacija *expresis verbis* upućuje na zaključak da je a) zajamčenje prava na azil, osigurano onom subjektu koji za njegovo dobivanje ispunjava procesne i supstancijalne uvjete propisane *Konvencijom* i *Protokolom*, s jedne strane, a s druge strane da u konkretnom slučaju svakom pojedinom podnositelju zahtjeva, koji ispunjava te propisane pravne uvjete i kriterije, država primateljica mora odobriti to pravo. Ako to ne bi učinila, podnositelj ima pravo pristupa nadležnim pravosudnim tijelima koja rješavaju sporove u zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda radi ostvarivanja djelotvorne zaštite zajamčenja prava na azil. Drugim riječima, došlo je da bitnoga ograničenja diskrecijske ovlasti države prihvata glede odluke o odobravanju azila. Ona ga mora odobriti ako podnositelj ispunjava procesne i materijalne uvjete i kriterije koje propisuje *Konvencija* i *Protokol*. U dvojbi ispunjava li ih ili ne, *Povelja* zahtijeva da se poštivanje pravila iz navedenih pravnih propisa ocjenjuje u skladu s *Ugovorom o Europskoj uniji* i *Ugovorom o funkcioniranju Europske unije*. Sumarno govoreći je li ispunjenje i poštivanje pravila i Ženevske konvencije iz 1951. i *Protokola* od 1967. sukladno, odnosno usklađeno s vrijednostima, idealima, načelima i ciljevima koje propisuju ovi ugovori. Moglo bi se reći da se traži kvalificirano poštivanje pravila Ženevske konvencije i *Protokola* jer ona moraju biti u skladu i u formalnom i u sadržajnom smislu s *Ugovorom o Europ-*

⁴⁰ Članak 18. *Povelje o temeljnim pravima Europske unije*, 2010., C 83/02 glasi: „zajamčeno je pravo na azil, uz poštovanje pravila iz Ženevske konvencije od 28. srpnja 1951. i Protokola od 31. siječnja 1967. o statusu izbjeglica i u skladu s Ugovorom o Europskoj uniji i Ugovoru o funkcioniranju Europske unije (u daljnjem tekstu „Ugovori“).“

skoj uniji i *Ugovorom o funkcioniranju Europske unije*. Hoće li tumačenje nadležnih pravosudnih tijela ove odredbe *Povelje*, pa onda i njezina primjena ići u tom smjeru tek će se vidjeti. Naime (bar koliko je meni znano), jer još ne postoji konkretna praksa i zauzeto stajalište u tumačenju ove odredbe *Povelje* ni Europskoga suda u Luksemburgu, a ni onoga u Strasbourgu.

Pored toga, treba naglasiti b) da iako samo zajamčenje prava na azil uz poštivanje pravila Ženevske konvencije i *Protokola u skladu* s ugovorima značajno je približavanje prava na azil koncepciji subjektivnoga prava podnositelja, no to ni u kom pogledu ne isključuje primjenu drugih oblika zaštite koju izbjeglice mogu ostvariti od države prihvata, dakako ako ne ispunjavaju uvjete i kriterije za stjecanje prava na azil. Naime, zbog ovakva propisivanja prava na azil ne bi se trebalo zanemariti da stupanjem u vezu s državom prihvata, izbjeglica može ostvariti odnose, kao što su:

- a) „odnos puke nadležnosti (jurisdikcije) države prihvata, bez fizičke prisutnosti na njezinom području;
- b) odnos fizičke (de facto) prisutnosti na području države prihvata;
- c) odnos pravne povezanosti (de iure) na području države prihvata; te
- d) odnos dopuštenog boravka (npr. azila) na području države prihvata.“⁴¹

O kojem je stupnju veze riječ (od četiriju navedenih) između države prihvata i izbjeglica na temelju pravnih propisa kojima se uređuju izbjeglička prava, mora se uvijek zaključivati u skladu s konkretnim slučajem u kojem je ta veza uspostavljena.

Nužno je skrenuti pozornost na ovakve pravne situacije jer to proizlazi iz analize sadržaja pravnih propisa, a prije svega *Ženevske konvencije* iz 1951. i *Protokola* iz 1967., koji se pri ostvarivanju zajamčena prava na azil iz članka 18. *Povelje* moraju poštivati u skladu s *Ugovorom o Europskoj uniji* i *Ugovorom o funkcioniranju Europske unije*.

Osim toga, analizom ovih propisa razvidno je a) da je izbjegličko pravo šire pravo od prava azila; b) da je pravo azila samo jedan, doduše najcjelovitiji oblik zaštite izbjeglica jer se ostvaruje kao teritorijalna zaštita, tj. kroz pravo dopuštena boravka; c) da je u značajnoj mjeri ostvarena težnja nositelja ideje

⁴¹ Klasifikacija vrsta izbjeglica prema stupnju veze s državom prihvata preuzeta od D. LAPAŠ, *n. dj.*, str. 9.

da se pravo azila približi i izjednači sa subjektivnim pravom, ali to još uvijek nije učinjeno jer još uvijek, iako uz dodatna ograničenja, pravo dodjele azila pripada državi prihvata, a izbjeglici pravo podnošenja zahtjeva za stjecanje azila i, ako ispunjava uvjete i kriterije iz *Ženevske konvencije* i *Protokola* u skladu s *Ugovorima o Europskoj uniji* i o funkcioniranju Europske unije, pravo da mu se odobri stjecanje prava na azil.

Naveden sustav vrjednota, ideala i ciljeva, a posebice prihvaćena i zaštićena ljudska i manjinska prava i slobode u Europskoj uniji i njezinim državama članicama te pravni okvir za rješavanje pitanja i problema izbjeglica u stalnom su i aktivnom međuodnosu. Naime, sustav vrjednota, ideala i ciljeva Europske unije te njezin pristup temeljnim ljudskim i manjinskim pravima i slobodama, u Uniji su i njezinim članicama pretpostavka da u rješavanju statusa i prava izbjeglica polaze od njih i da ih svojim postupcima i odlukama ne ugrožavaju upravo zbog obveze da sami poštuju i primjenjuju svoj sustav na svakoga pa i na izbjeglice u onoj mjeri u kojoj se on odnosi i na svakog čovjeka. S druge strane, masovan priljev izbjeglica sam po sebi zahtijeva posebne postupke pa i ograničenja radi zaštite vlastite sigurnosti. S treće strane izbjeglice očekuju da dolaskom u Europsku uniju i njezine države članice ostvare prava izbjeglica koja im omogućuju najviši stupanj veze s državom prihvata (azil) jer im je to javnim pozivom ponuđeno. Istodobno, oni očekuju da će zadržati sve one vrijednosti, ideale i slobode koje nose sa sobom kao svoj etnički i kulturološki *ethos*. Je li sve to moguće pomiriti i ostvariti a da ne dođe do devalviranja europskoga sustava vrjednota, sloboda i ideala ili, s druge strane, nemogućnosti sukladno njima osiguranja i zaštite ljudskih i manjinskih temeljnih prava i sloboda izbjeglicama? O tome slijedi osvrt u nekoliko teza u nastavku ovoga rada.

3. Osvrt na masovan priljev izbjeglica i njegov utjecaj na sustav europskih vrjednota, ideala i ciljeva

Europska se unija s pravom može ponositi činjenicom da je na globalnoj sceni postala najsnažnija politička i gospodarska zajednica koja, baštineći europske demokratske vrjednute, slobode i ideale, uspješno ostvaruje mir,

sigurnost, stabilnost i „prosperitet europskim narodnima pomoću snažne ekonomske i pravne integracije.“⁴² Europa, poglavito države članice EU-a, potpuno je svjesno okrenula „leđa huškanju na rat, želi za uništavanjem i neljudskosti iz prve polovice 20. stoljeća. Umjesto toga udružili su snage za Europu u kojoj više neće biti mjesta za pobjednike i gubitnike, nego samo za dobitnike.“ Zbog toga su u pravu svi kada navode da su „duša Europe njezine vrijednosti.“⁴³ Njihovo ostvarivanje, daljnje unaprjeđivanje i zaštita, u uvjetima globalizacije, svjetskih kriza iz kojih proizlaze i masovne migracije stanovništva pod stalnim je izazovima koji traže od Europljana potvrdu da i dalje dijele zajedničke vrijednosti te spremnost da u njihovu očuvanju daju jedinstvene i zajedničke odgovore na te izazove. O kojim je izazovima riječ i kako odgovoriti na njih, pišu predsjednici Europske komisije i Europskoga parlamenta gospoda Jean-Claude Juncker i Martin Schulz u svome članku *Dragi Europljani, trebamo jedni druge više nego ikada*.⁴⁴ Između ostalog, navode tri najznačajnija:

„Prvo, očuvanje našeg europskog načina života, [...] nama Europljanima se isplati držati zajedno jer je na kocki naš europski model društva koji se temelji na demokraciji, vladavini prava, solidarnosti i ljudskim pravima. Mi poznajemo građanska prava, slobodu medija i pravo na štrajk, a ne poznajemo mučenje, dječji rad i smrtnu kaznu [...] Drugo, jamstvo sigurnosti i mira. Ako mi Europljani nastupamo svi kao jedan, možemo mnogo postići [...] U našem neposrednom susjedstvu bukte sukobi i ratovi: u Siriji svakodnevno ginu ljudi, a stanje u istočnoj Ukrajini i dalje je zabrinjavajuće. Napadi u Bruxellesu i Lahoreu, Istanbulu i Parizu tragično su nas podsjetili na to da islamski terorizam predstavlja globalnu prijetnju. S obzirom na takvo stanje u svijetu ne možemo si priuštiti trošenje snage na nacionalne taštine [...] moramo nastupati jednoglasno jer samo tako možemo povećati svoj utjecaj.

Treće, upravljanje migracijom. Danas se više ljudi nalazi u bijegu od ratova, sukoba i progona nego u bilo kojem drugom trenutku nakon Drugog svjetskog rata. Oni u našim zemljama traže utočište i zaštitu od nasilja Islamske države i Assadovih kasetnih bombi. Pred nama je toliki izazov da ga nijedna

⁴² H. PÖTTERING – A. PLENKOVIĆ, *n. dj.*, str. 12.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ Jean-Claude JUNCKER – Martin SCHULZ, „Dragi Europljani, trebamo jedni druge više nego ikada“, *Večernji list*, 6. V. 2016., str. 17.

država članica ne bi mogla savladati sama, ali zajedno, kao kontinent s više od 500 milijuna stanovnika, možemo podijeliti tu odgovornost.“ Osobito stoga što „solidarnost i ljubav prema bližnjemu ne smiju biti samo prazne fraze iz nedjeljnih govora. To su vrijednosti koje nešto znače samo ako ih i primjenjujemo.“⁴⁵

Slijedom izloženoga čini mi se da ne bi trebalo dvojiti da su dvojica predsjednika dobro detektirala probleme i izazove koji stoje pred EU-om i Europljanima u današnjem globalnom svijetu, a posebice s obzirom na utjecaje koji na njihovo nastojanje imaju masovne migracije. No, jesu li konkretni odgovori Europske unije i njezinih članica takvi da polaze od temeljnih zajedničkih vrijednosti koju baštine ili se neki od njih pridružuju možda svim onim činiocima koji ih narušavaju, pa i povređuju? Na postavljeno je pitanje teško dati egzaktan i cjelovit odgovor jer, zasad, nije provedeno cjelovito istraživanje. Zbog toga on mora, na žalost, biti fragmentaran i povezan uz konkretne primjere koji su nam znani prateći informativni prostor koji se odnosi na ona pitanja te pojedine slučajeve o kojima su informirali pisani i slikopisni mediji.

Imajući u vidu navedeno samoograničenje, ipak bi prije svega trebalo ukazati na percepciju većeg dijela javnosti da se, sasvim načelno govoreći, u konkretnoj situaciji glede rješavanja pitanja i problema vezanih uz masovne izbjeglice nisu najbolje snašla ni tijela EU-a, a ni pojedine države članice Europske unije. Na takvu konstataciju ukazuje čitav niz primjera od kojih navodim neke koji po svome supstancijalnome sadržaju ne samo da nisu konzistentni s europskim sustavom vrijednota, ideala i sloboda nego bi se čak moglo reći da su im proturječni.

Prvo, pod pritiskom masovna priljeva izbjeglica i s njima povezanom opasnošću da se unutar njih infiltriraju potencijalni teroristi, došlo je do pojačana kontroliranja državnih granica. Na žalost, ta je kontrola u nizu slučajeva doživjela svoj radikalni oblik u podizanju ograda na granici i to kako prema državama nečlanicama tako i prema članicama Europske unije. Takvi postupci uz ugrožavanje načela zajedništva i jedinstvenosti u traženju rješenja za probleme koji se tiču cijele Unije, ugrozili su jedno od temeljnih načela za ostvarivanja jedinstvenoga gospodarskoga i kulturološkoga prostora, a to je sloboda kretanja roba, rada (ljudi) i kapitala, koje se u EU ostvaruje kao tzv.

⁴⁵ *Isto.*

schengenski prostor. Sloboda kretanja (ljudi, rada, kapitala i roba) jedno je od najvećih dostignuća EU-a, koje u svojoj biti čini temelj za ostvarivanje svih njezinih zajedničkih europskih vrijednota, ideala i ciljeva.

Drugo, motivirani željom da istodobno riješe više problema, čelnici EU-a, i pojedinih (najrazvijenijih) država članica, npr. Njemačke, zauzeli su stajalište da je potrebno u rješavanju izbjegličke krize primijeniti institut azila. Time su se, doduše, istodobno odredili da izbjeglicama ponude institut koji jamči jedan od najviših oblika njihove povezanosti sa zemljama prihvata, zatim, institut koji otvara najširi prostor da im se po obuhvatu i sadržaju priznaju izbjeglička prava kao ljudska prava i slobode. S druge strane, time su države članice, ali i sama Europska unija, otvorile prostor za realizaciju svojih interesa koji proizlaze iz potrebe za osiguranjem potrebnoga broja radno aktivnih ljudi koji nedostaju njihovu gospodarstvu. Time bi ublažili, ako ne u cijelosti zaustavili, nepovoljne učinke demografskoga sloma u Europskoj uniji, poglavito u njezinim najrazvijenijim i gospodarski najpotentnijim članicama, odnosno u svojim zemljama. Posljedično tomu slijedi: a) zahtjev da se u EU uvede i pravno uredi zajednička azilna politika; b) napuštanje i neprimjenjivanje dosadašnjega europskoga sustava azila utvrđenoga *Dublimskim sporazumom*, ali i prešutno neprimjenjivanje drugih oblika i sadržaja rješavanja pitanja i problema izbjeglica koje propisuju akti nadnacionalnoga (međunarodnoga) prava.

Pod motom da se traži zajednička politika azila i pravednija raspodjela azilanata, Europska je komisija pokrenula reformu zajedničkog sustava azila, utvrđenog dublimskim dokumentima⁴⁶ te donijela odgovarajuće odluke kojima je predviđen tzv. sustav kvota kojim se u ime solidarnosti raspoređuju migranti u zemlje članice EU-a, dakako ako ih zbog njihove prekobrojnosti nije u stanju prihvatiti zemlja prihvata za koju su izrazili želju da u njoj ostvare azil. Takav pristup može i izaziva nove pravne i stvarne situacije za koje bi teško bilo ustvrditi da su kompatibilne sa sustavom vrijednota, prava, ideala i sloboda EU-a, ponajprije zbog toga što izbjeglice slijedeći svoj interes i interese svoje obitelji žele ostvariti azil u gospodarski najrazvijenijim i politički i pravno najstabilnijim zemljama. Osim toga, oni su na izbjeglički put i krenu-

⁴⁶ Usp. Augustin PALOKAJ, „EK: Tražimo pravedniju raspodjelu azilanata“, *Jutarnji list*, 7. IV. 2016., str. 5.

li, pored inog, i zbog poziva lidera tih zemalja (npr. Njemačke). Neostvarivanjem azila u tim zemljama oni se osjećaju prevarenima i nejednakima u odnosu na one koji su uspjeli ostvariti azil u željenoj zemlji prihvata. Također, teško je u javnosti razbiti percepciju da ovaj model najrazvijenijim zemljama omogućuje prešutnu selekciju (po dobi, obrazovanosti i sl.) podnositelja azila polazeći ponajprije od interesa svoga gospodarstva za određenom strukturom radno aktivnih osoba. Takva percepcija dodatno pojačava opetovane izjave i na njima utemeljena praksa da mogućnost podnošenja zahtjeva za dodjelu azila imaju samo izbjeglice iz zemalja svoga podrijetla i to Sirije, Afganistana i Iraka. S pravom se mnogi pitaju zašto se u neravnopravan položaj stavljaju izbjeglice iz Jemena, Libije i drugih zemalja u kojima postoje sukobi i ratovi. Osim toga, takav pristup nije i ne bi se moglo reći da je inherentan sustavu vrjednota, ideala i sloboda, a poglavito zaštiti ljudskih prava i sloboda u Europskoj uniji, tim više što temeljna ljudska prava i slobode pripadaju svakom ljudskom biću upravo po tome što je to što jest – ljudsko biće – te da se Europa smatra kolijevkom priznavanja i zaštite ljudskih i manjinskih prava i sloboda i to bez ikakve diskriminacije.

Treće, postavljanjem ograde (od tzv. žilet žice) na granice između država članica EU-a te stavljanjem na provjeru svoju spremnost da se ne prihvati zajednička politika azila, i u skladu s njom solidarna primjena kvotne raspodjele podnositelja zahtjeva za dodjelu azila, pojedine države članice EU-a svojim radikalnim postupcima ugrožavaju ne samo temeljna načela jedinstva i zajedništva već i temeljne vrijednosti kao što su vladavina prava pa sve do toga da dovode u pitanje i primjenu provedbu temeljnih pravnih akata EU-a. Podsjetimo da je stupanjem na snagu *Ugovora o Europskoj uniji* i *Ugovora o funkcioniranju Europske unije* nastupila i novost u postupku donošenja i provođenja pravnih akata EU-a. S jedne strane to se ogleda u novom iskoraku u demokratizaciji postupka njihova donošenja dok se s druge strane pojačava obvezatnost svih, uključivo i država članica glede postupanja u njihovu provođenju i primjeni. Naime, iako su zakonodavne ovlasti po samom *Ugovoru o Europskoj uniji* podijeljene u tri kategorije, na isključive, podijeljene i komplementarne, treba podsjetiti da su takve „ovlasti uglavnom preemptorne, tj. jednom kad EU pravno uredi neko pitanje, države ga članice nisu više ovlaštene drugačije

urediti sve dok postoji europska norma.⁴⁷ Dodatno treba podsjetiti još i na to da je najveći broj europskih politika u podijeljenoj nadležnosti između država članica i EU-a. Osim toga, nije na odmet u kontekstu ove problematike još jednom naglasiti da se najveći broj tih akata (uključivo i one koji se odnose na pravno uređivanje problematike izbjeglica i zajedničke politike azila) donose u „redovitom zakonodavnom postupku“, što „istovremeno znači afirmaciju nadnacionalne metode jer u redovitom zakonodavnom postupku Vijeće odlučuje kvalificiranom većinom, a ne jednoglasno.“⁴⁸

Takva situacija zbog zaštite „svojih“ interesa, doduše po načelu naknadne pameti,⁴⁹ kod nekih država članica izaziva otpor pa i deklarirano stajalište da će poduzeti odgovarajuće mjere da od sebe sklone obvezu provođenja propisa o zajedničkoj politici azila, i to prije svega u dijelu obveznosti prijma odgovarajućega pripadajućega broja izbjeglica koji im je dodijeljen primjenom kvotnoga sustava. U nekim državama članicama pojedini političari prijetu da će organizirati referendum o izlasku iz Unije (npr. političari desnice u Austriji), u nekima je on korišten kao argument da se na referendumu donese odluka o izlasku iz Unije (npr. u Engleskoj), dok u Mađarskoj organiziraju referendum za neprihvatanje kvota za smještaj izbjeglica. Dakako da su takvi postupci u suprotnosti sa zajedničkom politikom i zajedničkim idealima, vrjednotama i slobodama EU-a.

Dok jedni najavljuju i organiziraju provođenje referenduma o neprihvatanju kvota za smještaj izbjeglica, drugi radi rješavanja svojih demografskih problema općenito, a u nedostatku radno sposobnoga stanovništva posebno, zahtijevaju ubrzanu primjenu i provedbu politike zajedničkoga azila, treći iz istih razloga te mogućega utjecaja na naknadnu raspodjelu utjecaja u gospodarenju (eksploatiranju svih vrsta sirovina, obnovi, trgovini itd.) i upravljanja na teritoriju država podrijetla izbjeglicama nude državljanstvo, dakako uvijek pod egidom humanitarne brige o njima.⁵⁰ Takvi se postupci mogu povezati i s

⁴⁷ T. ČAPETA, *n. dj.*, str. 44.

⁴⁸ *Isto*, str. 42.

⁴⁹ Upotrebljavam pojam „naknadna pamet“, naprosto stoga što su takvu pravnu regulativu s kojom se sada ne slažu sve te države članice prihvatile prihvaćajući *Ugovor o Europskoj uniji* i *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*.

⁵⁰ Usp. „Sirijske izbjeglice dobit će državljanstvo“, *Jutarnji list*, 8. VII. 2016., str. 20.

politikom preseljenja stanovništva radi pražnjenja prostora za koji se priprema drukčija namjena.

Četvrto, posebno je pitanje u kojoj je mjeri kvotni sustav raspodjele azilanata inherentan s načelom pravičnosti, neovisno što je utemeljen na načelu razmjernosti koji određuje broj azilanata za pojedinu zemlju članicu prema udjelu njezina stanovništva u ukupnome broju stanovnika EU-a. Smatram da i te kako treba uzeti u obzir prigovor da je takva raspodjela, iako matematičko-statistički korektna, ipak nepravedna jer ona u dostatnoj mjeri ne vodi dovoljno računa o ekonomskim prilikama, razvijenosti i mogućnostima država članica. Ovaj prigovor donekle slabi ima li se u vidu činjenica da je Europska unija putem svojih socijalnih i humanitarnih fondova spremna ekonomski pomoći države članice slabije ekonomske moći.

Peto, posebni problemi i poteškoće proizlaze iz (ne)spremnosti obiju strana (države prihvata i izbjeglica) na međusobnu prihvaćenost, na prilagođavanje običajima, vrijednotama, idealima, pravima i slobodama koje su uređene pravnim poretком države prihvata. S druge strane, ima nespremnosti i nesnalaženja i država prihvata glede omogućavanja izbjeglicama da se bez poteškoća koriste svojim običajima, vrijednotama, idealima, pravima i slobodama koje nisu u izričitoj oprjeci s onima koje baštini Europska unija, odnosno njezine države članice. Strah za sebe i svoje članove obitelji od nerazvijenosti, svega onoga što donosi nova životna sredina, nepoznavanje jezika, kulture i običaja te sredine kod izbjeglica pojačava potrebu za zajedništvom te prakticiranje svojeg sustava vrijednota, tradicija, običaja i pravila ponašanja. Naravno, da je s aspekta europskoga sustava vrijednota neprihvatljiva politika getoizacije izbjeglica, ali i prakticiranje nekih od njihovih vrijednota, ideala i sloboda koji su potpuno oprječni sustavu koji baštine Europljani. Ilustracije radi, u Europskoj uniji i njezinim članicama potpuno je neprihvatljiva poligamija. Zato ne treba čuditi što u Njemačkoj vlasti jasno poručuju da nema tolerancije prema bigamiji. Mogli bi se navesti i drugi primjeri, no za potrebe ovoga rada i teme kojom se on bavi dostatni su i ovi.

Šesto, posebno teški oblici narušavanja pa i cjelovita negiranja europskoga sustava vrijednota, ideala, sloboda i prava koje je u svoje temelje ugradila Europska unija, kao zajedničku baštinu Europljana, proizlazi iz političkih stajališta manje ili više utjecajnih čelnika, koja oni javno iznose i

bez imalo krzmanja brane kako u svojim zemljama članicama EU-a tako i na tijelima EU-a. Primjerice, tako u Francuskoj Marina Le Pen gradi i provodi svoj politički program na paroli „Francuska Francuzima“. Premijer Slovačke javno izjavljuje da će njegova zemlja iz Sirije primati samo izbjeglice kršćane jer je Slovačka kršćanska zemlja i on se protivi stvaranju jedinstvene muslimanske zajednice u svojoj zemlji. Podupiratelja ovakvih ideje ima i u drugim zemljama, npr. u Poljskoj, Češkoj itd.

Sedmo, posebno teška ugroza svih vrjednota, ideala, prava i sloboda, uključujući temeljna ljudska i manjinska prava i slobode na putu u EU-a, proživljavaju, trpe i pate one izbjeglice koji su upali u šake međunarodnoga kriminala. Njima, ako nemaju novaca za platiti svoj put u slobodu, u članicu EU-a u kojoj žele ostvariti izbjeglički status i dobiti azil, ugrožena su sva ljudska prava i slobode. Osobito je teška situacija za one nesretnike koji su pod „vlašću“ kriminalnih bandi koje se bave trgovinom ljudima i ljudskim organima. Ako nemaju novca za platiti, ubijaju ih, a njihove organe prodaju trgovcima organa, primjerice, iz Egipta. „Blaža“ je situacija povezana s onima koji su platili za prebacivanje iz svojih zemalja podrijetla u neku zemlju članicu EU-a. No, i među njima je velik broj žena i djece koji postaju robom u trgovini ljudima. Europska unija i njezine članice ulažu sredstva i napore kako bi se stalo na kraj toj i takvoj raboti kriminalaca koji lešinare nad tuđom nesrećom, prije svega da bi se pomoglo nesretnim ljudima – izbjeglicama, da bi se obračunalo s organiziranim kriminalom, a kriminalce privelo sudu i kaznilo ih se za počinjena djela. No to čini i radi potvrde svoje vjerodostojnosti, snage i volje da se zaštite vrjednote, slobode i ideali u sklopu s ljudskim i manjinskim pravima i slobodama svakog čovjeka bez ikakve diskriminacije, u skladu sa vladavinom prava.⁵¹

Zaključna stajališta

Problem izbjeglica posljednjih je godina eskalirao do te mjere da se s pravom smatra najtežim nakon Drugoga svjetskoga rata. Države i njihovi pravni poredci u redovnim situacijama u kojima se odvijaju i razvijaju društveni odnosi

⁵¹ Usp. „Migranta koji nema novaca ubiju, a organe na brzinu prodaju“, *Jutarnji list*, 5. VII. 2016., str. 20.

pod njezinom jurisdikcijom uobičajeno govoreći zajamčuju svojim građanima i svim drugim ljudima koji se zateknu na njezinu teritoriju pravnu sigurnost uz poštivanje ljudskih prava i sloboda svakoj osobi poštujući njezinu osobnost i ljudsko dostojanstvo. Problemi nastaju kada osoba postane izbjeglicom i više nije pod političko-pravnom zaštitom svoje države podrijetla. Kada bi dolazile u države prihvata koje unutar svojih pravnih poredaka ne bi imale pravno uređena pitanja stjecanja statusa izbjeglice, njihove oblike, sadržaj, kvantitete i kvalitete povezanosti s državom prihvata, izbjeglice bi „bile podložne krajnjem izrabljivanju i drugim oblicima zlostavljanja, uhićenjima i protjerivanja.“⁵²

Međunarodna je zajednica do najnovijih (u posljednjih dvadesetak godina) događanja i stvaranja velikih izbjegličkih valova (masovna priljeva izbjeglica) ova primjereno uredila normama međunarodnoga prava, a na području pojedinih kontinenata i njihovim normama.

Na žalost, masovne migracije izazvane ratovima, sukobima, terorom i protjerivanjem stanovništva te klimatskim promjenama, prirodnim i drugim katastrofama, pred sveukupnu su međunarodnu zajednicu postavili nove probleme i izazove u reguliranju i rješavanju pitanja i odnosa povezanima s njima. Osobito su izraženi na prostorima koji su na pravcima velikih migracija i želje izbjeglica da u njima ostvare svoj izbjeglički status te steknu izbjeglička prava u skladu s nadnacionalnim i nacionalnim pravom. U takvoj se situaciji našla Europa, osobito Europska unija i njezine članice. Zbog potvrđivanja vlastita sustava vrijednosti, humanitarnosti i solidarnosti, ali i rješavanja vlastitih demografskih problema te s njima povezanih gospodarskih i socijalnih pitanja, Europska se unija sa svojim članicama našla u situaciji da brzo, kvalitetno i u skladu sa svojim sustavom vrijednota, ideala, prava i sloboda odgovori na ove izazove. Ti odgovori po naravi stvari imaju svoju socijalnu, gospodarsko-financijsku, kulturološku, ali i političko-pravnu dimenziju. Zbog njihove naravi i namjene njima se u ovom radu nisam bavio. Nastojao sam samo ukazati na jedan od segmenata međusobnoga odnosa između izbjeglica i država prihvata u EU, a on se odnosi na pitanje migracijskih utjecaja na prihvaćanje normativno-pravnog sustava europskih ideala, vrijednota i ciljeva, posebno u odnosu na ljudska prava i slobode.

U ovom radu izloženi primjeri, ali i mnogi drugi neizloženi pojavni oblici (koji su imali utjecaja na autora prilikom pisanja ovog rada), ukazuju na to

⁵² S. KAURIN, *n. dj.*, str. 107.

da na ovom području ima sve više i više otvorenih pitanja i problema. Na temelju stajališta i izjava predstavnika nadležnih tijela EU-a te najrazvijenijih i gospodarsko-financijski najposposobnijih država članica nema sumnje u njihovu spremnost da se upuste u njihovo rješavanje. U tom segmentu nedostaje volje, znanja pa i sredstava da se oba pitanja i problemi riješe na human i za izbjeglice odgovarajući i prihvatljiv način koji priliči ljudskomu dostojanstvu, zaštiti i afirmaciji osobnosti svakog pojedinog ljudskog bića. No, problem je u vremenu, napose u situaciji tzv. masovna priljeva izbjeglica. Nadajmo se da će Europska unija i njezine članice na temelju svojih demokratskih standarda, poštivanja i zaštite svojih vrijednota, ideala i sloboda, ljudskih prava i sloboda na načelima vladavine prava, humanosti i ljudskosti na zadovoljstvo izbjeglica i stanovnika država prihvata, što brže, uz što manje patnji ljudi i društvenih potresa iznaći i prihvatiti odgovarajuća rješenja konzistentna sustavu europskih vrijednota, ideala i demokratskih sloboda. S druge strane, nadati je se da će Europska unija i njezine članice, pa i primjerom načela pozitivne diskriminacije, osigurati izbjeglicama mogućnost ostvarivanja i zaštite njihove kulture, običaja, tradicije jezika i pisma, odnosno svega onog što čini *ethos* jednoga kulturološkoga entiteta. Dakako, pod pretpostavkom da nije riječ o takvim suprotstavljenostima koje bi ugrožavale ili, čak, u cijelosti negirale sustav vrijednota, ideala, prava i sloboda na kojim počiva EU. Dakle, drukčije, ali ne suprotne koje bi ugrozile samu bit EU-a. To je ono minimalno što bi trebalo da izbjeglice očuvaju svoju etničku samobitnost te povezanost sa svojom zemljom podrijetla. U tom smislu drukčije ne samo da je prihvatljivo nego ono postaje čimbenikom obogaćivanja i jednih i drugih njihovih nositelja – i stanovnika države prihvata i izbjeglica koje su u nju došle.

Neuspjeh Europske unije i njezinih članica da na ovaj način iznađu i daju odgovore na izbjegličku krizu ne bi bio samo neuspjeh u rješavanju izbjegličke krize, nego bi to istodobno u dobrome dijelu bio i njihov neuspjeh glede ostvarivanja i zaštite vlastitih vrijednota, ideala, ciljeva, prava i sloboda, poglavito promatrano s aspekta realizacije i zaštite ljudskih i manjinskih prava i temeljnih sloboda.

Hrvatski Crveni križ
branka.arlovic@hck.hr
UDK 341.43(094.9)
Stručni članak

NADNACIONALNA I NACIONALNA PRAVNA REGULACIJA AZILA I NJEGOVO KORIŠTENJE U RJEŠAVANJU MIGRACIJSKE KRIZE

Sažetak

Rad se bavi izvorima pravnoga uređivanja traženja azila, njegova odobravanja i uživanja, koji su sadržani u pravnim (i drugim) aktima nadnacionalnoga i nacionalnoga prava. Povod za izradu ovoga rada je migracijska kriza koja se sve više iskazuje kao masovni dolazak migranata, ljudi u pokretu, koji su istodobno tražitelji azila, ali primarno u najbogatijim i najkonsolidiranijim zemljama Europske unije. Osim toga, suvremena europska kretanja u području azila idu u pravcu učestalih zahtjeva i aktivnosti radi njegova priznanja i reguliranja kao subjektivnoga ljudskoga prava i slobode za svaku osobu koja ga zatraži ako je izložena progonu, torturi i pogibiji. Nameće se pitanje može li se azil uopće propisati kao subjektivno pravo pod međunarodnom zaštitom a da se istodobno postignu dva cilja: a) da se postupak traženja, dodjele i uživanja vodi po postupku i pred nadležnim tijelima država članica, a tek supsidijarno pred nadležnim međunarodnim tijelima; b) da se postigne ravnoteža u odobravanju azila u njegovoj zaštiti s javnim interesima država koje ga odobravaju, poglavito u pogledu nacionalne sigurnosti. U radu će se nastojati prikazati i usustaviti najvažniji nadnacionalni i nacionalni izvori izbjegličkoga i azilnoga prava te kroz njihovu obradu dati poneki odgovor na postavljena pitanja.

Ključne riječi: azil, izbjeglice, migracije, nadnacionalni i nacionalni izvori, ljudska prava i temeljne slobode

THE SUPRANATIONAL AND NATIONAL LEGAL REGULATION OF ASYLUM AND ITS USAGE IN THE RESOLUTION OF THE MIGRANT CRISIS

Abstract

The paper deals with the sources of legal organisation of asylum seeking, its approval and utilization, which are included in legal (and other) acts of supranational and national law. The reason to do this paper is the migrant crisis that is evermore showing itself as mass arrival of migrants, people in motion, who are at the same time asylum seekers, but primarily in the richest and most consolatory countries of the European Union. Besides that, the contemporary European movements in the area of asylum goes into the direction of frequent applications and activities regarding its approval and regulation as a subjective human right and freedom for any person that seeks it, if they are exposed to prosecution, torture and death. The question of whether asylum could at all be enacted as a subjective right under international protection is asked, and with the accomplishment of two goals: a) that the procedure of seeking, approval and utilization is held according to the principles and competent bodies of member states, and only subsidiary in front of competent international bodies, b) that balance is achieved in approvals of asylum in its protection with public interests of states which approve it, especially with regard to national security, etc. The paper attempts to show and systematise the most important supranational and national origins of migrant and asylum law, and through the analysis give some of the answers.

Key words: asylum, refugees, migrations, supranational and national origins, human rights and basic freedoms

1. O pojmovima *izbjeglica* i *azil* i njihovu međudnosu

Etimološki riječ azil dolazi od grčkoga oblika riječi *asylon*, koja se u sadržajnom smislu odnosi na pružanje skloništa i zaštite progonjenima za određene ideje i ideale.¹

Povijesno gledajući, azil, kao utočište, imao je različit opseg i sadržaj pa i subjekte koji su ga pružali. Za vrijeme antičkoga doba azil se stjecao u svetim mjestima, gdje je progonjeni dobivao utočište bježeći od krvne osvete. Ta sveta mjesta, skloništa za azilante, bila su „hramovi i svetišta posvećena

¹ Usp. „Azil”, *Politička enciklopedija*, Beograd, 1975., str. 65.

bogovima.”² Tijekom srednjega vijeka njih zamjenjuju crkve i manastiri iz čega su se razvila tzv. crkveno-religiozna utočišta.

Crkveno-religiozno utočište prije svega se odnosilo na „posvećeno mjesto [...] na kojem je prestajala ljudska vlast [...] jer su bila priznata kao utočišta gdje su se sklanjali domaći ljudi da bi izbjegli zahvatu domaćih odnosno lokalnih vlasti.”³ Pored crkveno-religioznih utočišta postojala su i svjetovna utočišta za strance koji su se sklonili u drugu zemlju tražeći tamo utočište, a koje postoji do današnjih dana.⁴

Azil, odnosno utočište, pogotovo ono koje je imalo i svjetovnu dimenziju, nalagalo je potrebu za pravnom regulacijom. Na prostorima Republike Hrvatske ovaj je institut vrlo star i zarana je pravno uređen. Već 1190. godine, doduše, tada na području Dubrovačke Republike, donesen je zakon o pravu na azil. Sam pojam azil u svom esencijalnom značenju doslovno valja poimati kao „nešto što nije predmetom progona“, odnosno „sloboda od progona“. No, jezikoslovci ovom pojmu daju i šire značenje: „sklonište, zaklonište, skrovište, pribježište, utočište, zaštita.”⁵

Zbog toga od pojma azil valja razlikovati pojam *pravo azila* od pojma *prava izbjeglica*. Naime, često se između ovih pojmova stavlja znak jednakosti iako oni u svom sadržaju nisu niti mogu biti jednaki. Pravo azila predmet je pravne regulacije i predmet pravnoga uređenja unutarnjih ustavnopravnih poredaka pojedinih zemalja, a u suvremenim društvenim odnosima i pravne regulacije i predmet pravnoga uređenja međunarodnoga prava.

Sam pojam „azil” nije određen međunarodnim pravom dok je pojam „pravo azila” shvaćen kao onaj pojam koji obuhvaća „zaštitu koju država daje na svom teritoriju pojedincima počiniteljima političkih kaznenih djela, ali i pojedincima koji su u svojoj zemlji progonjeni zbog svoje rase, vjere, nacionalne pripadnosti itd.”⁶ No, neki ovaj pojam shvaćaju u vrlo širokom značenju pa ga

² Isto.

³ Vidi Milan BARTOŠ – Borko NIKOLAJEVIĆ, *Pravni položaj stranaca*, Beograd, 1951. str. 135., koji uz citirano navode na toj stranici i sljedeće: „Pod ovim pojmom podrazumijevalo se u prvo vrijeme pravo stranih političkih i vojnih bjegunaca, da se mogu slobodno nastanjivati u pojedinim zemljama, držeći se njihovih teritorijalnih zakona i apstinirajući od svakog političkog rada.” Preuzeto i citirano prema: Stipe IVANDA, „O pravu na utočište (azil)“, Arsen Bačić (ur.) *Pravo na pošteno suđenje i razumni rok: pravo azila*, Novi Vinodolski, 2003., str. 66.

⁴ Usp. isto.

⁵ Bratoljub KLAČIĆ, „Azil”, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 131.

⁶ S. IVANDA, n. dj., str. 67.

određuju kao onaj pojam koji „obuhvaća cjelokupnu zaštitu koju neka zemlja pruža izbjeglicama na svom području.“⁷

Međutim, za legislativu, kako međunarodnu tako i unutarnju u pojedinim zemljama, te za pravnu teoriju nema dvojbe da se kod pravnoga određivanja pojma azil i prava izbjeglica ne može i ne smije staviti znak jednakosti. Uostalom, to proizlazi i iz samoga teksta pravnih propisa koji se odnose na ove pojmove.

Tako npr. *Konvencija o statusu izbjeglica*⁸ zajedno s pripadajućim joj *Protokolom o statusu izbjeglica*⁹ pod pojmom izbjeglica smatra osobu „koja bojeći se opravdano da će biti progonjena zbog svoje rase, svoje vjere, svoje nacionalnosti, svoje pripadnosti nekoj socijalnoj skupini ili svojih političkih mišljenja, nađe izvan zemlje čije državljanstvo ona ima i koje ne želi ili, zbog tog straha, neće tražiti zaštitu te zemlje, ili koja nema državljanstvo, a nalazi se izvan zemlje u kojoj je imala svoje stalno mjesto boravka, ne može, ili zbog straha, da se u nju vrati.“¹⁰ Za razliku od pojma *izbjeglica*, pojam *pravo azila* nije izričito određen nijednom odredbom međunarodnoga prava *expressis verbis*.

Pravna je torija, osobito teoretičari koji se bave međunarodnim pravom, na temelju pravnih propisa iskristalizirala stajališta po kojima je pravo azila „ovlaštenje neke države da određenoj osobi koja od nje to zahtjeva pruži utočište na svom teritoriju ili mjestu pod vlašću njezinih tijela.“¹¹ Neki autori, kao npr. akademici Juraj Andrassy i Davor Krapac, određuju ovaj pojam u užem smislu nego što je to odredio Konjić. Tako Andrassy piše da je pravo azila „danas pravo države, ali nije pravo pojedinca da traži i dobije utočište, osim ako to pravo država prizna u svojem ustavnom poretku ili zakonu.“¹² Krapac je izričit: „Sa međunarodnopravnog aspekta, pravo azila je ovlaštenje

⁷ Sara KAURIN, „Azil u suvremenom međunarodnom pravu“, *Pravnik*, god. XLVIII., 2014., br. 96., str. 92.

⁸ Vidi „Konvencija o statusu izbjeglica“, *United Nations Treaty Series*, 1951., br. 189.

⁹ Vidi „Protokol o statusu izbjeglica“, *United Nations Treaty Series*, 1967., br. 606.

¹⁰ Vidi „Konvencija o statusu izbjeglica“, čl. 1. A.; *Službeni list SFRJ*, 1960., br. 5.; *Narodne novine*, 1993., 12.; „Protokol o statusu izbjeglica“, čl. 1.; *Službeni list SFRJ*, 1967., br. 5.; *Narodne novine*, 1993., br. 12.

¹¹ Zdenko KONJIĆ, „Ekstradicija“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2000., br. 1., str. 20.

¹² Juraj ANDRASSY i dr., *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1984., str. 290.

neke države da određenoj osobi, koja to od nje zahtjeva, pruži utočište na svom teritoriju ili mjestu pod vlašću njezinih tijela.¹³

Slično pojmovnu određivanju prava azila pristupa i Smilja Avramov¹⁴ te Vojin Dimitrijević koji piše: „Prema tradicionalnom, široko rasprostranjenom gledištu, nosilac prava utočišta, kao subjektivnog prava može biti samo država.“¹⁵

Na temelju konvencijskoga određenja pojma izbjeglica i citiranih doktrinarnih stajališta o pravu azila moguće je izvući neke od zaključaka koji su zanimljivi i za današnje doba. Prvo, konvencijski pojam izbjeglica znatno je uži pojam od sociološkog pojma izbjeglica. Sociološki gledano, pojam izbjeglice znatno je širi pojam od konvencijskoga jer on pod time „u svakodnevnom govoru najčešće podrazumijeva, obuhvaća sve one ljude koji su bili primorani da napuste svoj dom, da odu s mjesta gdje su stalno boravili, bez obzira na uzroke koji su ih nagnali da tako postupe i na mjesto gdje su se sklonili [...] Izbjeglicama se dakle mogu smatrati i žrtve prirodnih nepogoda i osobe prebjegle u drugi kraj iste zemlje (tzv. unutrašnje izbjeglice). Tako se mogu nazvati i osobe koje su, u ratu, izbjegle ili su evakuirane iz ugroženih oblasti, ili osobe prinuđene da napuste teritorij jedne države i odu na teritorij druge na temelju međunarodnih ugovora.“¹⁶

Za razliku od sociološkoga pojma izbjeglice, konvencijski je pojam jasno određen pravnom normom i izvan nje nijedna se druga osoba po njoj ne može smatrati izbjeglicom. Po samoj *Konvenciji* (čl. 1. F), status izbjeglice ne mogu dobiti one osobe za koje postoje ozbiljni razlozi da su počinile zločin protiv mira, ratni zločin ili zločin protiv čovječanstva, težak zločin po međunarodnom pravu te da su krive za postupke koji su u suprotnosti s ciljevima i načelima UN-a. Osim toga, po međunarodnom pravu status izbjeglice ne mogu steći tzv. ekonomski migranti.

Drugo, „klasifikaciju izbjeglica treba razlikovati od pružanja utočišta (davanja azila – moja primjedba). Njome se utvrđuje da li se pravila o pravnom pojamu izbjeglica ili međunarodnoj zaštiti mogu protegnuti na pojedinačni slučaj,

¹³ Davor KRAPAC, *Međunarodna krivičnopravna pomoć: pravo o ekstradiciji i drugim oblicima međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima*, Zagreb, 1987., str. 30. – 31.

¹⁴ Vidi Smilja AVRAMOV – Nenad ĐORĐEVIĆ, *Osnovi međunarodnog prava*, Beograd, 1981.

¹⁵ Vojin DIMITRIJEVIĆ, *Utočište na teritoriju strane države: teritorijalni azil*, Beograd, 1969., str. 21.

¹⁶ *Isto*, str. 110. – 111.

odlukom o pružanju utočišta se izvjesnoj osobi daje zaštita od proganjanja dozvolom boravka ili odbijanjem zahtjeva za izdavanjem. Kako se izbjeglica razlikuje od ostalih stranaca i po tome što ne može da se vrati u svoju zemlju, njemu treba dati i neka prava koja se smatraju apsolutno rezerviranim.¹⁷

Slijedom iskazanoga čini se da bismo mogli reći da se pravo azila spram prava izbjeglica odnosi kao dio prema cjelini u svom dijalektičkom međuodnosu. Naime, pravo azila samo je jedno od prava ili, još točnije, pravnih mogućnosti koje međunarodno pravo utvrđuje kao jedan od pravnih instrumenata za ostvarivanje prava izbjeglica kad one uspostave odnos s državom prihvata.¹⁸ Ono je u svom sadržajnom smislu optimalno i najpotpunije pravo koje država dodjeljuje izbjeglicama za rješavanje njihova statusa. Prije svega riječ je o boravku koji je država izbjeglici odobrila. Putem ostvarena prava na azil u državi prihvata, kao dopuštenu boravku na njezinu teritoriju, izbjeglica je istodobno i pravno prisutan na njezinu teritoriju, a „te podvrgnut njezinoj jurisdikciji u obliku teritorijalnog vrhovništva.“¹⁹

Upravo su zbog takva značaja pravo izbjeglica i pravo azila predmeti od općeg i javnog interesa te su predmet pravne regulacije kako nacionalnog tako i međunarodnog pravnoga sustava.

2. Izvori izbjegličkoga i azilnoga prava

Razvoj i pravna regulacija prava izbjeglica i u sklopu njega prava azila, kao jednoga od pravnih instrumenata i mogućnosti ostvarenja prava izbjeglica, isprepleteni su s razvojem i pravnom regulacijom ljudskih prava i temeljnih sloboda. I to ne samo zbog toga što će „kao svojevrsni *lex specialis* razrađivati i konkretizirati od države preuzete međunarodnopravne obveze u pogledu zaštite izbjeglica“, već i zbog toga što će „s druge strane, međunarodno izbjegličko pravo nužno imati svoje uporište i u općem sustavu zaštite ljudskih

¹⁷ Isto, str. 115.

¹⁸ Sama *Konvencija o pravnom položaju izbjeglica* omogućuje razlikovanje četiriju stupnjeva veze koje s državom prihvata izbjeglica može ostvariti: 1. odnos puke nadležnosti (jurisdikcije) države prihvata, bez fizičke prisutnosti na njezinu području; 2. odnos fizičke (*de facto*) prisutnosti na području države prihvata; 3. odnos pravne (*de iure*) prisutnosti na području države prihvata; 4. odnos dopuštenoga boravka (npr. azila) na području države prihvata. Davorin LAPAŠ, *Međunarodnopravna zaštita izbjeglica*, Zagreb, 2008., str. 9.

¹⁹ Isto.

prava, kako onom međunarodnopravnom (koji će doći do izražaja u primjenjivosti na izbjeglice i općih međunarodnih dokumenata s područja zaštite ljudskih prava poput dvaju paktova o pravima čovjeka), tako i unutrašnjem, ustavnopravnom sustavu zaštite ljudskih prava unutar pojedine države.²⁰ Samim time nema dvojbe da se legislativne vlasti (neovisno o nacionalnoj i/ili međunarodnoj razini) pri uređivanju izbjegličkoga prava i prava azila trebaju voditi temeljnim idealima i vrijednostima na kojima počivaju suvremene društvene i državne zajednice te ljudskim dostojanstvom i osobnošću svakog čovjeka. Odnosno, svakom čovjeku treba pružiti priznata i pravno zaštićena ljudska prava i temeljne slobode.

Navedena određenja istodobno su temelj određivanju međusobnih odnosa unutar međunarodnoga prava. Konkretno govoreći, riječ je o međuodnosu između tzv. univerzalnoga međunarodnoga i kontinentalnih prava, odnosno međunarodnih asocijacija koje ih kreiraju i donose u sklopu ukupnosti međunarodnoga prava.

Nema dvojbe da odgovarajući akti univerzalnoga međunarodnoga prava, primjerice UN-a, i te kako na političko-pravnoj razini obvezuju njezine članice da ih u primjeni i provedbi razrađuju svojim nacionalnim propisima. Razumljivo je, dakle, samo po sebi da te države i te kako vode brigu da njihove asocijacije (u kojima su članice) ova pitanja uređuju konzistentno i koherentno. Dakako, to nikako ne znači da bilo koja niža asocijacija, odnosno država članica, ne može svojim pravnim propisima utvrditi i zajamčiti ostvarivanje ovih prava na višoj sadržajnoj razini nego što ih propisuju akti tijela više nadnacionalne razine. Dapače, to je prihvatljivo i unutar višeg pravnog propisa, po pravilu i izričito dopušteno, a ako nije izrijekom propisano, tada se podrazumijeva.

Drugo načelo koje je opće prihvatljivo jest načelo supsidijarnosti. Prema ovom načelu izbjeglička prava i pravo azila ostvaruju se primarno pred tijelima država prihvata u skladu s njezinim ustavnopravnim poretkom, a tek kada se ne uspije pred njima, onda pred tijelima međunarodne zajednice sukladno utvrđenim postupovnim i supstancijalnim odredbama *Konvencije* i *Protokola o statusu izbjeglica*.

²⁰ Isto, str. 2.

3. 0 međudnosu nadnacionalnih i nacionalnih izvora prava

Za konzistentnost, koherentnost, odnosno međusobnu usklađenost pravnih propisa iznimno je važan ustavnopravno određen i pravno uređen odnos između nadnacionalnoga i nacionalnoga prava. U novijim ustavima, osobito nakon velikih promjena koje su zahvatile Europu, pa i cijeli svijet, ovaj je međudnos u pravilu uređen normama ustavne snage, dakle, u pravilu samim ustavima. Tako je učinila i Republika Hrvatska.

Republika Hrvatska ustavnim je odredbama propisala odnos između međunarodnoga prava i svoga *Ustava*, njihov odnos prema zakonima te kako se pravni akti međunarodnog prava mogu mijenjati ili ukidati. Ustavna odredba *Ustava* Republike Hrvatske ove odnose uređuje općenito, dakle ne provodeći razliku kod međunarodnih akata između onih koji su univerzalnoga i/ili kontinentalnoga karaktera. Dakako, pod uvjetom da ispunjavaju *Ustavom* propisane uvjete i kriterije ulaska u ovu grupu međunarodnih pravnih propisa. Uvjete i kriterije koje propisuje Ustav Republike Hrvatske lako je iščitati iz njegove odredbe članka 141. koji glasi: „Međunarodni ugovori koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjega pravnog poretka Republike Hrvatske, a po pravnoj su snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnog prava.“²¹

Iz citirane odredbe slijedi:

- a) da su međunarodni pravni akti (ugovori) koji se odnose na pravno uređenje prava izbjeglica i prava azila sastavni dio unutarnjega pravnoga poretka Hrvatske (kao i drugi međunarodni ugovori) ako su sklopljeni i potvrđeni u skladu s *Ustavom* te objavljeni
- b) da su oni po pravnoj snazi iznad zakona; ovakva odredba jasno poručuje da moraju biti u skladu s *Ustavom* Republike Hrvatske
- c) da se mogu mijenjati ili ukidati samo na način i pod uvjetima koje sami propisuju, odnosno ako ne sadrže odredbe kojima sami propisuju kako

²¹ „Ustav Republike Hrvatske”, *Narodne novine*, 2010., br. 85., pročišćen tekst, čl. 141.

se mogu mijenjati ili ukidati; tada se njihova promjena ili ukidanje može učiniti sukladno općim pravilima međunarodnoga prava.

Za odnos između međunarodnih i nacionalnih pravnih propisa važno je uočiti da oni moraju biti u skladu s *Ustavom* Republike Hrvatske, ali da su po svojoj pravnoj snazi iznad njezinih zakona. Iz potonjega slijede sljedeći mogući zaključci. Odnos između nacionalnog zakonodavstva prema pravnim propisima međunarodnoga prava koji se odnose na pravno uređenje izbjeglica i pravo azila, ako ispunjavaju ustavom propisane uvjete, takav je da su oni po svojoj pravnoj snazi iznad nacionalnoga prava koje čine zakonski i drugi propisi. Drugi propisi samim time i zbog toga što oni moraju biti u skladu sa zakonom. Iz toga nadalje slijedi da je zakonodavac Republike Hrvatske prilikom zakonskoga reguliranja ovih pitanja dužan taj zakonski akt uskladiti i s odgovarajućim pravnim propisima međunarodnoga prava i sa svojim ustavom.

Tijela koja provode i primjenjuju ove propise na konkretne slučajeve u dvojbi koju pravnu normu, odnosno pravni akt treba primijeniti, onaj nadnacionalni ili nacionalnoga karaktera, moraju odabrati nadnacionalni. Slično je i s pravnim prazninama koje bi hrvatski zakonodavac mogao učiniti prilikom donošenja zakona kojim uređuje ovo područje propuštanjem da se odnosi, koji se u ovoj oblasti društvenih odnosa pojavljuju ili mogu pojaviti, ponovno urede. Na tako nastalu pravnu prazninu tijelo koje rješava konkretan odnos mora primijeniti neposredno odgovarajuću normu nadnacionalnog prava. Slijedom toga, a polazeći od citirane odredbe članka 141. *Ustava* Republike Hrvatske, razvidno je da su pravni propisi nadnacionalnoga prava kojima se uređuju pitanja izbjeglica i prava azila dobili status subustavnih normi. Koje su to norme bit će razvidno iz strukture izvora prava kojima se nadnacionalno reguliraju ova područja.

3.1. Nadnacionalni izvori

Najznačajniji nadnacionalni pravni akti kojima se pravno uređuju ljudska prava i temeljne slobode svakog čovjeka, pa tako i izbjeglica i tražitelja azila i njegova odobravanja te njihova specifična prava, doneseni su u drugoj polovi-

ci XX. stoljeća te u prvome desetljeću XXI. stoljeća. Ti su dokumenti sastavni dijelovi izbjegličkoga prava i prava azila.

Neki ih autori dijele na univerzalne i regionalne.²² Univerzalni bi bili oni koje su donijeli i kodificirali tijela UN-a, a regionalni oni koji su doneseni kao pravni akti koji se odnose na područje pojedinih kontinenata jer su ih donijela nadležna tijela njihovih kontinentalnih asocijacija. U pristupu pravnoga reguliranja prava izbjeglica polazilo se od subjektivnih individualnih i kolektivnih prava koja se, doduše, međusobno preklapaju, ali su nužna. Subjektivna prava pripadaju pojedincu. Kolektivna su ona koja oni imaju i uživaju na temelju svoga izbjegličkoga statusa, kao kolektivitet.

3.1.1. Univerzalni pravni izvori

Najznačajnije nadnacionalne univerzalne izvore kojima se reguliraju izbjeglička prava i prava azila mogli bismo podijeliti na indirektne i direktne. Indirektni su oni koji sadrže samo pojedine odredbe kojima se uređuju ova pitanja društvenih odnosa dok se u najvećem dijelu svoga preostalog supstancijalnoga sadržaja odnose na druga, često šira i cjelovitija područja društvenih odnosa. Direktni su, pak, oni koji se po svome opsegu i supstancijalnom sadržaju primarno odnose na pravno uređivanje područja izbjegličkoga prava i prava azila.

Kao najznačajnije indirektne međunarodne univerzalne izvore prava koji se odnose na pitanje prava izbjeglica i pravo azila svakako valja istaknuti *Opću deklaraciju o pravima čovjeka*, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* te *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*.

U direktne valja svakako navesti prije svega *Konvenciju o statusu izbjeglica*, koja je usvojena 1951., a stupila na snagu 1954., te *Protokol o statusu izbjeglica*, koji je usvojen 1967. i iste godine stupio na snagu.

O svakom tom dokumentu treba reći nekoliko riječi.

3.1.1.1. Opća deklaracija o pravima čovjeka i „paktovi“

Opća deklaracija o pravima čovjeka svakako spada u one međunarodne političko-pravne dokumente koji su najpoznatiji i na koji se često pozivaju svi sudionici u raspravama o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, što

²² Usp. S. KAURIN, *n. dj.*, str. 92. – 106.

pored inog potvrđuje i činjenica da je riječ o tekstu koji je najviše preveden na različite jezike svijeta, odmah poslije Biblije. Ona u svom 14. članku propisuje: „(1) Svatko ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama azil od proganjanja. (2) Na ovo se pravo nitko ne može pozivati u slučaju gonjenja koje je zasnovano na krivičnom djelu nepolitičke prirode ili postupku protivnom ciljevima i načelima Ujedinjenih naroda.“²³

Opća deklaracija o pravima čovjeka po svojoj naravi (kao deklaracija) nije pravno obligatorni akt. No, s obzirom na autoritet svoga donositelja, svoj substancijalni sadržaj kojim uređuje najveće vrijednote općeprihvaćene u svjetskoj zajednici te visokom stupnju svoje prihvatljivosti kod građana svijeta i svih članica UN-a, nezaobilazni je dokument međunarodne zajednice, napose kad je riječ o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Kad je riječ o pravu izbjeglica, uključivo je pravo tražiti, a ako se dobije i uživati azil od progona.

Opća deklaracija prvi je međunarodni pravni dokument koji propisuje pravo traženja azila i njegova uživanja u drugim zemljama. Ona svakom čovjeku omogućuje pravo traženja i uživanja azila u drugim zemljama od progona. Međutim, hoće li azil biti odobren ili ne, to je pravo odlučivanja (diskrecijsko) prepušteno državama. One samostalno odlučuju o odobravanju azila na svome području. Naime, riječ je o teritorijalnom azilu koji država izbjeglici ima pravo odobriti, a pravo je izbjeglice da ga može tražiti. Samim time azil nije subjektivno pravo izbjeglice koje mu bezuvjetno (apsolutno) pripada pa ga mora dobiti, a ni država nema obvezu odobriti ga.

Opća deklaracija ima snagu preporuke državama, i to ne samo članicama UN-a, da načela o pravima izbjeglica i azilnoga prava iz 14. članka razrade u svojem unutrašnjem pravnom sustavu. Na međunarodnoj (univerzalnoj) razini sva njezina načela razrađuju odgovarajuće odredbe sadržane u člancima *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* te u *Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*.²⁴ Međutim, ti ih dokumenti nisu definirali detaljnije kako takvim pristupom ne bi otvorili opasnost od preširokog otvaranja granica. S druge pak strane, ovo je područje već bilo uređeno *Konvencijom o statusu izbjeglica*. Velika je važnost ovih međunarodnih

²³ „Opća deklaracija o ljudskim pravima“, *United Nations General Assembly*, Res. 217 A (III), 1948.; Narodne novine, 2009., br. 12., br. dok. u izd. 143.

²⁴ Vidi „Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima“, *United Nations Treaty Series*, 1966., br. 993., str. 3.

pravnih akata i za pitanja koja se tiču prava izbjeglica te azilnog prava, kao uostalom i za sva druga ljudska prava i temeljne slobode. Naime, treba imati na umu da se gotovo sva ljudska prava i temeljne slobode smatraju univerzalnim i pripadaju svakoj osobi, a to znači da bi se ona odnosila i na izbjeglice, tražitelje azila, odnosno uživatelje azila, ako i kada im je azil odobren. Dakako, uz prethodnu naznaku potrebno je posebno ukazati na značaj 12. članka, 2. stavak, *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* koji propisuje da je svatko „slobodan napustiti ma koju zemlju, uključujući vlastitu.“²⁵ Pravo na slobodu da se može napustiti ma koja zemlja usko je povezano s pravom da se zatraži azil u zemlji prihvata naprosto stoga što je odlučujuća pretpostavka za traženje azila da je osoba koja ga traži izvan zemlje svoga državljanstva.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima priznaje za sve osobe jednaka prava, za sva prava i slobode koje on utvrđuje s jedne strane, a s druge obvezu države (negativna uloga države) da osigura poštivanje i jamstvo tih prava. Za razliku od njega, *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* traži od država da poduzmu odgovarajuće radnje i mjere kojima bi doprinijeli da se na njihovu području uz korištenje svih raspoloživih sredstava stvore uvjeti za ostvarenje svih priznatih prava i sloboda u tom paktu.

Od svih univerzalnih međunarodnih dokumenata pitanjima prava izbjeglica i azilnoga prava najcjelovitije su pristupili *Konvencija o statusu izbjeglica*²⁶ i *Protokol o statusu izbjeglica UN-a*.²⁷

3.1.1.2. Konvencija i Protokol o statusu izbjeglica

Odlučujući razlozi za donošenje *Konvencije o statusu izbjeglica* proizašle su iz strahota Drugoga svjetskoga rata. Drugi svjetski rat je pored dotad u povijesti nezabilježenih stradanja, patnji i broja poginulih vojnika i civila te neviđenih razaranja prouzročio i milijunski broj izbjeglica. Među njima bili su mnogi bez riješena statusa i mogućnosti za njegovo dogledno rješavanje. Zbog toga je nakon Drugoga svjetskoga rata osnovana Međunarodna organizacija za

²⁵ „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima“, *United Nations Treaty Series*, 1966., br. 999., str. 171.

²⁶ Vidi „Konvencija o statusu izbjeglica“.

²⁷ Vidi „Protokol o statusu izbjeglica“.

izbjeglice (IRO), kao privremena međunarodna organizacija, a potom i Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR).²⁸

Konvenciju o statusu izbjeglica Ujedinjeni su narodi usvojili 28. srpnja 1951. Glavni cilj *Konvencije* bio je da se njome „ne samo revidiraju i konsolidiraju raniji međunarodni sporazumi o pravnom položaju izbjeglica, već da se međunarodnopravna zaštita pruži svim izbjeglicama neovisno o zemlji iz koje su izbjegli te da im se zajamče neka temeljna prava i slobode.“²⁹ Osim vrlo plemenitih i humanih ciljeva, zbog općepolitičkih, gospodarskih pa i socijalno-kulturnih prilika, koje su u svijetu prevladavale u vrijeme njezina donošenja, *Konvencija* je sadržavala određena vremenska i zemljopisna ograničenja „u pogledu definiranja pojma izbjeglice.“³⁰ Ta su ograničenja otklonjena *Protokolom o statusu izbjeglica* koji su 1967. usvojili Ujedinjeni narodi. Kada danas govorimo o konvencijskome reguliranju, podrazumijeva se da tu materiju u obuhvatu čini *Konvencija o statusu izbjeglica* s pripadajućim *Protokolom* iz 1967. godine. Ovi pravni dokumenti zapravo čine temelje današnjega međunarodnoga (univerzalnoga) prava izbjeglica. Njihove postupovne, ali i supstancijalne odredbe, gotovo se u cijelosti mogu primjenjivati (i primjenjuju se) na tražitelje, odobravanje i uživanje azila, ali i na druge vidove dopuštena boravka izbjeglica u zemlji prihvata.

Bez namjere analiziranja cjelovita teksta *Konvencije* s pripadajućim *Protokolom*, ukazat ćemo samo na neke od njihovih odredbi koje, čini se, čine ugaone oslonce na kojima se temelji, ili bi se trebalo temeljiti, današnje izbjegličko pravo.

Prvo, svakako su nezaobilazni 1. članak *Konvencije* i 1. članak *Protokola* kojima se pravno definira što se sve podrazumijeva pod pojmom izbjeglica.

Drugo, propisivanjem zabrane diskriminacije u 3. članku *Konvencije* obveza je država da ju primjenjuju na sve izbjeglice „bez diskriminacije u pogledu rase, vjere ili zemlje podrijetla.“³¹

²⁸ D. LAPAŠ, *n. dj.*, str. 2.

²⁹ *Isto.*

³⁰ *Isto.*

³¹ „Konvencija o statusu izbjeglica”, čl. 3.

Treće, *Konvencija* u 5. članku izričito propisuje da se njezinim odredbama „ne dira u druga prava i povlastice dana izbjeglicama neovisno od ove Konvencije.“³²

Četvrto, za izbjeglice su veoma značajne odredbe sadržane u glavi II. „Pravni položaj“, glavi III. „Lukrativna zaposlenja“ i glavi IV. „Blagostanje“ jer se one odnose na statusna, radna i socijalna pitanja. Slično je i s V. glavom „Administrativne mjere“, koja pored inoga, uređuje, slobodu kretanja, identitet, putne isprave, fiskalne obveze, prijenos imovine, status izbjeglica koje bespravno borave u državi prihvata i izgon. No, svakako u ovoj glavi treba skrenuti pozornost na odredbe sadržane u 32. i 33. članku.

Članak 32. odnosi se na pravno uređivanje prisilnoga udaljenja iz zemlje prihvata. U pravnom uređivanju ovoga pitanja polazi se od stajališta da po međunarodnom pravu država, u okviru svoje suverene vlasti, ima pravo urediti prihvata, boravak pa i prisilno udaljenje stranaca sa svojega područja. Međutim, kada je riječ o izbjeglicama, *Konvencija* u ovom članku propisuje uvjete i kriterije koji se moraju steći te postupke koji se moraju poštovati i provesti da bi se mogao obaviti prisilno udaljenje izbjeglice. Analizom navedena članka razvidno je: a) da izbjeglica, kojeg se želi prisilno udaljiti, mora biti pravno i stvarno prisutan na području države prihvata, dakako uz njezino prethodno dopuštenje; b) da moraju postojati konvencijski razlozi koji dopuštaju prisilno udaljenje izbjeglice, a to su razlozi nacionalne sigurnosti ili javnoga poretka; c) da se prisilno udaljenje izbjeglice može provesti samo na temelju pravomoćne i izvršne odluke koju su donijela nadležna tijela nakon provedenog propisanog postupka.

Propisan postupak podrazumijeva poštivanje načela pristupa sudu, prava na obranu i žalbu te drugih standarda koji podrazumijevaju provedbu poštenog suđenja, npr. u praksi Europskog suda za ljudska prava u Strasbourg.

Prije svega, i nakon tako provedena postupka i raspolaganja valjanim pravomoćnim i izvršnim aktom (odlukom), država dodatno mora poštivati razuman rok kako bi osoba mogla zatražiti dopuštenje za ulazak u drugu zemlju.

Moguće je da u provedbi ovih odredbi dođe do kumulacije ispunjenja uvjeta odredbi iz 1. članka, kada se osoba nađe pod jurisdikcijom države ugovornice,

³² Isto, čl. 5.

i 3. članka *Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, zabrana izručivanja sukladno njegovu apsolutnome djelovanju. (O tome vidjeti pod B. 1 Vijeće Europe i Europski sud za ljudska prava, u slučaju *Soering v. UK*.)

Članak 33. *Konvencije* sadrži načelo *non refoulement*, koje je možda i najznačajnije načelo i temeljna komponenta međunarodne pravne zaštite izbjeglica. U svojoj biti po ovome je načelu zabranjeno protjerivanje ili vraćanje izbjeglice na područje država gdje bi „njegov život, tjelesni integritet ili sloboda bili ugroženi, ili ga vratiti u državu odakle mu prijeti daljnje protjerivanje ili ga odbiti na granici.“³³ Članak 33. izuzet je od prava države na stavljanje rezervi u trenutku potpisivanja, ratifikacije ili pristupanja članku 42.³⁴ *Konvencije o statusu izbjeglica i pristupanja Protokolu iz 1967.*, čl. VII, st. 1.³⁵

Države ugovornice na ministarskom su sastanku, održanu u Ženevi 12. i 13. prosinca 2001., donijele *Deklaraciju država ugovornica Konvencije iz 1951. i/ili Protokola o statusu izbjeglica*, (UN Doc. HCR/MMSP/2001/09, 16. I. 2002.), a istu je pozdravila i Opća skupština UN-a *Rezolucijom A/RES/57/187.*, paragraf 4., usvojenom 18. prosinca 2001. Deklaracijom su ponovo potvrdile svoje obveze iz *Konvencije iz 1951. i Protokola iz 1967.*, posebno prihvaćajući da je načelo *non refoulement* ugrađeno u običajno međunarodno pravo.

Na univerzalnoj razini pravne regulacije izbjegličkog i azilnog prava valja spomenuti još i *Deklaraciju o teritorijalnom azilu* koju je jednoglasno donijela Opća skupština UN-a u prosincu 1967. Ona je značajna zbog dodatna poimanja što se podrazumijeva pod azilom i načelom *non refoulement*, zatim kako bi se prema njima trebale odnositi države koje odobravaju azil te obvezu drugih država na poštivanje odobrena azila pojedinim osobama te da svojim aktivnim i pasivnim činima ne smiju dovoditi u pitanje suvremeno pravo drugih država na odobravanje azila. Osim toga, tim se dokumentom otvorio prostor tzv. međunarodnoj solidarnosti (koja osobito može doći do izražaja u slučajevima masovnih izbjegličkih kriza), a odnosi se na pomoć i poduzimanje odgovarajućih mjera kako bi se olakšao teret države na čijim se granicama pojavio masovni priljev izbjeglica. Na žalost, po naravi stvari ova je deklaracija

³³ Isto, čl. 33.

³⁴ Isto, čl. 42.

³⁵ „Protokol o statusu izbjeglica“, čl. VII., st. 1.

pravno neobvezujući akt. Ona na države djeluje autoritetom svoga sadržaja i tijela koje ju je jednoglasno donijelo.

Jedan od oblika takva djelovanja bio je povezan i s pokušajem donošenja konvencije o teritorijalnom azilu, koju je *Deklaracija* predviđela kao mogućnost pravno obligatorne regulacije. Na žalost, sve je zadržano samo na razini sadržajno vrlo zanimljiva nacrtu toga dokumenta zbog čega ga ne ćemo razmatrati u ovome radu.

3.1.2. Regionalni (kontinentalni) izvori izbjegličkoga i azilnoga prava

Od kontinentalnih međunarodnih pravnih izvora, pored europskih za uređivanje izbjegličkoga i azilnoga prava značajniji su i oni iz Afrike³⁶ i Amerike.³⁷ No, zbog opsega ovoga rada posvetit ćemo se samo europskim izvorima.

3.1.2.1. Vijeće Europe i Europski sud za ljudska prava

Specifičnost europskih izvora pravnoga uređenja izbjegličkoga i azilnoga prava ogleda se u činjenici da ih je moguće i potrebno razvrstati na one koje je donijelo Vijeće Europe i one koje je donijela Europska unija. Istodobno su izvori Vijeća Europe indirektni dok su EU-a u pravilu direktni ili barem sadržavaju pojedine odredbe čiji članci izravno uređuju ove odnose.

Pravni izvori Vijeća Europe koji se indirektno odnose i na područje izbjegličkoga i azilnoga prava istodobno su najznačajniji i najpoznatiji (i ne samo u Europi) pravni dokumenti kojima se uređuju ljudska prava i temeljne slobode. Riječ je o *Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* s pripadajućim protokolima.³⁸ Sama *Konvencija* ne sadrži odredbe koje se izravno odnose na izbjeglice i azil. Međutim, interpretativnom metodom i sudskim aktivizmom Europski sud za ljudska prava iz Strasbourga (ESLJP) razvio je praksu njihove zaštite, poglavito u pogledu zabrane vraćanja i pro-

³⁶ U Africi se kao najznačajniji pravni izvor zaštite izbjeglica i uređivanja problematike uzima *Konvencija o posebnim vidovima problema izbjeglica u Africi*, usvojena 10. rujna 1969. godine na Skupštini predsjednika država i vlada afričkih država u Adis Abebi.

³⁷ Tako npr. kad su u pitanju zemlje Amerike imam u vidu *Konvenciju o teritorijalnom azilu* u Caracasa, koja je usvojena na desetoj međuameričkoj konferenciji 23. ožujka 1954. godine, te *Ugovor o međunarodnom kaznenom pravu* iz Montevidea koji joj je prethodio. Ugovor je usvojen u Montevideu 23. siječnja 1889. na Prvom južnoameričkom kongresu o međunarodnom privatnom pravu.

³⁸ Tekst *Konvencije* sa pripadajućim *Protokolom* vidjeti kod D. LAPAŠ, n. dj., prilog I/1, str. 95. – 110.

tjerivanja izbjeglica u zemlje gdje im prijeti mučenje, opasnost po život i/ili drugo nečovječno postupanje. Čak štoviše, „Europski sud koristi se ovlašću izdavanja privremene mjere najčešće u situacijama vezanim uz mjere izručenja (extradition), protjerivanja (expulsion) i deportacije (deportation) podnositelja zahtjeva iz države stranke u drugu državu stranku ili neku treću državu u kojoj će podnositelj zahtjeva – prema vlastitim navodima – biti izložen mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju, što bi bilo suprotno članku 3. Konvencije.“³⁹

Kao važan i prijeloman predmet za praksu ESLJP-a u zaštićivanju izbjeglica (zapravo bilo koje strane osobe), a koji se onda adekvatno uzima i pri tražitelju azila, jest slučaj Soering protiv Ujedinjenoga Kraljevstva.⁴⁰ Taj se predmet odnosio na postupak izručenja SAD-u pri čemu bi podnositelj, u slučaju da njegovo izručenje bude odobreno, bio suočen s mogućnošću smrtne kazne u američkoj saveznoj državi Virdžiniji i s fenomenom čekanja izvršenja smrtne kazne (*death row phenomenon*), kako ga je nazvao Europski sud. Temeljno pitanje na koje je Europski sud u predmetu Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1989.) trebao odgovoriti bilo je ovo: „Može li se u konkretnom slučaju primijeniti članak 3. Konvencije kojim se zabranjuje nečovječno postupanje?“⁴¹ Sud je odgovorio pozitivno i u obrazloženju svoje odluke pored ostaloga istaknuo:

86. ... U ovom je slučaju općepoznato da Ujedinjeno Kraljevstvo nema nikakve ovlasti nad praksom i aranžmanima vlasti Virdžinije, koji su predmet podnositeljeva prigovora...

Ti razlozi, međutim, ne mogu osloboditi državu ugovornicu od odgovornosti na temelju članka 3. ... za sve predvidljive posljedice i svaku predvidljivu posljedicu ekstradicije koja se trpi izvan njihove jurisdikcije.

[...]

91. Sažeto, odluka države ugovornice da izruči bjegunca može otvoriti pitanja na temelju članka 3., [...] a time i odgovornost te države na temelju Konvencije, ako supstancijalne osnove upućuju na vjerovanje da će osoba o kojoj je riječ, bude li izručena, biti suočena sa stvarnim rizikom od podvrgavanja mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju u zemlji izručenja. Ustanovljavanje takve odgovornosti

³⁹ Jasna OMEJEC, *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava: Strasbourški acquis*, Zagreb, 2013., str. 256.

⁴⁰ Vidi *Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 14038/88, presuda od 7. VII. 1989.

⁴¹ J. OMEJEC, *n. dj.*, str. 646.

neizbježno uključuje procjenu uvjeta u zemlji koja traži izručenje u odnosu na standarde iz članka 3. Konvencije. [...] U mjeri u kojoj se bilo kakva odgovornost na temelju Konvencije postoji ili se može pojaviti, ta je odgovornost koju ima država ugovornica koja izručuje zbog toga što je poduzela radnju koja kao izravnu posljedicu ima izlaganje pojedinca zabranjenom zlostavljanju.⁴²

S obzirom na slučaj Soering i u njemu zauzetih stajališta, ESLJP dalje je razvijao svoju praksu koja se odnosi na sve oblike izгона.

Polazeći od osnovne teze da države trebaju izvoditi svoje obveze iz članka 3. *Konvencije* i to u svjetlu načela koje je on usvojio:

Prije svega, zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja znači, prema praksi Europskog suda, odgovornost države za takva postupanja na njezinom vlastitom državnom teritoriju. Međutim, odgovornost za takva postupanja moguća je i u situacijama do kojih bi moglo doći u državi u kojoj se pojedinac prisilno transferira. U mnogobrojnim je presudama istaknuo da izgon stranaca [...] u državi primateljici bude podvrgnut postupanju suprotnom članku 3. Konvencije. Europski sud podsjetio je na tu pravnu mogućnost u presudi Loizidou protiv Turske (1995.)⁴³

Također je naglašeno:

62. U ovom pogledu Sud podsjeća na to da, iako članak 1. [...] postavlja granice djelokruga Konvencije, pojam jurisprudencije u toj odredbi nije ograničen na nacionalni teritorij visokih ugovornih stranaka. U skladu sa svojom utvrđenom sudskom praksom, ESLJP smatra, primjerice, da izručenja ili protjerivanje osobe od strane države ugovornice može otvoriti pitanja na temelju članka 3. [...] i tako dovesti do odgovornosti te države na temelju Konvencije.⁴⁴

Prilikom proučavanja sudske prakse Europskoga suda za ljudska prava i na temelju nje zauzetih stajališta te kako se ona odnose na pitanje zaštite izbjeglica tražitelja i/ili uživaoca azila, treba imati u vidu barem dvije činjenice. Prvo, da su odluke i u njima zauzeta stajališta općeobvezatna za sve članice Konvencije i to neovisno o tome je li riječ o odluci koju je ESLJP donio za tu državu ili bilo koju drugu državu. Dakako, ta obvezatnost podrazumijeva obvezu svih državnih tijela koja postupaju pa tako i sudbenih tijela u postupcima zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda (uključivo i zaštite izbjeglica, azila i azilanata) da postupaju poštujući i primjenjujući ove odluke i stajališta ESLJP-a. U tom je smislu praksa ESLJP--a postala stanovit izvor prava za

⁴² Obrazloženje presude citirano prema J. OMEJEC, *n. dj.*, str. 647. – 648.

⁴³ J. OMEJEC, *n. dj.*, str. 645.

⁴⁴ Presuda Loizidou protiv Turske od 23. III. 1995., broj 15318/89., citirana prema J. OMEJEC, *n. dj.*, str. 645.

ova pitanja. Drugo, članak 3. i članak 2. *Konvencije* ne mogu se derogirati jer spadaju u kongentne pravne norme kojima se štite temeljna ljudska prava i slobode. Sukladno tomu ESLJP je u slučajevima koji su se ticali pitanja zaštite izbjeglica i tražitelja azila pozivao i postupao upravo na temelju 3. i 2. članka *Konvencije*, ali i pozivom na članke 4, 5, 6, 8, 9, 10, 13 i 14.⁴⁵

3.1.2.2. Subregionalni sustav Europske unije

Problem pravnoga uređenja cjelovitih odnosa izbjeglica, tražitelja i uživatelja azila u EU posebno je potenciran usvajanjem njezinih glavnih ciljeva o slobodi kretanja ljudi, roba, rada i kapitala, što je rezultiralo otvaranjem granica između njezinih članica. Otvaranje granica samo po sebi povećalo je migriranje stanovništva iz nerazvijenoga Istoka ka razvijenu Zapadu. Uzrok ovih migracija nalazio se ponajprije u socioekonomskim razlozima. Međutim, očekivano su pokrenuti veliki valovi migracije (izbjeglica) s prostora zahvaćenih ratom, elementarnim i drugim nepogodama. Osim toga, neposredan motiv povećanja migriranja prema zapadnim zemljama povezan je sa sustavom europskoga kulturološkoga nasljeđa te sa sustavom vrijednota, sloboda i ideala koji počivaju na vladavini prava i pravnoj sigurnosti, priznanju i zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, dijalogu u rješavanju sporova, toleranciji i uvažavanju drugih i drukčijih kao i drugih demokratskih stečevina. Sve je to utjecalo na to da se tijekom 1999. otvori pitanje azila kroz zajednički europski azilni sustav (CEAS) kao model rješavanja problema migranata općenito, razvijanjem specifičnoga supkontinentalnoga, nadnacionalnoga uređenja sustava azila, kao ideja postizanja željene ravnoteže zaštite izbjeglica i nadzora imigracija.

Ugovorom iz Amsterdama, koji je stupio na snagu 1999. godine, dodano je u Ugovor o Europskoj zajednici novo IV. poglavlje koje obuhvaća odredbe sadržane u člancima 61. – 69. Njima su uređeni minimalni standardi u području azila. Vijeću EU-a dano je ovlaštenje da se mjere o azilu u roku od pet godina usvoje i usklade s *Konvencijom o statusu izbjeglica* i pripadajućim *Protokolom*. Vijeće EU-a donijelo je predviđene mjere u vremenu od 1999. do 2004. godine. Kod njihova donošenja moglo bi se reći da se polazilo od stava:

⁴⁵ Usp. S. KAURIN, *n. dj.*, str. 102.

Razvoj zajedničkog europskog sustava azila tražio je donošenja obvezujućih dokumenata kojima bi se postavili zajednički standardi i operativne strategije. Zajednički minimalni standardi istovremeno su imali namjeru dopustiti državama članicama održanje visoke razine diskrecije u provedbi sustava azila. Prihvaćeno je da bi načela supsidijarnosti i proporcionalnosti trebala biti poznata na području azila i migracija: Zajednica bi trebala djelovati samo u slučaju kada država članica ne bi mogla zadovoljavajuće ispuniti ciljeve predložene i planirane aktivnosti.⁴⁶

Navodimo najvažnije izvore, koji su istodobno i sastavni dio pravne stečevine, za područje azila u EU:

- *Povelja o temeljnim pravima EU-a* (osobito članci 18 i 19)⁴⁷
- *Dubljinska uredba*⁴⁸
- *Direktiva o privremenoj zaštiti*⁴⁹
- *Direktiva o prihvatu*⁵⁰
- *Direktiva o kvalifikaciji*⁵¹
- *Direktiva o postupku*.⁵²

Europska je unija uređivanjem azila *Poveljom o temeljnim pravima Europske unije* učinila velik iskorak na području azila. Prvo, uvrštavanjem i pravnim uređivanjem ovoga pitanja u *Povelji* prvi je put izričito ova problematika regulirana normama nadzakonske (ustavne) snage jer je uvrštena kao sastavni dio *Lisabonskog ugovora*, odnosno ima njegovu snagu. Drugo, jamčenjem prava na azil ojačano je pravo legitimnog očekivanja svakom podnositelju zahtjeva za azil da će ga u državama članicama EU-a dobiti ako za to ispunjava uvjete. Treće, da mu je u ostvarivanju prava na azil osigurana pravna i sudska zaštita kako u zemlji prihvata tako i pred sudbenim tijelima EU-a. Četvrto, 19. je člankom jasno propisana zabrana protjerivanja, izručenja ili izгона svake osobe u državu (bilo koju, a ne samo podrijetla) „u kojoj postoji ozbiljna opasnost da bude osuđen na smrtnu kaznu, mučenje ili drugo neljudsko ili ponižavajuće

⁴⁶ *Isto*, str. 103.

⁴⁷ „Povelja o temeljnim pravima Europske unije”, *Službeni list Europske unije*, 2010., C 83/02, 30. III. 2010.

⁴⁸ „Dubljinska uredba”, br. 343., *Službeni list Europske unije*, 2003., br. 12., 18. II. 2003. izmj. br. 604., 2013., br. 15., 26. VI. 2013.

⁴⁹ „Direktiva o privremenoj zaštiti”, br. 2001/55/EZ, *Službeni list Europske unije*, 2001., br. 8., 20. VII. 2001.

⁵⁰ „Direktiva o prihvatu”, br. 2003/9/EZ, *Službeni list Europske unije*, 2003., br. 12., 27. I. 2003.

⁵¹ „Direktiva o klasifikaciji”, br. 2004/83/EZ, *Službeni list Europske unije*, 2004., br. 12., 29. IV. 2004.

⁵² „Direktiva o postupku”, br. 2005/85/EZ, *Službeni list Europske unije*, 2005., br. 7., 1. XII. 2005.

postupanje ili kaznu.⁵³ Polazeći od sadržaja 18. članka *Povelje*, neke udruge i njihovi volonteri pristupaju pitanju azila kao subjektivnom pravu. No, smatram da je takav pristup još uvijek neutemeljen, dakako polazeći od cjelovite stipulacije 18. članka koji glasi: „Zajamčeno je pravo na azil, uz poštovanje pravila iz Ženevske konvencije od 28. srpnja 1951. i Protokola od 31. siječnja 1967. o statusu izbjeglica te u skladu s Ugovorom o Europskoj uniji i Ugovoru o funkcioniranju Europske unije (dalje u tekstu „Ugovori”).“⁵⁴ Stoga ostaje predmetom daljnjih analiza, a zasigurno i zauzimanja drukčijih stavova.

Što se tiče direktiva, treba istaknuti da po njihovoj pravno-obvezujućoj prirodi najveći dio njih sadrži procesne i materijalne „zajedničke minimalne standarde za države koje pritom mogu birati primjerene metode provedbe i forme za njihovu implementaciju u svoje nacionalne sustave azila. No, za razliku od direktiva, uredbe su izravno primjenjive i u potpunosti obvezujuće za sve države članice.“⁵⁵ Zbog toga ćemo se osvrnuti samo na *Uredbu* (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljaniin treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka), tzv. *Dublinsku* (III) *uredbu*. Za uređenje azila veoma su značajne prethodno navedene direktive pa ih se nikako ne bi trebalo zaobići kad se na unutrašnjem planu zakonodavno uređuje ovo područje.

Dublinskom (III) *uredbom* propisano je pravilo da u svakom konkretnom predmetu u vezi s azilom pojedine države moraju biti odgovorne za cjelovito proveden postupak ispitivanja i odobravanja azila. „Uredba se temelji na pretpostavci da će tražitelji azila imati jednak pristup sustavu azila i jednak stupanj zaštite u svakoj državi članici te da je svejedno u kojoj državi će podnijeti zahtjev. Međutim, praksa je pokazala da i dalje postoje velike razlike u sustavima azila država članica EU te da standardi prihvata i kvalitete pružene zaštite nisu ni približno izjednačeni.“⁵⁶ To je osobito došlo do izražaja u posljednje vrijeme kada je masovni priljev izbjeglica na granice i na prostor država članica EU-a pokazao sve proturječnosti i razlike u njihovu pristupu sustavu

⁵³ „Povelja o temeljnim pravima Europske unije”, čl. 19., st. 2.

⁵⁴ *Isto*, čl. 18.

⁵⁵ S. KAURIN, *n. dj.*, str. 104.

⁵⁶ *Isto*, str. 105. – 106.

azila. Sve to je pokrenulo nove inicijative za drukčijim i boljim rješavanjem pitanja sustava azila koji bi bio prihvatljiv i općeobvezatan za sve države članice.

3.2. Nacionalni izvori izbjegličkog i azilnog prava u Republici Hrvatskoj

Cjelovit i pravno zaokružen sustav uređenja izbjegličkih i azilnih prava Republika je Hrvatska ostvarila tek 2015. donošenjem *Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti*.⁵⁷ No, to ne znači da do donošenja ovoga zakona ta pitanja nisu bila pravno regulirana. Uporišno na *Ustav Republike Hrvatske* ona su bila uređena *Zakonom o kretanju i boravku stranaca*⁵⁸ te *Zakonom o azilu*.⁵⁹ Promatratna kumulativno, ta su dva zakona uređivala problematiku izbjeglica te azilna pitanja. Naime, *Zakon o kretanju i boravku stranaca* nije sadržavao odredbe o azilu, nego je sadržavao odredbe o pružanju statusa i pravnoj zaštiti izbjeglica, što dakako nije moguće izjednačiti s azilom. *Zakon o azilu* je, kako mu i ime govori, primarno uređivao pitanja, ali i statusna pitanja izbjeglica i stranaca u mjeri u kojoj su bili povezani s privremenom zaštitom, podnošenjem zahtjeva, odobravanjem i uživanjem azila. Donošenjem i stupanjem na snagu *Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* prestao je važiti *Zakon o azilu*. Od tog vremena možemo s pravom reći da su ključni pravni akti koji se smatraju izvorom pravnoga uređenja pitanja azila i izbjeglica ustavne odredbe *Ustava Republike Hrvatske*, *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* te na temelju njega doneseni provedbeni drugi propisi. To, dakako, ne isključuje međunarodne ugovore (izvore nadnacionalnog prava) koji su na temelju članka 141. *Ustava Republike Hrvatske* sastavni dio ustavno-pravnog poretka Republike Hrvatske. S obzirom na to da smo o njima u prethodnom dijelu teksta pisali, ovdje ćemo posvetiti pozornost samo onima koje bi u užem smislu⁶⁰ mogli nazvati

⁵⁷ Vidi „Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti”, *Narodne novine*, 2015., br. 70.

⁵⁸ Vidi „Zakon o kretanju i boravku stranaca”, *Narodne novine*, 1991., br. 53., 1992., br. 22., 1993, br. 26., 1994., br. 29.

⁵⁹ Vidi „Zakon o azilu”, *Narodne novine*, 2007., br. 79., 2010., br. 88., 2013., br. 143.

⁶⁰ Naime, u širem smislu kao nacionalni izvor prava kojim se uređuju izbjeglički i azilni odnosi, odnosi se i „Zakon o strancima”, *Narodne novine*, 2011., br. 130., 2013., br. 74., koji se, sukladno čl. 3. st. 1. „Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti”, *Narodne novine*, 2015., br. 70., „...na odgovarajući način primjenjuje na tražitelje međunarodne zaštite, azilante, strance pod supsidijarnom zaštitom i strance pod privremenom zaštitom.“

nacionalnim izvorom prava za ove društvene odnose, a to su odgovarajuće odredbe *Ustava Republike Hrvatske* i *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti*.

Ustav Republike Hrvatske u 3. članku propisuje najviše vrijednote ustavnoga poretka Republike Hrvatske, koje su istodobno temelj njegovu tumačenju.⁶¹ Između ostaloga, njime je kao najviša vrijednota ustavnoga poretka Hrvatske propisano i „poštivanje prava čovjeka.“⁶² Sama ova vrijednota u sadržajnom je smislu u prvome redu temelj za poštivanje i tumačenje svih odredaba *Ustava* kojima se jamče ljudska prava i temeljne slobode svakoga čovjeka bez iznimke, dakle i za izbjeglice, odnosno tražitelje i/ili uživatelje odobrena azila. U tom smislu treba sagledavati i s ovom vrijednotom povezan članak 33., stavak 1. *Ustava Republike Hrvatske* koji glasi:

Strani državljanin i osobe bez državljanstva mogu dobiti utočište u Republici Hrvatskoj, osim ako su progonjeni za nepolitičke zločine i djelatnosti oprečne temeljnim načelima međunarodnog prava. (stavak 1. primjedba moja). Stranac koji se zakonito nalazi na teritoriju Republike Hrvatske ne može biti protjeran ni izručen drugoj državi, osim kad se mora izvršiti odluka donesena u skladu s međunarodnim ugovorom i zakonom.⁶³

Iz citirane odredbe *Ustava* jasno proizlazi da strani državljani i osobe bez državljanstva mogu dobiti utočište – azil – u Republici Hrvatskoj, ali da nemaju pravo na azil kao subjektivno pravo. Nadalje, ako može dobiti to, primjenom argumenta *a contrario* podrazumijeva se da ga ne moraju dobiti ili, još točnije, da će ga dobiti samo onda ako udovoljavaju uvjetima i kriterijima za njegovu dodjelu koje, u skladu s *Ustavom* i međunarodnim pravom, propisuje sama država svojim zakonima i drugim propisima. No, ustavna je pretpostavka *ex constitutiones* da država ne će odobriti azil podnositelju zahtjeva „ako su progonjeni za nepolitičke zločine i djelatnosti oprečne temeljnim načelima međunarodnog prava.“⁶⁴

Ustavni članak 33 u stavku 2. određuje relativno široko utvrđenu zabranu protjerivanja i izručivanja stranaca drugoj državi te iznimke kada se to mora obaviti. Ovako stipulirana odredba *Ustava Republike Hrvatske* daje valjano ustavno uporište za zakonsko reguliranje pitanja protjerivanja, izгона i izručenja stranaca drugoj državi, što je hrvatski zakonodavac i iskoristio kada

⁶¹ „Ustav Republike Hrvatske”, čl. 3.

⁶² *Isto*, čl. 3.

⁶³ *Isto*, čl. 33., st. 1.

⁶⁴ *Isto*, čl. 33. st. 2.

je *Zakonom o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* uređivao ova pitanja, odnosno drugim zakonima koji su mu prethodili. Naime, bez namjere njihova analiziranja prilika je podsjetiti da su ovom zakonu prethodili *Zakon o kretanju i boravku stranaca* te *Zakon o azilu*. Za razliku od njih sadašnji *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* po svom je sadržaju najobuhvatniji i najcjelovitiji zakonski akt Republike Hrvatske kojim se uređuju pitanja izbjeglica i azila. On po svom obuhvatu u izvjesnu smislu ima karakteristike zakonika jer sadrži i elemente zakona – kodeksa. Naime, on sadrži odredbe koje imaju i pravni akti nadnacionalnoga prava neovisno o tome koliko je to s nomotehničkoga aspekta prihvatljivo.

Izloženo stajalište argumentira i sam zakon time što on već u svom 1. članku propisujeći predmet svoga reguliranja utvrđuje: „Ovim se Zakonom propisuju načela, uvjeti i postupak odobrenja međunarodne zaštite i privremene zaštite, status, prava i obveze tražitelja međunarodne zaštite, azilanata, stranaca pod supsidijarnom zaštitom, stranaca pod privremenom zaštitom te uvjeti i postupak poništenja i prestanak azila, supsidijarne i privremene zaštite.“⁶⁵

Još je izričitiji članak 2. koji utvrđuje:

- (1) Ovim se Zakonom u pravni poredak Republike Hrvatske prenose sljedeće direktive Europske unije:
 - Direktiva Vijeća 2001/55/EZ od 20. srpnja 2001. o minimalnim standardima za dodjelu privremene zaštite u slučaju masovnog priljeva raseljenih osoba te o mjerama za promicanje uravnoteženih napora država članica pri prihvatu i snošenju posljedica prihvata tih osoba, (SL L 212, 7. 8. 2001.)
 - Direktiva Vijeća 2003/86/EZ od 22. rujna 2003. o pravu na spajanje obitelji, (SL L 251, 3. 10. 2003.)
 - Direktiva 2011/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o standardima za kvalifikaciju državljana trećih zemalja ili osoba bez državljanstva za ostvarivanje međunarodne zaštite, za jedinstveni status izbjeglica ili osoba koje ispunjavaju uvjete za supsidijarnu zaštitu te za sadržaj odobrene zaštite (preinačena), (SL L 337, 20. 12. 2011.)

⁶⁵ „Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti”, čl. 1.

- Direktiva 2013/32/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o zajedničkim postupcima za priznavanje i oduzimanje međunarodne zaštite (preinačena), (SL L 180, 29. 6. 2013.)
- Direktiva 2013/33/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju standarda za prihvrat podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu (preinačena), (SL L 180/96, 29. 6. 2013.).

(2) Ovim se Zakonom uređuje primjena sljedećih uredbi Europske unije:

- Uredba Komisije (EZ) br. 1560/2003 od 2. rujna 2003. o utvrđivanju detaljnih pravila za primjenu Uredbe Vijeća (EZ) br. 343/2003 o uvođenju kriterija i mehanizama za utvrđivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za azil koji državljani treće zemlje podnosi u jednoj od država članica, (SL L 222, 5. 9. 2003.)
- Uredba (EU) br. 603/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o uspostavi sustava “Eurodac” za usporedbu otisaka prstiju za učinkovitu primjenu Uredbe (EU) br. 604/2013 o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljani treće zemlje ili osoba bez državljanstva i o zahtjevima za usporedbu s podacima iz Eurodaca od strane tijela kaznenog progona država članica i Europolu u svrhu kaznenog progona te o izmjeni Uredbe (EU) br. 1077/2011 o osnivanju Europske agencije za operativno upravljanje opsežnim informacijskim sustavima u području slobode, sigurnosti i pravde (preinaka), (SL L 180, 29. 6. 2013.)
- Uredba (EU) br. 604/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013. o utvrđivanju kriterija i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za međunarodnu zaštitu koji je u jednoj od država članica podnio državljani treće zemlje ili osoba bez državljanstva (preinaka), (SL L 180, 29. 6. 2013.)
- Provedbena Uredba Komisije (EU) br. 118/2014 od 30. siječnja 2014. o izmjeni Uredbe (EZ) br. 1560/2003 o utvrđivanju detaljnih pravila za primjenu Uredbe Vijeća (EZ) br. 343/2003 o uvođenju kriterija i mehanizama za utvrđivanje države članice odgovorne za razmatranje

zahtjeva za azil koji državljaniin treće zemlje podnosi u jednoj od država članica, (SL L 39, 8. 2. 2014.).⁶⁶

Dosljedan svom kodifikacijskom pristupu u zakonodavnom reguliranju ovih pitanja hrvatski je zakonodavac učinio dodatni iskorak. U cilju jednoobraznog tumačenja i jednake primjene zakona na istovrsne slučajeve on je sve bitne pojmove pravno (zakonski) definirao. Time je dao zakonu i edukativnu ulogu za svakog njegovog čitatelja omogućujući mu da ga s jedne strane razumije, a s druge da se u njemu lakše snalazi za slučaj potrebe njegova korištenja. Sam *Zakon* valja promatrati kao cjelinu u odnosu na pitanje društvenih odnosa koje on uređuje jer samo cjelina može dati odgovor na svako pitanje koje se u vezi s njim postavlja. Međutim, ipak treba biti svjestan da svaki zakon, pa tako i ovaj, počiva na nekoliko pravnih instituta (ili samo jednom) koji u bitnome određuju ne samo njegov sadržaj u cjelini već i legitimni cilj koji je zakonodavac njegovim donošenjem htio postići. Za *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* smatramo da su to oni instituti koji se prije svega odnose na pitanja izbjeglica neovisno u kojem su statusu u državi prihvata i pitanja azila kao najcjelovitije pravne i teritorijalne zaštite izbjeglice i/ili osobe bez državljanstva u državi prihvata. Po mom mišljenju to su: a) načelo zabrane prisilnoga udaljenja ili vraćanja (*non refoulement*); b) načelo cjelovitosti obitelji; c) načelo najboljeg interesa djeteta; d) priznavanje azila i supsidijarna zaštita; e) prestanak međunarodne zaštite (azila); f) odobrenje privremene zaštite; g) pravo na pristup upravnim i sudbenim tijelima u zaštiti izbjegličkih i azilnih prava, odnosno prava na međunarodnu i privremenu zaštitu. Bez namjere da se u ovome radu cjelovito obrađuju sve odredbe *Zakona* sadržane u člancima koji se odnose na pojedini od instituta, vrlo ćemo se kratko osvrnuti samo na ono najbitnije.

a) Načelo zabrane prisilnog udaljenja ili vraćanja (*non refoulement*) uređeno je člankom 6. *Zakona*. Stavkom 1. ovoga članka izričito je propisana zabrana prisilnoga udaljavanja ili vraćanja „državljanina treće zemlje ili osobu bez državljanstva u zemlju:

⁶⁶ Isto, čl. 2.

- u kojoj bi njezin život ili sloboda bili ugroženi zbog rasne, vjerske ili nacionalne pripadnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili zbog političkog mišljenja ili
- u kojoj bi mogla biti podvrgnuta mučenju, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili
- koja bi ju mogla izručiti drugoj zemlji, čime bi se narušilo načelo iz podstavka 1. i 2. ovoga stavka.⁶⁷

Stavak 2. članka 6 nadalje propisuje kada se može prisilno udaljiti ili vratiti u zemlju u kojoj ne bi bilo narušeno načelo iz njegova 1. stavka državljanina treće zemlje ili osobu bez državljanstva koja ispunjava uvjete za odobrenje međunarodne zaštite ili joj je već odobrena međunarodna zaštita. To je samo u onim slučajevima kada takva osoba „predstavlja opasnost za nacionalnu sigurnost ili je pravomoćno osuđena za teško kazneno djelo radi kojeg predstavlja opasnost za javni poredak.”⁶⁸ Nadalje, *Zakon* u 7. članku uređuje pitanja predaje i izručenja tražitelja, a 8. člankom pitanje nezakonita ulaska ili boravka u Republici Hrvatskoj.

b) Polazeći od *Povelje EU-a o temeljnim pravima*, *UN-ove Konvencije o pravima djeteta* i *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, hrvatski je zakonodavac odredio propisati imperativnom normom članka 9 da će se „prilikom provedbe odredbi ovoga Zakona osigurati [...] primjena načela cjelovitosti obitelji...”⁶⁹

c) Isto tako, zakonodavac je propisao da će se kod provedbe ovoga *Zakona* postupati u skladu s najboljim interesom djeteta.⁷⁰ Nadalje u istom članku, stavak 2., zakonodavac je u smislu ovoga *Zakona* propisao na temelju čega se procjenjuju najbolji interes djeteta, i to riječima: „(2) Najbolji interes djeteta procjenjuje se uzimajući u obzir:

- dobrobit i društveni razvoj djeteta te njegovo podrijetlo
- zaštitu i sigurnost djeteta, osobito ako postoji mogućnost da je žrtva trgovanjama ljudima
- mišljenje djeteta ovisno o njegovoj dobi i zrelosti

⁶⁷ *Isto*, čl. 6., st. 1.

⁶⁸ *Isto*, čl. 6., st. 2.

⁶⁹ *Isto*, čl. 9.

⁷⁰ *Isto*, čl. 9.

- mogućnost spajanja s obitelji i slično.⁷¹

Ostalim odredbama (npr. stavkom 3. članka 10.) propisuje radnje i suradnju s državnim i stranim tijelima te nevladinim organizacijama radi spajanja djeteta s obitelji ako je to u najboljem interesu djeteta.

Članak 11. uređuje suradnju s Uredom Visokog povjerenika UN-a za izbjeglice. Članak 12. uređuje isključenje javnosti, a 13. određuje uvjete za prevoditelje dok 14. uređuje pitanje jezika i pisma za vođenje postupka. Člankom 15. propisuju se posebna postupovna i privatna jamstva, a 16. i 17. člankom uređuju se pitanja osobito ranjive skupine: pitanje djece i djece bez pratnje i slično.

d) Pitanje azila i supsidijarne zaštite, kao i pitanja povezana s time, uređena su u posebnoj II. glavi koja nosi naziv „Uvjeti za odobrenje međunarodne zaštite“. Ova glava obuhvaća odredbe sadržane u člancima 20 do članka 31. Ovim se člancima uređuje: priznavanje azila (čl. 20.), supsidijarna zaštita (čl. 21.), razlozi proganjanja (čl. 22.), djela proganjanja (čl. 23.), načelo „*sur place*“ – opravdan strah može se temeljiti na događajima, aktivnostima nakon što je napustio (čl. 24.); počinitelji proganjanja ili ozbiljne nepravde (čl. 25.), pružanje zaštite u zemlji podrijetla (čl. 26.), unutarnje preseljenje (čl. 27.), procjena činjenica i okolnosti (čl. 28.), blagodat sumnje (čl. 29.), isključenje azila (čl. 30.) i isključenje supsidijarne zaštite.

Svakako je potrebno istaknuti da je članak 20. *Zakona* propisao gotovo imperativnom normom priznanje azila ako tražitelj udovoljava njime pripisanim razlozima za odobrenje. Navedenom odredbom i kod nas se značajno suzilo diskrecijsko pravo države za odobrenje azila. Doduše, odobrenje azila i nadalje je pravo države, ali ona ga ne bi mogla ne odobriti tražitelju ako je stekao uvjete zbog kojih traži azil, što je utvrđeno u ovom članku *Zakona*.

Hrvatski je zakonodavac propisao kada će se tražitelju pružiti supsidijarna zaštita. Supsidijarna je zaštita uređena člankom 21. Ona će se tražitelju priznati ako on ispunjava uvjete za priznavanje azila, ali postoje „opravdani razlozi koji ukazuju da će se povratkom u zemlju podrijetla suočiti sa stvarnim rizikom trpljenja ozbiljne nepravde i koji nije u mogućnosti ili zbog takvog

⁷¹ Isto, čl. 10.

rizika ne želi prihvatiti zaštitu te zemlje.⁷² Što se smatra ozbiljnom nepravdom propisano je stavkom 2. članka 21. *Zakona*.

e) Prestanak i poništenje međunarodne zaštite uređen je IV. odjeljkom III. glave *Zakona*. U ovom je odjeljku člankom 49. propisano kada i pod kojim uvjetima prestaje azil, a člankom 50. poništiti će se međunarodna zaštita.

f) Posebno je zanimljiva, i nadasve danas aktualna, VI. glava *Zakona* koja nosi naslov „Privremena zaštita“. Njezina aktualnost proizlazi iz današnje masovne izbjegličke krize koja je u zadnjih nekoliko godina zahvatila svijet, a osobito se prelama na Europi i zemljama Europske unije.

Privremena zaštita je pravni institut u rješavanju međusobne i privremene zaštite kojom je zakonodavac omogućio da je u skladu sa zakonom „odobrena u izvanrednom postupku, u slučajevima masovnog priljeva ili predstojećeg masovnog priljeva raseljenih osoba iz trećih zemalja koje se ne mogu vratiti u zemlju svog podrijetla, osobito ako postoji rizik da zbog tog masovnog priljeva nije moguće učinkovito provesti postupak odobrenja međunarodne zaštite, radi zaštite interesa raseljenih osoba i drugih osoba koje traže zaštitu.“⁷³

Nadalje je zakonodavac propisao što se smatra raseljenim osobama,⁷⁴ što se smatra masovnim priljevom raseljenih osoba⁷⁵ te tko je i na temelju čega ovlašten donositi odluku o provođenju privremene zaštite. To je Vlada Republike Hrvatske.

Zakonodavac nadalje propisuje trajanje privremene zaštite – vrijeme najduljeg trajanja (tri godine) i vrijeme na koje se odobrava (jedna godina) te vrijeme automatskog produženja – ako nisu nastupile zakonske nemogućnosti za to jer je privremena zaštita prestala *ex lege*. Pored toga, zakonodavac je uredio pitanja kada je isključena privremena zaštita, pitanje dragovoljnog odlaska, suradnju s drugim tijelima, prava i obveze stranaca pod privremenom zaštitom itd.⁷⁶

g) Pravo na pristup upravnim i sudbenim tijelima radi zaštite izbjegličkih i azilnih prava, odnosno prava na međunarodnu i privremenu zaštitu, pristupamo kao ukupnosti procesnih i supsidijarnih (materijalno-pravnih) odredbi

⁷² *Isto*, čl. 21., st. 2.

⁷³ *Isto*, čl. 78.

⁷⁴ *Usp. isto*, čl. 78., st. 1.

⁷⁵ *Usp. isto*, čl. 78., st. 2.

⁷⁶ *Isto*, čl. 79. – 82.

koje sadrži *Zakon*, a odnose se na pravno uređenje postupka i zaštite sveukupnosti prava sudionika u odnosima međunarodne i privremene zaštite. Ove odredbe sadržane su u svim poglavljima uz pojedine institute koje propisuje *Zakon* kao specifične odredbe za realizaciju pravne zaštite u svezi s tim institutom. No cjelovito su propisane i razrađene posebno u člancima koje obuhvaća III. glava „Postupovne odredbe“ s odjeljcima: „Radnje u postupku“ (članci 32. – 37.), „Redovni postupak“ (članci 38. – 40.), „Posebni postupci“ (članci 41. – 48.), „Prestanak i poništenje“, (članci 49. – 50.) te „Pravni lijek“ (članak 51.).

Na kraju, ali ne manje važna problematika koju zakonodavac regulira *Zakonom* odnosi se na prava i obveze tražitelja koje obuhvaća IV. glava i pravno uređuje člancima od 52. do 63.⁷⁷

4. Europska unija i njezine članice u primjeni načela solidarnosti i razmjerne podjele odgovornosti

Nedvojbeno je da međunarodne obveze država članica EU-a, u pogledu izbjeglica i drugih osoba kojima je potrebna međunarodna zaštita, proizlaze iz činjenice da su sve one i visoke stranke ugovornice UN-ove *Konvencije o statusu izbjeglica* iz 1951. kao i *Protokola* iz 1967. Nadalje, kao članica UN-a svaka od njih prihvaća međunarodnu suradnju jer je „država dužna surađivati u rješavanju međunarodnih problema ekonomske, socijalne ili humanitarne prirode“⁷⁸ Riječ je o vrijednostima na kojima EU počiva i posebno ih čuva: demokracija, vladavina prava, univerzalnosti i nedjeljivosti ljudskih prava i temeljnih sloboda, poštovanje ljudskoga dostojanstva, načela jednakosti i solidarnosti kao i poštovanje načela *Povelje* Ujedinjenih naroda i međunarodnoga prava.⁷⁹

Štoviše, u području međunarodne zaštite izbjeglica same države članice EU-a tražile su konkretne mehanizme za ispunjenje svojih obveza i pritom razradile detaljne norme u područjima koja nisu pokrivena *Konvencijom o sta-*

⁷⁷ Usp. isto, čl. 52. – 63.

⁷⁸ „Povelja Ujedinjenih naroda“, potpisana u San Franciscu 26. lipnja 1945., a stupila je na snagu 24. listopada 1945., s izmjenama koje su stupile na snagu 31. kolovoza 1965., 12. lipnja 1968. i 24. rujna 1973., *Narodne novine*, 1993., br. 15., 1994., br. 77.

⁷⁹ „Ugovor o funkcioniranju Europske unije“, *Službeni list Europske unije*, 2010., C 83/02, čl. 21., st. 1.

tusu izbjeglica iz 1951. Vrijednost koju je važno posebno istaknuti jest razvijen sustav institucija. Među njima je Sud Europske unije, koji je zadužena za autoritativno tumačenje zajedničkih normi, te Europski ured za potporu, ustrojen u području institucionalnih napora europskoga sustav o čemu će više biti riječi u nastavku.

4.1. Direktiva EU-a o privremenoj zaštiti

Direktiva EU-a o privremenoj zaštiti eksplicitno donosi mjere za promicanje uravnoteženih napora država članica pri prihvatu i snošenju posljedica i duhu solidarnosti zajednice.

Naime, tijekom razvoja sustava razvijala su se normativna i praktična rješenja načela solidarnosti. Direktiva Vijeća 2001/55/EZ od 20. srpnja 2001. o minimalnim standardima za dodjelu privremene zaštite u slučaju masovnog priljeva raseljenih osoba te o mjerama za promicanje uravnoteženih napora država članica pri prihvatu i snošenju posljedica prihvata tih osoba sadrži odredbe o solidarnosti i uređenju uravnotežene podjele tereta među članicama. Predviđena je suradnja unutar EU-a uključujući i premještanje boravka osoba koje uživaju privremenu zaštitu (na temelju zahtjeva država članica i uz suglasnost tih osoba) te mehanizam solidarnosti čiji je cilj doprinijeti postizanju uravnoteženih napora država članica pri prihvatu i snošenju posljedica prihvata raseljenih osoba u slučaju masovnog priljeva.⁸⁰

Relevantne odredbe članak 24. glase:

„Za mjere predviđene ovom Direktivom koristit će se sredstva iz Europskog fonda za izbjeglice osnovanog Odlukom 2000/596/EZ, pod uvjetima utvrđenima u toj Odluci.“⁸¹

Slijedi članak 25.:

„1. Države članice prihvaćaju osobe koje ispunjavaju uvjete za privremenu zaštitu u duhu solidarnosti Zajednice.“⁸²

⁸⁰ Direktiva Vijeća 2001/55/EZ od 20. srpnja 2001. o minimalnim standardima za dodjelu privremene zaštite u slučaju masovnog priljeva raseljenih osoba te o mjerama za promicanje uravnoteženih napora država članica pri prihvatu i snošenju posljedica prihvata tih osoba, *Službeni list Europske unije*, 2001., br. 008 P. 49. – 58., preambula citat 20.

⁸¹ *Isto*, čl. 24.

⁸² *Isto*, čl. 25.

Direktiva je donesena i na temelju naučenih lekcija iz velikog priljeva izbjeglih osoba uzrokovana raspadom bivše Jugoslavije. Usvojena je nakon kosovske krize, ali nikada nije primijenjena.

4.2. Ugovor o funkcioniranju Europske unije

Nadalje, kako je već dijelom prethodno razrađeno, Ugovorom iz Lisabona (2009.) znatno su proširene ovlasti Unije u području azila i migracija i one su pretvorene u zajedničke politike. U Ugovoru iz Lisabona naglašeno je da Unija treba razvijati zajedničke politike azila u skladu s *Konvencijom* iz 1951. i *Protokolom* iz 1967. te drugim relevantnim međunarodnim ugovorima, što je stipulirano u 78. i 79. članku UFEU-a. Uslijedile su aktivnosti Europskog parlamenta i Vijeća EU-a te usvojene mjere za razvoj CESA-a. Načelo solidarnosti i pravedne podjele odgovornosti među državama članicama UFEU-a sadržano je u članku 80, čije relevantne odredbe glase:

Politike Unije određene ovim poglavljem i njihovu provedbu uređuje načelo solidarnosti i pravedne podjele odgovornosti među državama članicama, uključujući i njegove financijske implikacije. Kada god je to potrebno, akti Unije usvojeni na temelju ovog poglavlja sadržavaju odgovarajuće mjere za primjenu tog načela.⁸³

4.3. Europski sud

Europski sud kao važna institucija, zadužena za autoritativno tumačenje zajedničkih normi, svojim je odlukama doprinio razvijenosti zajedničkoga europskoga azilnoga sustava.

Tako je značajno stajalište Europskoga suda u zajedničkom slučaju N. S. (C411/10) i M. E. i drugi (C493/10) od 21. prosinca 2011., koji se odnosi na vraćanje tražitelja azila podrijetlom iz Afganistana, Irana i Alžira iz dviju država članica – Irske i Ujedinjenoga Kraljevstva – u Grčku, kao državu članicu odgovornu za ispitivanje aplikacije, a sukladno Uredbi 343/2003, članku 3(2), poznatoj kao Dublin II.⁸⁴

⁸³ „Ugovor o funkcioniranju Europske unije”, čl. 80.

⁸⁴ *Europski sud*, zajednički slučaj N. S.(C411/10) i M. E. i drugi (C493/10), odluka od 21. prosinca 2011.

Sud je našao značajne razloge za vjerovati da bi, ako bi bili vraćeni u Grčku, tražitelji azila bili suočeni sa stvarnim rizikom podvrgavanja nehumanu ili ponižavajućemu postupanju u smislu članka 4. *Povelje o temeljnim pravima* jer ne bi bili tretirani u skladu s njihovim temeljnim pravima. U tom slučaju država članica, uključujući i nacionalni sud, ne može vratiti tražitelja azila u državu članicu iako načelno nadležnu, to jest odgovornu za ispitivanje njegova zahtjeva za azil. Sud smatra da države članice ne mogu biti nesvjesne sustavnih nedostataka o uvjetima prihvata i postupku azila u državi odgovornoj u smislu Uredbe br. 343/2003. U svojoj odluci sud se referira i na 80. članak UFEU-a obrazlažući kako taj članak određuje da azilne politike i njihova provedba trebaju biti vođene principom solidarnosti i pravedne podjele odgovornosti uključujući i financijske implikacije među zemljama članicama.

Nadalje, navodi da je *Direktiva 2001/55 o privremenoj zaštiti* primjer solidarnosti toga cilja te, kao što je navedeno u sudskoj raspravi, solidarnost mehanizam koji se primjenjuje i u izvanrednim situacijama koje potpadaju u opseg te direktive, odnosno pri masovnu priljevu raseljenih osoba.

Uslijedila je izmjena (Dublin II) u Uredbu (EU) br. 604/2013 (Dublin III) Europskog parlamenta i Vijeća od 26. lipnja 2013, članak 3 (2) prema kojoj je specificirana zabrana vraćanja u države sa sustavnim nedostacima.

4.4. Europski potporni ured za azil

Kako je prethodno istaknuto, da bi se stvorio institucionalni okvir i praktična provedba samog CEAS-a, Uredbom (EU) br. 439/2010 Europskoga parlamenta i Vijeća od 19. svibnja 2010., osnovan je Europski potporni ured za azil. Većina predviđenih mjera operativne su tehničke ili financijske naravi. Ured ima velik potencijal i cilj mu je ispunjavanje postojećih potreba zajedničkoga europskoga azilnoga sustava (CEAS). To čini jačanjem praktične suradnje među državama članicama u području azila, pružanjem znanstvene i tehničke pomoći u vezi s politikom i zakonodavstvom Unije, pružanjem operativne potpore državama članicama koje su suočene s posebnim i nerazmjernim opterećenjem svojih sustava azila i sustava za prihvata, kao posljedicom njihova zemljopisnoga položaja i demografskoga stanja. Potporni bi ured trebao podupirati razvoj solidarnosti unutar Unije.

Neposredne mjere solidarnosti primijenjene su, uključujući i financijske, u 2013. godini u slučaju Bugarske kao države članice kojoj je bila potrebna hitna financijska pomoć i operativna potpora Europskoga ureda za potporu (EASO). Zbog ukazane potrebe s takvom je pomoći nastavljeno i tijekom 2014. i 2015. i prema drugim državama koje su se suočile sa znatnim povećanjem ukupnoga broja migranata, kao što su Grčka, Italija, Malta, a sve radi uspješnijega odgovora i nošenja s tom situacijom.

4.5. Vijeće EU-a i privremene mjere

Od događanja u migracijskim tijekovima i stradavanja migranata na njihovu tegobnome putu u 2013., pitanje migracija dobiva najviše mjesto u dnevnim redovima sastanaka čelnika EU-a. Sukobi i humanitarne krize prouzročili su daljnje prisilne migracije, a mediteranske su zemlje opetovano molile za pomoć jer su se suočile s posebnim i nerazmjernim opterećenjem svojih sustava azila i sustava za prihvata. Priznat je nerazmjerni teret na mediteranske zemlje članice i tražila se znatnija potpora i solidarnost EU-a, sukladno 80. članku UFEU-a. U traženju rješenja donošeni su dokumenti, brojne odluke i mjere. U ožujku 2015. UNHCR je u okviru svojega mandata, sukladno *Konvenciji o statusu izbjeglica i Protokolu*, iznio prijedloge koji se odnose na aktualne i buduće tražitelje azila, izbjeglice i migrante koji dolaze morem. Sukladno eksternoj solidarnosti ponovljeni su prijedlozi o preseljenju (*resettlement*) 20.000 osoba godišnje do 2020. iz trećih zemalja. Predstavljene su preporuke o europskom programu preseljenja, a 25. lipnja 2015. dogovorilo se da će sve države članice sudjelovati u preseljenju 20.000 osoba. Na sjednici Vijeća 20. srpnja 2015. države članice preuzele su tu obvezu prema zaključcima predstavnika svojih vlada.

Sukladno 8. članku Uredbe o EASU-a i primjene solidarnosti unutar članica EU-a, uslijedio je prijedlog izrade plana potpore za Italiju i Grčku, ali i za druge države koje su suočene s posebnim i nerazmjernim opterećenjem. Premještanje podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu unutar država članica razrađeno je odlukom o premještanju od 22. rujna 2015.

Na temelju članka 78. stavka 3. UFEU-a Vijeće je na prijedlog Europske komisije i nakon savjetovanja s Europskim parlamentom donijelo dvije odluke o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u ko-

rist Italije i Grčke. One su privremene naravi (na razdoblje od 24 mjeseca) i poduzete su isključivo zbog iznenadnog priljeva državljana trećih zemalja te hitnosti i ozbiljnosti problema u sustavu azila država članica. Od država se očekuje da poduzmu sve potrebno kako bi prestankom privremenih mjera ponovno bile sposobne nositi se same sa svojim obvezama.

Riječ je o Odluci Vijeća o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Italije i Grčke, (EU) 2015/1523, od 14. rujna 2015. na temelju koje je potrebno premjestiti 40.000 podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu iz Italije (24.000) i Grčke (16.000) u druge države članice (s primjenom do 17. IX. 2017.) te o Odluci Vijeća o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Italije i Grčke, (EU) 2015/1601, od 22. rujna 2015. po kojoj je potrebno premjestiti 120.000 podnositelja zahtjeva za međunarodnu zaštitu u druge države članice (s primjenom do 26. IX. 2017.): iz Italije 15.600 osoba, iz Grčke 50.400 osoba, a 54.000 osoba po dodatno razrađenu ključu.

„...’premještanje’ znači transfer podnositelja zahtjeva s državnog područja države članice koja je prema kriterijima utvrđenima u poglavlju III. Uredbe (EU) br. 604/2013 navedena kao odgovorna za razmatranje njegova zahtjeva za međunarodnu zaštitu na državno područje države članice premještanja;...

«85

Uslijedile su i daljnje mjere vezane na novonastale okolnosti. Primjerice, kad su se u 2015. druge države članice, Austrija i Švedska, našle pod pritiscima velikog broja migranata, posegnulo se za privremenom suspenzijom mjera prema njima. Naime, Vijeće je donijelo:

1. *Provedbenu odluku Vijeća* o privremenoj suspenziji premještanja 30 % podnositelja zahtjeva dodijeljenih Austriji Odlukom Vijeća (EU) 2015/1601 o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Italije i Grčke. Relevantne odredbe 1. članka glase:

„Premještanje 1 065 podnositelja zahtjeva u Austriju dodijeljenih toj državi članici Odlukom Vijeća (EU) 2015/1601 suspendira se do [...] (datuma jednu godinu nakon datuma donošenja ove Provedbene odluke Vijeća)“⁸⁶

⁸⁵ Odluka Vijeća (EU) 2015/1601. od 22. rujna 2015. o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Italije i Grčke.

⁸⁶ *Isto*, čl. 1.

2. *Odluku Vijeća* o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Švedske u skladu s člankom 9. Odluke Vijeća (EU) 2015/1523 i člankom 9. Odluke Vijeća (EU) 2015/1601 o uvođenju privremenih mjera u području međunarodne zaštite u korist Italije i Grčke. Relevantne odredbe 2. članka glase: „...Obveze Švedske kao države članice premještanja u skladu s Odlukom Vijeća (EU) 2015/1523 i Odlukom Vijeća (EU) 2015/1601 suspendiraju se do ...”⁸⁷, to jest godinu dana od datuma donošenja Odluke Vijeća.

Tijekom razdoblja primjene privremenih mjera države primaju operativnu potporu radi pomaganja u suočavanju s iznimnim pritiskom na njihov sustav azila i migracija. Državi se prema potrebi pruža posebna potpora putem relevantnih aktivnosti koje koordinira EASO i, ako je potrebno, druge odgovarajuće agencije. Same države moraju poduzeti dodatne mjere te u zadanim rokovima od stupanja na snagu privremene mjere, koja se na nju odnosi, mora obavijestiti Vijeće i Komisiju o planu i koracima koje namjerava poduzeti radi osiguravanja učinkovitosti svojih sustava azila i migracije u nastavku ispunjavanja svojih obveza.

5. Rješavanje migrantskoga vala u 2015. kroz suradnju s Turskom

Radi smanjenja iznimnoga pritiska koji je na članice EU-a i Europu (gotovo) u cjelini učinio migracijski val u drugoj polovini 2015. godine, EU je u iznalaženju rješenja postigao dogovor s Turskom. Oblikovan je Akcijski plan EU-a i Turske, pokrenut 29. studenoga 2015., a radi njegove implementacije prezentirana je važna *Izjava EU-a i Turske* od 18. ožujka 2016. Njome su usuglašene konkretne provedbene mjere, od kojih su neke već i provedene, a za ostale je dogovorena operativna provedba:

- konstatirano je da je Turska otvorila svoje tržište rada Sirijcima pod privremenom zaštitom
- uvedeni su novi zahtjevi za vize za Sirijce i pripadnike drugih nacionalnosti
- turska obalna straža i policija povećale su mjere sigurnosti i poboljšana je razmjena informacija

⁸⁷ *Isto*, čl. 2.

- Europska unija počela je s isplatom tri milijarde eura iz instrumenta za izbjeglice u Turskoj za konkretne projekte
- postignut je napredak u radu na liberalizaciji viznoga režima te na pristupnim pregovorima uključujući otvaranje poglavlja 17
- Turska je 7. ožujka 2016. pristala na brzo vraćanje svih migranata koji iz Turske prelaze u Grčku, a kojima nije potrebna međunarodna zaštita, i primanje natrag svih nezakonitih migranata uhvaćenih u turskim vodama
- Turska i EU dogovorili su se i da će nastaviti pojačavati mjere protiv krijumčara migranata te pozdravili uspostavu aktivnosti NATO-a u Egejskom moru.

Radi zaustavljanja nezakonitih migracija iz Turske u EU dogovoreno je:

- da se, počevši od 20. ožujka 2016., vrate u Tursku novi nezakoniti migranti koji iz Turske prelaze na grčke otoke; pritom je nužno poštivati proceduru propisnu pravom EU-a i međunarodnim pravom i isključenje svake vrste kolektivnoga protjerivanja
- da će svi migranti biti zaštićeni u skladu s relevantnim međunarodnim standardima i poštujući načelo zabrane prisilnoga udaljavanja ili vraćanja
- da će migranti koji pristižu na grčke otoke biti propisno registrirani, a grčke će vlasti pojedinačno obraditi svaki zahtjev za azil u skladu s *Direktivom o postupcima azila* i u suradnji s UNHCR-om
- da se migranti koji ne podnesu zahtjev za azil ili za čiji se zahtjev za azil utvrdi da je neutemeljen ili nedopušten u skladu s navedenom direktivom vrate u Tursku
- da Turska i Grčka, uz pomoć institucija i agencija EU-a, poduzmu potrebne korake te dogovore sve potrebne bilateralne aranžmane, među ostalim od 20. ožujka 2016. nazočnost turskih službenika na grčkim otocima i grčkih službenika u Turskoj kako bi se osigurala veza i time olakšalo nesmetano funkcioniranje tih aranžmana
- da troškove operacija vraćanja nezakonitih migranata snosi EU
- da se za svakog Sirijca vraćenog s grčkih otoka u Tursku preseli jedan Sirijac iz Turske u EU uzimajući u obzir UN-ove kriterije ranjivosti.

Razrađena je provedba preseljenja te je predviđeno:

- da se uz pomoć Komisije, agencija EU-a i drugih država članica, kao i UNHCR-a, uspostavi mehanizam kako bi se osiguralo da se to načelo provodi od dana početka vraćanja
- da će prioritet imati migranti koji prethodno u EU nisu ušli niti pokušali ući nezakonito
- da će se preseljenje u okviru toga mehanizma prvo provesti u skladu s obvezama koje su države članice preuzele u zaključcima predstavnika vlada država članica, koji su se sastali u okviru Vijeća 20. srpnja 2015., u sklopu kojih je preostalo 18.000 mjesta za preseljenje
- da se dodatne potrebe za preseljenjem zadovolje putem sličnoga dobrovoljnoga aranžmana do najviše 54.000 dodatnih osoba
- da se predvidi i izmjena odluke o premještanju od 22. rujna 2015. kako bi se omogućilo da se sve obveze u pogledu preseljenja preuzete u okviru toga aranžmana oduzmu od nedodijeljenih mjesta iz te odluke kao i daljnje preispitivanje toga mehanizma.

Za sprječavanje novih pomorskih ili kopnenih ruta za nezakonitu migraciju usuglašeno je da će Turska poduzeti sve potrebne mjere za sprječavanje novih pomorskih ili kopnenih ruta koje bi se otvorile iz Turske u EU te će u tu svrhu surađivati sa susjednim državama, kao i s EU-om.

Aktiviranje dobrovoljnog humanitarnog plana prihvata predviđeno je kada se nezakoniti prelasci granice između Turske i EU-a znatno i održivo smanje, a države članice EU-a dobrovoljno će doprinositi realizaciji toga plana.

Nadalje, razrađeni su ustupci prema Turskoj u pogledu viznoga režima kao i dodatno ubrzanje isplate prvotno dodijeljene tri milijarde eura iz instrumenta za izbjeglice u Turskoj kao i financiranje dodatnih projekata za osobe pod privremenom zaštitom identificirane zahvaljujući brzim informacijama iz Turske. Prednost je dana konkretnim projektima za izbjeglice, osobito u području zdravstva, obrazovanja, infrastrukture, prehrane i drugih troškova života, koje se može brzo financirati iz toga instrumenta.

Kada se u potpunosti iskoriste predviđena sredstva i ako se ispune preuzete obveze, EU će do kraja 2018. mobilizirati dodatna sredstva u iznosu od dodatne tri milijarde eura.

U svojim aktivnostima eksternalizacije EU i države članice rade s Turskom na zajedničkim projektima za poboljšanje humanitarnih uvjeta u Siriji, posebno u određenim područjima blizu turske granice, čime bi se lokalnom stanovništvu i izbjeglicama omogućio život na sigurnijim prostorima. Sukladno dogovoru podnose se mjesečna izvješća (*Operativna provedba izjava EU i Turske*) s relevantnim podacima, evidencijom povrata iz Grčke u Tursku, FRONTEX-a i EASO implementacije.

6. Europska unija u mijeni

6.1. Može li se očuvati nadnacionalno uređenje sustava azila i željena ideja ravnoteže zaštite izbjeglica i nadzora imigracija?

Europski sustav rješavanja izbjegličkoga pitanja te u sklopu njega sustav azila, koji je jedan od najnaprednijih subregionalnih sustava kako u zakonodavnom tako i u političkom smislu, našao se pod pritiskom koji se dodatno multiplicira i zbog želje izbjeglica da svoj izbjeglički status, i to prije svega putem instituta azila, žele rješavati u najrazvijenijim zemljama EU-a. Slabost je i činjenica da je na razini Europske zajednice (EZ), kasnije Europske unije (EU), uspostava zajedničke politike azila i zajedničkoga europskoga sustava azila neujednačena. Na žalost, na temelju 33. i 36. članka Dublinske (III) uredbe i utvrđena prijedloga mnoge države članice nisu voljne dijeliti odgovornost premještanja izbjeglica iz država članica koje su na granici svojih mogućnosti za prihvatom (Italija, Grčka) na područje drugih članica. Članice posežu za svojim rješenjima i sve je više novih restriktivnih nacionalnih politika koje imaju za cilj sprječavanje nezakonitih migracija i zlouporabu sustava azila. Slijedom toga gubi se mogućnost ostvarenja ideje o uravnoteženoj zaštiti izbjeglica i nadzoru imigracija. Stoga nadnacionalno uređenje sustava azila već u toj bitci posustaje pred željom država članica za sve većom kontrolom ulaska i boravka stranaca na svojem teritoriju.

6.2. Svjetski humanitarni sustav suočava se s izazovima bez presedana

Istodobno se i sam svjetski humanitarni sustav suočava s izazovima bez presedana. Oružani sukobi i humanitarne krize događaju se u svim dijelovima svijeta, što je rezultiralo najvećom izbjegličkom krizom od Drugoga svjetskoga rata. Aktivno je gotovo 40 oružanih sukoba u svijetu. I dok se žarišta sukoba, poput Sirije, Libije, Iraka, Jemena i Somalije ne smiruju, prirodne katastrofe (suše, poplave, siromaštvo i glad) čine da je sve više ljudi kojima je potrebna pomoć.

Više nego ikada postoji potreba pozivanja i suradnje na razini cijele međunarodne zajednice. Nijedna država svijeta ne može sama riješiti problem izbjeglih osoba, kako je to konstatirano prilikom kodifikacije sustava u *Konvenciji o statusu izbjeglica* 1951. godine. *Konvencija* računa, kako je to uostalom i činjeno u njezinoj primjeni prilikom zbrinjavanja izbjeglih i raseljenih osoba poslije Drugoga svjetskoga rata, da se prije svega pitanje izbjeglica rješava uz primjenu načela međunarodne solidarnosti, kao i preseljenjem u okviru mandata UNHCR-a uz ravnomjernu podjelu odgovornosti među članicama UN-a, odnosno državama svijeta, za što su potrebne rezolucije i odluke UN-a. Samo s punim angažmanom možemo postići stabilnost, mir i sigurnost te osigurati da ne bude razloga za prisilne migracije te omogućiti da se raseljene osobe vrate u svoje domovine. Međunarodna zajednica putem UN-a stvara pretpostavke i instrumente da se svi ti odnosi među ljudima, narodima i državama rješavaju polazeći od načela međunarodnoga prava o prijateljskim odnosima i suradnji u skladu s Poveljom UN-a. Naime, za međunarodnu su zajednicu mir, sigurnost i stabilnost ne samo općedruštvene vrjednote već i temeljne pretpostavke za ostvarivanje sveukupnoga društvenoga i individualnoga prosperiteta. Ista je odredba unesena u *Deklaraciju o načelima međunarodnog prava* o prijateljskim odnosima i suradnji između država u skladu s *Poveljom Ujedinjenih naroda – dodatak Rezoluciji Opće skupštine UN-a, 2625 (XXV)* od 24. listopada 1970.

Zaključak

Pravno uređivanje problema izbjeglica, a time i pitanja koja su povezana s traženjem, odobravanjem i uživanjem azila, veoma je složeno i slojevito pitanje u ostvarivanju ljudskih prava i sloboda čovjeka u iznimnim i teškim situacijama. Ta su pitanja u naravi stvari osobito značajna jer se povrjedom ljudskih prava i temeljnih sloboda čovjeka povrjeđuju ideali, vrijednote i slobode kako međunarodne zajednice, tako i zemlje podrijetla iz koje potječe izbjeglica, odnosno tražitelj azila, te zemlje koja ga prihvaća zbog čega treba pravno urediti njegov status te ostala prava, obveze i odgovornosti.

Slijedom toga neizbježno je da se ovo područje društvenih odnosa uređuje normama međunarodnoga, kontinentalnoga i supkontinentalnoga prava, ali i unutrašnjega nacionalnoga prava pojedinih država. Sveukupnost pravnih propisa kojima se uređuju ta pitanja čine pravne izvore izbjegličkoga i azilnoga prava.

U regulaciji, ostvarivanju i zaštiti izbjegličkoga i azilnoga prava države prihvata imaju kako aktivnu tako i pasivnu ulogu. Temeljni problem koji je u tim odnosima (reguliranja, ostvarivanja i zaštite ljudskih prava i sloboda izbjeglica) proizlazi iz same činjenice da je riječ o manjinskim skupinama u odnosu na ukupno stanovništvo države prihvata čija su ljudska prava i slobode teško narušena i ugrožena, a među njima i ona koja se svugdje smatraju temeljna i osnovna kao što su pravo na život, slobodu, zaštitu od mučenja, nečovječnoga i ponižavajućega postupanja ili kažnjavanja. Zbog toga prilikom reguliranja njihova položaja, prava, obveza i odgovornosti, zatim ostvarivanja i zaštite, države prihvata primjenjuju posebne mjere (pozitivnu diskriminaciju) da bi zaštitile njihovo ljudsko dostojanstvo i osobnosti i u tim teškim životnim situacijama.

Republika Hrvatska je pitanja izbjegličkih i azilnih odnosa pravno uredila cjelovito i veoma moderno, u skladu sa svojim *Ustavom* te međunarodnim izvorima nadnacionalnoga i kontinentalnoga prava, napose u skladu s pravnim izvorima koje je uređujući ovu problematiku donijelo Vijeće Europe te nadležna tijela EU-a. Najznačajnije je odredbe preuzela i ugradila u svoj *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti*, što joj omogućuje da i u uvjetima masovna priljeva izbjeglica na njezine granice postupa u skladu sa „svojim“

zakonom poštujući načela humanosti i solidarnosti te zaštite ljudskih prava i sloboda i ove kategorije ljudi u skladu s najvišim vrijednotama demokratskoga društva, društva ljudskih prava i sloboda, vladavine prava, pravne sigurnosti, ali i humanosti i solidarnosti.

Europska je unija u mijeni i pitanje je može li se sačuvati njezino supkontinentalno, nadnacionalno uređenje sustava azila, kao željena ideja ravnoteže zaštite izbjeglica i nadzora imigracija. Posljedično nadnacionalno uređenje sustava azila već u toj bitci posustaje pred željom država članice za sve većom kontrolom ulaska i boravka stranaca na svojem teritoriju i odluke da odobranje azila ostane samo na nacionalnoj razini.

Ivana Sivrić ♦ Silvana Marić-Tokić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

ivanasivric0@gmail.com – ssillvana@gmail.com

UDK: 070.11

179.1

314.7

Pregledni članak

ETIKA ODGOVORNOSTI I ETIKA UVJERENJA MEDIJA U SUVREMENIM PROCESIMA MIGRACIJE STANOVNIŠTVA RADI POSTIZANJA KULTURNE INTEGRACIJE

Sažetak

Mediji su refleksija društvene stvarnosti. Kroz povijest se mijenjalo i značenje i uloga medija. U teoriji se naglašava da postoje dvije faze razvoja društvene misli i odnosa spram medija. Prva faza predstavlja vremensko razdoblje do pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. U toj fazi dolazi do nastanka i razvoja pojedinih medija kao što su film, radio, telefon te mnogih društvenih promjena i društvenoga determinizma koji djeluje u smjeru proizvodnje, podjele rada, odnosno razvoja ekonomije kao dominantne društvene djelatnosti. S daljnjim razvojem društva, znanosti i tehnologije dolazi do pomicanja i razumijevanja ekonomije kao temeljne društvene djelatnosti. Društvo se sve više okreće ka kulturi u kojoj mediji čine važan socijalizacijski agens. Ova druga faza dominantna je i danas. Posebna pozornost posvećena je razvoju televizije koju Marshall McLuhan naziva „produžetkom ljudskog tijela“. Do tada su postojala ozbiljnija promišljanja teorije o medijima kod predstavnika Frankfurtske škole i teoretičara V. Benjamina. McLuhan je svojim razumijevanjem medija da su oni „učinili svijet globalnim selom“ učinio prekretnicu u poimanju medija. Kako je značaj i moć masovnih medija postao nezaobilazan segment ljudskoga postojanja i kulture življenja, tako se pojavila potreba za definiranjem odgovornosti, etike i moralne prosudbe uloge i rada medija. Pitamo se je li pojava novih medija smanjila društveni značaj i kritičnost publike te dovela do samootuđenja čovjeka. Mijenja se i konvergencija medija te ih više ne percipiramo samo kao sredstva prijenosa informacija, već kao čimbenik koji utječe na društvo i postavlja temelje novih vrijednosti i načela kojima teži suvremeni čovjek. Suvremeni procesi migracije stanovništva dominantne su teme kojima se mediji u posljednje vrijeme bave. Pitamo se jesu li mediji više etički uvjerljivi kada nas pozivaju na kulturnu i socijalnu integraciju migranata ili su medijski odgo-

vorni u svojim izvješćivanjima. Služe li mediji kao produžetak ljudskoga razmišljanja i djelovanja ili kao vodiči i medijatori kulturne stvarnosti u kojoj su građani postali pasivni i neaktivni sudionici političkih, ekonomskih, socijalnih i migracijskih procesa i promjena. Max Weber prema tome razlikuje dvije vrste odgovornosti na koje poziva medije. Razlikuje etiku odgovornosti i etiku uvjerenja. Prosuduju li mediji ispravnost djelovanja ponajprije prema predvidivim posljedicama ili vrjednuju ispravnost djelovanja na temelju uvjerenja, ključna su pitanja kojima se bavimo u ovome radu.

Ključne riječi: masovni mediji, suvremeni migracijski procesi, kultura, integracija, etika odgovornosti, medijska etika, moralna prosuđivanja

ETHICS OF RESPONSIBILITY AND ETHICS OF MEDIA CONVICTION IN CONTEMPORARY MIGRATION PROCESSES FOR THE PURPOSE OF ATTAINING CULTURAL INTEGRATION

Abstract

The media are a reflection of social reality. The significance and the role of media have changed throughout history. It is emphasized in theory that two phases of social thought and relationship towards media exist. The first phase represents the time period until the 1950's. That phase is marked by the emergence and development of certain media such as the film, radio, telephone and many social changes and social determinism which operated in the direction of manufacturing, labour division, i.e. the development of economy as a dominant social trade. With further development of the society, science and technology comes a shift in understanding the economy as a basic social trade. The society is now turning toward a culture in which the media are an important socialization agent. This second phase is dominant even today. Special attention is given to the development of television which Marshall McLuhan calls "an extension of the human body". Until then, more serious thinking about the theory of the media were given by the representatives of the Frankfurt School and V. Benjamin. McLuhan made a turning point in media comprehension with his thought that the media "have made the world a global village". As the power and importance of mass-media became not only an unavoidable segment of human existence but also a culture of living, so emerged a need to define the responsibility, ethics and moral judgement of the role and doings of the media. We ask ourselves whether the emergence of new media has lowered the social importance and critical thinking of the public and led to alienation of man. The convergence of media is also changing and we do not perceive them just as means of information transmission anymore, but also as a factor which influences the society and which sets foundations to new values and principles which the contemporary man strives for. The contemporary processes

of population migration are the dominant themes the media are employed with lately. We ask ourselves whether the media are more ethically convincing when they call for cultural and social integration of the migrants or are they responsible in their reports. Do the media serve as an extension of human thinking and acting or as guides and mediators of cultural reality in which the citizens have become passive participants of political, economic, social and migration processes and changes? Max Weber distinguishes two types of responsibility which he urges the media obey. He distinguishes between the ethics of responsibility and the ethics of conviction. Do the media judge correctly the integrity of work, notably according to foreseeable consequences or do they evaluate the integrity of work based on conviction are the key question that are dealt with in this paper.

Key words: mass-media, contemporary migration processes, culture, integration, ethics of responsibility, media ethics, moral judgement

Uvodna kontekstualizacija problema

Klasična pitanja odnosa medija i društva, socijalizacijskih, gospodarskih, ekonomskih, političkih utjecaja i društvene uloge medija bivaju uvijek revitalizirana i aktualizirana kada su potaknuta određenim društvenim promjenama. Takve promjene o kojima je u ovome radu riječ migracijska su kriza, novi suvremeni procesi i kulturni relativizam. To podrazumijeva da su svi pogledi na svijet jednako ispravni te da je istina relativna. Stoga su sve važne dimenzije ljudskoga iskustva, uključujući moralnost i etiku, sve rjeđe univerzalna kategorija, a više prilagodljiva i promjenjiva. Povijest i povijesni trenutci putem kojih spoznajemo paradigmu jednoga vremena i njegove vrijednosne i etičke elemente, način je na koji shvaćamo promjene, ljude, kulturološke matrice.

Povijesne činjenice pomažu nam da ih usporedimo i prilagodimo suvremenim kulturnim i ideološkim promjenama. Kulturni relativizam uči nas da nijedna društvena zajednica ne može ili ne mora biti mjerilo vrijednosti drugih zajednica te da svaka ima vlastita kulturna obilježja koja su nemjerljiva i ne treba ih uspoređivati s drugima, jedino ako to nije primaran cilj neke društvene zajednice, obično u kontekstu boljitka svoje zajednice u usporedbi s „boljom“. U sažetku su predstavljene dvije faze razvoja društvene misli i odnosa spram medija. Kako bismo mogli shvatiti problem izbjegličke krize, nagle migracije stanovništva i uloge medija u tom društvenom procesu, potrebne su nam povijesne činjenice koje prikazuju vrijeme i prom-

jene kretanja medija. Potrebno je shvatiti kritičku teoriju društva počevši od njemačkih neomarksističkih filozofa okupljenih oko Frankfurtske škole pa do suvremenih teorija poimanja masovnih medija.

Razvoj društvene misli i njezin odnos s medijima prikazan je, kao što smo već istaknuli, u dvjema fazama. Prva faza počinje dvadesetih godina i traje sve do pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Za nju je karakteristično da je utjecaj medija na društvo prikazan kao sredstvo u rukama kapitala, odnosno ekonomija se nametnula kao dominantna sfera društva. Zanimljivo je istaknuti da se u ovom razdoblju prve etape događa nagao tehnološki i inovativni razvoj. U medijima dolazi do pojave filma, radija, televizije, telefona. Istaknuti predstavnici Frankfurtske škole u to vrijeme bili su Adorno i Horkhajmer koji su se najviše isticali pisanjem o medijima i pojavi masovne kulture. U djelu *Mediji i društvena teorija* Ljubomir Maširević ističe sljedeće:

Krajem četrdesetih godina dvadesetog veka, pojavljuje se njihova knjiga *Dijalektika prosvetiteljstva*, u kojoj iznose svoje ključne teorijske stavove u vezi medija, upotrebljavajući termin 'kulturna industrija', kako bi označili masovnu kulturu koja se formirala putem masovnih medija. (...) Ova dvojica Frankfurtova također uočavaju društvene posljedice razvoja medija. Posljedice su negativne po društvo, baš kao i slučaju V. Benjamina. Novi mediji smanjuju kritičku moć pojedinca, podstiču zavisničko i prilagođeno ponašanje ljudi i sprečavaju razvoj autonomnih ličnosti. Pored ovih loših efekata, kulturna industrija kojoj se ljudi prepuštaju u svom slobodnom vremenu, predstavlja samo produžetak radnog dana pojedinca.¹

Prva faza razvoja društvene misli nastaje u vremenu industrijalizacije gdje se kapital i ekonomija doživljavaju kao dominantne društvene sfere. Nova faza društvenoga razvoja tumači medije kao kreatore i modifikatore društvene dominacije. Takav je kontekst razumljiv i u jednoj i drugoj fazi jer je stavljen u kontekst vremena i događaja koji su obilježili navedeno razdoblje i valorizirali određene društvene sfere.

U postmodernom vremenu dogodili su se razni tehnološki izumi: pojavio se telefon, televizija, računalno, internet. Te su nas inovacije dovele do novoga pojma – informacijsko doba. Informacija postaje roba, ekonomija s kojom se trguje. S druge strane, to je sredstvo informiranja, obrazovanja, komunikacije, kupovine. „Bez analize preobrazbe kultura pod novim elektronskim komuni-

¹ Ljubomir MAŠIREVIĆ, „Mediji i društvena teorija“, *Zbornik Fakulteta dramskih umetnosti*, 2004. – 2005., br. 8. – 9, str. 301. – 310.

kacijskim sustavom, celokupna analiza informacionog društva bila bi u osnovi promašena.“²

Nastupilo je novo vrijeme u kojem tehnologija i mediji zamjenjuju industrijsku proizvodnju i ekonomiju kao dotadašnji primarni oblik organizacije društvene sfere.

1. Funkcije medija unutar sustava etike

Masovni mediji imaju zadaću poštivati i uvažavati interese i potrebe građana, služiti kao protok društvenih informacija i kao protok demokratskih procesa. Stoga su točne i pouzdane informacije, objektivnost i nepristranost temeljni etički uvjeti na kojima bi se novinarstvo trebalo zasnivati.

Pored toga, medijski su radnici osobe koje su zadužene za prijenos kulturnih vrijednosti, informacija. Medijski radnici određuju standarde za koje smatraju da su potrebni i minimalni za ostvarenje društveno važnog rada i odgovornosti prema tome radu.

Neovisno o izvoru informacija društvo ima pravo očekivati određenu razinu etičkoga ponašanja od svojih medijskih institucija, a ako to ne dobije, dolazi do krize povjerenja između institucija i same javnosti. U tom se smislu etička očekivanja mogu mijenjati i varirati, a ovisе o ulozi medijskoga radnika. Javnost očekuje od novinara da im pruži sve relevantne i istinite informacije, osim ako nije ugrožen vitalni nacionalni interes države, neki važan razlog koji bi spriječio protok informacija ili onemogućio objavu određenih informacija.

U vremenu u kojem se gotovo svakodnevno izvješćuje o terorističkim napadima u Europi, o masovnom valu migracije stanovnika afričkih i azijskih zemalja, među kojima se nalaze i potencijalni teroristi, informacija nije zanemariva, odnosno ta informacija stvara određen vrijednosni sud i promišljanje. Takve informacije, pogotovo u područjima gdje borave migranti ili se nalaze u tranzitu, mogu predstavljati potencijalnu opasnost kako za lokalno stanovništvo tako i za migrante. Kada je riječ o migrantima koji su izbjegli jer su pogođeni ratnim uvjetima, prema međunarodnom pravu i UN-ovoj općoj deklaraciji, kaže se da svatko ima pravo tražiti i uživati sklonište u drugim zemljama pred progonima te da im je svaka država dužna osigu-

² Manuel CASTELLS, *Uspón umreženog društva*, Zagreb, 2000., str. 358.

rati azil. Međutim, migracijska kriza za sobom donosi i ekonomsko-radne migrante koji su se priključili valu ratne migracije i krenuli iz svoje države u države s povoljnijim ekonomskim mogućnostima. Jedna od rečenica koja oslikava migracijska kretanja onoga dijela stanovništva koji je ekonomski i materijalno zbrinut i u vlastitoj zemlji kaže: „Međutim saznanje da se negdje radi puno bolje te da iz takve sredine dolazi poziv za odlazak – jest izgleda presudno.“³ Dio medija iz pojedinih europskih i svjetskih zemalja svojim izvješćima o potrebi za radnom snagom „poziva“ te emigrante na dolazak u zemlju. U ovu skupinu možda spada manji broj zemalja, ali puno veći broj zemalja nije pripremljen i nema otvoreno tržište za priljev velikoga broja migranata. Takvi migranti, prema međunarodnom pravu, nemaju pravo na azil i mogu biti deportirani u svoje zemlje ili najbliže države gdje im sigurnost nije ugrožena.

S obzirom na to da se uvijek za vrijeme ekonomskih, gospodarskih, ratnih ili klimatskih katastrofa događaju krizna stanja, u njima pojedinci ponekad vide priliku za uspjehom, lakom zaradom, kriminalom. Prirodne katastrofe pogodne su za provođenje kriminogenih učinaka jer takvo je stanje u državi obično prikaz totalne društvene nekontrolle. Potresi, poplave, cunamiji i druge nepogode ostavljaju za sobom velike materijalne štete, gubitke velikoga broja stanovnika, nereda i totalni kolaps u društvu. Neki u tim nepredvidivim i nesretnim trenucima vide mogućnost lake zarade i kriminala.

Krijumčarenje ljudima dolazi u paketu s nemilim događajima gdje stradali, žrtve, nisu svjesni teškog kaznenog djela jer se ono događa u neprimjerenim i nemoralnim okolnostima u kojima skupine krijumčara postaju spasitelji koji pružaju pomoć u novonastalim okolnostima. Ne tako davno primjer takva stradanja ljudi i djece uslijed potresa dogodio se na Haitiju, gdje su mediji izvješćivali o neprimjerenim događajima, trgovini ljudima, krađama. Tadašnji regionalni UNICEF-ov savjetnik Jean-Luc Legrand upozoravao je u medijima na umreženu trgovinu djecom, na slabosti države, na lošu politiku i koordinaciju na terenu nakon potresa te krijumčarenje i nestanak većega broja djece iz bolnica i s pogođenih područja.⁴ Činjenica je da su ovakvi događaji učestaliji

³ Mirjana ADAMOVIĆ – Silva MEŽNARIĆ, „Potencijalni i stvarni ‘odljev’ znanstvenog pomlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje“, *Revija za sociologiju*, god. XXXIV., 2003., br. 3. – 4., str. 158.

⁴ Usp. „Haiti: Iz bolnica nestalo 15 djece“, *www.rtrs.rs*, 22. I. 2010., <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=15116>, (28. II. 2017.).

u siromašnijim zemljama koje su, neovisno o prirodnim katastrofama, nerijetko pogođene drugim ekonomskim, gospodarskim i socijalnim problemima koji se onda samo prelijevaju s jednoga na drugi. Nedavno izvješćivanje o stanju na Haitiju također govori u prilog tomu da je ta zemlja pored stradanja gotovo 250.000 ljudi za vrijeme potresa i milijun i pol ljudi koji su ostali bez krova nad glavom i dalje zemlja koja se bori sa siromaštvom, glađu, kolerom i slabom zdravstvenom skrbi te političkim previranjima.⁵

Za razliku od prirodnih katastrofa, ratne katastrofe izazivaju vrlo teška krizna stanja jer dovode u prvome redu do ugrožavanja ljudskih života, ali i svih drugih vrijednosti civilizacijskoga društva. Uzrok tomu je nehumano ponašanje čovjeka. Rat u Bosni i Hercegovini najbolji je i najbliži primjer. Za vrijeme rata s bosanskohercegovačkih su prostora pristizala medijska izvješća koja nisu govorila samo o krijumčarenju ljudi i trgovini organima već i porastu kriminala kod domaćega stanovništva, o maloljetničkoj delinkvenciji i sličnim problemima. Uzrok takvu ponašanju može biti višestruk. Prije svega to je kolaps sustava, neimaština, potreba za osnovnim egzistencijalnim stvarima, a potom znatiželja koja je obično razlog pojave maloljetničkoga delinkventnoga ponašanja. Prema podacima Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova u razdoblju od 1992. do 1997. godine u sedam županija u Federaciji Bosni i Hercegovini zabilježeno je 4.702 kaznenih djela koja su počinili maloljetne osobe.⁶

Kada promatramo aktualne migracije stanovništva posljednjih godina, vidimo da se u medijskoj praksi prikazuje velik broj prijevara kod nezakonitih prijelaza preko državne granice uz novčanu protuuslugu, što obično loše završi. Praksa je pokazala da obično bivaju prevareni, pokradeni ili pak izbačeni iz brodova, kamiona i prije nego li dođu do željena cilja, do „obećane zemlje“.⁷ Postoji i još jedan segment inkorporiranosti kriminala s pojavom imigranata. Naime, bogati poduzetnici Europske unije u suradnji s agencijama

⁵ Vidi „Ovogodišnji dosje Talijasnog karitasa posvećen Haitiju“, *Katolička tiskovna agencija Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine*, 13. I. 2017., <http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=67106>, (28. II. 2017.).

⁶ Usp. Dženana KARUP, „Djeca podzemlja“, *BH dani*, 9. XI. 1998., <https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/88/tekst388.htm>, (28. II. 2017.).

⁷ Vidi „U brodolomu stradalo 11 migranata, među njima četiri bebe i dvoje djece“, *www.mojportal.ba*, 1. XI. 2015., <http://www.mojportal.ba/novost/220902/U-brodolomu-stradalo-11-migranata-medu-njima-cetiri-bebe-i-dvoje-djece>, (28. II. 2017.).

za zapošljavanje također predstavljaju „produženu ruku“ iskorištavanja ilegalne imigracije. U ilegalnim migrantima vide jeftinu radnu snagu, smanjenje troškova poslovanja i vlastiti profit.

No nažalost, statistike pokazuju da od ukupne mase ljudi koji pod svaku cijenu kreću na put prema „zemljama svojih snova“ do cilja stiže njih samo oko 30%. Veliki broj ljudi, s obzirom da se radi o osobama koje nisu prethodno ispunile sve uvjete za ulazak u ciljanu zemlju kao ni uvjete za prelazak preko teritorija tranzitnih zemalja bude na jednoj od etapa svog putovanja zaustavljen i vraćen u državu iz koje su krenuli ili u državu iz koje su neposredno ušli na teritorij zemlje u kojoj su otkriveni kao ilegalni imigranti. Zbog istih razloga, zbog nepoštivanja propisa Republike Hrvatske u zemlje polazišta ili u susjedne zemlje, tijekom proteklih šest godina vraćeno je gotovo 20.000 ilegalnih imigranata. Dakako, poštujući međunarodne konvencije, odnosno civilizirana pravila ponašanja hrvatska policija nije ni u kom slučaju vraćala ljude u zemlje u kojima bi na bilo koji način bila ugrožena njihova temeljna ljudska prava. Kako se uglavnom radi o državljanima dalekih zemalja koji se, posebno kao ilegalni putnici, teško mogu snaći sami na tako dugim putovanjima oni najčešće postaju žrtve dobro organiziranih međunarodnih krijumčarskih skupina kojima plaćaju ogromne naknade, ponekad ulažu i cijelu svoju imovinu nadajući se da će ih uspješno dovesti do željnog cilja.⁸

Prisutnost azilanata u zemljama koje pružaju azil popraćeno je raznim stereotipima i iskazivanjem negativnih i odbojnih stavova. Razlog takvu ponašanju domaćega stanovništva prema drugima, potrebitima i drukčijima je višeznačajan. Međutim, odgovornost medija u tim kriznim situacijama prepoznata je kao elementarna potreba da se društvo senzibilizira prema azilantima kako bi im se pružila primjerena zaštita ili prema migrantima kako bi im se omogućila bolja ekonomska i socijalna adaptacija na sredinu u kojoj počinju graditi novi život. S jedne strane, politika medija mora biti usmjerena na pomoć i suradnju, a s druge strane mora odgovorno i jasno voditi računa o rizicima koji postoje dolaskom novih kultura, civilizacija, protoka roba i mogućega kriminala.⁹

S obzirom na to da se u situacijama prirodnih i ratnih katastrofa pojedinci vide svoj izvor zarade pa se povećava i broj kriminogenih djela, jasno je da je odgovornost i pojačan nadzor i izvješćivanje medija presudno za održivu stabilnost društva. Stoga je velika odgovornost na onima koji izvjestiteljima, novinarima i svim medijskim radnicima daju prve informacije s terena. Naime,

⁸ Božena KATANEC, „Migracija kao globalni i lokalni problem“, *ART-e-FACT*, http://artefact.mi2.hr/_a01/lang_hr/report_katanec_hr.htm, (1. III. 2017.).

⁹ Usp. Milanka MIKOVIĆ, *Maloljetnička delikvencija i socijalni rad*, Sarajevo, 2004., str. 76. – 77.

one mogu pogoršati već napetu situaciju među lokalnim stanovništvom, ali i stabilizirati i senzibilizirati stanovništvo.

Već je 2000-te godine iskusni poznavatelj međunarodnih političkih odnosa profesor Radovan Vukadinović isticao i prognozirao sadašnje probleme ilegalnih migracija, trgovinu oružjem, prostituciju, širenje zaraznih bolesti, droge, terorizma. Nazvao ih je novim velikim izazovima i opasnostima globalnoga doba.

Radajući se na postojećim razlikama i nemogućnostima rješavanja, neki od tih problema napadati će ponajprije razvijene zemlje koje će pokušavati pronaći sredstva za borbu protiv ovih negativnosti. No, i uz sve jačanje sredstava međunarodnog ili pak regionalnog djelovanja, očito je da je riječ o korijenima koji su duboko utkani u današnji svijet podjele, bogatstva i bijede, nesporazuma i besperspektivnosti, koja sve više zahvaća golemo prostranstvo zemalja u razvoju.¹⁰

Nadalje, profesor Vukadinović smatra da se najčešći uzroci migracija i terorizma pronalaze u gospodarskom i socijalnom stanju zemalja. „Radikalni pokreti, bilo vjerskog bilo nekog drugog karaktera, upravo u tom velikom rezervoaru neimaštine i bespuća moći će uvijek tražiti svoje sljedbenike, a glavni strateški cilj će im biti destabilizacija razvijenog i bogatog dijela planete.“¹¹

Prognoze i proročanstva o tome kakvo nam vrijeme za život slijedi nije moguće predvidjeti. O tome možemo samo nagađati, ali ono što je sigurno jest to da se institucije ne ponašaju neetički, nego ljudi u tim institucijama te da zajedništvom, solidarnošću i uzajamnim radom svih institucija na lokalnoj, regionalnoj i globalnoj razini možemo utjecati na bolju, sigurniju i kvalitetniju izgradnju života. Stoga svaka institucija, a tako i mediji, ima svoje odgovornosti u ovom globalnom procesu.

2. Društvena odgovornost u medijima

Za većinu medijskih djelatnika i novinara objektivnost kao pojam prije svega znači nepristranost, istinitost i posvećenost koja ne tolerira iskrivljavanjâ bilo kakve vrste. Za razliku od takva gledišta, postoje suprotne tvrdnje koje kažu da je objektivnost iluzija i da ju pojmovno ovako definiranu

¹⁰ Radovan VUKADINOVIĆ, *Međunarodni odnosi od hladnog rata do globalnog poretka*, Zagreb, 2001., str. 417.

¹¹ *Isto*, str. 417.

kao nepristranu teško možemo ostvariti. Potom su je prilagodili suvremenim shvaćanjima objektivnosti koja zahtijeva od novinara ili bilo kojeg medijskog djelatnika da svoje osobne simpatije i subjektivna promišljanja uspije odvojiti i u sebi zatomiti. Nft vodilja mora biti odgovoran izvor i realno stanje stvari o kojem se izvješćuje.¹²

U demokratskom društvu medijski djelatnici, izvjestitelji i novinari podliježu više samokontroli i vlastitim promišljanjima etike odgovornosti jer su pravna ograničenja relativna i pravno labavo pojašnjenja. Stoga se oslanjamo na vlastite etičke odgovornosti. U tom kontekstu i u demokratskom društvu autonomija medija podrazumijeva objektivno izvješćivanje o aktualnu stanju, obrazovanje najširega sloja stanovništva te prikazivanje razonode i zabave u najširem smislu. Funkcija je etike u novinarstvu stvoriti obvezu ondje gdje izostanu drugi resursi, a to su pravo i tržište. Drugim riječima, moral je prikazan u funkciji stabilizacije socijalne interakcije.¹³

„U novinarstvu etika znači pitanje o novinarski ispravnom i dobrom. Pri tome su ključne i funkcije koje se unutar nekog društva pripisuju masovnim medijima. Novinarstvo u demokraciji ima javnu zadaću. Ono treba pribaviti i širiti informacije o stvarima od javnog interesa, o tome zauzeti stav i kritizirati kako bi se utjecalo na proces formiranja mišljenja.“¹⁴

Pojmu društvene odgovornosti doprinijeli su povijesni trendovi. U literaturi se navodi pet povijesnih trendova. Prvi trend sigurno je industrijska revolucija (slobodniji protok robe, informacija, nepostojanje dotadašnjeg oblika kontrole medija), zatim ekonomski trend gdje društvena odgovornost stoji naspram ekonomskoj profitabilnosti. Treći povijesni trend koji je utjecao na uspostavu pojma društvene odgovornosti jest pojava intelektualnog i obrazovnog medijskog kadra koji je prepoznao potrebu uspostavljanja etičkih standarda u svakoj oblasti rada i provedbu minimalnih etičkih odgovornosti u kolektivnom sektoru.

Četvrti povijesni trend sigurno su novinarske škole u kojima se od medijskih radnika zahtijevalo stjecanje i učenje medijskih vještina i kompetencija u

¹² Usp. Mitchell STEPHENS, *A History of News: From the Drum to the Satellite*, New York, 1988., str. 262. – 268.

¹³ Usp. Michael KUNCZIK – Astrid ZIPFEL, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zagreb, 2004., str. 104.

¹⁴ *Isto*, str. 104.

uporabi medija, ali i učenje o medijskim regulacijama te o kolektivnoj odgovornosti. Takav trend u kojem je profesionalnost primaran temelj društvene odgovornosti i objektivnosti doveo je i do razvoja cjelokupne društvene svijesti i poimanja važnosti i uloge medija u društvu. U to vrijeme utemeljuju se prvi novinarski etički kodeksi (*American Society of Newspaper Edition*), principi za elektroničke medije, etički standardi i slično.

Naposljetku, ideja društvene odgovornosti, kako je u literaturi nazivaju, značajniju je ulogu dobila nakon Drugoga svjetskoga rata, a odnosila se na slobodu i odgovornost tiska. Tada su formirane obveze i funkcije medija prema društvenoj odgovornosti i etici izvješćivanja u medijima, ali i reklamnoj i zabavnoj industriji.¹⁵

3. Etika uvjerenja i etika odgovornosti u novinarstvu

Weber razlikuje dvije etičke maksime. To su etika odgovornosti i etika uvjerenja. U svom djelu *Politika kao poziv* Weber analizira političko i novinarsko djelovanje. Weber kroz različite profesije promišlja o odgovornosti prema posljedicama vlastitoga djelovanja. Etiku uvjerenja naziva još i *etikom poziva* dok etiku odgovornosti poistovjećuje s korisnom, utilitarnom etikom. „Za ilustraciju etike uvjerenja Weber daje religioznu maksimu: kršćanin postupa ispravno, a uspjeh dolazi od Boga. Iz ovoga se zaključuje da je tu važna isključivo namjera, a ne i posljedice. Za razliku od ove etike, etika odgovornosti polazi od toga da ‘čovjek za (predvidive) posljedice svog djelovanja mora biti odgovoran’.“¹⁶

Osobe koje djeluju svrhovito racionalno njima odgovara etika odgovornosti. Weber je obično pripisuje političarima dok etika uvjerenja odgovara osobama koje djeluju vrijednosno racionalno. Weber ovakvu etiku uvjerenja pripisuje novinarima jer smatra da oni za razliku od političara s kojima ih uspoređuje odbijaju odgovornost za posljedice vlastitoga djelovanja. Sva ova djelovanja i promišljanja idu u smjeru uspostavljanja i vrjednovanja osobne etike i preuzimanja vlastite odgovornosti za svoje djelovanje, bilo profesionalno bilo privatno. Nadalje, Weber ističe da za našu odgovornost i predanost

¹⁵ Usp. Luis DAY ALVIN, *Etika u medijima primjeri i kontraverze*, Beograd, 2004., str. 58. – 63.

¹⁶ Tonči KURSAR, „Neutralizacija političkog: weberovska kritika Rawlsa“, *Politička misao*, god. XL., 2003., br. 1., str. 53.

radu (ili političara ili novinara) bitnu ulogu ima naša taština ili sujeta. Prema njegovu shvaćanju svi su ljudi sujetni i tu ne vidi iznimku, ali se razlikuju po stupnju izraženosti svoje sujete. Weber smatra da je sujeta u akademskim krugovima jedna vrsta profesionalne bolesti, ali koja je relativno bezazlena jer ne ometa znanstveni rad. Suprotno tomu promatra sujetu političara i smatra da sujetan političar teži ka moći i isticanju samoga sebe u prvi plan. S vremenom postaje neobjektivan i neodgovoran za posljedice svoga djelovanja i izvršavanje obveza koje mu je društvo podarilo. Stoga ga njegova neobjektivnost dovodi do postizanja prividne, a ne stvarne moći, a neodgovornost u uživanje moći koja nema svoju svrhu i zajednički, društveni cilj.¹⁷ U tom kontekstu ide dalje i postavlja pitanje dužnosti prema istini. Drugim riječima, imamo dva etički orijentirana djelovanja putem kojih možemo odlučivati. To su etika uvjerenja i etika odgovornosti.

Na taj način ne govori se da je etika uvjerenja identična neodgovornosti, a etika odgovornosti nepostojanju uvjerenja... Ni jedna etika na svijetu ne može zaobići činjenicu da je postizanje „dobrih“ ciljeva u brojnim slučajevima vezano za prihvaćanje moralno sumnjivih ili u najmanju ruku opasnih sredstava, kao i mogućnosti i vjerojatnosti nastanka loših popratnih posljedica uspjeha; i nijedna etika na svijetu ne može reći kada i u kojem obimu etički dobar cilj „opravdava“ etički opasna sredstva i popratne posljedice uspjeha.¹⁸

Prema tome nije moguće ove dvije maksime svesti pod isto, odnosno, dati odgovor koji cilj može i kada treba opravdati određeno sredstvo. Međutim, ni etiku odgovornosti, a ni etiku uvjerenja ne možemo promatrati izolirano.

Obje etike u tom smislu nisu apsolutno suprotne, već zajednički čine čovjeka.¹⁹ Bitno u svemu jest pozivati na odgovornost i shvatiti principe, potrebu postojanja osobne, ali i društvene etike odgovornosti i vjerovanja koja će nam služiti u postizanju moralnijega i odgovornijega društva kada pravi, tržišni ili bilo koji drugi zakoni popuste.

¹⁷ Usp. Max WEBER, *Politika kao poziv*, Zagreb, 2006., str. 62. – 63.

¹⁸ *Isto*, str. 68. – 69.

¹⁹ Usp. M. KUNCZIK – A. ZIPFEL, *n. dj.*, str. 113. – 115.

4. Informacijsko društvo i mediji

U suvremenom dobu, globalnom dobu ili informacijskom društvu sve su oči uprte u rad medija jer gotovo sve informacije koje primamo dolaze iz raznih medija kojima smo svakodnevno izloženi. Kada je riječ o različitim vrstama etike i različitim vrstama odgovornosti, važno je naglasiti da medijsko djelovanje u sebi treba sadržavati određenu razinu etičnosti koja u sebi uključuje predviđanje posljedica svoga rada i djelovanja. Današnji mediji i medijski djelatnici, ali i svi oni koji su na bilo koji način uključeni u rad medija, trebaju biti svjesni društvene uloge medijskih tekstova i izvješća, posebice u digitalnom dobu kada se informacije šire neviđenom brzinom i dolaze do svih kutaka svijeta.

Konačno se shvatilo da snaga društva počiva u medijskim slikama koje jedine omogućavaju istovremeni i masovni transfer znakova i simbola, ideja i uverenja. Međutim, počela je bitka za novu vrstu nadzora, opasniju i pogubniju od svih prethodnih: kontrolu svesti, mišljenja i ideja. Sloboda izražavanja važi za sve, ali sloboda komuniciranja samo za one koji kontrolišu ili poseduju medije. Teorijska zbunjenost posledica je burne i nepredvidive prirode medijskog delovanja, koja pored sadržajne i izražajne strukture podrazumeva sve brže i uočljivije gubljenje vremensko-prostornih dimenzija. Snaga medija postala je veća no ikada, jer je sve brojniji i razmaženiji auditorijum sve više potpadao pod uticaj medijskih tvorevina koje su uvek proizvod nečijih interesa.²⁰

Izmijenjena uloga „kritičara društva“ jest u tome da oni nisu više samo pasivni prenositelji informacija, nego i aktivni sudionici svih događanja na svjetskoj pozornici kao jedni od ključnih igrača uz države, vlade, razne organizacije ili pak multinacionalne korporacije koje mogu stvoriti vlastite događaje te potaknuti ili pozitivne ili negativne reakcije ljudi koji su im izloženi. „Mediji se već odavno ne tretiraju samo kao prenositelji sadržaja. U ‘društvu’ oni sve više preuzimaju oblik i kolorit socijalnih, političkih, kulturnih i gospodarskih struktura unoseći u ‘virtualni prostor’ multimedijски fenomen, obogaćujući javnu i privatnu komunikaciju.“²¹

Utjecajem na ljudska mišljenja, ponašanja, stavove, vrijednosti, stupanj odgovornosti medija, prema prikazu događanja na užem i širem području,

²⁰ Srđan MILAŠINOVIĆ – Zoran JEVTIĆ – Goran MILOŠEVIĆ, „Promjena terorističkih doktrina u procesima medijske globalizacije“, *Suprotavljanje terorizmu međunarodni standardi i pravna regulativa*, Banja Luka, 2011., str. 386.

²¹ Franjo MALETIĆ, „Informacija je ponovno ‘In’“, *In Medias Res*, god. III., 2014., br. 5., str. 717.

treba biti mnogostruko veći. S razvojem globalnoga društva i sa svim prednostima i nedostacima toga društva mijenja se i sama uloga medija. Kada se govori o slobodnom protoku ljudi, dobara, usluga, novca i ne manje važnog čimbenika, ako ne i najvažnijeg, informacija (slobodno traženje, primanje i širenje informacija), zanemaruju se činjenica da kroz ove čimbenike može doći i do pojave globalnih problema na svjetskoj razini koji mogu ugroziti opstanak društva ili pojedinačnih društava. Mnoštvo informacija koje se prenose teško je provjerljivo i dokazivo, a velik broj informacija nije u funkciji razvoja. Jedan od citata, koji prenosimo iz knjige Vladimira Volkova *Dezinformacija od trojanskoga konja do interneta*, najzornije pokazuje utjecaj na informacije i utjecaj „informacija“ na ljude: „Otkad ljudi imaju usta da govore i uši da čuju, drugim riječima, otkad razumiju poruke, shvatili su da se može izvući korist iz nejasnosti sadržaja i najbezazlenija informacija: da pošto kvalitet istine, sadržane u informaciji, nije ni određen, a ni zagarantiran, nema ničeg lakšeg no nehotičnoj istini prikazati svjesnu obmanu.“²²

Ustrajanje na zadovoljavanju svih ovih čimbenika koji svijet čine „globalnim selom“, kao što je to rekao Marshal McLuhan, dovodi do pojave brojnih problema kao što je međunarodni kriminal, trgovina ljudima, terorizam, *cyber* napadi, ekološki problemi te do političkih problema koji mogu ugroziti razne oblike sigurnosti. Sve je to posljedica modernoga doba u kojem bismo svi trebali živjeti pod krinkom „jednakosti“.

Vidimo da mediji, kada je riječ o izvješćivanju o migracijama, slijede etiku uvjerenja koja zahtijeva od ljudi prije svega humanost i senzibilitet prema ugroženim skupinama ljudi. Mediji prije svega teže za profitom, a to vrlo često ostvaruju kroz prikaz emocija. Kao što poznata krilatica kaže da cilj opravdava sredstvo, mediji se, kao i svi oni kojima je u interesu samo novac i zarada, služe emocijama za ostvarivanje svojih interesa: „Ne zaboravimo također da se stvarni ciljevi dezinformatora i novinara poklapaju u jednoj točki. Čak ako je u osnovi novinar zadužen da obavještava a dezinformator da dezinformira, u stvarnosti su i jedan i drugi spremni ili navedeni da izazovu

²² Vladimir VOLKOV, *Dezinformacija od trojanskog konja do interneta*, Beograd – Lausanne, 2001., str. 30.

emocije: za dezinformatora, emocija je ta koja će privući i navesti na akciju koju želi; za novinara, emocija se bolje prodaje nego vijest.²³

Jedna od prvotnih zadaća medija jest bila zaštita vrijednosti društva čiji su dio, no s pojavom masovnih informacijsko-komunikacijskih sredstava ta se uloga iz temelja mijenja. Danas se prenose događaji koji ostvaruju interese samo određenih skupina ljudi, ne misli se na cjelokupno društvo i na vrijednosti koje ono podupire. „Najveću korist od takvog informacijskog sustava imaju globalna svjetska privreda, trgovina, i kapital kojima, kao i u doba starih Feničana, pogoduje što bolji i brži oblik komunikacije, odnosno informiranja.“²⁴ Nije upitno da novi mediji, ali i oni malo tradicionalniji, trebaju zadržati notu humanosti, no iza toga se vrlo često kriju mnogo veći i nerješivi problemi. Takav je primjer migracijska kriza koja nije toliko velik problem kada je u pitanju prihvrat tih ljudi (barem kao što se medijski prikazuje), nego promjene koje ona može proizvesti na svim drugim područjima u ekonomskom, kulturnom, vjerskom, ideološkom, sigurnosnom i vrijednosnom smislu.

5. Kolektivna ljudska prava nasuprot individualnim ljudskim pravima

U novije se vrijeme sve više zahtijeva ostvarivanje individualnih ljudskih prava, a kolektivna se ljudska prava dovode u drugi plan. I jedna i druga prava podjednako su važna, ali uz uvažavanje samo jednih na štetu drugih ugrožavaju se brojne ljudske konvencije koje traže poštivanje tih ljudskih prava. I kada su u pitanju problemi svjetskih razmjera vrlo se često događa da mediji koji koriste ljudsku osjetljivost djeluju u smjeru onih koji su prikazani kao ugroženi, nemoćni, a ne vide i drugu sliku zaštite društva u kojem žive. Teško je riješiti nerješivu sintagmu globalnih medija i globalnoga društva uz još uvijek postojanje pojedinačnih društava sa svim njihovim posebnostima. „Svjetonazor inženjera globalnoga društva ne poznaje univerzalne vrijednosti slobode, istine i pravde jer one nužno vode afirmaciji razlika.“²⁵ Zadatak svih

²³ Isto, str. 161.

²⁴ Milan PELC, *Pismo, knjiga, slika: uvod u povijest informacijske kulture*, Zagreb, 2002., str. 192.

²⁵ Miroslav TUĐMAN, *Programiranje istine*, Zagreb, 2012., str. 63.

onih koji svojim riječima ili tekstovima djeluju na velike mase ljudi jest zagrepsti duboko ispod površine svjetskih događanja te prikazati i drugu stranu priče, u ovome slučaju i utemeljen strah onih država i naroda koji primaju velik broj migranata. To bi moglo izazvati gnjev svih onih koji ostvaruju interese u društvima bez granica i dovesti u pitanje moći i kontrole nad medijima, ali isto tako i prikazati i negativnu stranu migracijskih kretanja.

Isto kao što migranti traže ostvarivanje svojih prava kroz promjenu mjesta stanovanja, isto tako i oni koji su izloženi migracijskom priljevu ljudi traže zadovoljenje svojih prava u društvu čiji su članovi. Svi oni traže i medijsku potporu: prvi za prikaz ljudskih sudbina, a drugi za vlastitu ugroženost, odnosno strah pred novim članovima društva i promjenama koje će masovne migracije izazvati. Prenositelji informacija i događaja moraju u obzir uzeti i jedne i druge čimbenike. Urušavanje izgleda jednoga stabilnoga društva može doći i uslijed rješavanja globalnih svjetskih problema. Mediji trebaju prikazati i jednu i drugu stranu priče bez bojazni da će biti shvaćeni u negativnom svjetlu.

S povećanjem migranata došlo je i do promjene unutar Europske unije između politika pojedinih zemalja, što je dovelo do narušavanja odnosa među tim zemljama. Pojedine su zemlje odbile prihvat migranata govoreći o ugroženosti vlastitoga stanovništva priljevom velikoga broja migranata dok su druge zemlje tražile nesmetan prolazak migranata tražeći poštivanje njihovih ljudskih prava. Mediji su migracijskoj krizi pristupili tako što su nekim problemima dali veći medijski prostor prikazujući ih u puno ljudskijem obliku od problema, primjerice, ulaska velikoga broja neregistriranih migranata, bez dokumenata, s potpuno drukčijim namjerama od stvarnih migranata i mogućem narušavanju sigurnosti itd. „Koliko će ova migracijska i izbjeglička kriza utjecati na cjelokupno stanje sigurnosti u Europskoj uniji vidjet će se, ali posljednji teroristički napad u Parizu nedvojbeno je pokazao da su terorističke skupine iskoristile ovu krizu za nesmetani prelazak europskih granica.“²⁶ Nedugo nakon ulaska velikoga broja migranata dolazi do raznih vrsta narušavanja reda i mira unutar određenih područja, ali i do terorističkih napada što nužno ne mora, ali može biti u uzročno-posljedičnoj vezi. Teroristi i terorističke organizacije imaju mogućnost iskoristiti migracijsku krizu za upad na određena

²⁶ Jure TADIĆ – Filip DRAGOVIĆ – Tonči TADIĆ, „Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU“, *Policijska sigurnost*, god. XXV., 2016., br. 1., str. 25.

područja bez gotovo ikakve kontrole. Identifikacijom terorista otkriveno je da su neki od njih bili dio migracijskoga vala koji je prošao i kroz susjedne nam zemlje Hrvatsku i Sloveniju.

S potpuno drukčijim kulturnim, vjerskim, običajnim posebnostima uz medijski pokušaj kulturne integracije zanemaruje se vrlo često predviđanje posljedica tih medijskih prikaza.

Globalizacija je veoma kompleksna upravo zbog kulturoloških aspekata. Globalno komuniciranje i migracije koji čine globalizaciju, tradicionalne kulture tjeraju na koegzistenciju te time i međusobne napetosti. Nastajanje jedinstvene svjetske kulture ugrozilo bi autentične kulturne različitosti raznih skupina. Neupitno je da mediji masovnih komunikacija omogućuju širenje popularne kulture i razvoj tzv. globalne kulture što prijeti kulturnim i nacionalnim identitetima koji čine raznolikost svijeta.²⁷

Svako drukčije viđenje, svako nepovjerenje, svako promišljanje o dalekosežnim posljedicama svjetskih događanja u medijskom se prostoru prikazuje kao ugrožavanje ljudskih prava, pri čemu se ističu samo prava manjina dok se pitanje prava većine ne postavlja. Ljudska su prava jednaka za svakoga bez obzira na to bio on dio manjinske ili većinske skupine, što mediji trebaju uključiti u svoja izvješća.

6. Sigurnosni aspekti migracijskih kretanja i njihov medijski (ne)prikaz

Slika jednoga dijela svijeta samo je djelomično prikazana kroz informacijsko-komunikacijske sustave, dok srž problema zemlje iz kojih migranti dolaze, uzroci problema, razlozi emigriranja nisu medijski popraćeni. Ograničavanje na samo jedan dio teritorija i na jedan dio zemaljske kugle, a to je u ovome slučaju europski kontinent, smanjio je mogućnost realnoga prikaza stanja na svjetskoj sceni. Migracije, kulturna integracija, ljudska prava, drukčiji svjetonazori „DA“ ali i uz uvažavanje posebnosti i drugih i drukčijih a da se pritom ne zanemaruju i njihove značajke (posebnosti europskoga kontinenta). Vrlo često u medijskim tekstovima i izvješćima možemo čuti da dolazi do jačanja desnice, da je desnica protiv ulaska migranata, da jačaju ksenofobične struje²⁸

²⁷ Paul COLLIER, *Exodus, Immigration and Multiculturalism in the 21st century*, Oxford, 2013.

²⁸ Vidi članke Iva REBAC, „Križa i migranti im pogoduju: desnica sve više jača u Europi“, *24sata*, 7. II. 2016., <http://www.24sata.hr/news/desnica-se-gnijezdi-u-europi-kriza-i-migranti-im-pogodu->

i sl. kada su u pitanju drukčija razmišljanja o ulasku migranata. No, kada dođe do narušavanja sigurnosnog sustava, više nisu u pitanju samo desni nego i lijevi i tradicionalisti, i liberali i radikali te brojne druge skupine.

Pitanje sigurnosti nije manje važno od pitanja ljudskih prava. Oba pitanja trebaju biti u srži svjetskih politika. Informacijsko uvjeravanje u faktor ljudskosti i jednakosti opravdano je ako ne dolazi do novih mogućih prijetnji koje mogu proizvesti mnogostruko veće probleme od početnih. Uloga medijskih djelatnika i svih onih koji sudjeluju u stvaranju medijske politike jest prikazati srž problema, biti glas savjesti jednoga društva te prikazati realnost ma kakva god ona bila. Uz pravo na informacije građani prije svega imaju pravo na kvalitetne informacije, informacije koje će im olakšati svakodnevni život, koje će ih šire upoznati s problemima, a ne na dezinformacije i pogrešne informacije koje ih trebaju uvjeriti u postupke određenih interesnih skupina.

Mediji imaju utjecaj na javnost, imaju moć u oblikovanju kolektivne svijesti čime mogu pokrenuti ljude na razne vrste djelovanja. Izgubili smo neposredan doživljaj svijeta, licem u lice, sada stvari i događaje doživljavamo posredno putem medija. Razni komunikacijski kanali oblikuju naše stavove, uvjerenja, vrijednosti. Pitanje povezanosti medija, migracija, terorizma, politike i brojnih drugih čimbenika predmet je raznih istraživanja unutar različitih znanstvenih disciplina. Ovo potkrepljujemo citatom iz knjige *The Media Monopoly*: „Želimo li kontrolirati društvo, moramo kontrolirati informaciju“.²⁹ Sve veća ispolitiziranost medija i korištenje nepovoljnih društvenih situacija poput ratova i migracija ide u smjeru ostvarivanja političke prednosti. U tu se svrhu koriste mediji koje jedne političke opcije prikazuju kao dobronamjerne, solidarne, otvorene za manjinske skupine dok druge političke opcije, čija mišljenja nisu istovjetna, prikazuju kao neprijateljski nastrojene, kao prijetnju slobodi, jednakosti, kao pojavu fašističkih ideja itd. Ljudske sudbine

ju-460128, (18. VI. 2016.); Jelena TEŠIJA, „Ušpon desnice u Europi sve je veća prijetnja za migrante“ (i to uslijed najveće izbjegličke krize u Europi)“, *Telegram*, 21. V. 2015., <http://www.telegram.hr/politika-kriminal/kako-je-uspon-desnice-u-europi-sve-veca-prijetnja-za-migrante-i-to-usred-najvece-izbjeglicke-krize-u-povijesti/>, (21. V. 2016.); „Jačanje desnice širom Evrope“, *Al Jazeera Balkans*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jacanje-desnice-sirom-evrope>, (2. IX. 2016.); „Izbjeglice izazvale procvat desnice u Europi“, *Fokus*, 10. XI. 2015., <http://www.fokus.ba/eu-fokus/izbjeglice-izazvale-procvat-desnice-u-evropi/132828/>, (14. VIII. 2016.).

²⁹ Ben BAGDAKIAN, *The Media Monopoly*, Boston, 1997. citirano prema: Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, Zagreb, 2003., str. 24.

koje mediji prenose u službi su raznih vrsta interesa koji nisu u duhu koji promoviraju.

Osim sigurnosnih problema koji mogu nastati, tu su i velike kulturne, ekonomske, demografske promjene, ali i pitanje integracije migranata u novu sredinu. Sve to zahtijeva mnogo složeniji pristup raznih disciplina ovomu problemu ili problemima. Uloga medija je neizostavna. Osim pozitivnoga pristupa migrantima (koji je i očekivan) trebaju upozoriti na moguće posljedice unutar društvenih promjena. Ekstremističke skupine, terorističke organizacije vrh su problema. Terorističke organizacije također koriste medije za novačenje svojih pristaša, za stjecanje materijalne dobiti, za izgradnju planova napada i brojne druge ilegalne aktivnosti. „Od migracijske krize devedesetih godina 20. stoljeća, nezakonite migracije smatraju se ‘kroničnom bolešću’ južnoeuropskih migracijskih tokova. Na njihovo održavanje, ali i poticanje utječu nezakonite prakse (nezakoniti rad, neplaćanje poreza i socijalnog osiguranja i dr.) u području gospodarstva, ali i učestale provedbe regulacijskih programa.“³⁰

Usred zaokupljenosti medija migracijskom krizom brojni drugi problemi koji muče cjelokupnu populaciju stavljeni su u drugi plan ili su u potpunosti zaboravljeni. Tema iseljavanja velikoga broja ljudi treba biti jedna od glavnih tema svjetskih medija, ali ne manje važne teme su iskorištavanje blagodatih pojedinih zemalja, rušenje određenih političkih sustava pod krinkom demokracije, zaštita ljudskih prava uz mogućnost kontrole toga stanovništva od drugih vlada i zemalja, stvaranje još većega jaza između bogatoga i siromašnoga dijela svijeta itd. Svi ti problemi dovode do pojave većeg broja migracija. Puno je lakše medijski prikazati potrebu za pomoć, ugroženost, rat, nasilje nego ukazati na razne vrste prijevara, malverzacija, lažnih „demokracija“ itd.

Ono što iz medijskoga kuta jedan dan može biti pozitivno u smislu pomoći tim ljudima, njihovu zbrinjavanju, zdravstvenom i socijalnom osiguranju ili pak obrazovanju već sutradan može dovesti do pojačane netrpeljivosti između različitih etničkih i vjerskih skupina.

³⁰ Snježana GREGUROVIĆ, „Obilježja migracijskih tokova i integracija novih imigrantskih grupa na tržištu rada u južnoeuropskim zemljama članicama Europske unije“, *Migracijske i etničke teme*, god. XXVII., 2011., br. 1., str. 61. – 62.

Brojke govore same za sebe: prema podacima Ureda Agencije Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR), gotovo 224.000 izbjeglica došlo je u Europu preko Sredozemlja u razdoblju od siječnja do srpnja ove godine. Sirijski su najveća skupina među tim doseljenicima (34 %), nakon čega slijede Eritrejski (12 %), Afganistanci (11 %), Nigerijski (5 %) i Somalijci (4 %). Procjenjuje se da će se broj migranata koji pokušavaju doći do obala Europe ove godine popeti do pola milijuna, a prema nekim procjenama riječ je čak i o milijun ljudi. Jasno, može se samo suosjećati sa sirijskim i libijskim izbjeglicama, protjeranima iz domova zbog ratnih razaranja. Ali s geopolitičkog aspekta treba razmišljati o destabilizatorskom i sigurnosnom potencijalu takva razmjera migracijskih valova za Europu. Europski kontinent bit će suočen s etničkom i vjerskom fragmentacijom i postat će plodnim tlom za nastanak i širenje islamskoga radikalizma.³¹

Terorizam kao pojam nije novovjeka pojava, ali s razvojem društva i globalizacijom dolazi do pojave masovnijih oblika terorističkih napada i sofisticiranijih metoda koje se koriste, kao i povećanja broja članova terorističkih organizacija, raznovrsnijih ciljeva i tomu slično. Kako definirati terorizam i kako ga prepoznati uslijed postojanja mnoštva različiti definicija i različitih gledišta na terorističke aktivnosti? Zajedničko je svim definicijama da terorizam u sebi uključuje širenje straha kod velikoga dijela populacije nastojeći time upozoriti na određeno nezadovoljstvo unutar društva, određene probleme koje terorističke organizacije ne mogu ostvariti mirnim putem. Iako se nastoje razdvojiti teroristički napadi od migracijske krize, vidljivo je da su ta dva pojma neizostavno povezana kao i pojam globalizacije, koji je povećao opseg tih dvaju pojmova. Velik broj migranata spas traži zbog različitih terorističkih skupina koje ugrožavaju njihov opstanak i sigurnost na nekome području. Kada je riječ o suprotnome procesu s migrantima na različita područja ulaze i teroristi kojima nije cilj spasiti se od rata ili povećati ljudska prava, nego nanijeti psihičke ili fizičke gubitke društvima u koja ulaze. Ono što slijedi ove procese jest pitanje integracije migranata. Ne dođe li do integracije, dolazi do nezadovoljstva, nemogućnosti pronalaska posla, školovanja, zdravstvene zaštite,

³¹ Jure Vujčić, „Hoće li se Europa pretvoriti u izbjeglički kamp? Migracija kao geopolitičko oružje“, *Vijenac*, 21. IX. 2015., <http://www.matica.hr/vijenac/561%20%20562/Migracija%20kao%20geopoliti%C4%8Dko%20oru%C5%BEje/>, (22. X. 2015.).

a razne vrste predrasuda domaćega stanovništva dovode do ugroženosti što može dovesti do toga da te osobe postanu članovi terorističkih organizacija i na kraju sami izvršitelji terorističkih napada.

Demograf prof. dr. Anđelko Akrap ističe da se dosad nijedan model integracije nije pokazao jako uspješnim. Imam dojam da visoko razvijene zemlje, koje su se naučile na useljavanje onih imigranta koji im trebaju kao radna snaga i koje se opiru nekontroliranom priljevu imigranata, teret žele prebaciti na manje razvijene zemlje, čiji socijalni sustavi to ne mogu podnijeti. Zadatak EU je procijeniti svoje integracijske mogućnosti, ljude ne možemo useliti i ostaviti marginalizirane jer to sutra može biti potencijalni izvor sukoba. Sposobnost rješavanja problema migranta ovisi i o ekonomskoj snazi zemlje.³²

Izvjешća masovnih medija trebaju upozoriti na sve te procese te pokazati i uzroke migracija i terorizma te tako doprinijeti jačem društvenom angažiranju u rješavanju svjetskih problema migracija i terorizma. Mediji nisu više samo prenositelji informacija, nego su aktivni sudionici migracijskih kretanja, ali i svih drugih problema s kojima se suočava moderno društvo. Upravo zbog svoje izravne uključenosti u migracijske, ali i druge probleme ne može se izvješćivati jednostrano. Šarolikost medija dovela je do različitih vrsta izvješća o ovome problemu uz uplitanje i drugih čimbenika poput političkih, ekonomskih, kulturnih i dr. Cilj ovoga rada nije prikazati ili dodijeliti krivicu medijima i njihovu odnosu prema različitim društvenim problemima, nego u sagledavanju interdisciplinarnosti problema na koje mediji moraju paziti. Migrantske rute, ekonomsko stanje zemalja u koje ulaze, socijalna davanja, kulturna prihvaćenost ili neprihvaćenost sve su ono što migranti mogu saznati iz medijskih sadržaja. Terorističke organizacije i teroristi koriste masovne medije kako bi propagirale svoje aktivnosti i privukle pristaše (internet, društvene mreže, osnivaju vlastite portale) te tako izgradile svoju strategiju i ostvarile financijsku potporu. „Terorističke organizacije se koriste internetom zbog njegove sveprisutnosti i anonimnosti, za potrebe propagande, regrutiranja, indoktrinacije, prikupljanje sredstava i vođenje psihološkoga rata.“³³

„Također je nužno uputiti nedvosmislene poruke izbjeglicama u segmentu prava koja mogu očekivati a koja ne, i to medijima i diplomacijom. Potrebno

³² Dijana JURASIĆ, „Očekuju med i mlijeko, ali se u EU neće snaći“, *Večernji list*, 3. IX. 2015., <http://www.vecernji.hr/svijet/ocekuju-med-i-mlijeko-ali-se-u-eu-nece-snaci-1022538>, (16. IX. 2016.).

³³ Ivona PASTOR PERIŠA, „Organizacijski oblici suvremenih terorističkih organizacija“, *Polemos*, god. XV., 2012., br. 2., str. 151.

je pojačati aktivnosti na diplomatskom i vojnom planu kako bi se podigla razina sigurnosti u državama odakle izbjeglice dolaze.³⁴ Potrebno je da medijska izvješća prenose dio vojnih i diplomatskih aktivnosti koje idu u smjeru poboljšanja stanja u zemljama iz kojih migranti dolaze. Mediji postaju sredstvo, a ne cilj u suvremenom dobu. Upravo zbog sudjelovanja kao sudionika u svjetskim događanjima sve se više unutar informacijskoga društva treba raditi na medijskome opismenjavanju, odnosno kritičkome vrjednovanju medijskih sadržaja. U skladu s tim na konferenciji 1992. donesena je definicija medijske pismenosti prema kojoj je medijska pismenost „sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija.”³⁵

Zaključak

Novi čimbenik moći i utjecaja na društvo su mediji, posebice masovni mediji. Mediji su od prvotne uloge prenositelja informacija s vremenom dobili mnogo aktivniju ulogu te postali kreatori društvenih događanja. S izmijenjenom ulogom medija u različitim vremenskim i povijesnim kontekstima nastaje i drukčije shvaćanje i proučavanje medija i njihova utjecaja na šire društvo. To dovodi do različitih teorija o medijima i njihovu utjecaju. Kao glavni socijalizacijski čimbenik društva mediji postaju predmetom proučavanja različitih znanstvenih disciplina i pristupa im se s potpuno različitih gledišta.

Etičko pitanje i pitanje rada medija i medijskih sustava i svih oni koji su involvirani u njihov rad još su uvijek složena pitanja koja traže velik oprez pri pokušaju točnoga određenja, napose tamo gdje je narušena etika ili su pomaknute njezine granice. Kao što smo zaključili da različite kulture, narodi, vjere i druge skupine poštuju različite vrijednosti i ne posjeduju univerzalna ljudska prava, postavlja se pitanje kako i u kojoj mjeri masovni mediji mogu biti etični (a trebali bi biti jer se obraćaju širokim masama ljudi) ako zastupaju širu javnost bez obzira na navedene razlike. Također, pitanje je kako pomiriti dvije nepomirljive stvarnosti, ono što je jednima moralno, drugima nije, ono što je jednima pozitivno drugima je negativno.

³⁴ J. TADIĆ – F. DRAGOVIĆ – T. TADIĆ, *n. dj.*, str. 35.

³⁵ Nada ZGRABLIJĆ ROTAR, *Medijska pismenost i civilno društvo*, Sarajevo 2005., str. 10.

S pojavom različitih vrsta kriza mediji uvijek moraju preispitati svoje djelovanje jer svojim utjecajem, što posrednim a što neposrednim, djeluju na velike mase ljudi, odnosno oblikuju njihova mišljenja, ponašanja, stvaraju nove vrijednosti ili podupiru već postojeće. Migracijska su kretanja kroz medije prikazala samo površinski sloj svjetskih događanja vezanih uz priljev velikoga broja migranata. Slika kojom mediji prikazuju život u zemljama u koje dolaze migranti, a koja ističe, primjerice, velika socijalna davanja, bolju zdravstvenu zaštitu, besplatno obrazovanje ili pak bolje poslove, vrlo su često poticaj zbog kojeg se migranti odlučuju baš za te zemlje. Njemačka premijerka Angela Merkel u svojem je obraćanju medijima prilikom posjeta Sarajevu izjavila: „Obzirom na veliku stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini, kancelarka je ukazala na to da dobro obrazovani ljudi iz zemlje mogu naći perspektivu u Njemačkoj – u pogledu povećanja nedostatka kvalifikovane radne snage u Njemačkoj, kancelarka je migraciju kvalifikovane radne snage nazvala kao ‘win-win-situation’.”³⁶ Ovo dovodi do konfliktne situacije jer nitko, ili vrlo rijetki, ne dovodi u pitanje samu ljudsku notu odnosa prema migrantima. Međutim, postavlja se i pitanje oblika odgovornosti prema zajednici u koju migranti useljavaju. Građani kao pripadnici neke zajednice i određene države traže poštivanje svojih prava, zaštitu vlastitoga života, rada, materijalne egzistencije, svojih vrijednosti. Medijska su izvješća kvalitativno tomu podredila malu pozornost zanemarujući da su i sami društveno odgovorni prema cjelokupnoj zajednici.

Etika odgovornosti samo je jedan dio cjelokupne etike koja uključuje predviđanje posljedica svoga djelovanja. Svaki segment zajednice treba nositi dio odgovornosti, a mediji kao jedan od najvažnijih dijelova te zajednice trebaju ponijeti veći dio odgovornosti. Da bi se u profesionalnom smislu postigao određen stupanj etičnosti, barem njezin minimalni dio, mora se prije svega ispuniti dio osobne moralnosti. Moralna je kompetencija preduvjet za bilo kakav drugi oblik moralnosti.

Rješavanje samo jednoga globalnoga problema, u ovome slučaju masovnih migracija, a ne prikazivanja drugih globalnih problema, kao što su kriminal,

³⁶ „Savezna kancelarka Angela Merkel u Sarajevu“, *Ambasada Savezne Republike Njemačke – Sarajevo*, http://m.sarajewo.diplo.de/Vertretung/sarajewo/ba/03/Kopie_20von_20bk_besuch__juli__2015.htm, (20. II. 2017.).

trgovina ljudima, terorizam, ekološki problemi, ekonomska kriza i sl., samo je mali mozaik slagalice. Ako će jedan globalni problem proizvesti niz drugih problema, pitanje je koliko su medijski tekstovi i izvješća bili društveno odgovorni. Mediji trebaju biti senzibilizatori javnosti, ali i stabilizatori društvenoga poretka. Jedna odgovornost ne isključuje drugu vrstu odgovornosti. Odgovornost prema ugroženu stanovništvu ne bi smjela isključiti odgovornost prema zajednici u kojoj djeluju. Kritičko preispitivanje uloge medija u suvremenim svjetskim procesima je svakodnevni zadatak sviju nas. Upravo aktivna uključenost u svjetska događanja sviju nas traži i stalno preispitivanje uloge medija i njihova utjecaja na šire mase ljudi jer uz angažiranost moramo biti svjesni i potrebe za medijskim opismenjavanjem. Biti medijski nepismen u 21. st. isto je kao živjeti izvan svih oblika događanja koji se tiču nas samih.

Literarni intermezzo

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

a_lucic@hotmail.com

UDK 82.0-1:1

Pregledni članak

SUOČAVANJE S PUTEM KROZ PJESNIŠTVO

Sažetak

Iskustvo otvorenog čitanja pjesništva, klasičnog i starijeg kao i razvedena suvremenog, iznosi bitnu zaokupljenost putem u biranim tekstovima. Upućivanje u probleme puta te njegova razmjena s drugim motivima produbljuje individualna i kolektivna, povijesna i civilizacijska određenja. Premda iskazuje i odlučne i relativizirajuće odnose, iskazivost puta svjedočna je u sudbinskome svijetu, na biologističkom području, ali je i potragom za metafizičkim osloncem kao izdašno referiranje prema univerzumu. Istraživanje se provodi kroz imanentno tumačenje i postavlja binarnosti: ostanak – putovanje, domaja – izbjeglištvo, zavežljaj – teret, zavičaj – tuđina, podjednako i ušire realno – nadrealno, sigurnost – pogubnost, neposredno – posredno. U prosudbe su upletene značajke i fenomeni kretanja, ali i preobrazbe stvarnoga puta u situacijske pojmove, evidencije selidbenih iščašenja i nosivih esencija života.

Ključne riječi: put, pjesništvo, imanentnost, kretanje, binarnost, teret, fenomeni

CONFRONTING THE VOYAGE THROUGH POETRY

Abstract

The experience of open poetry reading, classic and old as well as contemporary brings out substantial dedication with the voyage in selected texts. Referencing the problems of the voyage and its interchange with other motives deepens individual and collective, historic and civilizational definitions. Although it shows crucial and relativistic relations, the utterability of the voyage is witnessed in the destinal world, on the biological area, but it is also a search for the metaphysical pillar as an abundant referral towards the universe. The research is carried through the immanent interpretation and it sets binaries: stay – travel, home – refuge, bundle – burden, native land – foreign land, as well as more broadly real – surreal, safety – banefulness, indirectly – directly. The meaningfulness and phenomena of motion are involved in the judge-

ment, but also the transformation of the real voyage into situational notions, evidence of moving dislocations and the bearing essence of life.

Key words: the path, poetry, imminence, movement, binarity, burden, phenomena

Uvodna izjašnjenja

Putovanje je surovo. Prisiljava vas da vjerujete strancima i odreknete se sve one poznate utjebe doma i prijatelja. Neprestano ste izvan ravnoteže. Nemate ništa osim osnovnih stvari – zraka, počinaka, snova, umora i neba – svih onih stvari koje prelaze u vječno ili ono što mi zamišljamo vječnim.

Cesare Pavese

Pjesničko prožimanje i susjedovanje s fenomenom puta ili nizankom putovanja, uglavnom pri polasku, u tijeku ili na povratku stvaralačkoga subjekta, predstavlja otvorenost prema stečenom i novom supstratu znanja, ali i izazove spram nepoznatoga. Višekratno književno „potkradanje“ od supstancije puta uvjeravajući su iskazi o postojanju nesmirene težnje k promjenama i svođenju spoznaja. Sve do u ovodobne dane čimbenici putova poprimali su različita tumačenja, ne samo u doslovnu nego i u prenesenu, metaforiziranu i simboličnu vidu. Sa zametnutih naprtnjača, kakva tereta ili samo „zavežljaja“ za put izvlače se pojedine ključne odredbe za opstanak života, pomaknuto i za eshatološki prostor. Tako suočenje s licem i naličjem puta predstavlja nosivo obitavanje, na kraju i shvaćanje odlaska iz postojećega svijeta. Iskustvo ukazuje i na snovit doživljaj vraćanja ili silaska s neba na tlo, poput sižea komične opere *Ero s onoga svijeta* te na kolektivni, spasilački i vojnički put, kao po anonimnu spjevu *Povratak hrvatskih pukovnija 1779. godine*. Istraživanja svedena na poslanje „biti na putu“ može parirati ključu zbirke Gojka Sušca „biti na zemlji“; razumije se, zanimanja su intuitivne pa i inicijacijske prirode, na semiotičkoj matrici, te stoga po strani ostaju izvanjske, geopolitičke snimke.

Izvornim uvidima u putopisnu prisutnost, poglavito kad su indicije o putu prepoznatljive ili točne, pozoran se čitatelj može uvjeriti da je žanr putopisa, *itinerarium*, ne samo na hrvatskome jeziku, i ne samo kroz prozni izraz „zastu-

pljen u daleko većoj mjeri, nego što se to redovno misli.“¹ Nosiva pak iskustva puta u čitanju pjesništva, puno rjeđe istraživana, donose razvedene učinke rada na tekstu, svrhovitu interpretativnu rasvjetu birane teme.

O tajnosti i klupkolikoj ulozi puta može se pisati, opisati ju ili nadopisati iz raznih očista, izravno ili na popucaloj vezi između *biosa* i *logosa*. Motreći arhetipski i s prevagom na dramatsko iskustvo, put biva sinegdoha ili konvencija određena putovanja, a dopustivo je općenito ga sažeti kao „potragu za istinom, morem, besmrtnošću, u potragu i otkriće duhovnoga središta.“² Ovdje se indicira i problematizira suočenje s putem i njemu pridruženim pojmovima, ukazuje se na ambijente u kojima se pročitava njegov smisao, bilo u drevnome pjesništvu, uzorito ostihovljenoj renesansi te u suvremenom hrvatskom pjesništvu. Premda su odlasci i povratci, zapravo dvosmjernost putovanja, uglavnom „specifični za narativnu književnost“³, tema se može raskriliti i u pjesništvu, intuitivno, čini se više po duhovnoj okomici nego po zemljopisnoj vodoravnici.

Na lepezi figurativnih oblika put se metaforično predstavlja kao pjesnički pegaz, u izgledu konja, odnosno kao materinski jezik, neosedlani konjic u Petra Zoranića dok je zasnivao pastoralne *Planine*; raspuštena baština je osedlan jezik, imaginativni bijeg od čovjekovih vrsnoća. Hitrost za opstanak i nemir s tim u vezi znači biti na putu, ali i zastati, kako predočava Ivan Slamnig u stišnim redcima *Radi se o tom, da zaustavim konja*:

*On juri, glomazan i smeđ, ne odviše brzo,
iz sive trake ceste, obraštene dračama,
zaustan, osedlan, bez jahača.*⁴

Uz fenomen svakovrsna „puta“ razvidno je pjesničko pounutrenje stanja, situacija i zbivanja koja dopiru izvana, a zrcale se u nutрини. Putovanje kao takvo, navlastito kad nosi obilježje *ostanaka* – *odlaza*, ukazuje na lucidno motrenje života i nudi viziju smislenijega življenja. Takav je put od puta emotivno

¹ Slavko JEŽIĆ (ur.), *Hrvatski putopisci XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1955., str. 5. Više o putopisima i uvrštenim ulomcima u tom žanru na stranicama užetematiskog djela Dubravka HORVATIĆA, *Hrvatski putopis od XVI. stoljeća do danas*, Zagreb, 2002.

² Jean CHEVALIER – Alain GEERBRANT, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Ana BULJAN (prev.), 4. prošireno izdanje, Zagreb, 1994., str. 545.

³ Lovorka PLEJČIĆ-POJE, „Tko doma ne sidi, a tko sidi?: Tema putovanja i ženski likovi u ranonovovjekovnoj književnosti“, *Dani Hvarškoga kazališta*, god. XXXVI., 2010., br. 1., str. 74.

⁴ Ivan SLAMNIG, *Sabrane pjesme*, Zagreb, 1990., str. 73.

i egzistencijalno angažiran, prilaz je bitnoj osi vazda zatečene zbilje. Usto put biva nositeljem rasvjete za povijesne i društvene tjeskobe.

1. Spoznaje iz tragova kretanja

Motri li se putovanje iz ovdašnje perspektive prema iskonu, među najstarijim spomenom čovjekova svrhovita kretanja je Gilgamešova *potraga* za besmrtnošću, na obzorju sumersko-babilonske zbilje. U judejskoj kulturi svjedoči *izlazak*, osobito izlazak Židova iz mučna egipatskoga sužanjstva, nazvan Pesah, čime postaju slobodan narod. Očuvanje i spomen na *prelazak* preko Crvenog mora kao i *prolaz* preko pustinjskoga bespuća. Tako se iznosi sinergija putovanja, spoznaje i iskaza:

*Mnogo vidjeh na putovanjima
Svojim
I više shvatih nego što mogu
Iskazati.⁵*

Dramatičnu parabolu puta nudi novozavjetni prizor Kristova hodanja po moru, osobito Petrovo hvastanje i spoznaja o nemoći. Možda najglasovitiji pohod, jedan na jedan, pohod je Blažene Djevice Marije rođici Elizabeti. Taj duhovno-pohodni spomen, kalendarski obilježen u posljednjem danu svibnja, na teološkoj protezi određuje se blaženim. Pohod je izveden u tjeskobi i radosti, prije no što se izustila ikakva riječ o promjeni mjesta boravka. Nijemost i zabrinutost, nešto silnije u predanju o tom posjetu ne tiče se samo Marijina poslanja kao službenice. To je i duboko odricanje od istosti mjesta što ju nalaže zatečen svijet, kao što je hod dvojice učenika u Emaus. I bijeg u Egipat te planetaran prizor kada je bila sva zemlja u bijegu,⁶ bez dvojbe je bitnim uronom u dozrijevanje, prignutost nad činom rođenja koji se zbio anđeoskim zagovorom s neba radi spasenja čovjeka.

⁵ *Knjiga Sirahova* 34, 11, *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Zagreb, 1977.; sljedeći svetopisamski navodi donose se prema navedenu izdanju.

⁶ Kiparskim pothvatima na više reljefa u bakru Zdenko Grgić obradio je sličnu tematiku puta. Takav je njegov reljef *Bijeg u Egipat*, nastao 1986. godine, izložen u župnoj crkvi u Breški kod Tuzle. Drugi rad naslovljava evandeoskom rečenicom *Sva se zemlja u bijeg dade*; ova istoimena kompozicija nastaje od 1991. do 1993. godine i bitno se odnosi na ratne zbjege. Navedeni ostvaraj fizički se zadržava u Plehanu, u posavskoj Derventi, unutar tamošnjeg Franjevačkog samostana sv. Marko. U blagoj krotkosti trepere Grgićeve putanje po bakropisnoj konveksnosti, izložene utvrde nadrealno se pomiču i izmiču mimo žurbe svijeta.

Uključujući se u blagovijest, navještaj Evanđelja po Luki donosi kako anđeo „siđe“ i kad učini što mu je naloženo na kraju će „otići“. Kad se Isus rodi, anđeli i pastiri razglašavali su što se dogodilo. To bi polazište ili alfa njegova vidljivoga života. A put prema omegi ili skončavanju njegova ozemna trajanja je i prizor kada su se neke žene i apostoli utrkiivali prema Kristovu grobu. U Ivanovim evanđeoskim redcima navode se Isusove riječi o ljubavi, osobito između Oca i Sina, a ona se sabire u odlasku i povratku: „Čuli ste, rekoh vam: ‘Odlazim i vraćam se k vama.’ Kad biste me, radovali biste se što idem Ocu jer Otac je veći od mene.“⁷ Unutar *Djela apostolskih* sv. se Pavao izjašnjava da mu je najmanje stalo do života, samo da dovrši započetu trku, prije svega službu svjedočenja evanđelja. Na takvo trkalište proteže se čovjekova praksa od zemaljskoga trajanja do prispjeća u vječnost. Ujedno taj apostol u više no poslanici Korinćanima uvjerava na važnost trke kao obavljanja posla te trajnog vijenca spasenja: „Ne znate li da u trkalištu svi trkači trče, ali samo jedan dobiva nagradu! Tako trčite da je odnesete! Svaki se natjecatelj uzdržava u svim stvarima. Oni da dobiju raspadljivi vijenac, a mi neraspadljivi. Ja stoga tako trčim, ne kao u nepouzdanu...“⁸ Posigurno put nastaje u protezi od neznatnosti do važnosti, od gotovo nevidljive putanjice po zemlji, kako pokazuju mravi, jednako i sve do velebnosti. Posve je moguće da se valja više usuglasiti nego ostati na pitanju „Zar prvi putnici nisu slijedili mrave?“⁹.

Prožimanje glagola kretanja, njihova razvedena kolajna, ukresana je na srednjovjekovnu *Kočerinsku ploču*. Uz invokativno obilježje pripadnosti kršćanskoj vjeri „Va ime Oca i Sina i svetgo Dha“ te upozorenja na počivališno mjesto u kojemu „se leži Viganj“, zatim navođenje kojim je sve kraljevima i kraljici služio. Potom stoji da tada „doide“ Ostoja kralj i isti taj Ostoja „poe“ na Ugre. Dalje se raspoznaje kako se pri pučkom zbivanju događa i ona osobna i osjetno oproštajna Vignjeva sudbina, kronološka ka dospijeću u starost. S odvažnom i jasnom ikavicom veli se da u to vrime, kao u božićno doba, „Vigna doide končina“, završetak zemaljskoga truda. Stoga je bilo neizbježno da legne, usne ili po ovodobnu odnosu prema vremenu, legne na svoj plemeniti posjed, u svoje kočerinsko stanište.

⁷ *Iv* 14, 28 – 29.

⁸ *Kor* I 9, 24. – 26.

⁹ Anđelko VULETIĆ, *Kraljica puteva*, Sarajevo, 1968., str. 116.

Ono što se može uočiti iz te duhovno-spiritualne, ali i tvarno-fizičke di-jagonale jednoga života je i recepcija, prijam među drugima, nasljednicima. A uviđa koliko je korisno sredstvo zamolba, izvjesna kemija stvaranja suodnosa, prethodno i zaštitno moljenje „ne nastupajte na me“. Nije to tek posjet koji će dovesti do neurednosti, gaženja toga mjesta mira i pijeteta. Uostalom, i prisegnuo je na reciprocitet jer je bio Viganj ono što će i nepisano biti svaki onaj koji ga se sjete i ne sjeti, ili ga okrzne pomisao na neke prethodne živote.

Mudar a tvrdolinijaški put obilježen je davninom srednjovjekovnim uzusi-ma o pojedincu koji postaje i blag i strog pravednik. Rečeni pojedinac hodi zemljom, traži i čini se nalazi svrhu svoga prolaska svijetom. Tako Mak Dizdar dočarava u stišnom uratku *Putevi* kako čovjek poznaje samo one putove koji prolaze od srca i oka priznajući da nikad „to nije sve“. Usto pjesma *Pravednik* zaokružuje sukus čovjekova mišljenja o sebi i svome poslanju, uopće tajni čovjekove rane „na putu ka grebu“. Događa se postranice pojavak nositeljice zla, tajnovito „vraždom se zasmija/ Zmija aždahaka/ Bo glas se izgubi/ U gluhoti mraka“. Slično je i kad shrvano tijelo zastane „na putu kroz tminu“ kako bi se obratilo nebu. Produbljenim doživljajem povijesti izoštrava se slika svijeta i pjesnik se usredotočuje na dohvaćeni smisao. Osvrćući se na pov-ijesno iskustvo, tvorac *Kamenoga spavača* može, kao i kočerinški plemić Viganj Milošević, ustvrditi što je presudno ugledao:

*Hodeći kroz zemlju
Kroz noći kroz dane
Vidio je navist
Vidio jest bolest.*¹⁰

Uračunava li se napor puta u duhovno napredovanje prema iskonskome središtu, u spekulaciji ili realnosti, ostaje odredljiv put onoliko koliko i mit-ska arkadija koja svijetu kazuje nadu u izglednost, ponajprije za imenovanje poboljšica kroz životne prilike.

2. Svi oni ki putuju po svitu

U trećem danu izleta, opisanu u putopisnu spjevu *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Petar Hektorović iskazuje divljenje prema domaćoj baščini koja, uz žanrovsku

¹⁰ Mak Dizdar, *Kameni spavač*, Sarajevo, 1984., str. 31.

razlivenost, nesumnjivo „upućuje na konkretno, na ono najkonkretnije.“¹¹ U propitkivanju puta i plovidbe ovaj renesansni pisac ukazuje na pozajedničenje puta sa svojim suputnicima, ribarima Nikolom i Paskojem. Uz stilski rekvizitarij uporabiti će i poticajne glagole kretanja: „tad se podvigismo“, „pojdismo“, „u luku idismo“, „hvaljena mista paka obhodismo“, „pomljivo vidismo“... Na hektorovićevski način, putničkom laudom i angažiranjem, Ante Stamać počinje i završava pjesmu *Put u Zvezdograd* gradeći prvi stih „uplovili smo, netom poslije kiše“ i posljednji „ode, tãman, kud za vazda gre se.“¹²

S usmjerenošću na humanistički osvrt, a u spoznaji o odlasku iz svoje postojbine, Dinko Ranjina uvjerava u pjesmi *Svi oni ki putuju* na nužnu raspučenost između zavičaja i tuđinskih krajeva. Po njegovim kontrastivnim stihovima doživljava se život kao zahvala onima s kojima smo neposredno dijelili vrijeme i ambijent, ali i zadržavanje sjećanja na svoje bližnje:

*Svi oni ki putuju
po svitu, veličak u sebi vaj čuju,
kada se od dražih od svojih djeluju. [...]
Najlipše skusi li
po djelijeh kad budu, čim budu živili,
š njima da vjerno vik jesu ljubili.*¹³

Ujedno je Ranjina pjesmom *Jednomu, ki ništo ne čini, a tuđe sve huli* posvjedočio poetološku svjesnost da kroz renesansu „pojedini književni postupci dotrajavaju, da postaju predvidljivi i nesposobni privući čitateljsku pozornost, pa je zato potrebno s vremena na vrijeme obnavljati izraz.“¹⁴ Govorenje o putu nabijeno je na mahove simboličkim ambijentom i podvučeno crtama satire, kao odgojni roman *Gargantua i Pantagruel*. Ono je često prožeto i alegori-

¹¹ Maja Kožić, „O važnosti Petra Hektorovića i njegova putopisnog spjeva *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, za povijest hrvatske etnologije“, *Studia Ethnologica Croatica*, god. VI., 1995., br. 1., str. 204.

¹² Navedena pjesma uvrštena je u antologiju Mile Stojića, *Iza spuštenijeh trepavica: Hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća*, Sarajevo, 1991., str. 422.

¹³ Vladimir BUBRIN – Vinko GRUBIŠIĆ, *The Glory and Fame – Croatian Renaissance Reader; Dike ter hvalenja – Hrvatska renesansna čitanka*, New York, 2015., str. 224. Pjesme i drugi zapisi u ovoj antologiji podastri su u hrvatskome renesansnome jeziku, zatim paralelno u prijevodu na engleski jezik, a ispod njih u prijenosu na suvremeni hrvatski jezik. Posljednji trostih iz rečene Ranjinove pjesme, preinačene u standardni izriječ, glasi: *Najlipše je ako iskuse,/ nakon rastanka, kad do njih dođe,/ da su uvijek vjerno ljubili one s kojima su živjeli.*

¹⁴ Pavao PAVLIČIĆ, „Ranjina, Dinko“, Krešimir NEMEC (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000., str. 609.

jskim prijenosima i brojnim aluzivnim domislicama koje su ponekad ključ za opredmećeni poetski svijet.

Ozbiljnosti i smiješnosti o putu, dosjetljivosti i nezgode, ili slučajna sreća, prate književne junake na odvijanju puta. O prisutnu teretu, njegovu dvostruku licu, zborio je ležernim paralelizmom Mihail Ljermontov. Iz opsežne prtljage izdvaja ono što je izgubljeno i što se zadržalo kako bi jamčilo nastavak pothvata, romantičarski zanos. „Putovao sam poštanskim kolima iz Tiflisa. Sva prtljaga u mojim malim kolima bio je jedan omanji kovčeg, dopola natrpan putnim zapisima o Gruziji. Veći je dio njih, na našu sreću, izgubljen, ali je kovčeg s ostalim stvarima, na moju sreću, ostao čitav.“¹⁵

U više djela Samuela Becetta nema predodžbe putovanja, nema ni pretpostavki da se ono ostvari, odgađa se ili postaje apsurdno poći na bilo kakav put. Na jednom mjestu u komadu *U očekivanju Godota* Estragon predlaže Vladimiru: „Hajdemo!“ A odmah se potom u didaskaliji veli da se ne miču nikamo, što znači da zaustavlja, „presijeca“ svako pomicanje. I neki likovi njegovih romana, kao što su Mercier i Camier, tobože polaze na put, a ipak nikamo ne idu. U takvoj situaciji ili stavu obara se mehanizam puta. To se preslikava i na rečenicu, zapravo njezina struktura jenjava, raspršuje se. Možda se u čitatelja još pojavi znatiželja da bude tamo gdje su likovi, naizgled onako usmjereno kako iznosi Ujevićev stih iz pjesme *Odlazak* „tamo, tamo da putujem“. U neku je ruku Thomas S. Eliot naizgled opušteno i formalno, usputno, u svojoj *Ljubavnoj pjesmi J. Alfreda Prufrocka* kazao: „...e pa pođimo, ti i ja, sada dok s neba večer se spušta, pada...“

3. Osvjedočeni zastoji u iskazu puta

Barem tri pjesme Antuna Branka Šimića koje naglašeno, a pounutreno, epifanijski, propituju motiv puta svakako su *Opomena*, *Hercegovina* i *Molitva na putu*. U prvoj pjesmi gotovo planetarno, odozgo, iz orlovske perspektive, opominje pojedinca da ne ide „malen ispod zvijezda“; takvo koracanje je sudbina, poduzimanje, radost i uznositost. Uostalom, Ivanovo *Otkrivenje* osjetno je ozračilo, omogućilo Šimićevo *Preobraženje*. Stihovi o Hercegovini osobni su u izricanju

¹⁵ Mihail J. LJERMONTOV, *Junak našeg doba*, Zagreb, 1982., str. 9.

glagola „koracam“ i „stižem“.¹⁶ U ekspresivnoj *Molitvi na putu* Šimić poziva Boga koji ga nevidljiv uvodi u postojano vrijeme, ali i izražava želju da ga ne ostavi umorna i sama nasred puta te ga nadalje vodi koncu njegovih želja.

Uvelike sugestivnu pjesmu *Už hrvatski put* načinio je Vlado Gotovac ne slučajno 18. kolovoza 1991. godine. Tu presudnu godinu, s kojom rat otvoreno juriša na gradove pripadna mu naroda, drage krajeve i ljude, Gotovac podnaslovno bilježi da vraća kontinuitet vremena unatrag, zapravo ona vodi „kroz desetak stoljeća“. Rečeni podnaslov ili moto predstavlja vjetrobran od nevremena, ljudskije progovara o tradiciji iz koje se gleda u retrovizor povijesti. Oktave pjesmovne svijesti mogu biti predstavljene u poveznici s alegorijskom slikom zapriječena tegljača:

*Hrvati stoje už put, zaustavljeni
S priručnom prtljagom bjeGUNACA.
Nered u izboru za opstanak.
Očekuju dolazak i odlazak transporta.
Nemaju sna. Nemaju suza. Samo dronjke imaju...*¹⁷

Pjesma završava odlučnim, sve ako i fatalističkim i zaleđenogukim stihom natopljenim iskustvom i povijesnim usudom, dijelom kataklizmičkom promišlju, pa i poredbom s drugima. Gotovac priznaje da drugi narodi, upravo alegorično gledajući, uspijevaju promaknuti svoje transporte, a njegovu se pak narodu događa neželjenost jer mu se, gotovo redovito, negdje na autocesti sledi povijesni transport. U pjesmi se aliteracijski javljaju, vriju, gotovo iz tragizma frkcú zatvornici, glasovi ili slogovi uz glas *r*, kao da se odnekud čuje glas motora, njegovo verglanje, primjerice: *br, priru, prt, port, pre, tra, smrt, redu, vre, vrš, ron, vri, crn, eor, trag, dral, bor, sred, raz, proš, marš, tran...*

S ishodištem iz davne Sirije, homerovskim epitetom „jasnovidi“, Vesna Parun u pjesmi-poemi *Oda za transeuropsku željeznicu* ekscentrično ukazuje na izmiješanost migracijskih svjetova:

*Otpoče tako, ovaj, zamršen sulud bod
martirij posrtanja kroz bespuća i jame.
O žid udara tvrd odonda neumorno
bataljon Don Kihotá, Rimbaudov pijan brod.*¹⁸

¹⁶ Vjekoslav BOBAN, *Hercegovina: Antologija hrvatske lirike*, Zagreb, 2002., str. 66.

¹⁷ Ervin JAHIĆ, *U nebo i u niks: Antologija hrvatskoga pjesništva 1989. – 2009.*, Zagreb, 2010., str. 88.

¹⁸ *Isto*, str. 66.

Iz srodne vizure, kad je ona ironično i povijesno odredljiva, pjesnikinja se osvrće na domaće prilike, iskazuje slutnju na razdiobu *sigurnosti* od *pogubnosti*. Sa zemljopisa i iz povijesti upjesničuje valjanu umnost, oslikava drukčije događaje, osobito rijeke u zemljopisu:

*Ta nobelovsko-stambolska ćuprija na Drini
prekrhka je za teret konjice novih seoba.
Za eskadrilom gladnih ptica grabljivica
vilinske željeznice skelet na mjesecini.*¹⁹

Kao malo koji hrvatski pjesnički glas unutar „rasutih identiteta“ Vesna Parun ispisuje vlastitu poetiku u duhu spasilačkoga, materinskoga jezika. U pjesmi naslovljenoj *Seobe* nostalgично se prisjeća kako za putovima i stazama djetinjstva motrimo iz vlastite prevarenosti. Uz postupke opalizacije, prelijevanja smisla iz ovodobnoga u nekadanje ljepše boje djetinjstva, uvraćanjem u rano životno doba, priznaje kako su u zahtjevnu naraštaju svi njezini bili nagli za slobodom pa će reprezentativno priznati „lomili smo dušu za daljinom.“²⁰ Naznačiti je još da se put ne odnosi samo na čovjeka, njegovo je očitovanje duhovne prirode, ali i materijalni svijet je putnički, poput istrajavanja kamena. Tako Vesna Parun izriče u pjesmi *Povratak stablu vremena*: „Jer i kamen ne ostaje kamen./ Jer se i kamen nekuda seli/ I ne pitajte za njegov put.“²¹ U realnosti nastaju pukotine pa će se Luko Paljetak u pjesmi *Cjelov za usnulu ljepoticu* izjasniti o putu prema nijemu gradu dajući bajkovitu sliku izopćenja iz tvrde zbilje:

*Putujem ovim putem i nosim svoje vreće
I krupne tvoje oči i bolove od sunca [...]
I tako idem putem ka nekom nijemom gradu
Koji je u noć pao, kraljica leži u snu.*²²

Na svome lirskome postamentu Slavko Mihalić kontemplativno situira pojedinca kojemu nije suđeno izbjeći fatalističke posljedice. K tomu još uvjerava čitatelja kako je tom istom pojedincu dovoljno tragova jer biva pogođen strjelicom ili metkom, tvrdeći „ne nadaj se, ne skrivaj se, nego idi posve ravno.“²³

¹⁹ *Isto*, str. 67.

²⁰ Ante STAMAC, *Antologija hrvatskoga pjesništva od davnina pa do naših dana*, Zagreb, 2007., str. 630.

²¹ Igor MANDIĆ, *Jedna antologija hrvatske poratne poezije*, Prokuplje – Zagreb, 1987., str. 169.

²² *Isto*, str. 158.

²³ *Isto*, str. 144.

S futurističkim nakanama, iz kruga koji obilježava Giuseppe Ungaretti, a prihvaća ga Lucijan Kordić, komorna Mihalićeva vizija načinila je pjesmu *Enromobil*. Premda je i nađena ograda, unutar metalnoga okvira, sve se nekako odvija „pod normalno“, obično, a više neobično. O takvu budućem, a nestvarnom europskom vozilu (kao da se reklamira, možda na tomboli ili u prodaji), pjesma se obraća u drugome licu jednine, kao da automobil netko zastupa:

*Riječ je o automobilu zajedničke europske
Proizvodnje.
Kad jednom uđeš u njega, zalupiš
Vratima, nestane stari
Istrošeni svijet.*²⁴

U slijedu naglašena futurizma pjesnik ne odbija i ne umanjuje važnost rečena automobila. Značajan je taj vrijednosni pogled po kojem bismo svi kao trebali biti počašćeni vozilom s europskim atomskim izgledom.

Razgrnuta mreža aporija o odlasku ili dolasku, odnosno o svrsi života, potakla je Dražena Katunarića da u *Psalmu o odlasku* izvesti kako traži Božju pomoć da bi mogao pogledati na pravo mjesto i ugledao ili uočio neznatna stvorenja, nevidljivu mušicu, mirisni vrt, zvijezde, zaljuljano djetesce, ali i obješena čovjeka, i sve to sagledao u simultanosti, providio i prožeo. Kao Ujevićevo „pobratimstvo lica u svemiru“ i Katunarićeva je ovozemna krilatica građena na distopiji, izmicanju iz postojećega stanja u prisutnost zasnovanu među drugima. Kao kroz asketski svijet, jednako i na kraju svega, kao nekoć Viganj u Kočerinskoj ploči, Katunarić priznaje:

*Preostaje mi otputovati na dalek i dug put,
Bože daj mi otići na dobru
stranu.*²⁵

4. Imanentno pod plaštem „istinitosti“

Na put izbija ona koja ima poziv kraja, smrt. Tako biva sve dok čovjek ostavlja, ili je ostavljao, immanentan trag, kako nastoji opisati pjesma Ivana Slamniga *Stižeš me*. Očituje se to u sadanosti, s drugom osobom kad se odmjera

²⁴ E. JAHIĆ, *n. dj.*, str. 84.

²⁵ Tonko MAROEVIĆ, *Usklićnici: Četvrt stoljeća hrvatskoga pjesništva 1971. – 1995.*, Zagreb, 1996., str. 251.

ljubav, sve iz navike i u obzoru što misao domisli. I do nujno tihih po antičkoj mitologiji podzemnih rijeka Danteova *Pakla*, bolna Aheronta i Flegetona, do tužnih rijeka Stiks i Kokit. Svugdje smo stignuti, i kad smo u komičnim situacijama koje bi i Aristofan imenovao svojim komadima *Žabe* i *Ptice*. U sebi, kao u trokoraku, Slamnigov govor ponavlja neizbježnost prijetnje „stižeš me, stižeš me, stižeš me“. I Ahilova će peta biti dotaknuta, sve će se dodirnuti krajem, ticalima svršetka, smrću pa makar otišli „u nebo i u niks.“²⁶

Čovjeku nije nužno biti sâm, uz njega se nešto ili netko veže, nadopunjuje njegov svijet, pravi blisku sjenu, ako se osobno motri, ili teret, kada se valja kolektivno odrediti. Premda svjestan da svaki korak ostavlja mrki trag, odnosno osjenjenu masnicu, Ante Stamać u pjesmi *Konvolut*, po uvidu u teret promjene mjesta, zamjećuje poslanjem dosuđena suputnika: „Putuje za mnom crn i pun konvolut“²⁷, ovdje se riječ *konvolut* pojavljuje u smislu složene metafore za spise, ispunjene svežnje koji su trag o pojedincu.

Na instruktivnoj postavi puta Zvonimir Balog u *Planini* daje svojevrstne pjesničke upute što bi trebao činiti. Dakle, „trči za onim što oni nisu mogli uhvatiti“, „dođi pred zid o koje se češlja šugavo krdo“, „odgmiži na koljenima preostalim od ljubavi.“²⁸ Hermeneutička se kaza Danijela Dragojevića zadala pjevati u naizgled pastoralnu, a iznova paradoksalnu svijetu. Pjesnička proza *Kornjača* donosi njegovu lirsku izjavu: „Znam snagu i mjere svoje. Hodati mi je, hodati (...) U igri uhodim svoj korak.“²⁹ Tri su riječi u njegovu kratkome zapisu *Trava*, a odnose se na pokret i to su ulazak, hod, let: „Kada uđeš u travu, ne vidim te, ali po talasanju trave pratim tvoj hod, i znam da ćeš uskoro na drugom kraju izletjeti kao prepelica.“³⁰

Sa sluhom za proustovski esteticizam Vitomir Lukić u *Prazniku stvari*, kraćoj pjesmi *Mrtvi dolaze s jugovinom...* miješa predodžbe o meteorološkim prilikama i smjene s ostacima površnih ljudskih odnosa. Eufemistično kazano, prožimaju se ovdašnja lica s onima koja su otišla na onu stranu svijeta:

²⁶ Prema navedenu stihu podnaslovljena je i antologija hrvatskog pjesništva od 1989. do 2009. godine; vidi E. JAHIĆ, *n. dj.*, str. 93.

²⁷ T. MAROEVIĆ, *n. dj.*, str. 172.

²⁸ I. MANDIĆ, *n. dj.*, str. 31.

²⁹ *Isto*, str. 57.

³⁰ *Isto*, str. 61.

„Mrtvi dolaze s jugovinom. Svi mrtvi i naši dragi.“³¹ Ipak čini se dosuđeno je nekima ostati gdje jesu jer se „događa“ čudan zemljopis, nešto u njemu, jer samo rijeke i sunce nešto poduzimaju. Lukićeva pjesma *Mi iz ovoga mjesta* kao da koči, zaustavlja mijene svijeta. Metaforično su nam dodijeljeni „lanci rođenja“ ili nam je ubilježena udesna sudbina ostanaka što zaustavlja čovjeka u njegovim odmacima od vlastitosti:

*Mi iz ovoga mjesta
nećemo otići,
lanci rođenja su na našim srcima.
Kako dirljiv je vožnji red cvatnje.*³²

O imanentnoj zatečenosti što nas veže za sebe samu kazuje na ludistički način Ilija Ladin. Po njegovu ostihovljenju ostanak na licu mjesta valja iskoristiti za ladanje, pod koprenom izmaknute situacije ili pseudoistine. Usto nastanu pogodne prilike za bezbrižnost, onako kako se dočarava u njegovim stihovima *Na Alpama ću se izvaliti na leđa/ I uživati u suncu*.³³ Uviđa se da Ladin personificira i samo kretanje pjesme (*Kud izlaziš pjesmo moja*), što pokazuje kroz začudne i stvaralačke poteze zatvaranja raspoloživih prozora, vrata i očnih kapaka. Povijest duha i tvoriva pokazala je da postoje veliki i mali putovi, važni i nevažni, odlučujući i oni koji ništa ne predstavljaju. Na pjesničkom se razboju glas Veselka Koromana odvija u više važnih i odvažnih smjerova, zahvaća više čovjekovih osjetila, što donosi u pjesmi *Malim putem do čistina*, pitajući se pritom za ponašanje i položaj vlastita tijela:

*čuje se kako posrće
nalik bačenu bubnju
nalik leptiru bolesnom.*³⁴

Pjesniku se čini da to nije samo ljudski čin, već da ga prati vampir, kao u pjesmi Antuna B. Šimića o vampiru. Koromanov se lirski subjekt suočava s vampirom, imanentno ga izaziva, poziva ga čak da se požuri za njim, da ga stigne u nisku obasjanu raslinju. Pritom se izruguje, kao Baudelaire u *Albatro-*

³¹ Ivan KORDIĆ, „Antologija bosanskohercegovačke poslijeratne poezije“, *Život*, god. XXV., 1976., br. 7. – 8., str. 151.

³² *Isto*.

³³ *Isto*, str. 156. Izloženi stihovi ukazuju na eksteritorijalnost, s nagnućem po romantičarskoj krilatici „Biti svugdje ali ne ovdje!“ Srodno promišljanje iskazuje i poslovično iskustvo „Bolje je na putu deset puta umrijeti, nego kod kuće jedanput.“ Mate UJEVIĆ, *Narodne poslovice*, Zagreb, 2011., str. 131.

³⁴ *Isto*, str. 178.

su, kazavši u duhu sinegdohe kako je nesvrhovito truditi svoje tijelo i zasramiti koljeno. Ovaj se pjesnički akter poigrava i time izbjegava gradiranje vampira pristajući jedino na vlastitu sjenu koja se otvara svakovrsnim oblicima i gestama na uskoj prolaznoj stazi k slobodi, dakle subjektivnim prečacem do proplanaka. Na kraju će čisto i odvažno uzvratiti nepostojećemu vampiru, odbiti ga od sebe, uvjeriti ga da biva pobjednikom nad njegovim htijenjima. Fenomen puta Koroman shvaća i u smislu izlaska, kako doznaju u pjesmi *Izlazim iz stare kuće*. Rečena kuća bila je „ljepotica od hrastovine“, ali je nema više, napuštena je njezina aureola; o njezinu izgledu ostala je tek uspomena i tragovi su joj najposlije i „svud brašno“. Može se stoga i napustiti kad je već nema pa gledati svod s nakanom: „Izlazim iz stare kuće pod uvijek mlado nebo.“³⁵ Na toj poveznici izlazak iz zatečenih prilika ili, u konačnici, „iz svega“, obilježen je, prema zastupanju Vladimira Pavlovića, uglavnom izravnom afektivnošću; ostvaruje se to krikom i vokativom, ali i kliktajem za obećanom zemljom. Po ugođaju nagnuće je biblijsko pa je duhovnom liričaru biti s tom galilejskom zemljom koja po parabolama, dijagezom, odaje simboliku smokve. Riječ je o ishitrenu htijenju pa i utvari te je pjesnikovu naporu otežan moguć izlazak, nužnost ostanka u potlačenosti:

*Na nogama su mi negre.
Oko čela me grivna steže.
Mjedena žagonetka koja kaže:
ovdje je tvoja postelja.*³⁶

U zrelu postmodernu diskursu Antun se Šoljan u pjesmi *Ekspres preporučeno* zaigrao ili maniristički okrenuo opetovanju riječi „preporučeno“, kao što se frazeološki povezao s poštom ili vlakom. Putuje onaj koji nema mjesta, ili mu se zagubilo, a kad već izvodi kretanje, onda namjesto zamišljene ispunja drukčiju svrhu:

*Preporučam dakle onima koji ne putuju
nego imaju mjesto, neka ga ispunjuju
ko što jabuka, zrijuć, ispunja svoj oblik
i svoj tajanstveni žadatak. [...]
Dok jurim u noćnom ekspresu, više ne znam kamo,*

³⁵ T. MAROEVIĆ, n. dj., str. 124.

³⁶ Željko GRAHOVAC, *Ponestaje prostora: Panorama najnovije bosanskohercegovačke poezije*, Bihać, 2000., str. 66.

*preporuke nosim ko kakav zalutali poštar
i sijem ih iz vlaka po poljima ko sjeme.*³⁷

Prepoznatljiv Šoljanov stile, sastavljen od blagih savjeta, završava dvostihom kao opomenom da nam život ne promiče neživljen; može ga se i te kako živjeti i biti u njemu, dušom s njim ublizu ili da se izgubimo s odlazećim vlakom: „Inače, sve će nam odnijeti tutanj vlakova/ u beskrajne daljine, do kojih se ne može doći.“³⁸

S osloncem na tradiciju Dubravko Horvatić tvrdi kako „sad poznajem svoj put, unatrag i unaprijed: u mijeni stvari uvijek drugi oblik.“³⁹ I njegov se subjekt pjevanja odisejevski utekao putu, živi od puta, od vjere u put. Jednostavno, ne želi biti osiromašen za (još jedan) put. U svojoj pjesmi *Ista zbilja, isti san* navodi kako stvari stoje s lutanjem, odnosno između stvarnosti i sna, stvarnoga i duševnoga, a osobito u sudaru sa surovim okolnostima iz kojih se izvija krik:

*Kuda li sam to lutao, gdje li sam sve bio
jesam li doista putovao svu noć
iz jedne zemlje u drugu, iz jednog doba u drugo
kao da sam netjelesan, kao da sam samo duša.
(Ali duša, netjelesna, može li u grču ridati?)*⁴⁰

5. Binarno ostihovljeni putovi

Pjesnički zadatak je u nepresušnoj riječi, kroz život sa svim manifestacijama, ali i spoznaji da dolazi neodgodiva konačnica. To su barem tri usmjeraja i prema njima se, priznat će Anđelko Vuletić, „varljivo i uzaludno, odupiremo.“⁴¹ Dakle događa se da lirski prosudba naizgled uzmiče od puta prema riječi i s puta prema smrti. A samo koračanje donosi uvide da se sa svakim dodiranjem stopala po zemlji i od nas nešto oduzima. Izriče to u pjesničkoj prozi *Magnetna igla*:

³⁷ A. STAMAC, *n. dj.*, str. 720.

³⁸ *Isto*, str. 721.

³⁹ I. MANDIĆ, *n. dj.*, str. 93.

⁴⁰ T. MAROEVIĆ, *n. dj.*, str. 157. U ovim stihovima fenomen lutanja postavlja se kao posebno „suočenje s putem“ jer se njime, i kroz nužne besciljnosti, traži ispunjenje čovjekova višeg htijenja između graničnih životnih situacija.

⁴¹ A. VULETIĆ, *n. dj.*, str. 7.

*Gdje god da stanem samo i nogom – a ne cijelim tijelom ili dugim noćima i godinama
boravka, – ja ostavim
jedan veo sebe,
jedan otkucaj srca,
zra koji sam manji
i koga mi više nema.*⁴²

S ovakvim Vuletićevim pjevom uočava se binarnost, vanjska događajnost, ali i nutarnje zbivanje prožeto povratkom. Uviđajući koliko čovjek krstari životom, nalik šimićevskom proходу pod zvijezdama, ne slučajno u lirskom zapisu *Zavičajni zagrljaj*, paradoksalno posvjedočuje da se čovjek povraća u zavičaj kojim je obilježeno njegovo djetinjstvo i odrastanje te se sve slijeva u prikrivenu želju za ponovnim življenjem. Ujedno će preporučiti da svatko za sebe treba načiniti „jedan instrument koji će pokazivati strane svijeta i prave puteve“, makar oni bili i spekulativni. A glede unutrašnjega, tektonskoga određenja čovjekova iskona, uvraćanja njegovoj prednosti, Vuletić dalje ističe kroz poetski redak: „Treba se vraćati natrag, na svoje prvobitno mjesto. Na svoje pravo mjesto: u samoću i trpljenje.“⁴³

U kratkoj lirskoj prozi *Svoj kamen, svoj put*, punoj upita i rastresitih misli koje se zaustavljaju u teretu, kao u mitu o Sizifu, o junaku koji gura kamen, ili ga nosi na leđima, Vuletićev lik zamjećuje: „i ja bih, hodajući uporno po istom tragu i stenjući bez ikakve svrhe i bez ikakve koristi pod tim teretom, opet ponavljao, sasvim blaženo, ponizno i smireno: svoj kamen svoj put.“⁴⁴ Ovdje se metonimijski motri kamen i jednači se s usudom, teretom i trpnjom na putu. Ako ne posežemo za daljnjim interpretacijama Vuletićeva pjeva, bilo bi uputno uza sve analogije, zasvodit ga oprimjerenim putovanjem iz pjesme *Kolci i konopci*:

*Naše putovanje beskrajno dugo traje, i ne vidimo mu nikakvog kraja,
a na ovu pustolinu pod nebom, gdje smo
sabrani, (netko kao ono žrno pšenice bačeno pored puta),
stigli smo pukim slučajem: netko s kolca,
samo tren prije nego je imao izdahnuti, netko s konopca.*⁴⁵

⁴² *Isto*, str. 79.

⁴³ *Isto*, str. 87.

⁴⁴ I. KORDIĆ, *n. dj.*, str. 108.

⁴⁵ Anđelko VULETIĆ, *Svemirsko ogledalo*, Zagreb, 2012., str. 92.

S pjesmom *Kretanje* Kemal Mujičić Artman razabire što predstavlja kretanje u vremenu i prostoru i kako stvari na koje smo naviknuli zauzimaju mjesta. Pritom izriče što je već spremno na imenovanje dušom u pokretu. Otuda je bilježnik i umješnik za takve mijene:

*Kretanje je, zapravo, gonjenje vremena kroz prostor.
Tako svakovrsne stvari uzimaju svoju mjeru
i zauzimaju mikro i makro mjesto
negdje u nečemu. [...]
Kretanje je duša svega što drhti.*⁴⁶

Svijet kakvoga poznamo i čemu je sve svojom intencijom odan, ukazuje da, prema riječima Ivana Kordića, zbog preobilja ne može na sebe primiti ni izazov ni vizualizaciju dolazaka i odlazaka:

*Ništa više neće doći, jer
Pobodi su završeni i pun je svijet.*⁴⁷

Ishode li se putopisne situacije iz osobna kuta, a u nastavku se poimaju, one mogu biti prosvjedne, niječne, bez uzdanja. Međutim, podižu li se značenja na povijesnu razinu, pejzažnu, rodoljubnu, u neku ruku i pustolovnu, onda će alfabet puta biti jasniji, određeniji, s divljenjem, kako je to, primjerice, pokazano u Mayerovu zanosnu putoljublju na duvanjsko kraljevsko polje. Gotovo filmskom kamerom smjenjuju se pokreti, zapažanja, slike, sve nekako brzinom putovanja limuzinom po makadamu 1925. godine, od Zagreba do Duvna. Tako će zapisati: „ostaviv za leđima divni jajački kraj“, „projuriv kroz Bugojno, koje je lijepo i čisto trgovište kraj Vrbasa.“⁴⁸

6. Iskazive preobrazbe – stvarno i pomišljivo

Pjesmovito na putu kao izvjesna i jezgra i marginalnost iskušenja posebno se ocrtava u fenomenu povratka. Koji poznaju pjesnički glas Željka Sabola, u zbirci *Dio po dio*, čin vraćanja on vidi kao opasnost, odnosno vraćanje postaje

⁴⁶ Primjer se podastire i problematizira unutar pjesničkog izbora koji priređivački kandidira E. JAHIĆ, *n. dj.*, str. 338.

⁴⁷ Stihovi uvršteni u antologiju: Veselko KOROMAN, „Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Sitovića do danas“, *Forum*, god. XIX., 1990., knj. 11. – 12., str. 749.

⁴⁸ Milutin MAYER, *S puta na Duvanjsko polje*, pretisak 1. izdanja, Zagreb, 2009., str. 41. i dalje.

zamka za prilike koje nastaju, paradoksalno, mimo našeg očekivanja; otuda, razumljivo, odgovara bolje da ostane u orbiti vlastita azila:

*ne vraćaj se tamo odakle si jednom krenuo
ma kako ti spremno netko pruža ruku
u svakoj prijaznosti slutimo nešto od osвете
i svaki pozdrav može biti klopka.*⁴⁹

Autentična pjesma o prolaznosti vremena i krhkosti hoda kroz prostor, dvije najbliže adekvatnosti trajanja, ranije naznačene i Krležinom *Hrvatskom rapsodijom*, Miroslav Mićanović u pjesmi *Institute for humanistic studies* deset puta zaredom onomatopejski uvodi sintagme vlak ide, ili obrnuto ide vlak... To je medij iz kojega se prate slike, pokretni prizori na poljima, ili zgoda kad jedan muškarac tri žene ljubi, kad stvaralački akter čita američke pjesnike pa se uvjerava da ipak postoji poezija koju osobno želi pisati. Prema Mićanovićevoj viziji vlak se uspoređuje s pisanjem:

*ide. vlak ide. kao tekst pokreta na tekućoj
vrpci – jer, na drugoj strani mi uporno
stojeći starimo. vlak ide. vlak ide. vlak.*⁵⁰

Sinkronitet *Panike prostora* Krešimira Bagića nudi unošenje ogoljene stvarnosti u pomišljivi svijet. Počevši s gorskih, ravničarskih, ljetnih i zimskih, ali i snovitih prizora, pjesmovna neposrednost ulazi u nutarnji fokus. Taj proces nije jednosmjern, dapače, svakovrsni se prizori uključuju u dvojnosti, u često odvijanje razgovora. Ako se prisjetimo Becketovih antijunaka koji odustaju od puta, Bagić epiloški ustvrđuje kako se od putovanja manje nauči nego kad se ostane u stanu s preslikama prirode:

*Nedavno sam prestao putovati.
Na zidu u spavaćoj sobi
nacrtao sam kuću, drvo i pticu.*⁵¹

Pjesnički protagonist Sanje Manojlović vidi sebe u tlocrtu, odozgo. Njemu je dopušteno da istrajava na putu, dakle na terenu je te iznova na putu:

⁴⁹ Stijepo MIJOVIĆ KOČAN, *Skupljena baština: suvremeno hrvatsko pjesništvo 1940. – 1990*, Zagreb, 1993., str. 324.

⁵⁰ E. JAHIĆ, *n. dj.*, str. 334. – 335. Uočen kumulativan prizor komparativno podsjeća na, svjetonazorski ne i opravdan, Krležin *Izlet u Rusiju*, ali još obzirnije na alegorijski *Noćni ekspres* Vitomira Lukića; za razliku od prethodnog pjesničkog ulomka, oba su potonja teksta u pripovjednoj izvedbi.

⁵¹ *Isto*, str. 361.

„Najlakše je sebe nacrtati/ Na putu, svakako na putu/ Kao točku, zgusnut krug.“⁵² Možda nijedan put nije cjelovit, on je istrgnut, postoji donekle, ali se pokraćuje, uglavnom je veći dio puta i nerijetko praćen nekim uzaludnostima. Put se teško odredi kao i osobna, rodnoženska situacija, ili onda kad sami zidovi zamjenski govore o putu, što se dozira u pjesmi *Ariadna ponovno* Sanje Lovrenčić. Njezina lirski akterica vraća se mitskoj slici o Ariadni koja po labirintskim stazama ostavlja zrnate tragove:

*išla i govorila: jednom ću izići
kad iziđeš, bit ćeš druga, govorili su židovi
išla i brisala korake, svaki metar prijednog puta.*⁵³

Konstitutivni pjesnički zagovor Stanislava Bašića personificira i prožima vrijeme – dan, prostor – sobu, vidljivost – sunce, ali i ukletost – kob. U njegovu svijetu puno je toga u pokretu, oslonjeno o gibanje, kako donosi u lirskoj prozi *Vedar dan u mojoj sobi*: „Najprije se penjao uza zid, na stolove, u sve stvari je ulazio vedar dan. Vedro je bilo sunce i nebeska kupola je bila vedra.“⁵⁴ Nadalje, u *Elegiji o prolaznicima* promišljat će kako je apstraktnost na putu. Zapravo, ukletost se ne pojavljuje kao scenografija naših života nego, ona zalazi u svakoga čiji medij tijela i duha biva otkriven njezinu prihvatu. Usto kob ne će ostati imuna, njezino je da svakomu navrati barem kao kušnja. Epifanijsko upletanje smjenjivih raspoloženja u spomenutoj pjesmi imanentno prozire put u svojim gotovo mikroskopskim zasjecima, u dublji svijet stvari:

*Vidim vas i mnoge po malim kretnjama poznajem –
u toplom sumračju kada nasmiješeni izlazite
iz svojih soba, ili, pak, kada se tmurni
iz nekih ružnih mjesta vraćate.*⁵⁵

Nije putovanje samo pojedinačno i posebično, njemu je svojstven i ostanak pa i ostatak prenosiv na kolektiv, narodnosno iskustvo. Ikonična pjesma *Tužbalica* Mile Pešorde, nastala uz zasnivanje Šimićevih susreta, posvećena je podsvjesnom majčinom promišljanju o posljednjem opstanku na „napušćenoj

⁵² *Isto*, str. 251. Asocijativni obzori „ženskoga glasa“ u pjesništvu Sanje Manojlović otkrivaju čudo vlastite opstojnosti, svedeno često na putu u manjinsku prisutnost, ili samo točku nacrtanu na uljudnom planu kretanja, zapravo osobno proživljenih selidbenih iščašenja.

⁵³ *Isto*, str. 356.

⁵⁴ I. KORDIĆ, *n. dj.*, str. 219.

⁵⁵ *Isto*, str. 219.

grudi“. Prepuštena neizvjesnosti skončanja majka samuje u svome „opustilom“ domu. Pjesma se osjetno iznjedruje na usmenim i žalobnim svojstvima, izriče se individualno i kolektivno s krša, u ikavici sa šćakavskom inačicom, što jamči kolona, kolajna riječi „moji dragi idu u daleki Svit“⁵⁶ kamo će nadalje upirati nujne oči u tuđe nebo.

7. Pronicanje puta po okomici

Kroz pjesmu *U žagrljaju bilja* Vlado Puljić opservira više vrsta putova, bilo samo osobnih, bilo onih koji se ističu frazeološki. Smatrajući da je čovjeku jedno pribježište i birano bilje na proplanku, takvo bilje je arkadijsko i samostalno. Ali s takvim biljem mogu biti povezani „tamni putovi“ prostrti između zalaska sunca i osvita, mogu biti u doticaju pa i „mliječni putovi“ su svojstveni još od novorođenčeta. Pritom nisu isključeni ni „putovi počinka“ razmješteni između čovjeka i beskraja, kao ni „mimohodni putovi“ ostvarivi koliko u polasku i cilju toliko i između čovjekovih koraka i zvijezda. Najposlije, sve i da nema „krivih putova“ ipak će i takav ostati putokazom između sna i prisutne zbilje.

Srodnu biologističku problematiku puta razvidno nude tri Puljićeve pjesme, *Bijeg od vode*, *Bijeg iz doma* i *Bijeg od pauka*. U prvoj priznaje da bježi od vode te, penjući se ukletim brdom, sustiže ga zvjezdani rod, a onda se vraća, pada s rečenim nebeskim pratilicama. Druga pjesma *Bijeg iz doma* u sve tri svoje strofe spominje put ili kakavgod pokret. Tako iznosi da još od vlastita obiteljskoga praga posrće niz nesagledive putove. Napeto svojstvo „putešestvija“ nude stihovi sa stavom da pjesničkoga subjekta ne vraća suza majke, ne povlači ga ni Božja ruka te ge ne gone „kletve žene i djeteta“. Završna strofa doziva polazne stihove i u njoj pjesnički glas slovi da se iz navedenoga očituje bijeg srca iz inicijacija gorka pelina, kakva su zapravo i raskrižja čovjekovih putova. U ovakvoj fenomenologiji uvrštena pjesma *Bijeg od pauka* ukazuje da ne može uteći od „pauka crne udovice“, suvišno je bježati preko strništa i preskakati međe.

Gospodarenje lirskim krajobrazom stvara odnos pjesnika i puta kao i mnogih stvorova kakva je gušterica, o čemu Puljić kazuje u pjesmi *Put gušterice*.

⁵⁶ *Isto*, str. 242.

Ostatak krivulje puta nastao je „tragom njezina hoda“ koji se nadrealistički obilježio svodom plamtećih šipaka u cvatu. Nadalje, njegov pjesmotvor *Priča o Isusu* šopovski kazuje kuda se kreće Isus i gdje bi rado poveo čovjeka. On za uskrсне dane „silazi u dolinu“, požrtvuje se još bliže kad „stupi u dolinu“. Pjesnik gotovo kamermanski predočuje kako Nazarećanin hodi između proljećem uređenih kuća. Blagdanske prilike koje se prinose u opuštanju te pokreću ljude da mu iziđu ususret pa Isus pomišlja kako opet hoditi k uzvišicu. Zato će kao u baladi, a potaknut izdajstvom, pasti na raskrižju putova te će danima moliti ljude da ga povrate na drvo raspela. Naviknuti na uobičajenost, jednosmjerno kretanja po vodoravnici, zbog žestine sunca, patnje ili blizine zvjezdanoga neba, Puljićev glas uzdiže se prema visinama i topli u krošnji koju nastanjuju ptice. Priznat će okomitom jednostavnošću u pjesmi *Blagdan kiše* da se valja propinjati na prst, a kroz stihove *Uznesenje* uvjerava u gotovo alpinistički očinski propanj:

Uzdići se
U dubinu oblaka
S krikom žedne ševe,
Uvući u gnijezdo.⁵⁷

Glagoli iz napeta zajedništva života postaju provjeren stav koji posve dobro poznaje „narod od korova“ te gotovo heraklitovski, po mitskoj drevnosti predočenja toka života, ili nadrealistički, u modernističkom promaknuću, taj puljićevskim načinom osvjetljen narod silazi na obale južnjačke rijeke. I malo dalje domeće da se, kao u Galileji, nađe na okupu pri svetoj vodi narod pun jenjavanja. Pritom se i kosina puta očituje u tretiranom *Blagdanu kiše*, osobito u prizoru istrčavanja na brijeg. Ovdje treba zamijetiti da je sinegdoha za put noga, kako Puljić iznosi u pjesmi *Veliki Prolog* naznačivši da noga kroči po posnome kršu što ga određuje drača i smreka. Naravno, i koračaji su mjera koja se proteže od mjesta Veliki Prolog do Tina, pjesnika takva podneblja i čija se razdaljina mjeri s nekoliko koraka. Ujedno Puljićevi versi pjesme *Balada o Isaku* kazuju da su Isakom ovladale „bosonoge daljine“ i više ne upravlja sobom svjesno već je put u planetarij pa jedino osunčane staze bivaju zaštitom načinjenih koraka.

⁵⁷ Cjelovito navedeni ili fragmentarno citirani stihovi donose se u izboru: Vlado PULJIĆ, *Vodokradica*, Mostar, 1997., str. 32. i dalje.

U ratnoj pohari i nakon nje pitanje Dubravka Brigića javljalo se kao klica: ostati ili otići u tuđinu. Taj upit biblijske naravi, nastao u izgnanstvu, pre-kooceanskom, ali i kao pusta eliotovska zemlja u travnju jorgovana, graniči na okomici sa životom i umiranjem, što je zapravo srodno u više pjesnika egzistencije, neposredno i posredno. K tomu je još upleten i koeficijent vremena, poglavito kada je sve kasno za promjenu:

*Trebalo je, valjda, otići na vrijeme.
S jorgovanom plavim, već s početka rata.
Prije no i krv ljudska postala je štura.*⁵⁸

S pastoralnim i božićnim ozračjem s jedne i dvojmom za egzistencijalna trvenja s druge i neumoljive strane, Jozefina Dautbegović promišlja o nezbrinutosti u ratnim nedaćama. Tako iskazuje izvjesne situacije u nujno intoniranoj pjesmi *Druga izbjeglička*. Ukazuje se na dolazak izvršitelja prava na stan koji je privremeno useljen:

*Tek dolaze mudraci da najave
Želite li sa mnom dočekati dolazak
Gašpara Melkiora i onog trećeg.*⁵⁹

Gotovo u obliku unutrašnjega monologa pjesnički su glasovi ne tako rijetko propitivali svoje mjesto ili izmještenost u svijetu, teritorijalno unutar lokalne sredine, ozemno, te podjednako i eksteritorijalno, što je poput govorenja pri zaletima vjetra i duhovno je nadoknada za trajanje. Na tim odnosima, dapače u njihovoj uspostavi, pjesnički se glas usmjerava „samoj biti“ življenja i stvaranja, pjevanja i mišljenja o stvorenome i eshatološkom. Srodno i s opravdanjem Vladimir Čerkez prinosi kućnu ispovijed iza naslova *Lagano, kao za put dugi*:

*Lagano, kao za put dugi
Spremam se tiho sam u stanu
Ovdje će doći neko drugi
Da slavi život i vida ranu. [...]
Ja sada želim samo krila
Za nepovratno putovanje.*⁶⁰

⁵⁸ Ž. GRAHOVAC, *n. dj.*, str. 309.

⁵⁹ T. MAROEVIĆ, *n. dj.*, str. 235.

⁶⁰ V. KOROMAN, *n. dj.*, str. 692.

Suočenje s nepredvidljivom orbitom puta ne izvodi se tek sebe radi, ono je predmetom obrazlaganja sadržaja ozemna i onostrana putovanja. U prilici je decentriranje tereta koji ispisuje zajedništvo, kao hlapimice zamjenjiv pozdrav „vidimo se jučer“. Kad su pamćenja na put nepomirena, ona su i otežala, pozivom su za binarnosti od sretna i nesretna pamćenja. Poglavitito je tako kad pojedinac zgodimice pamti različito, ulažući vazda i ponešto vrijednoga u zajedničko iskustvo.

Umjesto zasvođenja

Svoj i svijet drugoga, dakle aktualiziran svijet, svojevrsno područje *domaje*, svekoliko emotivno i misleno što je evidencijom puta na raspolaganju u zbilji – pjesnici su stavljali na pečat starije i moderne pjesničke fakture. Takvi oblikovatelji jezika ujedno su poticatelji egzistencijalnih rješenja nudeći pritom fenomene kretanja i proničnost za opća pitanja, nerijetko radikalna i spiritualna, nikad na posljednjoj poziciji da budu pokretači za nadilaženje ranjivih dvojbi života.

Iznesene interpretacije i obavljena tumačenja, što je i kako je rečeno o „suprotivi“ puta, upratila su dijelom prethodne „podignutosti“ kroz antologije i srodne izbore pjesništva te samostalne stihozbirke. Odustajući od „velikoga diskursa“, zahvaćene provjere naslova su iz različitih vremenskih dionica i s različnim estetskim polazištima. Teorijska shvaćanja i dublji uvidi rađeni su unekoliko po kronološkom slijedu nastanka pjesničkih ostvaraja, ali prevaga i odlučnost u suočenju sa stišnim egzemplarima bila je u problematici tretiranja puta, dakle u prožimanju simultanih stvaralačkih odnosa.

Naznačeni interesi suočavanja s kaleidoskopom puta kroz pjesništvo može se i pomaknuto i drukčije nasloviti, ali nikako frazeološki, pa mu pristoji i više inačica. Na širem obzoru taj raznoliki interes, ako se ponaši riječ Wislave Szymborske, zbiljna je i ladanjska „ulepršanost“ do sučelja s putem. Nizanka drugosti za usredištenje puta mogla bi stoga ponijeti sunaslove: pjesnički alfabet za put, pjesmovna priopćivost o putu, „na tom putu“, imanentni put, uprizoreni putovi, između više putova, ali podjednako i naslovi poput svjetionici puta, fenomenološki putovi, upitnosti o putu ili pronicanje u put... Takvo pridruženo i zamjensko nazivlje ukazuje da put i ne postoji ako nije

u iskušenju smjenjiva putovanja, koliko u vanjskomu svijetu možda još više imanentno, u nutrini brojnih toplokrvnih bića.

Uhvatljivost putnih dionica u pjesništvu predstavlja gotovo hamletovsko „biti“ u svijetu. Putopis duha i usud su isprepleteni, u prožimanju su, većinom bivaju potegnuta pitanja s ovu stranu humke koja će, najposlije, obilježiti svakoga pojedinca. Iskazivost puta nije toliko eksteritorijalni svijet koliko kriptopjesnička pobuda, i ponuda, prosijavanje kroz medij u kojem se oduhovljuje linija puta. Sve dublji rascjepi, „odiljenja“ i rasutosti identiteta u zbilji pokazuju koliko je entitet puta evidencija življenja i esencija života. Upućenost u referiranja s putnih maršruta duha, po spiritualnoj putanji, ali i uvidi u ujevićevska „malena mjesta srca moga“, kuda već prođu stopala, zamjenska je inkorporacija ljudskosti u zbilju, a ona je obilježena uljudbeno-civilizacijskim svjedočenjem. Uostalom, takva je i inkorporacija putopisa duše po pojasevima i krugovima velebne orbite, unutar blistave arhitektonike Danteove *Božanstvene komedije*.

Stišni primjeri ukazuju na preobrazbe i funkcije puta, njegov istinski proces dok traje u svjesnosti ili snu, od fizičkoga određenja do nutarnje potrage za smislom. Pritom je put razlog ka zadiranju u probleme gubljenje smjera, pojave nekih socijalnih iščašenja i osobne otuđenosti. Sveusve strukturalan fenomen puta je usred čovjekove sudbine, često je i raskrižje za važnije prosudbe, radosti i dvojbe. Ukoliko se po iskazanim primjerima i teorijskim istupima pristajalo na pomisao i doživljaj, podjednako na refleksivno filozofske te društvene pobude – a gdje je književno blago, tu je svijest i srce o njemu – utoliko je sučeljavanje s putem ili pseudoputem višestruko, situacijski uvjetovano i metafizički izdignuto. Pri svođenju suočenje postaje prešutnim konzularnim suodnosom između puta i pjesničkoga govora, odnosno put se izlaže kao predgrađe za „metropolski“ duh pjesništva.

Semantička usredištenost na fenomenologiju puta nije toliko pristup faktičkom koliko je subjektivno motrište o ulozi, značaju i važnosti puta u ljudskim odnosima i samog čovjeka u kolektivnu okruženju, čime se očituje njegova izmjenjiva binarnost. Uostalom, većina ovdje oprimirana pjesništva bliže je fikcionalnom, subjektivnom promišljanju i doživljaju svijeta. Stoga ispitivanje puta ne treba primiti kao prinos vanjskomu, metodički gledajući klasičnomu prikazu zgoda i opisu krajobraza s kakva putovanja, ili unošenje

u koštac sa zemljopisnim, etnološkim ili pak povijesnim sukusom zbivanja; nije dakle oprezna interakcija sa stranim prostorom i ljudima. Tim je više riječ o hamletovskom uvraćanju sebi vezanom za imanentni progovor o vremenu i prostoru. Korisnom popudbinom za put ostvaruje se sebezastavljanje u svijet, postiže se izvjesniji odnos i poistovjećenje s kolektivnim, društvenim i nacionalnim (ako treba i europskim mijenama) te nikako na kraju i slobodnim htjenjem za promjenom.

*Migracije –
mikroperspektiva*

Silvana Marić-Tokić ♦ Ivica Skoko

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru – Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru

ssilvana@gmail.com – skoko.ivica@gmail.com

UDK 001.18:378(497.6 Mostar)

Prethodno priopćenje

GUBITAK INTELEKTUALNOG KAPITALA KROZ POTENCIJALNI ODLAZAK STUDENATA SVEUČILIŠTA U MOSTARU

Sažetak

Globalno doba donijelo je brojne promjene kako pozitivne (mogućnost zapošljavanja, veće mogućnosti obrazovanja i usavršavanja, multikulturalizam, bolji životni uvjeti u pojedinim dijelovima svijeta, upoznavanje različitih kultura itd.) tako negativne (ekološki problemi, svjetske krize, veće ekonomske nejednakosti, migracije velikog broja ljudi itd.). Migracijska kretanja traju kroz cijelu povijest čovječanstva, od prvih pećinskih ljudi pa sve do današnjega modernoga, informacijskoga doba. S pojavom društva znanja, informacijskoga društva, potražnja i ponuda informacija i znanja postaje sve veća. Znanje se kao informacija prodaje na svjetskome tržištu postižući veliku vrijednost i donoseći premoć u određenim segmentima življenja. Posjedovanje znanja nikada nije bila povlastica samo bogatih i moćnih zemalja i skupina, znanje se kao kategorija javlja unutar svih društava. Društva koja svoj razvoj temelje na posjedovanju i korištenju znanja imaju sve veću potrebu za privlačenjem visokoškolovanih i stručnih osoba, znanstvenika i istraživača, tj. onih koji posjeduju napredna znanja. Iako znanje nije povlastica samo bogatih društava, ona svojim mogućnostima privlače i pojedince i projekte. Može se reći da se znanje „slijeva“ u zemlje koje pružaju veću ekonomsku sigurnost i mogućnost za unaprjeđivanje i napredovanje. Odljev mozгова predstavlja odlazak visokokvalificirane radne snage iz jedne u drugu sredinu, što postaje pogubno za sredinu iz koje emigriraju. Gubitak školovane radne snage dovodi do nazadovanja određenih društava i skupina ili, u krajnjoj mjeri, do propadanja jednoga društva ili skupine. Kada se nadmoć na svjetskoj pozornici sve više mjeri znanjem i informacijama, utrka za školovanim i sposobnim ljudima postaje neprestana borba pri čemu najviše gube zemlje ili skupine koje ne mogu zadržati ostanak visokokvalificirane radne snage. Bosna i Hercegovina jedna je u nizu zemalja koje ni na ekonomskom, a ni na političkom planu ne mogu ostvariti razvoj kao druge svjetske zemlje, a gubitak visokoobrazovane radne snage za nju znači još veći zastoј u napredovanju i razvoju te predstavlja nenadoknativ gubitak u raznim segmentima koji su bitni za egzistiranje

jednoga društva, bilo da je riječ o zdravlju, kulturi, sigurnosti ili nečemu drugomu. Ova opasnost za društva nije toliko izražena u sadašnjem vremenskom kontekstu; ona će biti izražena u trenutku kada bi ti kadrovi trebali dati svoj doprinos i svojim znanjem i sposobnostima biti nositelji društvenih aktivnosti. Kada do toga dođe, njih ne će biti i nastat će svojevrsna „praznina“ znanja. Kroz ovaj rad prikazat ćemo koji su to čimbenici koji doprinose tomu da mladi ljudi koji pohađaju jedno od državnih sveučilišta u BiH odlučuju o odlasku ili ostanku budućih znanstvenika, istraživača, studenata. Studentima je postavljeno pitanje što bi ih to zadržalo u BiH, odnosno koji su ključni čimbenici zbog kojih bi ostali u BiH. Ne manje važno pitanje odnosi se i na čimbenike zbog kojih bi studenti napustili BiH. Ovo pitanje dat će ključan odgovor da za ostanak mladih ljudi nisu potrebni velika novčana primanja, poslovi s posebnim naknadama, uvjeti ili tomu slično, nego samo mogućnost zaposlenja, redovita novčana primanja te korektan odnos poslodavaca.

Ključne riječi: studenti, Sveučilište u Mostaru, globalno doba, znanje, emigracija, migracija

THE LOSS OF INTELLECTUAL CAPITAL THROUGH THE POTENTIAL DEPARTURE OF STUDENTS OF UNIVERSITY OF MOSTAR

Abstract

The global age has brought numerous changes, some of which are positive (employment opportunity, higher chances for education, specializations, multiculturalism, better living conditions in some parts of the world, meeting different culture, etc.) and some are negative (ecological problems, world crises, bigger economic disparity, migrations of large populations, etc.). The migration movements have existed throughout the history of mankind, since the first cavemen until the contemporary modern/information age. With the rise of the society of knowledge, an information society, the supply and demand of information and knowledge is getting constantly bigger. Knowledge and information are sold on the world market, attaining high value and bringing supremacy in certain aspects of living. The possession of knowledge has never been a privilege of the rich and powerful countries and groups, knowledge as a category can be found in all societies. With a society which builds its development on the possession and usage of knowledge, there is an ever-growing need to attract highly educated, expert individuals, scientists, researchers, individuals who possess advanced knowledge. As emphasized earlier, knowledge is not a privilege of rich societies, but such societies attract individuals and projects with their capabilities. It could be said that knowledge “flows” into countries that give higher economic safety and advancement possibilities. The flight of human capital represents the departure

of highly qualified workforce to another community, which becomes disastrous for the home community. The loss of educated workforce leads to retrogression of certain societies and groups or, in the long run, to decay of a society or a group. When supremacy on the world stage is measured by knowledge and information, the race for educated and capable individuals is becoming an everlasting battle during which the countries that cannot hold on to their highly educated workforce lose the most. Bosnia and Herzegovina is one of the many countries that cannot accomplish neither economical nor political development as other world countries and the loss of highly educated workforce represents even a greater setback in advancement and growth. That represents an irretrievable loss in many segments that are important for maintaining a society, whether it is healthcare, culture, security or something else. This threat is not so boldly expressed at the moment, it will be expressed when those individuals are needed to give their contribution to perform social tasks with their knowledge and expertise. When that time comes and they are not around, there will be a "void" in knowledge. Through this paper we will show which factors contribute to the fact that young people who attend one of the state Universities in B&H decide on the leave or stay of future scientists, researchers, students. One of the many questions which the students gave their answers to is: What would keep the students in B&H, i.e. what are the key factors that would keep them in B&H? Of no less importance is the question of what the factors are which would make them leave B&H. This question will give a key answer that the youth do not require large sums of money or jobs with special earnings and conditions, but only the possibility of employment, regular salary and a decent attitude of employers.

Key words: students, University of Mostar, global age, knowledge, emigration, migrations

Uvod

Nezaposlenost mladih, nemogućnost pronalaska posla, stagniranje ekonomije i loša socijalna situacija samo su neki od problema niza društava i država. Znanje i informacije dva su ključna čimbenika današnjice. Samo one zemlje koje uspiju zadržati ili privući velik broj obrazovanih i stručnih mladih ljudi mogu sudjelovati u globalnom dobu u kojem su ova dva pojma ključ razvoja. Nezaposlenost mladih problem je svjetskih razmjera jer i mnogo uspješnije zemlje, financijski i politički stabilnije od BiH, u srž gorućih problema navode nemogućnost zapošljavanja mladih ljudi. Nezaposlenost ili nemogućnost zadržavanja posla dovodi do poremećaja i unutar drugih segmenata društva.

S novim tehnologijama i razvojem novih medija uloga obrazovane mlade populacije postaje sve istaknutija na svim poljima. Ona društva koja ne budu u mogućnosti zadržati stručnu i obrazovanu mladu populaciju izgubit će u borbi za visokoobrazovanom i stručnom radnom snagom. Društvo znanja i ekonomija znanja svoj uspjeh temelje na znanju, odnosno intelektualnom kapitalu. Mladi obrazovani ljudi kao ljudski čimbenik koji je nositelj znanja i stručnosti dio su toga intelektualnoga kapitala.

Ekonomska, politička, ali i sigurnosna situacija u kojoj se BiH nalazi nije zadovoljavajuća, naprotiv ispod je minimuma za ostvarivanje bilo kakvog oblika prednosti pred drugim zemljama. Takve nepovoljne situacije na brojnim poljima te medijski prikazi mogućega iseljavanja velikoga broja ljudi (nedovoljno je utvrđeno je li riječ o pretpostavkama ili o stvarnu stanju) mogu još više doprinijeti odlasku sposobne mlade radne snage kojoj su s globalizacijom i otvaranjem granica i tržišta otvorena vrata za odlazak u druge zemlje gdje može, ali nužno ne mora doći do poboljšanja njihovih životnih uvjeta.

Istraživanje kojim je obuhvaćeno Sveučilište u Mostaru (izuzev studija u Orašju) dijelom će dovesti do potvrde ili opovrgavanja hipoteze o potencijalnom odlasku mladih ljudi iz BiH. Cilj rada je kroz anketni upitnik, na svih 11 fakulteta, ispitati mišljenje studenata završnih godina studija o odlasku ili ostanku u BiH nakon završetka obrazovanja. Mladi su uvelike pod utjecajem raznih medija, koji su ključan element socijalizacije mladih, i izloženi neprestanu bombardiranju medijskim sadržajima. Građenje medijske slike prema kojoj je BiH sve više iseljenička zemlja dovodi do nepovoljna ozračja kada je u pitanju ostanak i obrazovanje mladih ljudi u BiH. Tomu pridonose i nedovoljna istraživanja ove problematike, koja bi trebale provesti državne i obrazovne institucije te istraživački centri. Državne institucije i fakulteti pod državnom skrbi trebaju biti svjesni važnosti ovakvih vrsta istraživanja te doprinijeti povezanosti državnoga i obrazovnoga sektora u smjeru razvoja i zadržavanja stručnih i obrazovanih mladih ljudi koji su čimbenik toga razvoja.

1. Migracije i globalno doba

Kroz cjelokupnu povijest čovječanstva migracije su stalan proces, a s razvojem društva i s globalizacijom taj proces postaje sve izraženiji. Nekada su

se migracije događale uslijed raznih ratova i kriza, no danas su uzroci migracijskih kretanja mnogostruko veći i opsežniji. Preseljavanje s jednoga područja na drugo više nije ograničeno samo na ugroženije slojeve stanovništva, danas se migracije događaju unutar svih skupina u društvu bez obzira na ekonomski, politički, vjerski, kulturni, obrazovani i druge statute. Upravo zbog toga razne znanstvene discipline obrađuju pojmove *migracija* i *emigracija* s različitih gledišta što govori da su to kompleksni problemi koji zahtijevaju neprestano proučavanje.

Kretanje u prostoru u potrazi za hranom bitno je obilježje prvih ljudskih skupina. Čovjekovi preci su se pritom borili za teritorij s drugim skupinama, pa je i to utjecalo na njihovu pokretljivost u prostoru. Nomadstvo prelazi u sesilnost tek između 7 i 5 tisućljeća p. n. e. u razdoblju neolitske revolucije. Obrada zemlje veže čovjeka trajnije uz određeni prostor, a migratornost postaje atipičnim ponašanjem.¹

Prva kretanja stanovništva unutar prostora događala su se zbog potrebe za preživljavanjem da bi tek poslije uslijedili i drugi razlozi kretanja stanovništva, poput osvajačkih. S povećanjem pokretljivosti dolazi i do pojave mnoštvo uzroka migracija, ali i do različitih čimbenika koji utječu na migracije.

Uslijed različitih povijesnih prekretnica na političkom, ekonomskom, društvenom, tehnološkom i drugim poljima dolazi i do veće izmiješanosti stanovništva. S globalnim dobom koje je donijelo brojne promjene ne samo u ekonomskom, obrazovnom, tehnološkom, političkom nego i u sociološkom smislu, dolazi do potrebe nadziranja procesa koji se događaju u svijetu. Među te procese spadaju i brojna i složena migracijska kretanja. Globalizacija je na neki način bila „okidač“ za migracije. Neki migracije nazivaju bogatstvom globalnoga doba koje će dovesti do smanjenja ostalih problema dok ih drugi gledaju kao jedan od gorućih problema današnjice, koji nije lako rješiv.

Stvaranje novih obrazaca ponašanja i komuniciranja, izgrađivanje novih ljudskih prava, sve veća potreba za izjednačavanjem stanovništva na svim područjima života, ali i nezadovoljstvo ili pak želja za nečim novim dovodi do promjene okoline i uvjeta u kojima se živi. Prvotni faktori migracija većim su dijelom bili prisilne prirode da bi tek poslije uslijedili ti privlačni faktori. Jedna

¹ Dragutin BABIĆ, „Međunarodne migracije: tokovi i teorije“, *Migracijske i etničke teme*, god. XIX., 2003., br. 1., str. 119.

od najčešćih podjela migracija s obzirom na ono što ih uvjetuje jesu *push* i *pull* faktori – prisilni i privlačni faktori migracija kao najčešće navedena podjela migracijskih kretanja.

Suvremeno doba, informacijsko društvo, društvo znanja, globalno doba samo su neki od pojmova koji predstavljaju društvo i vrijeme u kojem živimo. Mediji kao komunikacijski kanali koji doprinose globalizacijskim procesima utjecali su kako pozitivnim tako i negativnim efektima na migracijska kretanja. Svojim prikazima „obećanih zemalja“ potaknuli su na emigriranje velikoga broja ljudi u nadi da će tamo negdje ostvariti bolji život: upoznati drukčije kulture, običaje, moći se dalje školovati, usavršavati i usvojiti nova znanja, odnosno ostvariti napredak na svim poljima. Međutim, ili su „zaboravili“ ili prešutjeli nemogućnost ostvarivanja svih ljudskih prava koja globalno doba zahtijeva. Jaz različitosti u svijetu nikada nije bio veći.

Stvaranje velikih svjetskih organizacija (UN, EU, UNHCR) na globalnoj razini nije dovelo do rješavanja ogromnih problema suvremenoga doba niti je pronašlo učinkovite mehanizme za rješenje tih problema pa tako ni migracijskoga problema. Pokretljivost stanovništva u globalnom dobu, koja je trebala doprinijeti raznolikosti na svjetskoj razini (kulturnoj, jezičnoj, vjerskoj i etničkoj), dovela je do sve većih netrpeljivosti i nesnošljivosti kao i do rasta nesigurnosti unutar određenih područja.

Globalizacija je kao proces utjecala i na povećanje nezaposlenosti diljem planeta. I mnogo jače i utjecajnije zemlje od BiH bore se za zadržavanje radne snage, za pad nezaposlenosti, za otvaranje novih radnih mjesta, za ostanak mladih radno sposobnih itd. Slobodno tržište ljudi, kapitala, roba i usluga glavne su odrednice globalizacije. No uslijed velikoga tehnološkoga napretka smanjuje se potreba za radnom snagom čime se i velik broj radnih mjesta dovodi u pitanje. Statističke analize unutar brojnih zemalja pokazuju da je nezaposlenost u porastu.

Više od 5,5 milijuna ljudi dobne skupine od 15-24 je nezaposleno što znači da jedno od 5 mladih ljudi u Europi ne može naći posao. Prosječna nezaposlenost mladih u Europskoj uniji porasla sa 15,3 % u 2008. godini na visokih 23,3% u 2013. godini. Takav porast nezaposlenosti mladih posljedica je svjetske ekonomske krize koja je devastirala

² Vidi Dragana MLIKOTA – Anita KOVAČEVIĆ PRELAS, „Veličina potencijalnog ‘odljeva mozгова’ studenata Visoke škole za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici“, *Praktični menadžment*, god. IV., 2013., br. 2., str. 35.

nacionalna gospodarstva diljem svijeta uslijed čega ni Europa nije bila pošteđena. Velike su razlike u stopi nezaposlenosti među državama članicama. Najdramatičnije stanje već godinama bilježe mediteranske zemlje što uključuje Grčku, Španjolsku, Italiju, Portugal, Cipar i novu 28. članicu – Hrvatsku. Čak i prije ekonomske krize u 2008. godini svaka od tih zemalja imala je višu stopu nezaposlenosti mladih od europskog prosjeka. Takav negativan trend nastavio se i u 2013. godini gdje je najveću stopu nezaposlenosti bilježila Grčka s rekordnih 55,3 %, Španjolska 53,2%, Hrvatska 49,7%, Portugal 37,7%, Italija 35,3% i Cipar 27,8%.³

Stopa nezaposlenosti u BiH, prema podacima Agencije za statistiku BiH za 2014. god., iznosila je 27,5 % po ILO definiciji. Što se tiče istraživanja o „odljevu mozgova“ broj tih istraživanja nije velik, barem što se tiče Republike Hrvatske. Bosna i Hercegovina nema statističke urede u kojima se provode istraživanja koja se bave navedenom problematikom, a ne zna se ni točan broj osoba koje iseljavaju ili useljavaju u BiH. Također nemamo baze podataka s potrebnim podacima za istraživanje navedene problematike kao ni jedinstvenu bazu podataka znanstvenih, stručnih i znanstveno-stručnih časopisa tako da je otežano dolaženje do tih podataka. Zbog svega toga poslužili smo se istraživanjima provedenima u Republici Hrvatskoj, nama susjednoj državi, koja uključuje niz sličnosti s BiH. Jedno od istraživanja, koje je provedeno 1992., obuhvatilo je 931 hrvatskoga znanstvenika. Autorica Branka Golub u svojoj doktorskoj disertaciji propitivala je namjeru odlaska znanstvenika u inozemstvo. Podatci su bili sljedeći: 6,4 % ispitanika željelo je otići u inozemstvo, 17 % često razmišlja o odlasku, 37,3 % ponekad, a 39,3 % ispitanika nikada ne razmišlja o odlasku.⁴ „Sociokulturne odrednice ‘odljeva mozgova’ u Hrvatskoj“ naziv je istraživanja Benjamina Čuliga koje je provedeno 1994. godine. Rezultati su pokazali da 6,2 % studenata sigurno namjerava napustiti Hrvatsku nakon studija, 64,2 % želi otići čim se ukaže povoljna prilika, 6% namjerava ostati, 6,9 % nema mogućnosti za odlazak, a 16,5 % još nije odlučilo.⁵ Iva Šverko je 1996. provela istraživanje na različitim fakultetima obuhvativši studente četvrte godine studija. Rezultati su bili dosta poražavajući jer je 83 % studenata pokazalo najmanju želju za odlaskom, 10,3 % studenata svaka-

³ Nikolina BILIĆ – Marijana JUKIĆ, „Nezaposlenost mladih: ekonomski, politički i socijalni problem s dalekosežnim posljedicama za cjelokupno društvo“, *Pravni vjesnik*, god. XXX., 2014., br. 2., str. 487.

⁴ Vidi Branka GOLUB, *Vanjske migracije znanstvenika*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992.

⁵ Vidi Benjamin ČULIG, „Sociokulturne odrednice ‘odljeva mozgova’ u Hrvatskoj“, *Dani Rudija Šupeka: Zanat sociologa*, Zagreb, 1994.

ko želi otići, 17,9 % radije bi otišlo nego ostalo, 54,5 % radije bi ostalo, a samo 17,4 % svakako želi ostati.⁶ Iz ovih istraživanja možemo zaključiti da se postotak potencijalnih studenata ili znanstvenika koji žele otići iz Republike Hrvatske iz godine u godinu povećava. Broj studenata koji ne samo da pokazuju namjeru da će otići nego odlaze, u zadnjih se desetak godina višestruko uvećao. Razlog tomu može se tražiti u nepostojanju konstruktivne politike koja će zadržati mlade školovane osobe unutar domovinskih granica. Nužno je omogućiti stručnim i obrazovanim osobama da i dalje imaju mogućnost stjecanja znanja, napredovanja i samoostvarenja uz ostvarivanje materijalne egzistencije... Bez zalaganja države i novčanih ulaganja u znanost i obrazovanje, kao i u osmišljavanje tržišta rada, nema ni čvršćega vezanja za vlastitu zemlju i doprinos njezinu razvoju.

Kako spriječiti nezaposlenost koja prouzrokuje mnogo veće probleme kao što je povećanje siromaštva, devijantnoga ponašanja, stvaranje većega broja rizičnih skupina u društvu, kriminala? Ovo su problemi kojima će društva budućnosti morati posvetiti veliku pozornost.⁷

2. Male zemlje i mali narodi u globalnom dobu

Kada su u pitanju male zemlje i mali narodi na svjetskoj pozornici, oni najviše trpe i emigracijske i migracijske promjene. Uslijed prvih dolazi do gubitka stanovništva, što se negativno preslikava na ekonomskom, kulturnom, demografskom, ali i ostalim poljima. Kao posljedica migracijskih kretanja postoji mogućnost da vrijednosti, običaji, kulture i jezici malih naroda i skupina budu ugroženi s demografskom ugroženošću. Ono što su „mali narodi“ izgrađivali godinama, pa čak i stoljećima, da bi postigli vlastitu nezavisnost i suverenost, da bi imali pravo na vlastiti jezik, pismo, kulturu i teritorij, sada postaje pitanje koliko se može održati kao posljedica mogućega dolaska velikih skupina ljudi koji nemaju iste interese i vrijednosti.

⁶ Vidi Iva ŠVERKO, *Neke psihologijske determinante „odljeva mozгова“ u Hrvatskoj*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za psihologiju, Zagreb, 1996.

⁷ Vidi članak o istraživanju nezaposlenosti u Republici Hrvatskoj Nives KOLLER-TRBOVIĆ, „Nezaposlenost u doživljaju i iskustvu nezaposlenih mladih u Hrvatskoj“, *Ljetopis socijalnog rada*, god. XVI., 2008., br. 1., str. 91. – 110.

Područja srednje i jugoistočne Europe oduvijek su bila podložna emigriranju, najčešće kao posljedica prisilnih čimbenika. Ekonomski i politički čimbenici bili su prevladavajući za emigracije stanovništva s ovih područja.

Hrvatska ima dugotrajnu tradiciju iseljavanja. Masovnije iseljavanje započelo je krajem 19 st. (pred 2. svjetski rat je iselilo 450000 ljudi). 60-ih godina se otvaraju granice. 1991. točan broj Hrvata u inozemstvu 254. 856 (svaki 16-ti građanin), a zatim se broj emigranta što zbog rata, a što zbog gospodarskog beznađa drastično povećava.⁸

Ovi podatci pokazuju da su zemlje s ovih prostora, poput Hrvatske i BiH, jedne od najvećih iseljeničkih zajednica u svijetu. Gubitkom radne snage, smanjenjem broja stanovnika, povećanjem broja starijega stanovništva, niskim natalitetom i iseljavanjem obrazovane radne snage može se dovesti u pitanje funkcioniranje država poput Hrvatske i BiH, ali i ostalih zemalja u tranziciji.

Male zemlje i mali narodi trebaju uložiti ogromne napore u zadržavanje mladoga, radno aktivnoga, sposobnoga i obrazovanoga stanovništva koje može osigurati opstanak i razvoj zajednice kojoj pripadaju i uključiti se u međunarodne tijekove. „Globalizacija je dovela do borbe za talentiranim zaposlenicima između industrija, ekonomija, i društava. Pobjednici su oni koji privuku ‘mozgove’, a gubitnici oni koji se suoče s ‘odljevom mozgova’.“⁹ Informatičko doba otvara prostor i manjim zajednicama da sudjeluju u svjetskim događanjima jer izvor napretka nije samo novac i energenti (npr. nafta, plin), nego i znanje i informacije, odnosno ljudi koji posjeduju znanja i informacije.

Budući da je znanje preduvjet dobrog gospodarskog razvoja i postizanja veće konkurentnosti, nužno je iznaći način kojim bi se upravo mlade između 15 i 24 godine u što većem postotku motiviralo da sudjeluju u visokom obrazovanju, uspješno završe studij i svoja znanja i umijeća primjenjuju u zemlji školovanja.¹⁰

⁸ D. MLIKOTA – A. KOVAČEVIĆ PRELAS, *n. dj.*, str. 36., citirano prema Mirjana ADAMOVIĆ, *Migracije mladih znanstvenika: stvarni i potencijalni „odljev mozgova“ iz Hrvatske devedesetih godina*, Zagreb, 2003.

⁹ Andrei MARGA, „Globalization, Multiculturalism and Braindrain“, *Journal of Organisational Transformation and Social Change*, god. VII., 2010., br. 1., citirano prema Marija JAKOVLJEVIĆ – Robert MARIN – Dijana ŠAIN-ČIČIN, „Izazovi globalizacije i njihov utjecaj na privlačenje i zadržavanje talenata“, *Oeconomica Jadertina*, god. II., 2012., br. 2., str. 73.

¹⁰ Dubravka ŠTEFANEC-PETROVIĆ, „Socijalno-etički okvir problema nezaposlenosti“, *Crkva u svijetu*, god. XLVII., 2012., br. 3., str. 304.

Vrijednost zemlje ili određene skupine ne mjeri se više toliko energentskim bogatstvima koliko obrazovanošću, novim idejama, stručnim znanjima, kvalitetnim informacijama itd., što otvara vrata i drugim manjim zemljama i narodima za sudjelovanje u brojnim procesima. Ovo navodimo zato jer je gubitak intelektualnoga kapitala jedan od najvećih gubitaka današnjice. Kako zadržati ostanak mlade radne snage bez koje nije moguća održivost tržišta kada bogatije i moćnije zemlje imaju mnoštvo mogućnosti za privlačenje obrazovane i stručne radne snage, problem je s kojima se bore brojne male zemlje i mali narodi. Naime, „obrazovna struktura stanovništva pokazatelj je razvijenosti određenoga društva, kao i pokazatelj kvalitete ljudskoga kapitala na koji se može računati kod koncipiranja društvenog razvoja.“¹¹

Dok su poduzeća u staroj ekonomiji bila ovisna o materijalnoj imovini, kao što su nekretnine i tvornice, današnja nova ekonomija zasniva se na novoj vrsti poduzeća koja su ovisna o nematerijalnoj imovini kao što su informacija i znanje. U današnjoj je globalnoj i informacijskoj novoj ekonomiji znanje postalo vrednije nego ikada prije u povijesti razvitka teorija poduzeća. Znanje je ono što stvara vrijednost, ali isto tako i novo znanje. Internet omogućuje trenutno širenje znanja širom svijeta. Što je više ljudi uključeno u tu podjelu znanja, znanje ima i veću vrijednost, jer se povećava, proširuje i produbljuje.¹²

Ulaganje u odgoj i školovanje mladih slojeva stanovništva predstavlja i ekonomski gubitak za zemlju iz koje odlaze. Izgrađen identitet osobe koja je prošla kroz sve obrazovne cikluse, od najnižih do najviših, velik je gubitak za zajednicu iz koje emigriraju, a dobitak za zajednicu u koju migriraju (dobitak obrazovane radne snage, ali i mlade populacije stanovništva). Europski je problem starenje kontinenta, odnosno povećanje stanovništva starije dobi, a smanjenje stanovništva mlade dobi. Upravo zbog toga problema zemlje koje otvaraju vrata imigrantima, posebice osobama mlade dobi, pokušavaju smanjiti taj trend opadanja mladoga i radno sposobnoga stanovništva.

Na temelju prikupljenih podataka na europskom kontinentu prosjek rođene djece po ženi je 1,5 a za biološku obnovu naroda taj prosjek mora iznositi 2,1. Dr. Velarde je to nazvala ‘demografskom zimom’ do koje dovodi starenje europskog pučanstva. Pučanstvo starije od 65 godina premašilo je naime za 3,4 milijuna pučanstvo u Europi mlađe od 14 godina. Predviđa se da će do 2050. godine pučanstvo mlađe od 18 godina

¹¹ Vlasta ILIŠIN – Ivona MENDEŠ – Dunja POTOČNIK, „Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju“, *Politička misao*, god. XL., 2004., br. 3., str. 61.

¹² Marko KOLAKOVIĆ, „Teorija intelektualnog kapitala“, *Ekonomski pregled*, god. LIV., 2003., br. 11. – 12., str. 926.

smanjiti za 30 %, dok će se za isti postotak porasti broj stanovnika starijih od 65 godina. Paralelno s tim u Europi se bilježi porast nataliteta, ali podaci pokazuju da 90% toga porasta može zahvaliti useljenicima a svega 10% autohtonom stanovništvu. Dr. Velarde je u vezi s tim navela podatke prema kojima danas u Njemačkoj živi više od 7 milijuna useljenika, u Španjolskoj 5,6 milijuna, Engleskoj 4 milijuna, Italiji 3,9 milijuna te Francuskoj 3,7 milijuna.¹³

Koncept o intelektualnom kapitalu razvijen je 90-ih godina 20. st. iako se pojam intelektualnoga kapitala javlja i mnogo prije. Prekretnicu u novim ekonomskim teorijama donio je članak „Brainpower - How Intellectual Capital is Becoming America's Most Valuable Asset“ koji je 1991. objavio Thomas Stewart, urednik časopisa *Fortune*. Od tada se počinje razvijati teorija intelektualnoga kapitala.¹⁴ Brojni su ekonomisti u 20. st. proučavali područje intelektualnoga kapitala: godine 1911. izlazi djelo Fredericka Taylora *The Principles of Scientific Management*, godine 1934. Joseph Schumpeter objavljuje *The Theory of Economic Development*, 1945. izlazi *Administrative Behavior* Herberta Simona, 1967. Michael Polanyi objavljuje djelo *The Tacit Dimension*. Tom nizu treba dodati i članak Paula Romera iz 1986. „Increasing Returns and Long Run Growth“.¹⁵

I u prošlosti su ljudi migrirali iz manje razvijenih u razvijene zemlje, što je i danas čest slučaj s tim da se u suvremenom dobu nastojala smanjiti ta razlika između manje razvijenih i više razvijenih zemalja, no bezuspješno.

Nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju – da bi uspjele povećati vlastitu proizvodnju i standard stanovništva – nužno moraju školovati vrhunske stručnjake koji će svojim radom i znanjem moći pridonijeti razvoju te zemlje. Stoga se dobrim studentima nude stipendije, omogućuje im se kvalitetno školovanje (unutar ili izvan granica njihove domovine), ulaže se dio državnoga prihoda u njihovo školovanje i profesionalno usavršavanje. Međutim, česta je pojava da upravo takvi stručnjaci, društvu najpotrebniji ljudi, odlaze i zapošljavaju se u drugim zemljama. Odlazak vrhunskih stručnjaka (*braindrain*) nužno znači gubitak za zemlju koju napuštaju i dobitak za zemlju u koju dolaze (*braingain*).¹⁶

¹³ Iz govora predsjednice Europske mreže Instituta za obiteljsku politiku dr. Lole Velarde na konferenciji u sklopu 40-oga plenarnog zasjedanja CCEE-a, <http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=25628>, (10. III. 2017.).

¹⁴ Usp. M. KOLAKOVIĆ, *n. dj.*, str. 927.

¹⁵ Usp. *isto*, str. 927. – 929.

¹⁶ Iva ŠVERKO, „Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog 'odljeva mozгова' i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004.“, *Društvena istraživanja*, god. XIV., 2005., br. 6., str. 1150.

3. Odljev mozgova

Živimo u društvu koje se temelji na informacijama i znanju, što se više ne dovodi u pitanje. Najbolji pokazatelj toga je intelektualni kapital koji se navodi kao mjera uspješnosti u globalnom dobu, odnosno vrjednovanje znanja i informacija te njihova prodaja na tržištima. Borba za znanjima i informacijama u informacijskome prostoru postaje glavnim zadatkom gotovo svih država, skupina i ponekih pojedinaca čiji profit nadmašuje ostvarenu dobit nekih svjetskih država. Posjedovanje znanja i stvaranje znanja donosi prednost na svim poljima. Obrazovane i stručne osobe dovode do isticanja manjih zemalja i naroda jer se moć više ne mjeri toliko čimbenicima poput vojske, ekonomske moći, političke nadmoći ili posjedovanja energenata, nego posjedovanjem intelektualnoga kapitala.

Odljev mozgova (engl. *brain drain*) jedan je od pojmova koji se javlja u 20. st. kada visokoobrazovana ili visokokvalificirana radna snaga mijenja mjesto ili državu u kojoj živi za posao u drugoj državi. Ovaj pojam osmislilo je znanstveno društvo Royal Society. Izraz *brain drain* odnosi se na migracije britanske visokoobrazovane radne snage usmjerene prema Sjedinjenim Američkim Državama 60-ih godina 20. st. *Brain drain* kao izraz upotrijebila je 1926. britanska kraljevska udruga i od tada se počinje koristiti kao dio znanstvene terminologije.¹⁷ Jedna od jednostavnijih definicija jest da odljev mozgova predstavlja migracije velikoga broja ljudi s određenim znanjima. Najčešće su u pitanju akademski obrazovani građani, znanstvenici, istraživači, stručne osobe itd. „Odljev mozgova” ili *brain drain* je specifičan oblik migracije. To je odlazak visokoobrazovanih stručnjaka, znanstvenika i intelektualaca neke zemlje.“¹⁸ Najčešći razlog iseljavanju stručne, visokokvalificirane i visokoobrazovane radne snage navodi se nezaposlenost, niske plaće, nemogućnost daljnjega usavršavanja, niska ulaganja u znanost i znanstvena istraživanja itd.

Zemlje koje ne mogu zadržati visokoobrazovane i ljude sa znanjima gube utrku sa zemljama koje nastoje privući te ljude bez prethodnoga ulaganja u njihovo obrazovanje ili stjecanje znanja. Najčešće se događa da su to mlade osobe koje nisu zadovoljne ekonomskom, političkom, obrazovnom situaci-

¹⁷ Vidi Branka GOLUB, „Zašto odlazimo?“, *Društvena istraživanja*, god. XII., 2003., br. 1. – 2., str. 138.; D. MLIKOTA – A. KOVAČEVIĆ PRELAS, *n. dj.*, str. 35.

¹⁸ Iva ŠVERKO, *Neke psihologijske...*, str. 2.

jom u zemlji u kojoj žive ili samim odnosom države i drugih poslodavaca prema njima kao uposlenicima. Unutar globalnih procesa događaju se i brojne promjene unutar obrazovnog ciklusa, tj. potiču se razmjene studenata. Studenti na razmjeni postaju potencijalni migranti. Podatci za Republiku Hrvatsku, prema autorima Horneisten Tomić i Pleše, donijeli su recentne statističke podatke prema kojima je 85 % mladih spremno napustiti Hrvatsku. Hrvatsku je u razdoblju od 2010. do 2013. napustilo između 60 i 70 tisuća mladih ljudi.¹⁹

Umjesto da se sprječava odlazak visokokvalificirane i stručne radne snage, jer to predstavlja dobrobit za cijeli kolektiv i doprinosi napretku cijeloga društva, pojedina društva ne pronalaze ili ne žele pronaći načine kako zadržati obrazovanu radnu snagu. Prostor Bosne i Hercegovine je i samim ratom, a i mnogo prije njega, izgubio velik dio obrazovanih ljudi te sadašnji potencijalni odlazak studenata može dovesti samo do pogoršanja situacije u zemlji koja još uvijek nema stabilne ni političke ni ekonomske temelje koji su jedan od preduvjeta za sigurnu i stabilnu državu. Ako želimo postići ekonomiju koja će u temeljima imati znanje, što je već sada stvarnost u većini svjetskih zemalja, te ako se želimo nazivati društvom koje se temelji na znanju, moramo pokušati zadržati obrazovane i stručne mlade ljude. „Vrhunski stručnjaci svojim znanjem i radom pridonose povećanju stupnja razvoja zemlje, njene proizvodnje te standarda stanovništva. Stoga, njihov odlazak neizbježno uzrokuje usporavanje ili čak nazadovanje privrede matične zemlje te, s druge strane, napredak privrede zemlje u koju su otišli.“²⁰ Kao i druge zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije poslužili smo, i još uvijek služimo, izvozu stanovništva u zapadne zemlje.

Kada su u pitanju suvremena migracijska kretanja, više nije riječ samo o odlasku najboljih studenata, znanstvenika i istraživača, nego je riječ i o odlasku „prosječno“ obrazovanih, što dodatno pogoršava poziciju na polju intelektualnoga kapitala određene zemlje. S globalnim promjenama na brojnim područjima dolazi do promjena i unutar migracijskih procesa: „Nekada su odlazili samo rijetki pojedinci, a danas je to masovna pojava. S druge strane,

¹⁹ Usp. Tea GORUP, *Suvremena transmigrantska iskustva visokoobrazovanih Zagrepčana*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2015., str. 10.

²⁰ Tatjana KOSTANJEVAČKI, „Odljev mozgova“, *Psihološki aspekti nezaposlenosti, Zbornik radova XII. ljetne psihologijske škole*, Silba, 2002., str. 1.

selektivnost odljeva se smanjila. Današnji emigranti nisu isključivo istaknuti znanstvenici već i oni ‘prosječni’.²¹

Neprestano građenje medijske slike prema kojoj BiH napušta velik broj stanovništva, posebice mladih i obrazovanih te stručnih ljudi, poslužilo je kao ideja za istraživanje o mogućim razlozima odlaska ili ostanka u BiH i nizu drugih pitanja koja su usko vezana za prikaz BiH kao iseljeničke zemlje, što se preslikava ne samo na demografsku sliku nego i na sve ostale dijelove društva. Dovoljno nepovoljna politička i ekonomska situacija u kojoj se Bosna i Hercegovina nalazi uslijed odlaska velikog broja obrazovanih i stručnih mladih ljudi može samo pogoršati položaj zemlje u međunarodnim događanjima. Donosimo samo neke od članaka objavljenih u bosanskohercegovačkim medijima, a koji se dotiču teme iseljavanja iz BiH u posljednje dvije godine:

Autor (ako postoji)	naslov rada	medij objave	nadnevak objave rada
Autori s inicijalima: Al. B. – A. L. – M. H. – M. Sm. – A. Dž. – A. H. – M. D. – M. Ke.	ŠOKANTNO BiH je samo prošle godine napustilo 68.000 građana!	Dnevni avaz ²²	10. I. 2015.
Berislav Jurić	Što nas tjera da bježimo?	Bljesak.info ²³	19. IV. 2016.
autor nepoznat	Hercegovački izbor: Smilje ili Njemačka	Hercegovina.info ²⁴	15. IV. 2016.
Večernji.ba	U protekle tri godine iz BiH otišlo oko 400 liječnika specijalista	Vecernji.ba ²⁵	1. V. 2016.
A.	Iskustva mladih koji su napustili BiH: Posla ima ali je problem skupa stanarina	Pogled.ba ²⁶	4. I. 2016.

²¹ Isto, str. 2.

²² Vidi „Šokantno BiH je samo prošle godine napustilo 68.000 građana!“, *Dnevni avaz*, 10. I. 2015., <http://www.avaz.ba/clanak/157231/sokantno-bih-je-samo-prosle-godine-napustilo-68-000-gradana?url=clanak/157231/sokantno-bih-je-samo-prosle-godine-napustilo-68-000-gradana>, (20. VII. 2016.).

²³ Vidi Berislav JURIĆ, „Što nas tjera da bježimo?“, *Bljesak.info*, 19. IV. 2016., <http://bljesak.info/rubrika/kolumne/clanak/sto-nas-tjera-da-bjezimo/154895>, (17. VI. 2016.).

²⁴ Vidi „Hercegovački izbor: smilje ili Njemačka“, *Hercegovina.info*, 13. IV. 2016., <http://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/ljubuski/hercegovacki-izbor-smilje-ili-njemacka-105851>, (3. VI. 2016.).

²⁵ Vidi „U protekle tri godine BiH napustilo oko 400 liječnika specijalista“, *Večernji list*, 1. V. 2016., <http://www.vecernji.ba/u-protekle-tri-godine-bih-napustilo-oko-400-lijecnika-specijalista-1080720>, (7. VII. 2016.).

²⁶ Vidi „Iskustva mladih koji su napustili BiH: posla ima, ali je problem skupa stanarina“, *Pogled.ba*, 4. I. 2016., <http://www.pogled.ba/clanak/iskustva-mladih-koji-su-napustili-bih-posla-ima-ali-je-problem-skupa-stanarina/79984>, (18. V. 2016.).

Marko Matović	Poruka vlastima: Počnite brinuti o odlascima mladih iz BiH	N1.info ²⁷	1. III. 2016.
S. H.	Iz BiH se u posljednje dvije godine iselilo 80000 ljudi a država nije učinila ništa da ih zaustavi	Klix.ba ²⁸	30. III. 2016.
Zvonimir Čilić	Zaustaviti odlazak mladih iz BiH	Vecernji.ba ²⁹	19. V. 2016.
Marija Arnautović	Zašto mladi odlaze iz BiH	Radio Slobodna Europa ³⁰	31. VII. 2013.
autor nepoznat	Iseljavanje i odlazak mladih iz BiH: 150000 lica napustilo BiH	Pogodak.ba ³¹	13. VIII. 2016.
autor nepoznat	Čović: EU je mudro otvorila vrata za odlazak mladih iz BiH	Hms.ba (Hrvatski medijski servis) ³²	3. VI. 2016.
	Ajka Baručić i Šejla Hadžić o odlasku mladih iz BiH	Federalna.ba ³³	9. VIII. 2016.
Vedrana Kulaga	Odlazak mladih i obrazovanih gura zemlju u siromaštvo	Glas Srpske ³⁴	22. VII. 2016.
Vera Soldo	Čuljak: Odlazak mladih iz BiH može spriječiti samo sustavna izmjena državne politike	Republikainfo.com ³⁵	18. III. 2016.

4. Istraživanje o potencijalnu odlasku u inozemstvo studenata Sveučilišta u Mostaru

Stalni medijski i javni prikazi donose sliku o sve većem odlasku državljana BiH u inozemstvu, posebice mladih i obrazovanih ljudi. Upravo zbog nep-

²⁷ Vidi Marko MATOVIĆ, „Poruka vlastima: Počnite brinuti o odlascima mladih iz BiH“, *N1.ba*, 21. III. 2016., <http://ba.n1info.com/a87249/Vijesti/Vijesti/Odlazak-mladih-iz-BiH.html>, (26. V. 2016.).

²⁸ Vidi „Iz BiH se u posljednje dvije godine iselilo 80.000 ljudi, a država nije učinila ništa da ih zaustavi“, *Klix.ba*, 30. III. 2016., <http://www.klix.ba/vijesti/bih/iz-bih-se-u-posljednje-dvije-godine-iselilo-80-000-ljudi-a-drzava-nije-ucinila-nista-da-ih-zaustavi/160328067>, (15. IV. 2016.).

²⁹ Vidi Zvonimir ČILIĆ, „Zaustaviti odlazak mladih iz BiH“, *Večernji list*, 19. V. 2016., <http://www.vecernji.ba/zaustaviti-odlazak-mladih-iz-bih-1085443>, (29. V. 2016.).

³⁰ Vidi Marija ARNAUTOVIĆ, „Zašto mladi odlaze iz BiH“, *Radio Slobodna Europa*, 31. VII. 2013., <http://www.slobodnaevropa.org/a/zasto-mladi-odlaze-iz-bih/25061349.html>, (25. III. 2016.).

³¹ Vidi „Iseljavanje i odlazak mladih iz BiH: 150.000 lica napustilo zemlju“, *Pogodak.ba*, 13. VIII. 2016., <https://www.pogodak.ba/novosti/bih/iseljavanje-i-odlazak-mladih-iz-bih-do-sada-150-000-lica-napustilo-zemlju/>, (10. IX. 2016.).

³² Vidi „Čović: EU je mudro otvorila vrata za odlazak mladih iz BiH“, *Hrvatski medijski servis*, 3. VI. 2015., <http://hms.ba/covic-eu-je-mudro-otvorila-vrata-za-odlazak-mladih-iz-bih/>, (18. VII. 2016.).

³³ Vidi „Ajka Baručić i Šejla Hadžić o odlasku mladih iz BiH“, *Federalna.ba*, <http://www.federalna.ba/bhs/vijest/174449/porazavajući-podaci-o-napustanju-zemlje>, (18. VIII. 2016.).

³⁴ Vidi Vedran KULAGA, „Odlazak mladih i obrazovanih gura zemlju u siromaštvo“, *Glas Srpske*, 22. VII. 2016., <http://www.glassrpske.com/drustvo/vijesti/Odlazak-mladih-i-obrazovanih-gura-zemlju-u-siromaštvo/lat/214074.html>, (25. IX. 2016.).

³⁵ Vidi Vera SOLDIĆ, „Čuljak: Odlazak mladih iz BiH može spriječiti samo sustavna izmjena državne politike“, *Republikainfo.com*, <http://www.republikainfo.com/index.php/intervju/21120-culjak-odlazak-mladih-iz-bih-moze-sprijeciti-samo-sustavna-izmjena-drzavne-politike>, (5. IV. 2016.).

ostojanja opsežnoga istraživanja ili konkretnih statičkih analiza o iseljavanju iz BiH, odlučili smo se na provođenje takva istraživanja. Karakteristike cjelokupne studentske populacije nije moguće odrediti zbog nepostojanja statističkih podataka o broju upisanih studenata, o broju studenata završnih godina studija, o broju studenata po spolu, prebivalištu itd. Zbog toga smo za istraživanje upotrijebili uzorak koji na temelju anketiranih studenata predstavlja karakteristike samo anketiranoga uzorka, a ne cjelokupne studentske populacije. Prednost ovoga uzorka je u tome što je vremenski učinkovitiji. Kroz anketni upitnik koji uključuje 12 pitanja, a pitanja su specificirana u tablicama od 5 do 16, provedeno je istraživanje o stavovima i mišljenjima o potencijalnom odlasku u inozemstvo studenata Sveučilišta u Mostaru nakon završenoga fakulteta. U istraživanje su uključeni studenti svih fakulteta pri Sveučilištu u Mostaru (iznimka su odjeli u Orašju). Zbog različitih ciklusa studiranja (4 + 1, 3 + 2, 6 + 0) istraživanje je rađeno sa studentima četvrte, pete i šeste godine studija. Anketiran je 381 student. Istraživanje je rađeno u vremenskom razdoblju od tri mjeseca. Uzorak koji je iskorišten za anketiranje jesu studenti nazočni na predavanjima u navedenu razdoblju.

Ključna hipoteza rada jest gubitak intelektualnoga kapitala kroz mogućnost potencijalnoga odlaska studenata Sveučilišta u Mostaru nakon završena fakulteta. Tu smo vjerojatnost pokušali utvrditi uz pomoć sljedećih ciljeva istraživanja:

- odrediti demografske karakteristike uzorka studenata: spol, dob, studij, godina, prebivalište
- odrediti privlačne i potisne čimbenike koji utječu na ostanak ili odlazak studenata iz BiH
- ispitati vjerojatnost odlaska kao i zemlju/zemlje u koje bi studenti najradije otišli
- ispitati mogućnost pronalaska posla u struci ili izvan struke u inozemstvu
- ispitati bi li moguć odlazak bio kratkoročno ili dugoročno rješenje za njih
- ispitati stav o položaju BiH nakon mogućega ulaska BiH u EU – gledaju li studenti na taj ulazak kao na nešto što će poboljšati situaciju u kojoj se BiH nalazi ili pogoršati.

Kao podloga za ovo istraživanje poslužila su slična istraživanja rađena u Republici Hrvatskoj. Dio anketnih pitanja preuzet je iz drugih istraživanja (Šverko, Golub, Čuliga), a dio pitanja osmislili su autori rada.

Tablica 1.: Karakteristika uzorka studenata Sveučilišta u Mostaru prema studijskom usmjerenju³⁶

Studijsko usmjerenje											
	FF	FSR	PF	GF	EF	FARF	ALU	FPMOZ	MEF	FZS	APTF
f	61	17	31	25	50	30	28	46	32	40	21
%	16,0	4,5	8,1	6,6	13,1	7,9	7,3	12,1	8,4	10,5	5,5

Tablica 2.: Karakteristika uzorka studenata Sveučilišta u Mostaru prema godini studija

Godina studija			
	4	5	6
f	224	122	33
%	58,8	32,0	8,7

Tablica 3.: Karakteristika uzorka studenata Sveučilišta u Mostaru prema zaposlenosti/nezaposlenosti

Rad uz studij			
f	Da, u struci	Da, izvan struke	Ne
%	17	45	312
	4,5	11,8	81,9

Tablica 4.: Karakteristika uzorka studenata Sveučilišta u Mostaru prema prebivalištu

Prebivalište						
	HNŽ	ZHŽ	SBŽ	HBŽ	Ostali - BiH	Hrvatska
f	165	105	35	35	11	25
%	43,3	27,6	9,2	9,2	2,9	6,6

³⁶ Legenda: FF – Filozofski fakultet; FSR – Fakultet strojarstva i računarstva; PF – Pravni fakultet; GF – Građevinski fakultet; EF – Ekonomski fakultet; FARF – Farmaceutski fakultet; ALU – Akademija likovnih umjetnosti; FPMOZ – Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti; MEF – Medicinski fakultet; FZS – Fakultet zdravstvenih studija; APTF – Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet.

Tablica 5.: Mogućnost pronalaska posla u struci nakon završetka fakulteta

Stav o mogućnosti pronalaska posla u struci u BiH nakon završetka fakulteta:			
	Da	Ne	Nije mi bitno
f	208	143	29
%	54,6	37,5	7,6

Tablica 6.: Mogućnost pronalaska bilo kakvog posla u BiH nakon završetka fakulteta

Stav o mogućnosti pronalaska bilo kakvog posla u BiH nakon završetka fakulteta:			
	Da	Ne	Nije mi bitno
f	283	64	33
%	74,3	16,8	8,7

Tablica 7.: Glavne prepreke za zapošljavanje u BiH³⁷

Glavna prepreka za moje zapošljavanje u BiH:								
	a	b	c	d	e	f	g	h
f	185	308	98	35	87	80	15	20
%	48,6	80,8	25,7	9,19	22,8	21	3,9	5,2

Tablica 8.: Promjene u socijalnom i ekonomskom aspektu ulasku BiH u EU

Stav o promjenama u socijalnom i ekonomskom aspektu ulaskom BiH u EU:				
	Bit će bolje	Ostat će isto	Bit će gore	BiH ne će ući u EU
f	72	93	50	157
%	18,9	24,4	13,1	41,2

U tablicama 5, 6, 7, i 8 pokušali smo utvrditi kako studenti gledaju na mogućnost zapošljavanja u BiH, ali i mogućnost ulaska BiH u Europsku uniju. Najveći postotak studenata, njih 54,6 %, nada se pronalasku posla u struci u BiH nakon završena fakulteta dok isto tako nemali broj studenata, njih 37,5 %, ne vjeruje u pronalazak posla u struci u BiH nakon završena fakulteta. Kada je u pitanju pronalazak bilo kakva posla nakon završena fakulteta najveći broj studenata vjeruje u pronalazak posla, njih čak 74,3 %. Stavovi studenata

³⁷ Legenda: a – visoka stopa nezaposlenosti; b – nepotizam; c – loši radni uvjeti; d – nizak ekonomski status struke; e – nedostatak radnoga iskustva; f – prezasićenost tržišta strukom; g – nema problem sa zaposlenjem (studenti su mogli zaokružiti do tri odgovora).

dosta su pozitivni kada je u pitanju bilo kakav oblik zapošljavanja u BiH, ali i zapošljavanja u struci u BiH. Iz sljedećega pitanja koje se odnosi na čimbenike koji utječu na zapošljavanje u BiH možemo vidjeti tri ključna čimbenika: nepotizam i korupcija – 80,8 %, visoka stopa nezaposlenosti – 48,6% i loši radni uvjeti – 25,7 %. Ovo su gorući problemi bosansko-hercegovačkoga društva. Ovo je pitanje, kao što ćemo vidjeti kroz sljedeće tablice, jedan od ključnih razloga mogućega iseljavanja iz BiH. Pitanje koje smo vezali uz ovaj niz pitanja jest pitanje o mogućem ulasku BiH u EU te kako studenti gledaju na taj ulazak: pozitivno, negativno, da ne će biti pomaka ili čak smatraju da ne će doći do ulaska BiH u EU. Najveći broj studenata, njih 41,2 %, smatra da BiH ne će ući u EU, 24,4 % odgovora da će ostati isto, a samo 18,9 % odgovora da će biti bolje.

Tablica 9.: Mogućnost odlaska u inozemstvo nakon završenoga školovanja

	Koliko često razmišljate o odlasku u inozemstvo nakon završenog školovanja?				
	Nikada	Ponekad	Često	Vrlo često	Stalno
f	50	162	67	49	48
%	13,1	42,5	17,6	12,9	12,6

Tablica 10.: Razlozi za eventualni odlazak u inozemstvo³⁸

Razlozi eventualnog odlaska u inozemstvo:								
	a	b	c	d	e	f	g	h
f	174	73	149	207	55	72	45	93
%	45,7	19,2	39,1	54,3	14,4	18,9	11,8	24,4

Tablica 11.: Najčešće navedene moguće zemlje za odlazak u inozemstvo

Najčešće birana zemlja za odlazak:								
	Njemačka	Švicarska	Austrija	Hrvatska	Irska	Švedska	SAD	Velika Britanija
f	147	47	39	21	17	15	14	11

³⁸ Legenda: a – visoka stopa nezaposlenosti; b – nepotizam; c – loši radni uvjeti; d – nizak ekonomski status struke; e – nedostatak radnoga iskustva; f – prezasićenost tržišta strukom; g – nema problem sa zaposlenjem (studenti su mogli zaokružiti do tri odgovora).

Tablica 12.: Stavovi o mogućnosti zapošljavanja u struci izvan BiH

	Stav o mogućnosti pronalaska posla u struci u inozemstvu:		
	Da	Ne	Nije mi bitno
f	242	22	49
%	63,5	5,8	12,9

Tablica 13.: Spremnost na rad u inozemstvu izvan svoje struke

	Spremnost na rad u inozemstvu, u struci nižoj od izobrazbe:		
	Da	Ne	Možda
f	139	79	140
%	36,5	27	36,7

Tablica 14.: Zadovoljenje životnih ciljeva promjenom životne sredine

	Biste li promjenom sredine zadovoljili životne ciljeve?		
	Da	Ne	Možda
f	139	41	190
%	36,5	10,8	49,9

Tablica 15.: Moguć odlazak u inozemstvo kao kratkoročno/dugoročno rješenje

	Stav o odlasku u inozemstvo kao kratkoročno/dugoročno rješenje:		
	Kratkoročno	Dugoročno	Ne znam
f	99	126	139
%	26	33	36,5

Tablica 16.: Čimbenici za ostanak u BiH³⁹

	Čimbenici za ostanak u zemlji (BiH):							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
f	315	121	81	109	57	110	31	41
%	82,7	31,8	21,3	28,6	15	28,9	8,1	10,8

Odgovori na pitanja koja se odnose na vjerojatnost odlaska u inozemstvo, razlozima odlaska, poželjnoj zemlji ili zemljama odlaska, mogućnostima

³⁹ Legenda: I. – obitelj i prijatelji; II. – riješeno stambeno pitanje; III. – slična kultura i običaji; IV. – pripadnost društvu; V. – pronalazak posla; VI. – pronalazak posla u struci; VII. – bolji radni uvjeti; VIII. – nešto drugo.

zapošljavanja u inozemstvu, kratkoročnom ili dugoročnom odlasku itd. nalaze se u tablicama 9 – 16. Kada je u pitanju razmišljanje o odlasku u inozemstvu, odgovor „ponekad“ zaokružilo je 42,5 % studenata, a odgovor „nikada“ njih 13,1 %. Odgovore „često“, „vrlo često“ i „stalno“ zbrojem postotaka zaokružilo je 43,1 % studenata. Tri prva navedena razloga za odlazak su sljedeća: nizak ekonomski status struke (54,3 %), visoka stopa nezaposlenosti (45,7 %) i loši radni uvjeti (39,1 %). Na ovo je pitanje ponuđeno više odgovora, no studenti su trebali zaokružiti najviše tri odgovora (zbog toga zbrojen postotak ne iznosi 100 %). U odgovoru na pitanje u koje bi to zemlje studenti najviše željeli otići, ponuđena su maksimalno tri odgovora. Ovo pitanje nije prikazano u postotcima, nego kroz frekvenciju jer su studenti naveli različit broj zemalja tako da zbroj postotaka ne bi bio odgovarajući. Kao najčešću biranu zemlju ili zemlje potencijalnoga useljavanja najčešće su navedene Njemačka, Švicarska i Austrija. Stavovi o mogućem zapošljavanju u inozemstvu i zapošljavanju u struci pokazali su sljedeće: velik postotak studenata vjeruje u pronalazak posla u struci u inozemstvu, njih čak 63,5 %. Najmanja razlika u postotcima nalazi se u istraživanju odgovora na pitanje o spremnosti na rad u inozemstvu u struci nižoj od njihove izobrazbe. Potvrдно je odgovorilo 36,5 % studenata, 20,7 % studenata odgovara negativno, a 36,7 % nije sigurno bi li pristalo na posao koji je niži od njihove izobrazbe. Kada je u pitanju ostanak u inozemstvu, ponuđena su tri odgovora: kratkoročno je zaokružilo 26 % studenata, dugoročno je zaokružilo njih 33 %, a ne znam zaokružilo je 36,5 % studenata. Od ponuđenih osam čimbenika koji se odnose na ostanak u BiH, odnosno ono što bi ih privuklo na ostanak, najveći broj zaokruženih odgovora bio je emocionalne naravi, a kao razlog za ostanak zaokruženi su obitelj i prijatelji (82,7 %). Drugo i treće mjesto zauzimaju ekonomski čimbenici: riješeno stambeno pitanje (31,8 %) i pronalazak posla u struci (28,9 %).

Tablica 17.: Usporedba stavova o pronalasku posla u struci u BiH i u inozemstvu

Smatrate li da ćete u BiH pronaći posao u struci nakon završetka fakulteta?	Stav	Vjerujete li da ćete u zemlji u koju odete uspjeti pronaći posao u struci?		
		Da	Ne	Nije mi bitno
	Da	142	12	19
		45,37 %	3,83 %	6,07 %
	Ne	85	9	21
		27,16 %	2,88 %	6,71 %
	Nije mi bitno	15	1	9
		4,79 %	0,32 %	2,88 %
X2 = 11,604; df = 4; p < 0,05				

Primjenom hi-kvadratnoga testa u tablici broj 17 uspoređeni su stavovi studenata o mogućnostima pronalaska posla u Bosni i Hercegovini te u zemlji u koju bi eventualno preselili nakon svršetka visokoga obrazovanja. Utvrđene su statistički značajne razlike u zastupljenosti stavova ($p < 0,05$). Na ispitanu uzorku najčešći je stav da će pronaći posao i u vlastitoj zemlji, ali i u inozemstvu (45 %). Nasuprot tomu, tek nešto manje od 3 % studenata smatra da se ne će uspjeti uopće zaposliti, neovisno gdje se nalazili.

Kada se usporede suprotni negativni i pozitivni stavovi, ovisno o mjestu prebivališta nakon svršetka fakulteta, može se reći da je među studentima zastupljeniji stav o pronalasku posla u inozemstvu, ali ne i u vlastitoj zemlji (27 %). U odnosu na njih značajno je manje onih studenata koji očekuju da će se zaposliti u BiH, ali i da ne će moći pronaći posao u svojoj struci u drugoj zemlji (3,8 %).

Tablica 18.: Usporedba odgovora o potencijalnom odlasku studenata u inozemstvo nakon završenoga fakulteta prema različitim mjestima prebivališta (županijama)

Varijabla		Koliko često razmišljate o odlasku u inozemstvo nakon završenog fakulteta?					
		Nikad	Ponekad	Često	Vrlo često	Stalno	ukupno
Županija	HNŽ	17	77	32	19	16	161
		10,56 %	47,83 %	19,88 %	11,80 %	9,94 %	48,06 %
	ZHŽ	20	42	15	15	12	104
		19,23 %	40,38 %	14,42 %	14,42 %	11,54 %	31,04 %
	SBŽ	4	12	7	4	8	35
		11,43 %	34,29 %	20,00 %	11,43 %	22,86 %	10,45 %
	HBŽ	6	16	4	6	3	35
		17,14 %	45,71 %	11,43 %	17,14 %	8,57 %	10,45 %
	$X^2 = 12,701$; $df = 12$; $p > 0,05$						

Radi utvrđivanja učestalosti razmišljanja odlaska u inozemstvo, s obzirom na prebivalište studenata iz (u uzorku) najzastupljenije županije, proveden je hi-kvadratni test kako bi se ispitalo je li stav o odlasku češći kod studenata iz određene županije. Hi-kvadratom nisu utvrđene statistički značajne razlike ($p > 0,05$).

Zaključak

Kroz teorijski dio o globalizaciji i migracijama te nizu drugih procesa koji obilježavaju suvremeno doba pokušali smo napraviti uvod u samo istraživanje rada. Rad je slijedom niza medijskih tekstova Bosnu i Hercegovinu prikazao kao iseljeničku zemlju, zemlju iz koje odlaze mladi i obrazovani ljudi, područje koje uz političku nestabilnost dodatno pogoršava i velik broj iseljavanja što se preslikava i na cjelokupnu situaciju u kojoj se zemlja nalazi.

Iz samih odgovora ispitanika na anketna pitanja ukazuje se na lošu situaciju u kojoj se država BiH trenutačno nalazi (ekonomska, politička, socijalna itd.) što utječu i na samu mogućnost odlaska velikoga broja obrazovanih i stručnih mladih ljudi koji ne mogu pronaći posao, ne mogu ostvariti materijalnu egzistenciju i nisu dovoljno priznati u društvu u kojem žive.

Znanje koje je dio ljudskoga kapitala, a koje se dijelom nalazi u mladim obrazovanim ljudima, uvjet je razvoju. Bez posjedovanja znanja i stručnosti, odnosno ljudskoga kapitala u tehnološko-komunikacijskom dobu, društva ne mogu ostvariti probitak.

Istraživanje koje je provedeno na Sveučilištu u Mostaru među studentima četvrte, pete i šeste godine studija svih studijskih grupa pokazalo je da najveći broj studenata vjeruje u pronalazak posla u struci u BiH ili bilo kakva posla. Tako više od 70 % ispitanika vjeruje da će poslije studija pronaći posao u BiH, što govori o vjerovanju tih studenata da mogu svoje afinitete ostvariti bez odlaska u inozemstvo. Kao moguće razloge nezapošljavanju najviše vide u korupciji i nepotizmu te u lošim radnim uvjetima. Uz te navedene razloge kao mogućom zaprjekom zapošljavanju dijelom se preklapaju i razlozi za odlazak iz BiH s tim da bi najveći broj studenata otišao iz ekonomskih razloga – bolja plaća i veći životni standard. Vjerojatnost potencijalnoga odlaska u usporedbi s mogućnošću dugoročnoga ili kratkoročnoga ostanka u inozemstvu donijela je u nekoliko postotaka izjednačene rezultate. Odgovor na polazište za ovo istraživanje možemo tražiti u pitanju koliki broj studenata razmišlja o odlasku u inozemstvu. Samo 13,1 % studenata nikada ne razmišlja o odlasku u inozemstvo dok najveći broj studenata, njih 43,1 %, o odlasku studenata razmišlja često, vrlo često i stalno.

Studenti su potencijalni dio mogućega odljeva mozгова jer u tu skupinu spadaju i znanstvenici, istraživači i svi oni koji svojim sposobnostima mogu doprinijeti razvoju društva. Možda su najniži u piramidi navedenoga pojma, ali nisu manje važan čimbenik jer čine veći dio (kvantitativno) intelektualnoga kapitala koji je temelj napretku i razvoju jedne države. S ionako premalim brojem obrazovanih ljudi s obzirom na europski i svjetski prosjek, BiH kao država koja sudjeluje u obrazovanju mladih ljudi treba poduzeti konkretne mjere zbog mogućega iseljavanja mladih.

Iz navedenih rezultata istraživanja zaključujemo da je za ostanak studenata u BiH potrebno studentima omogućiti pronalazak posla, posla u struci, bolje radne uvjete, veće poštovanje radnika, daljnje školovanje i usavršavanje, manje korupcije i nepotizma prilikom zapošljavanja (odnosno pravnu državu). Navedeni razlozi koji bi u najvećem postotku osigurali ostanak mladih obra-

zovanih ljudi u BiH nisu neki „poseban uvjet“ koji država mora ispuniti, nego sve ono što podrazumijeva normalno funkcioniranje države.

Bez većih ulaganja u gospodarstvo, u nove tehnologije, obrazovanje i bez stranih investicija bosansko-hercegovačko društvo može postati u mnogo većem postotku iseljeničko društvo nego što ovo istraživanje pokazuje. Pozitivni rezultati istraživanja studentske populacije na Sveučilištu u Mostaru o mogućnostima ostanka u BiH i pronalaska posla te niski postotci koji uključuju iseljavanje mogu biti samo pozitivna smjernica političkim elitama BiH.

—Miljenko Brekalo ♦ Anamarija Lukić—

Institut Ivo Pilar Osijek, Područni centar Osijek

Miljenko.Brekalo@pilar.hr – Anamarija.Lukic@pilar.hr

UDK: 314.743:331(497.5 Osijek)

Izvorni znanstveni članak

GOSPODARSKA MIGRACIJA ILI EGZODUS IZ OSIJEKA

Sažetak

Prema podacima iz posljednjih dvaju popisa stanovništva (2001. i 2011.), broj stanovnika grada Osijeka počeo je opadati. Ova se pojava počela intenzivirati nakon popisa 2011. te među stanovnike Osijeka unijela veliku zabrinutost. Svakodnevno iseljavanje Osječana u potrazi za poslom uvelike je olakšalo i pospješilo članstvo Hrvatske u EU te se Osječani, mahom mlađe osobe, sve više odlučuju na emigraciju i život u inozemstvu, ponajviše u Njemačkoj i Irskoj. Razmjeri iseljavanja, iako na očigled krupni i uzbunjujući, još uvijek nisu izmjereni te potvrđeni i objavljeni. Ovaj rad nastoji uz pomoć dostupnih podataka, poglavito Zavoda za zapošljavanje te Hrvatske gospodarske komore, a zatim i vlastitih mjerenja putem anketa provedenih među Osječanima, prikazati razmjere njihova iseljavanja. Analizirajući podatke po godinama, u razdoblju od 2005. do 2015./16. godine, ovaj rad nastoji prikazati i tijek iseljavanja, odnosno njegov porast.

Ključne riječi: Osijek, nezaposlenost, iseljavanje, razdoblje 2005. – 2015., inozemstvo, EU

ECONOMIC MIGRATION OR EXODUS FROM OSIJEK

Abstract

According to data from the last two censuses (2001 and 2011), the population of the city of Osijek began to decline. This phenomenon began to intensify after the census of 2011 and it brought great concern among the inhabitants of Osijek. Daily emigration of Osijek citizens searching for a job is greatly facilitated and advanced with Republic of Croatia's membership in the European Union, so Osijek citizens, mostly young people, increasingly decide to emigrate and live abroad, mostly in Germany and Ireland. Although big and alarming in plain sight, the scale of emigration has been measured neither by the state nor by city institutions and no data has been published. This paper attempts, using available data from the Croatian Employment Service and the Croatian Chamber

of Economy and also by through survey measurements conducted among the citizens of Osijek, to show the extent of emigration from Osijek. Analysing the data per year, from 2005 to 2015/16, this paper aims to show the course of emigration and its growth.

Key words: Osijek, unemployment, emigration, period 2005 – 2015, foreign countries, EU

Uvod

Grad Osijek, najveći grad istočne Hrvatske, gospodarsko i kulturno središte ove regije ili „slavonska metropola“, donedavno je nosio epitet najugodnijega grada za život u Hrvatskoj, no danas ga njegovi stanovnici sve češće nazivaju „gradom duhova“.¹ Razlog tomu je val iseljavanja koji se iz godine u godinu povećava. Nakon što je 2013. godine Hrvatska primljena u Europsku uniju, tendencija iseljavanja Osječana proširila se prema zemljama Europske unije kao odredištu, poglavito prema Irskoj. Ova je pojava postala osječkom svakodnevicom te se počela preslikavati na sve one koji ostaju.

Poput drugih urbanih sredina i grad Osijek svoj je populacijski kontinuitet i razvoj održavao isključivo useljavanjem, poglavito u posljednjih pola stoljeća, jer je nakon 1962. godine stopa nataliteta pala ispod granične razine od 20 promila.² Sve do posljednjega provedena popisa stanovništva (2011.) Osijek se smatrao mjestom doseljavanja te bilježio porast broja stanovnika. Posljednji je popis, međutim, pokazao da Osijek poprima sve više potisnih (*push*) značajki te postaje područje migracije prema van, tj. emigracije umjesto imigracije.

Tablica 1.: Stanovništvo grada Osijeka 2001. i 2011. godine³

Godina popisa	2001.	2011.
Broj stanovnika	114.616	108.048

¹ „Index.hr je objavio opsežniji članak u kojem se Osijek naziva ni manje ni više nego „gradom duhova“. Razlog tomu je, a to je zapravo i tema članka, činjenica da većina poslovnih prostora u središtu Osijeka zjapi prazno.“ „Grad duhova“, *Republika.eu*, 21. IV. 2016., <http://republika.eu/novost/52852/osijek-postao-inspiracija-nacionalnim-medijima-ali-ne-za-dobre-stvari-toliko-je-praznih-lokala-u-centru-grada-da-cak-i-index-pise-o-njima->, (23. V. 2016.).

² Usp. Ive MAŽURAN, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek, 1996., str. 406.

³ Stanovništvo prema starosti i spolu, Osječko-baranjska županija, gradovi, Državni zavoda za statistiku, prema popisima stanovništva 2001. i 2011., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup14.html, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_01/h01_01_01_zup14.html, (23. V. 2016.).

Podatci iz prethodnih popisa ne mogu se usporediti s rezultatima popisa koji se nalaze u ovoj tablici jer se odnose na Općinu Osijek, čije područje nije identično s područjem Grada Osijeka, za koji se podatci prikupljaju od popisa 2001. godine. Od posljednjega provedena popisa prošlo je pola desetljeća, a svakodnevno suočavanje Osječana s emigracijom njihovih sugrađana ne ostavlja im nikakve sumnje u ishod sljedećeg popisa. Oni, naime, već očekuju poražavajuće rezultate primjećujući da je riječ o svojevrsnu egzodusu, odnosno odljevu stanovništva s posljedicom trajne depopulacije grada. Kako se broj emigranata dnevno povećava, tako se emigracija sve više uvlači u raspoloženje građana kao demoralizirajući čimbenik. Pesimistične prognoze glede budućnosti grada Osijeka uslijed pojačana iseljavanja počele su se tijekom svibnja 2016. godine ogledati i u tisku, odnosno internetskim portalima, koji su dojam besperspektivnosti i beznađa pretočili u senzacionalističke navode poput „Slavonski egzodus“⁴, „Dnevno nekoliko autobusa prema Njemačkoj iz Osijeka“⁵, „Najtužniji kolodvor u Hrvatskoj: Svaki dan četiri busa odlaze u Njemačku. Svi se vraćaju prazni“⁶, „Četiristo ljudi tjedno u autobusima napušta Slavoniju“⁷, „Slavonija izumire! Preko 6000 osoba prijavilo iseljavanje s područja Osijeka“⁸ i sl.

Pitanje iseljavanja iz Osijeka potaknuto je ponajprije gospodarskim razlozima, ponajviše visokim stupnjem nezaposlenosti, no i pesimističnim viđenjem vlastite egzistencijalne budućnosti. Pitanje se može raščlaniti kroz nekoliko točaka ili tvrdnji:

⁴ Vidi „Slavonski egzodus: ‘Napokon ste uspjeli, velike Hrvatine – oni koji mrze vašu Hrvatsku odj.... su vas zauvijek’“, *Net.hr*, 14. V. 2016., <http://net.hr/danas/hrvatska/slavonski-egzodus-napokon-ste-uspjeli-velike-hrvatine-oni-koji-mrze-vasu-hrvatsku-odj-su-vas-zauvijek/>, (20. V. 2016.).

⁵ Vidi „Tužne slike iz Osijeka: S kolodvora svakodnevno odlaze puni autobusi za Njemačku, uvedene i dodatne linije“, *Dnevno.hr*, 12. V. 2016., <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/tuzne-slike-iz-osijeka-s-kolodvora-svakodnevno-odlaze-puni-autobusi-za-njemacku-vedene-i-dodatne-linije-921383#axzz4PqIG12vL>, (20. V. 2016.).

⁶ Vidi „Najtužniji kolodvor u Hrvatskoj: Svaki dan četiri busa odlaze u Njemačku. Svi se vraćaju prazni“, *Jutarnji.hr*, 14. V. 2016., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/najtuzniji-kolodvor-u-hrvatskoj-svaki-dan-cetiri-busa-odlaze-u-njemacku.-svi-se-vracaju-prazni/4040754/>, (20. V. 2016.).

⁷ Vidi „Osječka autobus histerija: Što se točno događa na autobusnom kolodvoru“, *Vijesti.hr*, 15. V. 2016., <http://www.vijesti.rtl.hr/regional/sib/1943309/osjecka-autobus-histerija-sto-se-tocno-dogadja-na-autobusnom-kolodvoru/>, (20. V. 2016.).

⁸ Vidi Tihomila JOVANOVIĆ, „Slavonija izumire! Preko 6000 osoba prijavilo iseljavanje s područja Osijeka“, *Tportal.hr*, 5. V. 2016., <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/383749/Slavonija-izumire-Preko-6000-osoba-prijavilo-iseljavanje-s-podrucja-Osijeka.html>, (20. V. 2016.).

- a) iseljavanje iz Osijeka u potrazi za poslom postalo je svakodnevica
- b) ovaj je višegodišnji problem konačno zadobio medijsku pozornost
- c) o broju emigranata ili stopi odljeva stanovništva Osijeka nema sigurnih podataka, već postoje samo nagađanja
- d) odljev stanovništva u znatnoj mjeri utječe na kvalitetu života onih koji ostaju u Osijeku.

Iz raščlambe pitanja iseljavanja iz Osijeka na temelju dostupnih podataka moguće je odrediti tendenciju ili smjer iseljavanja, odnosno može li se taj proces nazvati egzodusom.

1. Iseljavanje iz Osijeka u potrazi za poslom postalo je svakodnevica

Uz potragu Osječana za poslom kao prva asocijacija i prvi potisni **čimbenik** (*push factor*) veže se pojam nezaposlenosti, koja je u gradu Osijeku iznimno visoka i konstantna. Pogledamo li podatke s posljednjega popisa stanovništva (2011.), vidjet ćemo da na 38.786 zaposlenih (ukupan broj zaposlenih u gradu Osijeku) dolazi 8.206 nezaposlenih. Naime, 17,45 % radno aktivna stanovništva čine nezaposleni.⁹ Ovaj postotak ne obuhvaća nezaposlenost stanovništva iz okolice koja gravitira gradu Osijeku, no i njihova zaposlenost, odnosno nezaposlenost, **što** oblikuje njihovu kupovnu moć, i te kako utječe na osječko gospodarstvo, a time i na iseljavanje Osječana iz Osijeka.

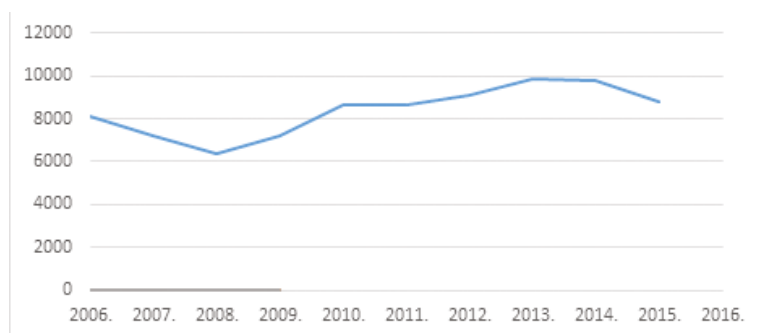
Postotak nezaposlenih u gradu Osijeku kreće se u okvirima u zadnjih 10 godina kako je vidljivo iz 2. tablice.

⁹ Usp. „Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu”, *Državni zavod za statistiku, Popis 2011.*, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_40/h01_01_40_zup14_3123.html, (20. V. 2016.).

Tablica 2.: Nezaposlene osobe na evidenciji Zavoda za zapošljavanje (prosjeak po godinama)¹⁰

Godina evidencije/ područna jedinica	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	I. - IV. 2016.
Grad Osijek	8.127	7.171	6.413	7.231	8.654	8.682	9.126	9.867	9.806	8.765	8.253
Osječko-baranjska županija	30.176	27.806	25.633	28.561	32.723	32.663	34.438	36.627	36.632	32.467	31.546

Prosjeak nezaposlenosti u posljednjih deset godina u Osijeku iznosi 8.372 nezaposlene osobe.

Graf 1.: Nezaposlene osobe na evidenciji Zavoda (prosjeak po godinama)

Pogleda li se prikaz evidencije nezaposlenih po godinama u obliku grafikona, primijetit će se da od 2008. godine do ulaska Hrvatske u EU 2013. nezaposlenost u Osijeku stalno raste, da bi se od toga trenutka zaustavila i počela blago opadati, no ne zbog porasta mogućnosti zaposlenja u Osijeku, već u zemljama Europske unije, odnosno smanjivanje nezaposlenosti posljedica je jače depopulacije grada. Intenzitet iseljavanja iz Osijeka i iz Osječko-baranjske županije u istom razdoblju prikazuju sljedeća tablica i grafikon te pokazuju poklapanje između smanjenja broja nezaposlenih i odlazaka na rad u inozemstvo.

¹⁰ „Nezaposlene osobe na evidenciji Zavoda”, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Regionalni ured Osijek, <http://statistika.hzz.hr/>, (20. V. 2016.).

Tablica 3.: Osobe brisane iz evidencije Zavoda za zapošljavanje zbog zaposlenja u inozemstvu¹¹

Godina evidencije/ područje eviden- cije	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	I. - IV. 2016.
Grad Osijek	32	29	23	20	16	31	39	47	105	147	45
Ispostava Osijek	54	45	43	34	27	44	57	68	146	205	62
Osječko-baranjska županija	302	240	181	167	192	255	258	288	451	606	217

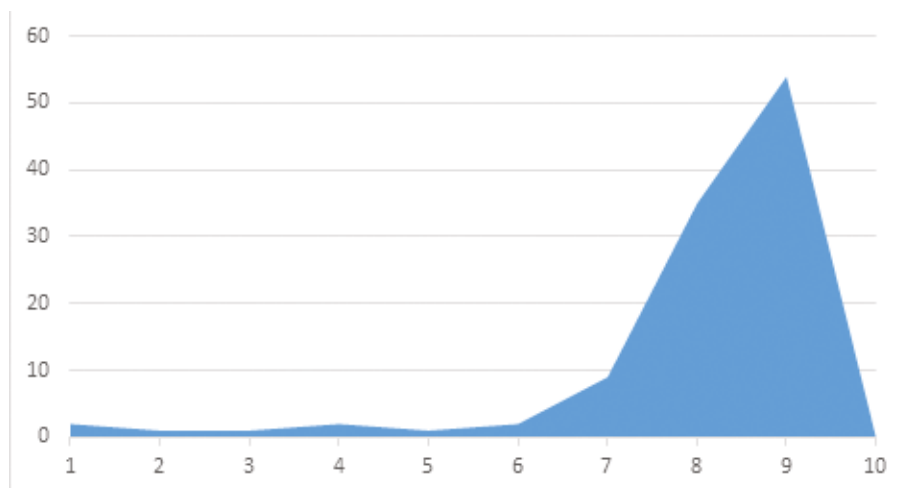
Graf 2.: Osobe brisane iz evidencije Zavoda za zapošljavanje zbog zaposlenja u inozemstvu

Iz tablice se vidi samo onaj postotak nezaposlenih koji je prijavljen Zavodu za zapošljavanje, no to nipošto nisu svi nezaposleni. Može se, međutim, pratiti proces povećavanja njihova broja, koji raste sve do 2013. godine. Tada se Hrvatska pridružila EU i od tada se broj prijavljenih Zavodu počeo smanjivati jer su se nezaposlenim Osječanima otvorila vrata prema novim tržištima rada. To se još bolje vidi u sljedećim tablicama.

¹¹ „Osobe brisane iz evidencije Zavoda za zapošljavanje zbog zaposlenja u inozemstvu”, *Hrvatski zavod za zapošljavanje, Regionalni ured Osijek*, <http://statistika.hzz.hr/>, (20. V. 2016.).

Tablica 4.: Brisani s popisa Zavoda za zapošljavanje zbog preseljenja u inozemstvo

Godina evidencije/ područje evidencije	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	I. – IV. 2016
Grad Osijek	2	1	1	2	–	1	2	9	35	54	23
Ispostava Osijek	2	1	2	2	–	1	2	12	47	78	31
Osječko-baranjska županija	7	5	4	2	–	4	4	14	73	153	53

Graf 3.: Brisani s popisa Zavoda za zapošljavanje zbog preseljenja u inozemstvo

Tablice 3 i 4 te grafikoni 2 i 3 pokazuju da je 2014. godine, nakon ulaska Hrvatske u EU, došlo do skoka broja nezaposlenih osoba koje su emigrirale u inozemstvo, bilo da su u inozemstvu već pronašle posao, bilo da su se preselile s namjerom da ga tek pronađu. Ovi brojevi ne govore samo o pojavi među osječkim nezaposlenim osobama, nego i o širem trendu emigracije. Među emigrante, naime, ulaze i nezaposlene osobe koje nisu prijavljene Zavodu, zatim zaposlene osobe koje se iseljavaju radi boljih radno-materijalnih uvjeta u inozemstvu ili kao pratnja, obično supružniku koji je već pronašao posao

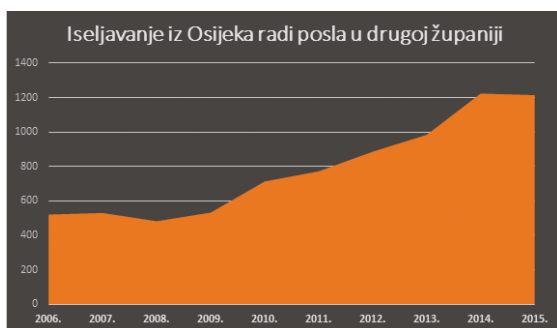
u inozemstvu. U iseljene osobe treba ubrojiti i uzdržavano stanovništvo, poglavito djecu. Pojava emigriranja djece izrazito je pogubna za populacijski ne samo razvoj nego i opstanak.

2. Problem iseljavanja iz Osijeka zadobio je medijsku pozornost

Problem iseljavanja iz Osijeka u potrazi za poslom postoji već godinama, i vidi se na sljedećoj tablici. Ona prikazuje broj nezaposlenih Osječana koji su brisani iz evidencije Zavoda za zapošljavanje zbog zaposlenja i preseljenja u drugu županiju. Iz nje se vidi da je riječ o konstantnoj progresiji sve do prošle (2015.) godine, kada se broj zaustavio.

Tablica 5.: Brisani iz evidencije Zavoda za zapošljavanje zbog preseljenja u drugu županiju¹²

Godina evidencije/ područje evidencije	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	I-IV. 2016.	ukupno
Grad Osijek	521	530	482	532	713	772	886	984	1.224	1.215	357	8.216
Ispostava Osijek	735	761	717	787	1.043	1.121	1.260	1.391	1.688	1.686	495	11.684
Osječko-baranjska županija	2.497	2.481	2.384	2.327	3.005	3.353	3.542	3.990	4.800	4.726	1.483	34.588

Graf 4.: Iseljavanje iz Osijeka radi posla u drugoj županiji

¹² „Brisani zbog preseljenja u drugu županiju”, *Hrvatski zavod za zapošljavanje, Regionalni ured Osijek*, <http://statistika.hzz.hr/>, (20. V. 2016.).

Zaustavljanje uzlazne putanje broja preseljenih u drugu županiju može se objasniti iseljavanjem drugih Osječana u inozemstvo. Također je moguće da su neke od osoba koje su se odselile, mada su u Osijeku imale zaposlenje, ostavile za sobom upražnjena radna mjesta. Usporedba brojeva iz tablice 5 (preselili u drugu županiju) s prethodnima iz tablica 3 i 4 (odselili u inozemstvo) ukazuje na to da nije riječ o zanemarivu broju iseljenih Osječana, a taj se broj odnosi samo na one koji su bili nezaposleni i evidentirani u Zavodu. Taj broj ništa ne govori o eventualnim supružnicima ili djeci brisanih, kao i o onima koji su bili zaposleni, ali su se također odselili. Iako su podatci (i konstanta odljeva Osječana s tendencijom porasta) zabrinjavajući, djelatnici Zavoda za zapošljavanje, unatoč brojnim pokušajima, nisu uspjeli alarmirati ni lokalnu ni središnju vlast, a ni medije, kako bi se nešto promijenilo.

I sami su Osječani iseljavanje u druge županije radi posla prihvatili kao nešto uobičajeno, što se podrazumijeva. Taj se njihov stav može iščitati iz rezultata provedene ankete (*Anketa 1*) koju su autori proveli tijekom travnja 2016. na uzorku od 150 anketiranih Osječana različite dobi, spola i zanimanja.¹³ *Anketa 1* bila je provedena radi potvrđivanja ovih hipoteza:

H₁: Svaki Osječanin/Osječanka poznaje najmanje dvoje svojih sugrađana koji su se odselili iz Osijeka u potrazi za poslom u posljednjih pet godina.

H₂: Trend emigriranja iz Osijeka je u porastu.

H₃: Emigranti su osobe mlađe životne dobi (ispod 30 godina starosti).

Pitanja u anketi glasila su:

- a) Koliko je osoba iz Osijeka, koje osobno poznajete, emigriralo u potrazi za poslom u posljednjih pet godina?
- b) Koje su godine emigrirali?
- c) Koliko su godina imali u trenutku kada su emigrirali?
- d) Što su po zanimanju?
- e) Kamo su emigrirali?

¹³ Anketa je bila provedena na 150 ispitanika te je od 150 ispitanika iskorišteno 142 anketna listića u obradi. Ispitanici su bili odabrani metodom slučajnog odabira, a jedini su kriteriji bili punoljetnost i prebivalište u Osijeku.

Anketa je pokazala da svaki ispitanik može gotovo u istome trenutku kada je pročitao prvo pitanje koje se odnosi na broj emigriranih navesti prosječno četiri sugrađanina. Od emigriranih, međutim, samo je za njih 3,45 % bilo navedeno da su otišli za poslom u drugi grad na području Hrvatske dok su svi ostali, koji su bili navedeni, nabrojani jer su otišli u inozemstvo. To govori da stvaran problem iseljavanja iz grada nisu prepoznali ni sami građani jer je neusporedivo veći broj onih Osječana koji su u potrazi za poslom Osijek zamijenili nekim drugim prebivalištem unutar Hrvatske. Problem emigracije, međutim, ipak je (na kraju) dobio medijsku pozornost upravo zahvaljujući tomu što se veći broj ljudi u kratku vremenu iselio u inozemstvo. Medijska pozornost mogla bi značiti početni korak u rješavanju problema iseljavanja iz Osijeka kada bi se pretvorila u sustavan pritisak na mjerodavne, no umjesto senzacionalizma morala bi objelodaniti i stvarne razmjere iseljavanja u brojčanim podacima bilo da je riječ o broju emigranata, o njihovoj dobi ili o njihovim prihodima u Osijeku, drugdje u Hrvatskoj te inozemstvu. To se za sada još ne događa jer o broju emigranata ili stopi odljeva stanovništva Osijeka nema sigurnih podataka, već postoje samo nagađanja.

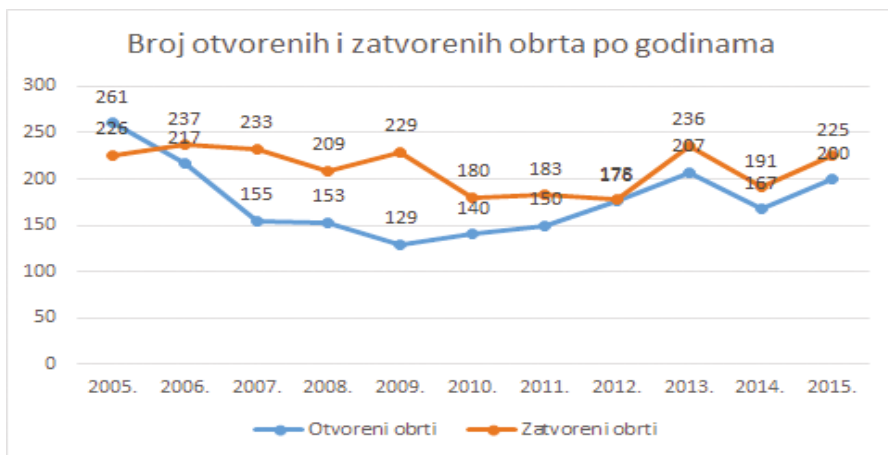
Iako je odljev stanovništva, osobito mlade populacije, evidentan, vrlo je teško utvrditi njegove stvarne razmjere. Namjera autora bila je pribaviti podatke o odjavama i prijavama prebivališta u Osijeku kod Policijske uprave osječko-baranjske kako bi dobili službene, točne i mjerodavne podatke o kretanju useljavanja ili iseljavanja iz Osijeka. U Policijskoj upravi dobili su odbijenicu s napomenom da su ti podatci tajni te naputak da se obrate središnjici u Zagrebu, koja bi im izdala posebno odobrenje za takvo istraživanje. Središnjica ni nakon šest mjeseci još uvijek nije autorima izdala to odobrenje, a čini se ni ikomu drugomu jer, zasad, službenih podataka o iseljavanju iz Osijeka nema. Podatci koji „cure“ neslužbenim kanalima iz Državnoga zavoda za statistiku, Odjela za statistiku, Područne jedinice za područje Osječko-baranjske županije, doista uzbujuju jer govore o tome da je tijekom 2016. godine u gradu Osijeku evidentirano svega oko 62.000 stanovnika (ne računajući studente koji su prijavili prebivalište u Osijeku, a takvih je oko 15.000). To su, međutim, nedostupni i tajni podatci, a njihova verzija zaokružena na tisućice (koja kola među Osječanima od usta do usta), djeluje kao pretjerana, gotovo sablasna fama u koju se ne želi vjerovati jer zastrašuje.

Posljednji službeni objavljeni podatci o broju stanovnika grada Osijeka oni su iz popisa stanovništva 2011. godine, a masovno iseljavanje (ako se može konstatirati „masovno“ bez službenih podataka) započelo je od 2013. godine. Treba još naglasiti da službeni podatci o prijavi i odjavi prebivališta, i kad bi bili dostupni za javnost, ionako ne bi mogli dati sliku stvarna stanja. Postoji, naime, i određen broj osoba koje su se iselile iz grada, a da se nisu odjavile s prebivališne adrese (ni sa Zavoda za zapošljavanje) jer se u trenutku odlaska nisu imali gdje prijaviti, odnosno, nisu emigrirali prema nekom sigurnom poslu, već su otišli u nepoznato. Zbog toga su autori pokušali pribaviti podatke o broju učenika osječkih osnovnih škola ispisanih tijekom razdoblja između 2005. i 2015. radi preseljenja u drugi grad. Osnovne škole, naime, imaju obvezu poslati podatke o ispisanu učeniku novoj školi u koju se upisao te je o iseljavanju učenika moguće napraviti točnu evidenciju. Škole doista i vode takvu evidenciju, no samo za vlastite potrebe (godišnja izvješća). Državne i gradske institucije do sada od škola nisu tražile te podatke radi utvrđivanja odljeva učeničke populacije. Nijedna od osječkih osnovnih škola nije autorima (na njihovu zamolbu) ustupila podatke o broju učenika koji su se tijekom razdoblja 2005. – 2015. preselili u drugu županiju, odnosno inozemstvo.

Podatci o nezaposlenim Osječanima iz prošlih popisa, 2001. godine, izbrisani su iz datoteke Državnoga zavoda za statistiku zbog tajnosti (također i za druge gradove) zbog čega nije moguće usporediti podatke jednoga i drugoga popisa kako bismo pratili nezaposlenost. Podatci o osječkim ugašenim gospodarskim subjektima po godinama, također su nedostupni, zbog tajnosti, no za ilustraciju ekonomskih prilika u Osijeku djelomično može poslužiti kretanje broja otvorenih i zatvorenih obrta u gradu Osijeku po godinama (2005. – 2015.). Obrti se smatraju indikatorom zdrave ekonomije, a u slučaju grada Osijeka može se pratiti silazna te oscilirajuća putanja broja otvorenih obrta. Ona je dosegla donju točku u 2009. godini da bi njezina naknadna uzlazna putanja do 2015. oscilirala, no nije se približila vrijednostima iz 2005., od kada prati pad. Broj zatvorenih obrta u prosjeku ima konstantnu putanju (u prosjeku 211 zatvorenih obrta godišnje), što u konačnici daje negativnu bilancu otvorenih i zatvorenih obrta. Uz to treba naglasiti da je od 2006. u svakoj godini pojedinačno broj zatvorenih obrta premašio broj otvorenih.

Tablica 6.: Broj otvorenih i zatvorenih obrta u Osijeku po godinama (2005. – 2015.)¹⁴

Godina/ obrti	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Otvoreno	261	217	155	153	129	140	150	176	207	167	200
Zatvoreno	226	237	233	209	229	180	183	178	236	191	225

Graf 5.: Broj otvorenih i zatvorenih obrta u Osijeku po godinama (2005. – 2015.)

Negativna bilanca vidljiva je iz podataka o ukupnom broju aktivnih obrta u Osijeku, koji konstantno opada (tablica 7., grafikon 6.).

Tablica 7.: Broj aktivnih obrta po godinama u gradu Osijeku¹⁵

Godina	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
broj aktivnih obrta	1.369	1.269	1.229	1.196	1.194	1.165	1.142	1.113

¹⁴ Statistički prikaz – kretanje broja obrta kroz godine, Ministarstvo poduzetništva i obrta, Uprava za poduzetništvo i obrt, Služba za upravno-pravne poslove, Obrtni registar RH.

¹⁵ Isto.

Graf 6.: Broj aktivnih obrta po godinama u gradu Osijeku

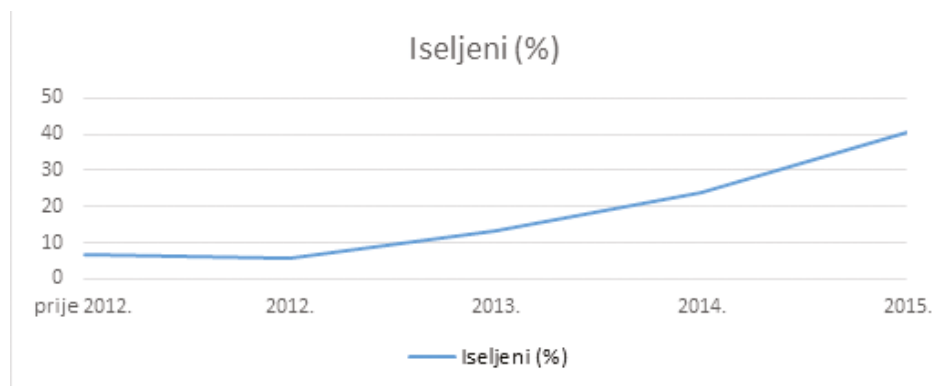
Porazna ekonomija koja se ogleda u padu obrta i visokoj nezaposlenosti, iseljavanju iz grada koje se iz godine u godinu povećava te namjerno i sustavno ignoriranje ovoga problema, rezultat je i politike osječke lokalne vlasti. *Strategija razvoja Grada Osijeka – od industrijskog do inteligentnog grada 2014. – 2020.*¹⁶ oslanja se na podatke iz popisa stanovništva iz 2011. godine. Iako je njezino usvajanje došlo s dvogodišnjim zakašnjenjem, ona ne uzima u obzir naglo pogoršanje prilika glede emigracijskog trenda i ne nudi ni rješenja ni viziju pozitivne promjene. „Govoriti o *Strategiji razvoja Grada Osijeka: od industrijskog do inteligentnog grada 2014.-2020.* znači trajno napustiti induktivne napore da se Grad vrati na scenu urbanog i gospodarstvenog rasta i razvoja mjereno njegovom reindustrijalizacijom ali i rekonstitucijom sviju odnosa koji bi pokrenuli politiku inteligentnog Grada.“¹⁷ Stanovnici Osijeka na taj su način ostali prepušteni sami sebi te se sve više okreću traženju rješenja izvan svoga grada, iseljavanjem. Rezultati ankete koju su autori proveli pokazali su da je svaki ispitanik do 30. travnja 2016. godine, kad su zaključili *Anketu 1*, izgubio prosječno četiri poznata sugrađanina, koji su se odselili u potrazi za poslom. Trend iseljavanja povećavao se iz godine u godinu.

¹⁶ Vidi „Strategija razvoja Grada Osijeka od industrijskog do inteligentnog grada 2014.-2020.“, *Službeni glasnik Grada Osijeka*, br. 2, 13. II. 2015.

¹⁷ Nedjeljko BOSANAC, „Dr. Bosanac: Strategija razvoja Osijeka je sastavljena za 20. stoljeće“, *Glas Slavonije*, 19. V. 2014., <http://www.glas-slavonije.hr/235632/3/Dr-Bosanac-Strategija-razvoja-Osijeka-je-sastavljena-za-20-stoljece>, (13. V. 2016.).

Tablica 8.: Postotak iseljenih Osječana po godinama, prema *Anketi 1*

Godina	prije 2012.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016. do 30. travnja
iseljeni (%)	6,9 %	5,8 %	13,3 %	23,7 %	40,5 %	9,8 %

Graf 7.: Iseljavanje Osječana (%) po godinama

Najviše Osječana (44,23 %) iselilo se u Njemačku, a nešto manje njih (27,52 %) u Irsku. Slijedi iseljavanje u Austriju (6,71 %), Švedsku te SAD (po 3,35 %), Kanadu (2,68 %), Belgiju (2,01 %), Švicarsku (1,34 %) te ostale zemlje, među kojima je i Hrvatska – gradovi Zagreb, Split i Pula (8,72 %). Osijek podjednako napuštaju stanovnici obaju spolova, najrazličitijih zanimanja, a prosječna životna dob u trenutku odlaska im je 28 godina.

3. Odljev stanovništva u znatnoj mjeri utječe na kvalitetu života onih koji ostaju u Osijeku

Odlazak stanovništva prosječne starosti od 28 godina znači da se povećava prosječna starost onoga stanovništva koje ostaje te se umanjuje perspektiva prirodnoga prirasta u budućnosti. Ta je perspektiva umanjena ne samo uslijed iseljavanja stanovništva u punoj fertilnoj snazi, koje odlazi najčešće prije zasnivanja vlastite obitelji (ili pak odlaze cijele mlade obitelji) nego i stoga što daju primjer i poticaj, često i pomoć onima koji su ostali, kako bi i sami otišli. O tome govore rezultati *Ankete 2* koju su autori proveli među maturantima II. gimnazije Osijek (jezična), III. gimnazije Osijek (matematička) te Trgovačke i

komercijalne škole „Davor Milas“ u Osijeku.¹⁸ Ispitano je 120 maturanata radi dokazivanja hipoteze H4: osječki maturanti vide svoju budućnost izvan grada Osijeka. U *Anketi 2* postavljena su pitanja: 1. Nakon završena školovanja želim živjeti u Osijeku/ drugdje u Hrvatskoj/ u inozemstvu; 2. Zašto?

Rezultati ankete pokazali su da 50 maturanata želi živjeti u inozemstvu, osam maturanata drugdje u Hrvatskoj, a 62 maturanta želi ostati živjeti u Osijeku. Kao razlog želje za odlaskom 31 maturant navodi bolje plaćen posao, veće i raznovrsnije poslovne prilike, želju za nečim novim (pull factor), a 21 maturant ne vidi mogućnost poslovnoga i osobnoga samoostvarenja u Osijeku (push factor).¹⁹ Od 62 maturanata koji su izrazili želju da ostanu živjeti u Osijeku, 38 ih je kao razlog navelo svoju vezanost za obitelj, a 24 svoju vezanost za grad Osijek. Važnost obitelji, koju je istaknuo najveći broj mladih ispitanika, govori o tome da se oni, koji budu zasnovali svoju obitelj izvan Osijeka, najvjerojatnije ne će vratiti u Osijek, nego će ostati tamo gdje im je obitelj. S druge strane, otvorenost mladih Osječana prema budućnosti u inozemstvu, često olakšana činjenicom da ih tamo već čekaju rođaci, prijatelji ili poznati sugrađani, znači za grad Osijek još veću prazninu u budućnosti.

Zaključak

Pojava koja se svakodnevno opaža u gradu Osijeku, osobito nakon ulaska Hrvatske u EU (2013.), iseljavanje je stanovnika u potrazi za poslom. Razmjere ovoga fenomena moguće je prikazati samo posredno utvrđujući kretanje trenda iseljavanja kroz podatke dobivene iz Zavoda za zapošljavanje. Oni govore o konstantnoj visokoj nezaposlenosti među Osječanima (17,45 %), o velikom odljevu Osječana u druge hrvatske županije radi potrage za poslom, koja iz godine u godinu raste, te o naglu odljevu (nezaposlenog) stanovništva radi zaposlenja u inozemstvu nakon što se Hrvatska pridružila Europskoj uniji. Pogoršanje gospodarske situacije te mogućnosti zaposlen-

¹⁸ *Anketa 2* nije se provodila u školskom prostoru, već su je provodile učenice Paula Lukić (učenica II. gimnazije Osijek, Teodora Šimić (učenica III. gimnazije Osijek) te Martina Harjung (učenica Trgovačke i komercijalne škole „Davor Milas“ u Osijeku) tako da su ispitanicima podijelile anketne upite i zatražile da ih ispune kod kuće. Anketa se provodila tijekom rujna i listopada 2016. godine isključivo među učenicima koji završavaju svoje srednjoškolsko obrazovanje, među maturantima, anonimno te neovisno o tome jesu li ispitanici do trenutka ispunjavanja ankete navršili 18 godina.

¹⁹ Šest maturanata nije dalo objašnjenje zašto se žele odseliti iz Osijeka.

ja, u ovom radu ilustrirano kroz bilancu otvorenih i zatvorenih obrta koja je konstantno negativna od 2006. godine te strategija razvoja grada koja ne uvažava rastući trend iseljavanja niti predlaže moguća rješenja pitanja nezaposlenosti, pogoduje nastavku iseljavanja. Razmjeri ove pojave ne mogu se u apsolutnim brojevima (evidentiranih odjava prebivališta) predložiti javnosti jer su podatci o tome nedostupni za istraživanje. Državne institucije, koje evidentiraju svaki pojedinačni slučaj, poput Policijske uprave (PU osječko-baranjska), Državnoga zavoda za statistiku, Odjela za statistiku, Područne jedinice za područje Osječko-baranjske županije te osnovnih škola, koje evidentiraju iseljavanje svojih učenika, svoje podatke ne ustupaju javnosti. Kako bi predodžba o iseljavanju iz Osijeka ipak zadobila određen okvir, korišteni su rezultati dviju anketa, *Anketa 1*, provedene među punoljetnim Osječanima, te *Anketa 2*, provedene među osječkim maturantima.

Anketa 1 trebala je dokazati tri hipoteze:

H1: Svaki Osječanin/Osječanka poznaje najmanje dvoje svojih sugrađana koji su se odselili iz Osijeka u potrazi za poslom u posljednjih pet godina.

H2: Trend emigriranja iz Osijeka je u porastu.

H3: Emigranti su osobe mlađe životne dobi (ispod 30 godina starosti).

Anketom je utvrđeno da svaki ispitanik može navesti prosječno četvero sugrađana koji su emigrirali radi posla u posljednjih pet godina. Njihov broj sustavno raste od 2012. godine, a prosječna životna dob emigranata u trenutku odlaska je 28 godina. Time su dokazane sve tri hipoteze koje su ujedno i zvono za alarm jer pokazuju trend nagla i progresivna napuštanja grada, odnosno stvaraju dojam bježanja poglavito mladih osoba iz Osijeka. Koliko je u porastu broj osoba koje u gradu Osijeku ne vide svoju budućnost, toliko je upitnija budućnost grada Osijeka i onih koji u njemu ostaju.

Anketa 2 trebala je potvrditi upravo hipotezu koja se odnosi na budućnost grada Osijeka jer se odnosi na planove mladih Osječana koji su upravo zakoračili u punoljetnost te završavaju svoje školovanje i osmišljavaju vlastitu budućnost. Hipoteza H4 bila je da mladi Osječani vide svoju budućnost izvan Osijeka, što se potvrdilo kod polovine ispitanika. Iako je ova hipoteza dokazana tek polovično, u stvarnosti ona znači da bi se i broj stanovnika Osijeka već u sljedećoj generaciji mogao prepoloviti ako se aktualni trend iseljavanja

ne bude ne samo zaustavio, nego i smanjio. Trenutna situacija, prema podatcima navedenima i analiziranim u ovome radu, zasluženno bi se mogla nazvati egzodusom Osječana.

— Tihomir Živić ♦ Antonija Vranješ —

tzivic@kulturologija.unios.hr – antonija_vranjes@yahoo.com.au

UDK 314.743(=163.42)

Prethodno priopćenje

REPUBLIKA IRSKA KAO SLAVONSKA „OBEĆANA ZEMLJA“: DRUŠTVENOJEZIČNI I GOSPODARSTVENI ČIMBENICI

Sažetak

Rad se bavi tekstološkom analizom iskazâ Hrvata koji su emigrirali ili uskoro namjeravaju emigrirati u Republiku Irsku te društvenojezičnim i gospodarstvenim čimbenicima koji su utjecali ili još uvijek utječu na takvu odluku. Posebna pozornost pritom je posvećena njihovu znanju engleskoga jezika kao jednom od bitnih uvjeta lakšega snalaženja i zapošljivosti u inozemstvu općenito te motivaciji za useljenje upravo u tu državu. Za potrebe rada provedeno je i istraživanje među državljanima Republike Hrvatske kako bi bile razmotrene ključne implikacije sve intenzivnije hrvatske emigracije, s naglaskom na slavonsku populaciju. Pretpostavka je da većina hrvatskih emigranata napušta domovinu zbog potrage za stalnim zaposlenjem, odnosno ekonomskom sigurnošću, što navodi na zaključak da je pojedinac trenutačno spremniji na radnu žrtvu u nekoj od zemalja zapadne Europe nego li u domovini.

Ključne riječi: Republika Hrvatska, Slavonija, emigracija, Republika Irska, tekstološka analiza, engleski jezik

REPUBLIC OF IRELAND AS A SLAVONIAN “PROMISED LAND”: SOCIOLINGUISTIC AND ECONOMIC FACTORS

Abstract

This paper deals with a textological analysis of statements of Croats who have emigrated or soon intend to emigrate to the Republic of Ireland, and with the sociolinguistic and economic factors that have influenced or still influence this decision of theirs. Special attention is devoted to their knowledge of the English language as one of the essential conditions of a easier adaptation and employability in a foreign country in general and as a motivation to emigrate to this country exactly. For the sake of

this paper, a research has also been conducted among the citizens of the Republic of Croatia in order to consider the relevant implications of an increasingly intensified Croatian emigration, with an emphasis laid on the Slavonian population. Therefore, the hypothesis is that most Croatian emigrants leave their homeland in search for permanent employment, i.e. economic security, which implies that an individual is at the moment readier to make a labour sacrifice in a Western European country rather than in their homeland.

Key words: Republic of Croatia, Slavonia, emigration, Republic of Ireland, textological analysis, English language

Uvod

U našem postpismenom društvu, u kojem je prijašnja tiskana pismenost uvećana do pojma multipismenosti, fundamentalno obrazovanje o medijskoj pismenosti na razini država članica Europske unije, pa tako i Republike Hrvatske i Republike Irske, također podrazumijeva učenje i poučavanje o medijskim umjetnostima radi poticanja sposobnosti pristupa, analize, stvaranja i evaluacije poruka u različitim formatima i žanrovima. Stoga i pri razmatranju općih društvenojezičnih aspekata emigracije Hrvata, napose Slavonsaca, u Republiku Irsku, tu novopercipiranu „obećanu zemlju“, valja prvenstveno usporediti pojmovlje poput aproprijacije (određivanja), kolektivne inteligencije („inteligencije roja“), distribuirane kognicije, eksperimenta, prosudbe, višezadačnosti, pregovaranja, umrežavanja, simulacije, izvedbe i transmedijske navigacije na materinskome hrvatskome jeziku naspram one na engleskome jeziku, koji faktički jest globalni *lingua franca*. Hipotetski uzevši, i odgovarajuća razina nastave engleskoga kao stranoga jezika u Republici Hrvatskoj, unutar suvremenoga proširenoga koncepta medijske pismenosti, omogućuje hrvatskim useljenicima unificiranu ovladavajuću te istodobno zaštitnu perspektivu budući da omogućuje propitivanje reprezentacijske tipologije radi otkrivanja cenzure, komercijalizacije, kršenja autorskih prava, rodnih i rasnih stereotipa (primjerice, seksističkih iskaza), propagande, nasilja i internetske povrjede privatnosti (tj. virtualnoga zlostavljanja)¹ i u najnovijim digitalnim „nativima“ ili „tekstovima“. Tomu korespondira i statistička činjenica, potvrđena i ovim istraživanjem, da se hrvatski (slavonski) useljenici u Republiku Irsku, napose

¹ Engleski izvornik jest pojam *cyberbullying*.

predstavnici mlađe generacije, znatno bolje i brže snalaze u visokoinformatiziranom i stalnorastućem irskom društvu budući da nedvojbeno posjeduju primjereno predznanje engleskoga jezika i potrebne opće komunikacijske vještine. Osim toga, predilekcija hrvatske mladeži upravo prema engleskome suvremenome idiomu, parcijalno analogna novovjeka povijest „lijepa naše Irske“ (sociološka usporedivost irskoga stjecanja neovisnosti od Ujedinjenoga Kraljevstva 1922. s hrvatskim Domovinskim ratom i velikosrpskom agresijom), pa i religijski aspekti (predominantno katoličanstvo), neki su od bitnih razloga za odabir te otočne države u kojoj imigranti već čine oko 10 % stanovništva.²

Naime, već su prethodni valovi hrvatskih emigracija na većinski engleska govorna područja³ (prvenstveno u Sjedinjene Američke Države, Kanadu i Australiju 70-ih godina prošloga stoljeća) oprimirali kako formalna, informalna i neformalna nastava engleskoga jezika, osuvremenjena i potpomognuta idejama aktivnoga upita, afinitetnoga prostora, kritičkoga mišljenja i cjeloživotnoga učenja, može biti uspješno instrumentalizirana i posredovana pri spoznaji tematske i terminološke (intertekstualne) veze između povijesti, književnosti, filma i televizije, a dijelom i ekonomije, posljedično promovirajući objektivno vrjednovanje današnje digitalizacije masovne kulture, kao i

² Takvu općemu dojamu doprinosi i činjenica vrlo srdačnih hrvatsko-irskih diplomatskih odnosa, koji datiraju još od priznanja Republike Hrvatske 27. siječnja 1995. Neprestano ih osnažuju međusobni kulturni projekti i ekonomska razmjena, ali i pojačana suradnja hrvatskoga i irskoga turističkoga sektora. Zanimljivo je primijetiti da je irska prijestolnica Dublin iz stoljetnoga emigracijskoga područja krajem 90-ih godina prošloga stoljeća postao jedan od najznačajnijih europskih imigracijskih punktova. Usp. <http://www.dublincity.ie> (12. VI. 2016.).

³ Primjerice, prvi dalmatinski iseljenički val u Sjedinjene Američke Države (Illinois, Indiana, Iowa, New York, Pennsylvania, Wisconsin, kasnije Arizona, Kalifornija, Louisiana, Michigan, Minnesota, Missouri, Nevada, Ohio itd., sve do Aljaske), napose zbog gospodarstvenih razloga, seže još u 90-e godine 19. st., onaj izbjeglički, zbog općega stanja u tadašnjoj državi, uslijedio je već nakon 1945., dok je do trećega, dijelom neočekivano, došlo sredinom 60-ih godina 20. st. Gledamo li ukupan broj od više od 400.000 današnjih američkih Hrvata, zamjetno je da su upravo ti novi, daleko obrazovaniji i slobodoumniji hrvatski useljenički naraštaji, s dobrim znanjem engleskoga jezika, nerijetko bili ne samo poticatelji nego i među glavnim nositeljima svekolikoga društvenog napretka sredina u kojima su počeli djelovati. Do vrlo sličnih zaključaka dovodi i proučavanje povijesti oko 100.000 današnjih kanadskih Hrvata, uglavnom usredotočenih u pokrajine Alberta, Britanska Kolumbija i Ontario, ili više od 100.000 australskih Hrvata u državama Novi Južni Wales i Victoria, čije doseljavanje, kao habsburških „Austrijanaca“ [*sic*], pratimo od 50-ih godina 19. st. O takvim tijekovima i utjecaju znanja engleskoga jezika na hrvatsko iseljeničstvo u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi i Australiji, usp. opširnije podatke na sljedećim stranicama: <https://factfinder.census.gov/>; <http://crocc.org/hrvatski/home.asp>; tj. <http://www.cronet.com.au/> (4. I. 2017.).

suradničke tehnike rješavanja problemâ, nužne za angažiranu demokratsku socijalizaciju svakog pojedinca. Uključujući svoje paradigmatške odabire i sintagmatske kombinacije, upravo engleski jezik, kao drugi službeni izričaj na promatranu istraživačkome prostoru ovoga rada i priopćajni jezik Iraca unutar Europske unije,⁴ često ima ulogu sredstva sintetiziranja i diseminacije informacija putem multimedijjskih proizvoda, pri čemu i ovakva sažeta studija njegove kodificirane konvencionalne semantike i prominentnih lingvističkih detalja može utjecati na svijest o potrebi povećanja useljeničke medijske pismenosti na jeziku države primateljice i na svijest o potrebi povećanja njihovih inkluzivnih mentalnih kapaciteta.

Zapravo, i to dakako ne samo u Republici Irskoj, engleski jezik u naše vrijeme oponaša nekadašnji (pučki) latinski jezik, koji je bio korišten kao pomoćni, priopćajni *lingua franca* tijekom značajnoga dijela zajedničke nam europske povijesti. Ipak, pravi *lingua franca*, koji dorječno određuje „franački jezik“ kao oznaku za sve zapadnoeuropske jezike toga doba, novijega je nadevka. On je u stvari bio renesansna mješavina talijanskoga s arapskim, francuskim, grčkim, portugalskim, španjolskim i turskim, uspostavljen radi olakšavanja talijanske plovidbe i trgovine s tim područjima Otomanskoga Carstva. Potonji njegovi primjeri impliciraju francuski u europskim vanjskim poslovima i ruski u državama bivšega Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, a danas, uz engleski, arapski, kineski i španjolski također postupno preuzimaju tu ulogu.

Štoviše, razmatrajući društvenojezične i gospodarstvene čimbenike zamjetnoga ovovremenoga slavonskoga useljeničkoga vala u Republiku Irsku, na teritoriju čitave Europske unije neizostavno moramo uzeti u obzir i kratku metalingvističku analizu pojma takozvanoga anglificiranoga „eurogovora“ (engl.: *eurospeak*), poglavito u našem postpismenom društvu, koje konstantno i sve više proizvodi raznolike transmedijske sadržaje s kojima se ti isti hrvatski emigranti neprestano susreću. Stoga, kada govorimo o potrebi obrazovanja iz područja medijske pismenosti i u emisijskoj državi (Republika Hrvatska)

⁴ Prvi je, dakako, irski gaelški (izvorno *Gaedhilge*), najstariji u keltskoj grani indoeuropskih jezika. Prema recentnoj statistici, tim se specifičnim tropadežnim i višenarječnim izričajem (budući da ima samo nominativ, genitiv i dativ u jednini ženskoga roda) u svakodnevnoj uporabi služi samo 30-ak tisuća stanovnika te zemlje, no razumije ga zapravo oko 260.000 Iraca, odnosno zajedno s dijasporom njih oko 400.000.

i u državi primateljici (Republika Irska) te o novim digitalnim narativima u smislu kolektivne apropijacije engleskoga jezika, valja imati na umu da je eurogovor zapravo žargon, odnosno lingvistička varijanta koja se, uz književnu, koristi i posebno skovanom interdisciplinarnom terminologijom, najčešće onom iz novinarstva, informacijskih i komunikacijskih tehnologija i tomu slično. Upravo stoga eurogovor istodobno predstavlja vrstu neočekivane, oksimoronske oprjeke: on zbog svoje uključivosti poznavateljima omogućuje, ili barem znatno olakšava, komunikaciju u novom okruženju udomiteljske države članice Europske unije (Republike Irske), no bez dodatnih pojašnjenja redovito postaje i pretjerano isključiv (te stoga teže razumljiv) širim krugovima neupoznatih hrvatskih slušatelja, čitatelja ili gledatelja istih informacija ili identičnih multimedijских sadržaja.

S vremenom su u našem višezadaćnom, umreženom društvu mnogi internetski i medijski engleski izrazi (koji su sve do jučer bili gotovo posve nepoznati) posredovani kao svakodnevne riječi. Pritom najčešće još uvijek ne postoje odgovarajuće istovrijednice za neke od njih u mnogim europskim materinskim jezicima, pa tako i u hrvatskome. Mnogi su od tih izraza teško prevodivi jednom riječju, napose ako je pojam sam po sebi neologistički akronim. U toj se činjenici i filološki ogleda povijesna danost da su neke od sadašnjih članica Europske unije u srednjoj i istočnoj Europi bile dio posve različitih, povremeno cenzuriranih, propagandističkog i stereotipnih multimedijских režima bivšega komunističkoga Istočnoga bloka (primjerice Bugarska, Češka, Estonija, Hrvatska, Latvija, Litva, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovačka i Slovenija) sve do 90-ih godina prošloga stoljeća.

Posljedično, istraživanje je pokazalo da nastava medijske pismenosti u hrvatskim emisijskim visokoobrazovnim institucijama uglavnom primjereno približava takav rječnik slušateljima, čitateljima ili gledateljima u skladu s razinom njihova predznanja te da ovladanost engleskim kao stranim jezikom može upotpuniti i definicije i denotacije na materinskome hrvatskome jeziku, sugestivno promicati opće razumijevanje te povećati svijest o izmijenjenim i dopunjenim konotacijama koje takav neprestano rastući leksik sadrži i u akademskoj zajednici i u socioekonomskim razmjerima izvan nje. Posebice, takav pristup omogućuje i nužan lucidan uvid u leksičke diskrepancije ili u nekonze-

kventnost koja nije odmah koherentna, dokučiva ili logična, unatoč činjenici da i hrvatski mediji preplavljaju svoje konzumente takvom frazeologijom, poglavito onom anglofonske provenijencije. Primjerice, engleski računalni ili novinarski argo, i te kako zastupljen i u Republici Irskoj, neprestano oprimjeruje atraktivne, izgovorne akronimske prilagođenice, vođen pravilima njihove uporabne učestalosti. Kako potvrđuju mnogobrojni indikatori, trebalo bi ipak vrlo pomno tretirati i naizgled poznatu multimedijisku idiomatiku i karakterističan novogovor, pogotovo ako je izrečen tako brzorastućim stranim jezikom poput engleskoga. Sporadično, materinskim govornicima hrvatskoga jezika (novo)doseljenima u Republiku Irsku mogu biti od koristi i dodatna traduktološka pojašnjenja budući da jezični blokovi mogu preuzeti i inferirati suptekstualne asocijacije putem arbitrarne multimedijske verbalizacije koju obično ne invociraju u svakodnevnoj komunikaciji bilo na materinskome bilo na engleskome jeziku.

1. Metodologija empirijskoga istraživanja

1.1. Problem i cilj istraživanja

Cilj istraživanja bilo je ispitivanje uzroka koji su utjecali ili još uvijek utječu na odluku o emigriranju iz Republike Hrvatske. U radu su istražene implikacije intenzivne hrvatske emigracije, no s posebnim naglaskom na slavonsku populaciju, koja bilježi porast broja emigracija u Republiku Irsku.

Hipoteze

Istraživanje je provedeno radi ispitivanja nekoliko postavljenih hipoteza ($H_1 - H_3$):

H_1 : većina ispitanika, državljana Republike Hrvatske, želi emigrirati

H_2 : većinski razlog ispitanika koji su emigrirali ili planiraju emigrirati ekonomske je naravi

H_3 : ispitanici koji su emigrirali većinski imaju završenu visoku stručnu spremu

H₄: ispitanici koji planiraju emigrirati u Republiku Irsku većinski su iz slavonske regije⁵

H₅: većinski razlog ispitanika koji su emigrirali ili planiraju emigrirati u Republiku Irsku ekonomske je naravi

H₆: većina ispitanika iz slavonske regije želi emigrirati.

1.2. Ispitanici

Anketno istraživanje obuhvatilo je ukupno 300 ispitanika, državljana Republike Hrvatske iz 20 hrvatskih županija i iz Grada Zagreba, s iznimkom Krapinsko-zagorske županije, iz koje se ispitanici nisu odazvali. Ispitanici nisu bili ograničeni boravištem. Internetska anketa poslana je (prosljeđena) korisnicima društvenih mreža u svim hrvatskim županijama i u Gradu Zagrebu. Ispitanici iz Osječko-baranjske županije odazvali su se istraživanju u najvećem broju. Prikaz ispitanika po županijama i za Grad Zagreb prikazan je u 1. tablici.

Tablica 1.: Broj ispitanika prema županijama i Gradu Zagrebu

Redni broj	naziv grada/županije	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
1.	Bjelovarsko-bilogorska	2	0,7
2.	Brodsko-posavska	20	6,7
3.	Dubrovačko-neretvanska	10	3,3
4.	Istarska	8	2,7
5.	Karlovačka	3	1
6.	Koprivničko-križevačka	2	0,7
7.	Krapinsko-zagorska	0	0
8.	Ličko-senjska	1	0,3
9.	Međimurska	4	1,3
10.	Osječko-baranjska	96	32
11.	Požeško-slavonska	4	1,3
12.	Primorsko-goranska	10	3,3
13.	Sisačko-moslavačka	3	1
14.	Šplitsko-dalmatinska	39	13
15.	Varaždinska	4	1,3
16.	Virovitičko-podravska	2	0,7
17.	Vukovarsko-srijemska	14	4,7
18.	Zadarska	7	2,3
19.	Zagrebačka	18	6
20.	Šibensko-kninska	5	1,7
21.	Grad Zagreb	48	16
Σ		300	100

⁵ Rad pod pojmom „slavonske regije“ podrazumijeva sljedeće županije: Vukovarsko-srijemsku županiju, Osječko-baranjsku županiju, Virovitičko-podravsku županiju, Požeško-slavonsku te Brodsko-posavsku županiju.

1.3. Instrument

Istraživanje je provedeno višedimenzionalnim anketnim upitnikom koji se sastojao od deset kombiniranih čestica podijeljenih u dva dijela. Prvi dio pitanja bio je zatvorenoga tipa, a odnosio se na socioekonomski status ispitanika. Drugi dio pitanja kombinirao je otvorena i zatvorena pitanja, a odnosio se na ispitanikova iskustva, stavove i želje glede emigriranja. Sve su ankete ispravno popunjene te nije bilo uklonjenih anketa iz uzorka.

U istraživanje je bilo uključeno nekoliko varijabli: prva varijabla odnosila se na spolnu i dobnu komponentu (spol: muški, ženski; dob: 16 - 25, 26 - 35, 36 - 45, 46 - 55, 56 - 65, više od 65 godina starosti) te socioekonomske i sociodemografske čimbenike (ispitanikova županija/grad; ispitanikovo obrazovanje: osnovna škola, srednja škola, fakultet/magisterij/doktorat; trenutačan ispitanikov status: nezaposlen, zaposlen, zaposlen i studira, nezaposlen i studira, u mirovini).

Druga varijabla odnosila se na emigriranje poznanikâ ili članova ispitanikove obitelji u posljednjih pet godina.

Treća varijabla odnosila se na ispitanikovu osobnu želju za emigracijom te je uključivala čimbenik željene zemlje za emigraciju, kao i razlog za emigraciju, odnosno ostanak u domovini.

U zaglavlju anketnoga upitnika bila je opisana njegova primjena i namjena, kao i zahvala ispitanicima na sudjelovanju.

1.4. Postupak

Istraživanje je provedeno internetskim anketiranjem tijekom siječnja i veljače 2016. Internetsko anketiranje omogućilo je istodobno prikupljanje podataka u različitim županijama i u Gradu Zagrebu. Ispitanici su prema danim pisanim uputama u anketnome upitniku bili upoznati sa svrhom istraživanja. Dobiveni podatci istraživanja obrađeni su postupcima deskriptivne statistike, a rezultati su prikazani grafikonima ili tablično, prema postotcima i frekvencijama.

2. Rezultati empirijskoga dijela istraživanja

Istraživanju je pristupilo 300 ispitanika iz 20 županija Republike Hrvatske i iz Grada Zagreba, od čega je 145 ispitanika bilo muškoga, a 155 ispitanika ženskoga spola. Najviše ispitanika, njih 87 (29 %), pripada dobnoj skupini od 26 do 35 godina. Prikupljeni podatci po spolu i dobnoj skupini ispitanika prikazani su u 2. i 3. tablici.

Tablica 2.: Broj ispitanika prema spolu

Spol	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
muški	145	51,67
ženski	155	48,33
Σ	300	100

Tablica 3.: Broj ispitanika prema dobnoj skupini

Dobna skupina (god.)	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
16 - 25	39	13
26 - 35	87	29
36 - 45	51	17
46 - 55	79	26,33
56 - 65	37	12,33
> 65	7	2,33
Σ	300	100

Većina ispitanika (149 ili 49,7 %) ima završenu srednju stručnu spremu, 143 ispitanika ima završen diplomski studij, magisterij ili doktorat, što čini 47,7 % od ukupnoga broja ispitanika, a istom osam ispitanika (2,67 %) ima završenu samo osnovnu školu.

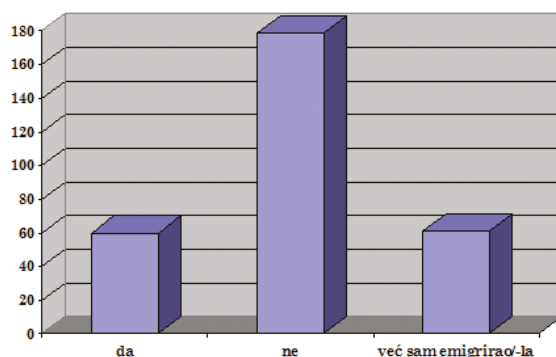
Više od polovice broja ispitanika u radnom je statusu, odnosno zaposlena, njih 170 (56,7%), a slijede umirovljenici - 40 ispitanika (13,3 %). Rezultati su prikazani u 4. tablici.

Tablica 4.: Broj ispitanika prema radnome statusu

Radni status	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
nezaposlen/nezaposlena	58	19,33
zaposlen/zaposlena	170	56,67
zaposlen/zaposlena i studira	16	5,33
nezaposlen/nezaposlena i studira	16	5,33
u mirovini	40	13,33
Σ	300	100

Osim dobnih i spolnih varijabli, istražena je i varijabla emigriranja članova obitelji ili ispitanikovih poznanika i to u posljednjih pet godina. Iznimno velik broj ispitanika ima člana obitelji ili poznanika koji je emigrirao u posljednjih pet godina, i to njih 244 (81,33 %), dok 56, odnosno njih 18,67 %, ne pozna-

je nikoga tko je emigrirao u posljednjih pet godina. Većina ispitanika, njih 179 (59,67 %), ne planira emigrirati iz Republike Hrvatske, čime je hipoteza H_1 („većina ispitanika, državljana Republike Hrvatske, planira emigrirati“) odbačena, no 61 ispitanik (20,33 %) već je emigrirao ili planira emigrirati (njih 60 ili 20 %). Rezultati su prikazani u 1. grafikonu.

Graf 1.: Ispitanici koji planiraju emigrirati, koji ne planiraju emigrirati i koji su već emigrirali

Polovica ispitanika koji planiraju emigrirati posjeduje visoku stručnu spremu (30 ispitanika ili 50 %) te većinski pripadaju dobnoj skupini od 26 do 35 godina starosti (38,33 %). Rezultati su prikazani u 5. i 6. tablici.

Tablica 5.: Broj ispitanika koji žele emigrirati prema završenoj stručnoj spremi

Obrazovanje	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
osnovna škola	3	5
srednja škola	27	45
diplomski studij/magisterij/doktorat	30	50
Σ	60	100

Tablica 6.: Broj ispitanika koji žele emigrirati prema dobnoj skupini

Dobna skupina (god.)	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
16 – 25	10	16,67
26 – 35	25	41,67
36 – 45	9	15
46 – 55	14	23,33
56 – 65	1	1,67
> 65	1	1,67
Σ	60	100

Ispitanici koji ne planiraju emigrirati također većinski posjeduju visoku stručnu spremu (90 ili 50,28 %) i srednje su životne dobi, odnosno pripadaju skupini od 46 do 55 godina starosti, a rezultati su prikazani u 7. i 8. tablici.

Tablica 7.: Broj ispitanika koji ne žele emigrirati prema završenoj stručnoj spremi

Obrazovanje	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
osnovna škola	2	1,12
srednja škola	87	48,6
diplomski studij/magisterij/doktorat	90	50,28
Σ	179	100

Tablica 8.: Broj ispitanika koji ne žele emigrirati prema dobnoj skupini

Dobna skupina (god.)	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
16 – 25	25	13,97
26 – 35	40	22,35
36 – 45	27	15,08
46 – 55	53	29,61
56 – 65	30	16,76
> 65	4	2,23
Σ	179	100

Naprotiv, ispitanici koji su već emigrirali većinski imaju završenu srednju stručnu spremu (njih 35 ili 57,38 %) i pripadaju dobnoj skupini od 36 do 45 godina starosti (njih 15 ili 24,59 %), čime je hipoteza H_3 („ispitanici koji su emigrirali većinski imaju završenu visoku stručnu spremu“) odbačena. Rezultati su prikazani u 9. i 10. tablici.

Tablica 9.: Broj ispitanika koji su emigrirali prema završenoj stručnoj spremi

Obrazovanje	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
osnovna škola	3	4,92
srednja škola	35	57,38
diplomski studij/magisterij/doktorat	23	37,7
Σ	61	100

Tablica 10.: Broj ispitanika koji su emigrirali prema dobnoj skupini

Dobna skupina (god.)	Broj ispitanikâ (N)	Postotak (%)
16 – 25	4	6,56
26 – 35	22	36,07
36 – 45	15	24,59
46 – 55	12	19,67
56 – 65	6	9,84
> 65	2	3,28
Σ	61	100

Ispitanici koji su odgovorili da planiraju emigrirati ili su već emigrirali u najvećem su postotku naveli Saveznu Republiku Njemačku (njih 37 ili 30,58 %) kao zemlju u koju planiraju emigrirati ili su to već učinili. U Republiku Irsku planira emigrirati ili je već emigriralo 29 ispitanika, odnosno 23,97 %. Rezultati su prikazani u 11. tablici.

Tablica 11.: Broj ispitanika prema zemlji u koju planiraju emigrirati ili su u nju već emigrirali

Država	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
Njemačka	37	30,58
Republika Irska	29	23,97
Austrija	10	8,26
Švedska	7	5,79
Sjedinjene Američke Države	6	4,96
Švicarska	6	4,96
Australija	5	4,13
Kanada	5	4,13
Nizozemska	2	1,65
Italija	2	1,65
Luksemburg	1	0,83
Malezija	1	0,83
Južnoafrička Republika	1	0,83
Kina	1	0,83
Dominikanska Republika	1	0,83
Šri Lanka	1	0,83
Brazil	1	0,83
Gvatemala	1	0,83
Mađarska	1	0,83
Norveška	1	0,83
Velika Britanija	1	0,83
Novi Zeland	1	0,83
Σ	121	100

Na pitanje otvorena tipa zašto planiraju emigrirati ili su već emigrirali iz Hrvatske, većina ispitanika, njih 107 ili 88,43 %, navodi ekonomske razloge (nedostatak posla u domovini, mala plaća te financijska i egzistencijalna nesigurnost i tomu slično), čime je hipoteza H_2 („većinski razlog ispitanika koji su emigrirali ili planiraju emigrirati ekonomske je prirode“) potvrđena. Istom osam ispitanika (6,61 %) navodi političke razloge, pet ispitanika navodi emocionalne razloge (ženidba i udaja), odnosno njih 4,13 %, dok samo jedan ispitanik kao razlog navodi loš zdravstveni sustav (0,83 %).

Štoviše, od 29 ispitanika koji su naveli da planiraju emigrirati u Republiku Irsku ili su onamo već emigrirali, 19 ih je iz slavonske regije, što čini 65,52 %, čime je hipoteza H_4 („ispitanici koji žele emigrirati u Republiku Irsku većinski su iz slavonske regije“) također potvrđena. Rezultati su prikazani u 12. tablici.

Tablica 12.: Ispitanici koji su emigrirali ili planiraju emigrirati u Republiku Irsku

Grad/županija ispitanikâ	broj ispitanikâ (N)	postotak (%)
Osječko-baranjska	18	62,07
Grad Zagreb	4	13,79
Splitsko-dalmatinska	3	10,34
Primorsko-goranska	2	6,90
Vukovarsko-srijemska	1	3,45
Istarska	1	3,45
Σ	29	100

Na pitanje otvorena tipa zašto su emigrirali ili planiraju emigrirati u Republiku Irsku, većina ispitanika istaknula je ekonomsku i egzistencijalnu nesigurnost, male plaće te nezaposlenost i tomu slično (njih 26 ili 89,66 %), čime je potvrđena i hipoteza H_5 („većinski razlog ispitanika koji su emigrirali ili planiraju emigrirati u Republiku Irsku ekonomske je prirode“). Dvoje ispitanika navelo je da su u Republiku Irsku emigrirali zbog udaje ili ženidbe, a samo je jedan ispitanik istaknuo da je emigrirao u Republiku Irsku zbog političkih razloga. Većina ispitanika iz starosne je skupine od 26 do 35 godina, to jest njih 22, što čini 75,86 %, pet je ispitanika iz starosne skupine od 16 do 25 godina (17,24 %), a samo su dva iz starosne skupine od 36 do 45 godina, što čini 6,7 %.

Naposljetku, jedna od pretpostavki ovoga istraživanja bila je i ta da većina stanovnika slavonske regije želi emigrirati. Međutim, istraživanje je pokazalo drukčije rezultate pa je time hipoteza H_6 („većina ispitanika iz slavonske regije želi emigrirati“) odbačena. Naime, istraživanje je pokazalo da ni polovica ispitanika slavonske regije ne želi emigrirati. Svega 25 ispitanika, što čini 18,39 % od ukupnoga broja ispitanika iz slavonske regije ($N = 136$), želi emigrirati dok ih je 36, to jest 26,47 %, već emigriralo. Također, ako zajedno uzmemo u obzir ispitanike koji žele emigrirati i one koji su već emigrirali, ni oni ne čine 51 % od ukupnoga broja ispitanika. Rezultati su prikazani u 13. tablici.

Tablica 13.: Ispitanici iz slavonske regije prema županijama i preferencijama vezanima uz emigraciju

Županija ispitanikâ	broj ispitanikâ (N)	želi emigrirati	već je emigrirao/-la
Vukovarsko-srijemska	14	5	2
Osječko-baranjska	96	15	28
Virovitičko-podravskâ	2	—	—
Požeško-slavonska	4	—	1
Brodsko-posavska	20	5	5
Σ	136	25 (18,38 %)	36 (26,47%)

Zaključak

Rad je prikazao iscrpnu tekstološku analizu iskazâ Hrvata koji su emigrirali u Republiku Irsku, a time i mnogostruke društvenojezične i gospodarstvene čimbenike koji su utjecali ili još uvijek znatno utječu na odluku o emigriranju iz Republike Hrvatske u Republiku Irsku.

Istraživanjem je potvrđena i statistička činjenica da se hrvatski (slavonski) useljenici u Republiku Irsku, napose predstavnici mlađe generacije,

znatno bolje i brže snalaze u visokoinformatiziranome i stalnorastućem irskom društvu budući da posjeduju primjereno predznanje engleskoga jezika i potrebne opće komunikacijske vještine. Osim toga, predilekcija hrvatske mladeži upravo prema engleskome suvremenome idiomu, parcijalno analogna novovjeka irska povijest (sociološka usporedivost irskoga stjecanja neovisnosti od Ujedinjenoga Kraljevstva 1922. s hrvatskim Domovinskim ratom i velikosrpskom agresijom), kao i religijski aspekti (predominantno katoličanstvo), neki su od bitnih razloga za hrvatski odabir te otočne države.

S tim u vezi, za potrebe ovoga rada provedeno je istraživanje među državljanima Republike Hrvatske kako bi bile detaljno istražene sve implikacije intenzivne hrvatske emigracije, s posebnim naglaskom na slavonsku populaciju, koja bilježi porast broja emigracija upravo u Republiku Irsku. Rad je počeo od pretpostavke da većina hrvatskih emigranata napušta domovinu iz ekonomsko-egzistencijalnih razloga. Ta je pretpostavka empirijskim istraživanjem, provedenim na 300 ispitanika, i potvrđena. Naime, 88,43 % ispitanika kao povod emigriranja ili planiranja emigriranja navelo je ekonomske razloge poput nedostatka posla, male i nesigurne plaće i tomu slično dok je svega osam ispitanika (6,61 %) kao povod emigriranju navelo političke razloge. Kao preferirana emigracijska zemlja među ispitanicima prednjači Savezna Republika Njemačka dok je Republika Irska prema broju odgovora ispitanika odmah iza nje.

Od ukupno 29 ispitanika koji su naveli da planiraju emigrirati u Republiku Irsku ili su onamo već emigrirali, 19 ih je iz slavonske regije, što čini 65,52 %. Dakle, kao što je istraživanjem i pretpostavljeno, ispitanici koji žele emigrirati u Republiku Irsku većinski su iz slavonske regije. Također, budućim bi istraživanjima valjalo dubinski istražiti zašto Republika Irska zauzima tako vrlo visoko preferencijalno mjesto kao država u koju je poželjno emigrirati te zašto je to tako navlastito među populacijom iz slavonske regije.

Govoreći pak o negativnome trendu iseljavanja hrvatskoga stanovništva, važno je naglasiti da većina ispitanika, njih gotovo 60 %, ipak ne planira emigrirati iz Republike Hrvatske. Ovakav rezultat ukazuje na to da ispitanike koji ne planiraju emigrirati treba zadržati i motivirati da ne promijene takvu odluku. Naime, valja im osigurati egzistencijalne uvjete, uz istodobno poboljšanje postojećih, kako bi se i oni koji su već emigrirali jednoga dana odlučili vratiti.

Stoga ovaj rad može poslužiti i kao polazište ostalim multidisciplinarnim istraživanjima slične ili iste vrste kako bi mnogostruke implikacije hrvatske emigracije bile znanstveno utvrđene. Time bi, ne dvojimo, i zamjetna negativna pojava pojačane emigracije bila postupno smanjena ili u najmanju ruku svedena na najnižu moguću razinu.

Upute za suradnju i oblikovanje priloga

Identiteti – Kulture – Jezici, godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru objavljuje dosad neobjavljene radove, a izložene na godišnjoj fakultetskoj konferenciji istog naziva. Svi radovi prije objave podliježi dvostruko slijepom recenzentskom postupku, a konačnu odluku o objavi radova i kategorizaciji donosi uredništvo.

Opće upute

Radovi trebaju biti opsega 10 – 20 kartica. Trebaju slijediti ustaljeni redoslijed naslov, sažetak, uvod, razrada teme te zaključak. Potrebno je pisati bezlično (u trećem licu jednine) te izbjegavati autoreferencijalna pozivanja. Pri navođenju izvora i literature potrebno je koristiti Oxfordski sustav navođenja pozivnih bilježaka.

Primjeri

Za knjige

- Josip ŽUPANOV, *Poslije potopa*, Zagreb, 1995., str. 12.

Ako knjiga ima više autora, do tri se pišu svi, preko tri se piše samo prvi i kratica i dr. Imena autora razdvajaju se crticama. Ovo vrijedi i za druge vrste izvora.

- Max HORKHEIMER – Theodor ADORNO, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo, 1989.
- Alojz BENAC i dr., *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo, 1966.

Ukoliko knjiga ima naslov i podnaslov, podnaslov se odvaja dvotočkom

- Ugo VLAISAVLJEVIĆ, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Sarajevo, 2003., str. 104.

Ukoliko je riječ o uredničkoj ili priređivačkoj knjizi, to se treba naglasiti odgovarajućom kraticom iza imena i prezimena

- Jadranka ČAČIĆ KUMPES (ur.), *Kultura, etničnost, identitet*, Zagreb, 1999.

Ako je riječ o ponovljenom izdanju ili ako je knjiga višesveščana, te informacije donose se odmah iza naslova knjige

- Robert E. GOODIN – Philip PETITT (ur.), *A companion to contemporary political philosophy*, drugo izdanje, sv 1. i 2., Oxford, 2007.

Za članke

Poglavlje/članak u knjizi

- John MCGARRY – Brendan O'LEARY, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John MCGARRY - Brendan O'LEARY (ur.), *The Politics of Ethnic Regulation*, London – New York, 1993., str. 21.

Članak u časopisu

- Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Zagreb, god. VII., 2002., br. 7., str. 184.

Članak u zborniku radova

- Zoran GRIJAK, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivo Lučić (ur.), Zagreb, 2011., str. 89.

Za enciklopedije, leksikone, rječnike

Uredničke

- Bratoljub KLAJČ, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1983., str. 565.

Bez urednika

- „Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, VI. knjiga, Zagreb, Pro leksis – Večernji list, 2005.

Za arhivsku građu

- Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABiH), Komisija za vjerska pitanja (dalje KVP), kut. 21, sv. III, f. 11rv, (kut. = kutija, sv. = svezak, f. = folija, r = recto - prednji, v. = verso - stražnji)

Za propise i zakone

- „Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013., 43., čl. 12.

Za internetske izvore

Ako postoji autor

- Kate CONNOLLY, „Angela Merkel declares death of German multiculturalism“, The Guardian, 17. X. 2010., <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (15. VII. 2014.).

Bez autora

- „Barroso: it is not the Commission’s role to express an opinion on Catalonia“, Catalan News Agency, 8. I. 2014., <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (15. VII. 2014.).

Daljnje upute

- Popis literature se ne navodi
- Potrebno jasno razlikovati citiranje (navodnici u tekstu ili izdvajanje citata iz ostatka teksta), parafraziranje (kratica Usp. na početku fusnote) i komparativne napomene (oznaka Vidi na početku fusnote)
- Kada se isti izvor navodi drugi i svaki sljedeći put, navodi se skraćeno
- Ako se u više fusnota zaredom navodi isti izvor, ali različita stranica, piše se npr. *Isto*, str. 27
- Ako se u više fusnota zaredom navodi ista stranica u istom izvoru, navodi se samo oznaka *Isto*.
- Ako se u više fusnota zaredom navodi ista internetska stranica, koristi se kratica *Nav. mj.*
- Ako se u više fusnota zaredom navode različita djela istog autora, umjesto imena autora navodi se oznaka *Isti*.
- Kad se neki izvor spominje drugi i svaki sljedeći put, a da nije zaredom, piše se npr. R. DOLPHINE, *n. dj.*, str. 27.

